

КАЗАН УТЛАРЫ

ӘДӘБИ-НӘФИС ҺӘМ
ИЖТИМАГИЙ-СӘЯСИ ЖУРНАЛ

1922 ЕЛНЫҢ МАЙ АЕННАН
БАШЛАП ЧЫГА

Бу санда

ШИГЪРИЯТ ҺӘМ ЧӨЧМӨ ӘСӘРЛӘР

Айрат СУФИЯНОВ. Бәндә һаман яу чабарга маһир... <i>Шигырьләр.</i>	3
Хисаметдин ИСМӘГЫЙЛЕВ. Нәзифә. <i>Повесть.</i>	8
Дания НӘГЫЙМ. Бу заман кара һәм ак түгел... <i>Шигырьләр.</i>	49
Рәдиф СӘГЪДИ. Хәчтерүш. <i>Роман.</i>	54
Әлфия СИТДЫЙКОВА. Ишкәк. <i>Сонет-такыя.</i>	112
Солтан ШӘМСИ. Бүреләр. <i>Хикәя.</i>	116

КАРДӘШ ХАЛЫКЛАР ӘДӘБИЯТЫ

Рәхим РАХМАН. Синәң сулыш минем шигырьләрдә... <i>Шигырьләр.</i> (<i>Табасаран теленнән Рафис КОРБАН тәрҗемәләре.</i>)	122
---	-----

ЯҢА ИСЕМНӘР

Алинә ХӘБИБУЛЛИНА. «Глаголица» – иҗат бәйрәме.	125
Камила МӘХМУТОВА. Әбиемне син үтердең. <i>Детектив хикәя.</i>	126

ӘДӘБИ БЕРЛӘШМӘЛӘРДӘ

«Каләмдәшләр» каләм чарлый. <i>Биектау районы иҗатчыларының шигырьләре.</i> (<i>Рафис КОРБАНЫң кереш сүзе белән.</i>)	134
--	-----

ӘДӘБИ ТӘНКЫЙТЪ

Венера МАКАРОВА. Зөлфәт Хәким – кеше күнеленең метафизик төпкелләрен ачучы.	140
<i>Миллият:</i> Нурулла ГАРИФ. Күңелдә туган уйлар.	145
Гыйбрәтле хикәятләр.	148
<i>Әбүғалисина мәгарәсе:</i> Илдус ЗАҢИДУЛЛИН. Каюм Насыйриның укучы яшләр һәм чит төбәкләрдә яшәүче мөселманнар белән элемтәләре.	153
<i>Балалар китапханәсе:</i> Ләлә САБИРОВА. Мәдинә нигә елый? <i>Хикәя.</i>	162
<i>Хатлар яздым утырып:</i> Идрис Туктар, Жәүдәт Фәйзи, Бикә Рәхимова, Геннадий Иванов, Мостай Кәрим, Мәхмүт Хәсәнов, С.Палей, Б.Друян, Гәрәй Рәхим, Әдхәт Синугыл, Салисә Гәрәеваның Равил Фәйзуллинга язган хатлары.	171
<i>Каләмне иткәккә тиңләп:</i> Муса ЖӘЛИЛ, Мөхәммәт ӘХМӘТГАЛИЕВ <i>шигырьләре.</i>	183
Әдәби сканворд. <i>Рәис ГАБДУЛЛА төзедә.</i>	185
<i>Фотоархив:</i> Әдәби мизгелләр. «Казан утлары» – Арчада.	186
<i>Газиз тавышлар:</i> Аның кыйбласы бар... (<i>Илһам Шакировның тууына – 90 ел.</i>)	188
Үзе – тыйнак, ижаты – батыр. (<i>Хәниф Хөснүллинның тууына – 90 ел.</i>)	189
<i>Сәхифәне Нәсим АҚМАЛ алып бара.</i>	189
Ижтимагий-мәдәни тормышыбыздан.	190

ИДАРӘ:

Ирада Әюпова
Рәдиф Гаташ
Искәндәр Гыйләжөв
Айрат Зарипов
Дания Заһидуллина
Рәзил Зәйдулла
Илгиз Зәйниев
Илфак Ибраһимов
Зиннур Мансуров
Ким Миңнуллин
Газинур Морат
Рүзәл Мөхәммәтшин
Айдар Сәлимгәрәев
Рәвил Фәйзуллин
Илсур Һадиуллин
Данис Шакиров
Ленар Шәех

Баш мөхәррир урынбасары: **Вакыйф Нуриев.**

Жаваплы сәркатип: **Ландыш Әбүдәрөва.**

Бүлек мөхәррирләре: **Фәнил Гыйләжөв, Рафис Корбан.**

Мөхәррирләр: **Элеонора Җамалиева, Гөлия Сәлахова.**

Сайт мөхәррире: **Ләйсән Зарипова. SMM-белгеч: Алинә Хәбибуллина.**

Исәп-хисап бүлеге: **Эльвира Камалова** (өлкән бухгалтер).

Машина йөртүче: **Наил Кадыйров.**

✉: Редакция адресы: 420066, Татарстан Республикасы, Казан шәһәре, Декабристлар урамы, 2.

☎: Кабул итү бүлмәсе – 222-09-83 (өст.1618).

Баш мөхәррир урынбасары – 222-09-83 (өст.1612).

Жаваплы сәркатип – 222-05-50 (өст. 1617).

Шигърият, сәнгать һәм хатлар бүлеге – 222-09-83 (өст.1616).

Исәп-хисап бүлеге – 222-09-80 (өст.1267), касса – 222-09-84 (өст.1874).

Сайт: kazanutlary.ru; электрон почта: kazanutlari@yandex.ru

★ Авторлар фикере редакция фикере белән туры килмәскә мөмкин.

★ Редакциягә килгән кулъязмалар рецензияләнми һәм кире кайтарылмый.

★ Басмаханә гаебе белән киткән житешсезлекләр өчен редакция җавап бирми, брак журналларны алыштыру мөмкинлеге юк. Алар хақында 519-44-61 телефоны белән басмаханәнең техник контроль бүлегенә хәбәр итәргә кирәк.

Гамәлгә куючы – «ТАТМЕДИА» акционерлык җәмгыяте.

Нәшер итүче – «ТАТМЕДИА» акционерлык җәмгыяте.

Нәшер итүче адресы: 420097, Татарстан Республикасы, Казан шәһәре, Академия урамы, 2.

Журнал редакциянең компьютер үзәгендә җыелды һәм битләргә салынды. Айга бер тапкыр чыга.

Басарга кул куелды 30.01.2025, график буенча 30.01.2025, басылып чыгу вакыты 05.02.2025

Офсет ысулы белән басыла. Кәгазь форматы 70X108^{1/16}.

Нәшер-хисап табагы 14,2. Басма табак 12 (16,8). Заказ М-0113. Тираж 4002.

Журнал Элемент, мәгълүмати технологияләр һәм массакүләм коммуникацияләр өлкәсендәге күзәтчелек буенча федераль хезмәтендә (Роскомнадзор) 2020 елның 13 ноябрендә теркәлдә.

Теркәлү таныклыгы ПИ № ФС77-79467.

Индекслар: ПО277 (Татарстаннан читтә яшәүче физик затлар өчен),

П2365 (Татарстанда яшәүче физик затлар өчен), П2368 (юридик затлар өчен). Бәясә ирекле.

Республика матбугат һәм массакүләм коммуникацияләр агентлыгы ярдәме белән чыгарыла.

«ТАТМЕДИА» АҖ филиалы «Идел-Пресс» полиграфия-нәшрият комплексында басылды.

420066, Татарстан Республикасы, Казан шәһәре, Декабристлар урамы, 2.

Айрат
Суфиянов

БӘНДӘ ҺАМАН ЯУ ЧАБАРГА МАҺИР...

Карсылу

Туры килдең кышкы күңелемнең
Яңа елда ап-ак мәленә.
Ап-ак карлар ява, ап-ак карлар,
Ап-ак карлар ап-ак шәлеңә.
Жирдән күккә кадәр ап-ак сукмак
Ап-ак дөнья аша сузыла.
Әллә инде ап-ак төш күрәммә?
Йөзөңнән дә аклык ургыла.
Ак каеннар, ап-ак жилдә шаулап,
Ап-ак бәхет чорга юрыйлар.
Мәхәббәтнең ап-ак кайтавазын
Ап-ак таулар безгә юллыйлар.
Ап-ак, якты ерак киләчәктә
Бөтен хәят ап-ак төсләрдә.
Әйтерсең лә ап-ак көрт астында
Торып калган үкенечләр дә...
Тирә-юньдә аклык бәйрәм итә,
Бөтен хәят ап-ак: күрәмсең?!
Аклык тантанасы кочагында
Көлә-көлә атлап киләсең.
Ап-ак уйлар, ап-ак тойгылар да,
Кичерешләр ап-ак, сагыш ак.
Заман үзе аклык бүләк итәр,
Кочагына икәү сарылсак.
Парлап сорыйк:
«Тормыш мәңге-мәңге
Аклык күчәрендә әйләнсен...»
...Кинәт кенә эреп юкка чыктың –
Карсылумы идең әллә син?!

Яшьлек тамыры

Ап-ак карда кыйбла якта
Тау күренә ак булып.
Түбәсендә ак төш күреп,
Сәждә кыла ак болыт.

Урманнар ак, үзәннәр ак,
Күпереп ята ак кар.
Ә астында яшьлек төсө,
Яшеллек тамыры бар.

Дөнья аклыкка чумса да,
Картаймаган, шул килеш.
Язны көткән таллар шаулы –
Вакытлыча күренеш.

Ач, табигать, ач серенне –
Ничек яшьлеген кайта?

Мин дә – улың, яшәр идем
Гел чәчәк ата-ата!

Ап-ак чәчле, ак сакаллы
Килсә дә картлык чорым,
Йөрәгемдә чыңлар иде
Үлемсез ап-ак жырым.

Ап-ак дөнья, тау-түбәтәй
Күзне назлы ак булып.
...Кышкы дисәм, түгел, язгы –
Баш очымда ак болыт!

Елгалар ак, һәр карышта
Жемелдәп балкый ак кар.
Кар астында күз күрмәгән,
Яшәү дәрте сүрелмәгән
Гомерем чапкан тулпар!

Нинди кош ул?

Нинди моңлы кош икән ул
Өздерә төн буена?
Ай нурлары эреп тама
Таш улаклы уема.

Аннан чыңлап агып китә –
Кая? Туган ягыма.
Яшь бөртеге өзәлеп төшә
Чал төкле янагыма.

Ялкыны күчә яндырып
Чак йөрткән аягыма.
Барып житә алырымны
Яктылык маягына?

Бу тормыштан мәгънә эзләп
Арыдыммы? Йөдәдемме?
Нинди кош ул сайрый икән –
Әллә соң йөрәгемме?!

Уралып кайтырмын җиһаннан

Далалар өстеннән болыттай
Күкләрне күкрәтеп агылам.
Ханлы да, шанлы да чорларны
Күрмәгән килеш тә сагынам!
Алдында ирекле, хөр, азат,
Күбеккә күмелгән акбүз ат –
Жайдагы кылычлы... калканлы...
Ул – горур, беркемгә баш имәс
Үзәңлы! Хокуклы!! Ватанлы!!!
Ирләрчә кысылган, яшенле
Ирене саклаган сөт тәмен.
...Өммәтем күтәргән байракның
Канына башымны төртәмен.
Ачынып ачылган хәтерем
Сорады: «Кайда көн нурлары?»
Кыйралган тиндәшсез яуларда
Татарның иң гаярь уулары.

Вакландык диепме без бүген
Эчәбез аклану тузанын?..
Канында таркаулык котырса,
Туган да аямый туганын.
Таркаулык – фаҗига, биш бармак
Йодрыкка тәйнәлми тырпайса.
Каршылык күрсәтми чигенсән,
Жиренне чүл итә илбасар.
Туачак яңадан, туачак
Татарның гайрәтле буыны.
Калмасын ятларга, меңеллык
Тарихи тәхетле урыны.
...Татарлар юк инде, дисәләр,
Валлаһи, үлгәч тә... ышанмам.
Жаныма милли моң, гамь төяп,
Уралып кайтырмын җиһаннан...

Бәлә килгәч

Мизгел – гомер, азга разый түгел,
Көрәк бирсәң, алтынын да сорый.
Өстәгенең керми төшенә дә,
Түбәндәге ничек жан ас(ы)рый...

Бәндә һаман яу чабарга маһир,
Холкы һаман үзгәрмәгән, кыргый.
Әле анда, әле монда шартлау...
Күпме түзәр? Жир жилеге корый...

Бәндә һаман кан коюда өлгер,
Бәндә һаман гужмы? Туя алмый.

Яман жегәр кире кайтачагын
Тоеп, нәфесен дә тыя алмый.
Тоепмы соң үзен-үзе алдый?

Кан, күз яше бергә кушылыр да
Күтәрелмәс микән туфан булып?
Бәлә килгәч, бәндә бер-берсенә
Кулын сузар бәлки... туган булып...

Әллә инде, әллә, киресенчә,
Чыгырыннан чыгар тугарылып.
...Бәрәкәтле туфрақ карыныннан
Калкырма бер тыныч югарылык?..

Хыяллар ташласа

Хыяллар иркендә ашынәгән
Күңелем үзгәрәк, күрәсен.
Тансыгым канганчы яратып,
Су кызы толымын таратып,
Әй, килә иркәләп үрәсем.

Зәп-зәңгәр чишмәнең суларын
Эчәм мин, кушам да гөл исен.
Тоемлыым туган як кадере,
Өткәмнен, әнкәмнен кабере
Жанымда мәңгегә йөрисен.

Тауларның иң биек кыясын
Уй-бөркет омтыла яуларга.
Талантым – мөстәкыйль мәмләкәт,
Жаннары, акылы сауларга...

Балкы син, сәгадәт кояшым,
Бастырма мәкерле ауларга.
Гөһәһкә батсам да, савапның
Һавасын ымсынам суларга.

Кызганыч, оныттым инде мин
Бушанып, үксепләр еларга.
Газаплы булса да, рәхмәтле
Язмышым илһамлы елларга.

Иңемдә – канатлар... көячәк,
Әгәр дә күкләргә ашмасам.
Яшәүдән туктармын шикелле,
Кайтмаска хыяллар ташласа...

Сәндәрәдә*

Сәндәрәдән күк күренә... Сөенәм.
Жырлый күңел серле галәм көенә.
Йолдыз нуры керфекләргә ягыла,
Чәчләремнән болын исе агыла.
Иксез-чиксез киңлегендә вакытның,
Күтәрелгән байрагында хаклыкның
Милләтемнең галәбәсе** чагыла...
Сагынылган хөррият белән кавышып,
Үткәннәргә хәтеремдә авышып,
Тыңлый-тыңлый бакаларның тавышын
Үреләм дә айдан алам яу кошын...
Ишетелә каһарманнар алкышы...

* Сәндәрә – сарайда печән саклана торган урын.

** Галәбә – жиңү.

...Оча торган атлар кешни якында.
 Шундый иркен, уңайлы ятагымда...
 Китеп торган хыялларым кайтамы?!
 Туа миндә могжизалар Ватаны...
 Каймак ясым дастаннарның сөтеннән,
 Уйда узам төнге дала өстеннән...
 Сызланулы борчуларым басыла...
 Бакчабызда чыклы гөлләр ачыла.
 Битем сыйпый фәрештәнең канаты,
 Туган якта бисмиллалы таң атты!
 Дөнья – мине, мин дөньяны яраттым,
 Сагышларым зәңгәр жилдә тараттым.
 Беркем әйтмәс:
 «Бу баланың йөрәге
 Гомер буе жәрәхәтле, яралы...»
 Әйтерсең лә жиргә кабат яралып,
 Печәнлектә эреп ятам таралып...
 Күңелемдә жир дә, күк тә кушылып
 Сайрап туймый әкияттәге кош булып...

Юкка түгел

Өндиләр:
 «Ясалма гөлнең
 Кинәнеп исен сула!»
 Күз буяп та, күз буып та,
 Сәләтсез килеш туып та,
 Илдә танылып була...

Әмма табигый канунга
 Бөтен хәят буйсына.
 ...Юкка түгел, күбәләк тә
 Тамырлыларга куна...

Яшәдем!

Яшәмәдем... Юк ла, яшәдем,
 Колак салып һәр өн, тавышка.
 Борылмады кояш баешка
 Жил тирбәткән язмыш чәчөгем.

Үзем аша чорны үткәреп,
 Тетрәндем дә чак-чак аумадым.
 Тормышны да аз-маз аңладым,
 Авырлыгын индә күтәреп.

«Кунакка да кайтма, жиңеллек!»
 Ашсын күккә шушы гозерем.
 Тантана ит жирдә, гомерем,
 Кайчак жиңеп, кайчак жиңелеп.

Такмагыз да ак дип караны,
 Диванага мине исәпләп.
 Аералар жаны исәннәр
 Кайда – якты, кайда – караңгы.

Кермәс минем жаным багына
 Өрәк булып көчсезлек атлап.
 Кеше икәнәмне исбатлап,
 Гаделлекнең торам сагында.

Яшәмәдем... Юк ла, яшәдем!
 Мин яшәгән саен яшәрдем,
 Фанилыкның кырыс кагында,
 Кулны сузып татар таңына...

Күз йоммасаң...

Ник кешеләр бер-берсенә үчле?
Шуңадыр ла гомер үкенечле.
Мәртәбәгә менә кара эчле,
Үткер тешле, миһербансыз, көчле.

Беренчелек өчен тапмый-тапмый,
Ник кешеләр берсен-берсе таптый?
Туганлык вә дуслык хисе кайда?
Пыжыганмы күңел тарайганда?

Мең сорауга гакыл җавап тапмый...
Сыенырлык садә савап тапмый.
Заманнарның асты-өскә килде,
Вак тамаша йоттымы соң илне?

Кыйммәтләр дә хәзер башка инде...
Акча культы шашып башка менде.
Нәни генә хыял чынга ашмый:
Бердәмлек юк... Кулга, кул тоташмый.

Әйтерсең лә жаннар бушап калган,
Мәет чыккан йортка охшап калган.
Кайтмас микән үткән афәт урап,
Бүгенгебез ауса хәер сорап?

Тартып без «уфалла» арбасын да,
Калдык торып тәртә арасында.
Чор афәте күзем карасында,
Йомылмаган йөрәк ярасында.

Күз йоммасаң, чынлык шуннан гыйбрәт.
Валлаһи дим, кот очарлык сурәт.
Сабыйларча нидер көткән күзләр –
Өметләнеп, кайдан нәрсә эзләр?..

Сулар тыйнак

Сулар тыйнак... Сулар үргә акмый...
Хакыйкәтне аңым кире какмый,
Суларда – көч, шәфкать, дәһшәт тә.
Яшәртә дә, яшәтә дә жирне,
Туфан булып та ул чәчрәтә.
Сафлыгына кизәнгәннәр өчен
Су хәтере саклый вәхшәт тә.
Су сулышы – безнең бәдәннәрдә,
Су хезмәте – һәрбер чәчәктә.
Суы качса, туфрак дүрт якка да
Афәт дулкыннарын чәчрәтә...

Хисаметдин
Исмәгыйлев

НӘЗИФӘ

ПОВЕСТЬ

Суык. Кабер суыклығы шушындый буладыр инде. Бу зиндан базының барча жиреннән салкын бәреп тора. Баз эре-эре ташлардан эшләнгән. Өстәге бер каты гына кирпечтән өелгән. Ташларның кайберсе бик зур, һәм барысы да юеш. Аскы өлештә буй-буй су эзләре төшә. Бу – баздагы ташлар елый түгелме соң? Алар – гүя юкка жәберләнгән бала. Тик нигә елый алар? Әллә миллион еллар тыныч кына яткан урыннарыннан кузгатылып, башка таш-туганнарыннан аерылып, шушында зиндан булып ятуларына гарьләнеп елыймы? Әллә шушы караңгы зиндандагы тоткыннарның михнәт-газапларын күреп, аларны кызганып-жәлләп, яшьләрен шулай саран гына сытып чыгаралармы? Ничек кенә булмасын, ташлар елый иде. Әйе, һәр нәрсәнең үзенә күрә жаны булганын Нәзифәнең ишеткәне бар. Картәнисе жирнең дә жаны бар дип әйтә торган иде. Жирнең жаны булгач, нишләп әле ташларның жаны булмаска тиеш? Әйе, ташларның да жаны бар. Мөгаен, Жир Ананың бәгыре таш булып каткандыр. Шунлыктан ташлардан йөрәккә үтеп керерлек салкын бәреп торадыр. Бу зинданның такта белән бүленгән бер як стенаһы гына әзрәк жылы кебек.

Нәзифә ярый әле өстенә иске генә булса да, йоннан бәйләгән джемперен кигән. Көн жылы булганга, жиңелчә генә киенергә уйлаган иде. Әнисе белән икесенә бер пәлтә, хәзер анысы да юк. Ә бу джемперны әнисе көчләп кидерде. Ул күптән кечерәйгән инде. Житмәсә, терсәк урыннары сүсәргән, тишелергә тора һәм төсә күптән уңып, нинди төстә икәнән тәгаен генә әйтерлек тә түгел. Кияргә бүтән киеме дә юк. Ни кешелеккә, ни эшкә йөрергә дигәндәй. Әниләр шулай инде, алдан күрә беләләр. Ул кызы Нәзифә өчен жанын бирергә риза. Нәзифә чакырталар икән, барыйм дип уйлады. Бармый чарасы юк. Карышып тора алмыйсың. Сораштырырлар, кирәк һәм үзләрен кызыксындырган мәгълүматны белешерләр дә, төш вакытына

Хисаметдин ИСМӘГЫЙЛЕВ (1953) – язучы-прозаик; «Зимагур», «Никах» һ.б. китаплар авторы. Баикортстанның Стәрлебаһ районы Турмай авылында яши.

кайтып та житәрмен дип уйлады. Аны алырга бер хәрбине жибәргәннәр. Алар солдатлардан нык курка иде. Хәрбине күргәч, әнисе коелып төштө. Ә инде бу солдатның аның кызын алырга килгәннен белгәч, елап ук жибәрде:

– Кызымны ялгызын гына жибәрмим. Үзем дә барам, – дип ияреп килде. Тик аны ишек төбөндә торучы сакчы эчкә үткәрмәде.

Нәзифәне менә шушы суык подвалга ябып куйдылар. Тәүдә: «Кырымнан монда куганнан соң, тагы кая озатырга мөмкиннәр?» дип уйлый иде. Себер шушы дип белде. Тик мондагы кешеләр сөйләгәннән Себер дигән жәһәннәмнен тагы да арырак, анда мең тапкыр авыррак, ун тапкыр суыграк икәннен белде. Ул суыкны яратмый иде. Моннан да суыграк, моннан да начаррак тагы нинди урын икән? Ул Себер дигәне нинди жир? Нәзифә тагы да бөрешебрәк утырды. Күзләре караңгыга өйрәнгәч кенә, базны ныклап өйрәнде, елаган ташларны күрдө. Һәр ташның үз йөзө, алар бер-берсенә охшамаган. Кыз хәтта ташларда кешеләрнең йөзләрен дә күргән кебек булды. Каршы як стенада тимер сәкедә ниндидер бер хатын ята. Тәүдә ул хатынны ир кеше дип уйлап, Нәзифә тагы да ныграк курыккан иде. Аның астында салам тутырылган матрас. Житмәсә, өстенә ике бармак калынлыгы булыр дөя йоныннан сугылган калын шәл дә ябынган. Кыска гына булса да, пәлтәсе бар.

Бая гына зәңгәр фуражка кигән һәм шундый ук төстәге погонлы хәрби Нәзифәне, эткәләп-төрткәләп дигәндәй, түр бүлмәдән чыгарып, коридор буйлап алып барды. Аннары, тимер ишеген шыгырдата-шыгырдата ачып, подвалга алып төштө һәм юха тавыш белән:

– Чибәркәем, миңа бул. Мин сине ничек тә коткарачакмын, – дип үгетләп, салкынлыгы биткә бәрелеп торган ярымкараңгы подвалда жаен туры китереп кочаклап, түшләренә үрелеп, тоткалап карарга чамалаган иде дә, барып чыкмады. Шакшы кулларын суза башлауга, бу артык чибәр татар кызы кыргый камыш мәчесе кебек тырнашып тешләшә үк башлады. Ул гына житмәгән, подвалны яңгыратып кычкырып еларга тотынды. Кызның кычкырганын ишетеп булса кирәк, подвал коридоры буйлап тезелеп киткән ишекләрдән кемнәрдер шаулашып, ишекләренә шакылдатырга, кагарга тотындылар.

Хәрби кызга:

– Дурочка. Мин синең өчен тырышам. Миңа карышсаң да, сине барыбер бүтәннәр сындырачак. Ничек кенә итеп сындырырлар әле үзеңне. Исеңә төшәр. Тик мин булмам, – диде дә, ишекләренң берсен ачып, кызны аркасыннан бик каты төртеп, эчкә кертәп жибәрде. Нәзифә чактан гына бетон идәнгә барып төшмәде. Камера эче ярымкараңгы иде. Коридордагы лампочка яктысыннан соң күзгә тәүдә берни күрми торды. Тирә-ягына каранырга да өлгөрмәде, берәү:

– Чибәрәм, сине нәрсә өчен монда китереп тыктылар? – дип сорады.

Караңгы почмактан яңгыраган карлыккан ир тавышына Нәзифә дертләп китте. Шулай да үз-үзен кулга алып:

– Үзем дә белмим. Контрреволюцион коткы таратуда гаеплиләр. Минем бер гаебем дә юк, – диде.

Бер мизгел каранып торгач, такта стенага беркетелгән буш агач сәкегә барып утырды һәм, үзенең нинди хәлгә калуын аңлап, аннан да бигрәк

энисен жәлләп, учлары белән битен каплап елап жибәрде. Чөнки бу жәһәннәм тишеге булган чит-ят жирдә ул – энисенәң иң яқын кешесе. Бердәнбер баласы. Энисен аңардан да аерсалар, бу хәлгә чыдап-түзеп тора алмаячак. Эзрәк тынычлангач, баз эчен өйрәнергә тотынды. Теге ир дигәнә, тимер сәкесен шыгырдата-шыгырдата төшөп, аның алдына килеп чүгәләде дә сабый баланы жәлләгәндәй итеп, Нәзифәнә тынычландырырга тырышты. Нәзифә ир кеше дип уйлаган иде, ялгышкан икән. Бу бәндә шундый карлыккан, тупас тавышлы бер хатын булып чыкты. Хатын кеше:

– Тынычлан, тынычлан, жанкисәгем. Елап, һичнәрсәгә ярдәм итә алмыйсың. Ә иң дәресе: барысын да сөйләп бирүгә житми. Менә минем дә кайбер гөнаһларым бар иде. Ачтым да салдым. Дәресен сөйләгәнәмә башта ышанмадылар. Ә менә хәзер, барысын да ачыклагач, минем гаебем юк икәнне белделәр. Шуңа да бүген-иртәгә мине азат итәчәкләр. Син дә ачыл. Жаныңа тынычлык табарсың. Син бит үзең гаепле түгел. Сине кемдер котырткан. Курыкма, барысының да фамилия-исемнәрен әйт тә куй. Яп-яш кенә көеңә шушы караңгы базда тереләй черергә тиешме син? Төкер барысына да. Менә мине дә, алдап, әллә нинди юлларга этәрделәр. Аллаһы боерса, иртәгәләргә котылып чыгачакмын. И-и туганым, башларыңа бик зур кайгылар төшкән икән...

Бу таныш булмаган хатын Нәзифәнә үгетләп, юмалап, эч-бәгырьләренә үтәргә тырышты. Аркасыннан, башыннан сыйпаган булды. Үзеннән тәмәке исе килә. Тәүдә үзенәң эч серләрен сөйләгән булды. Лышык-лышык елап та алды. Аннан уратып-уратып кына, кызның нинди гаепләре барлыгын белергә чамалады. Тик барып чыкмады. Нәзифә бу хатынны тыңламады да. Аңа энисе кызганыч иде. Житмәсә, энисенәң сәламәтлегә дә чамалы. Чамалы булмыйни, көтеп алган икенче баласы – улы Айдар сугыш башланыр алдыннан гына унбер яшендә һәлак булды. Шуңа өстәп, Нәзифәнәң сеңлесе – Әйшә кызы хәбәрсез югалды.

Этисенәң ял көне иде шикелле. Кайдандыр кайтып килешли кибеткә керосин китергәннәрен ишетеп калган. Кайтуга Нәзифә белән Айдар улын чират алырга йөгертте. Алар килеп житкәндә, халык байтак кына жыелган иде инде. Барысына да керосин кирәк. Ут сүнөп торганда, лампа кабызырга да, аннан да бигрәк керегазда ашарга пешерер өчен. Этиләре керосин савыты алып килергә тиеш иде. Юк та юк. Нәзифәнәң бар кайгысы – зур тимер мичкәдәге керосин бетмәсә генә ярар иде. Чиратта торучыларның һәммәсе шуның өчен хафалана. Берничә ир, үреләп-үреләп, мичкә авызын караштырып алды. Чаярак хатыннар да, арба өстенә менеп, керосин мичкәсен тикшереп төште. Хатыннар инде, гадәттәгечә, шаулашып:

– Һәр кешегә бу кадәр бирә башласалар, керосин житмәскә дә мөмкин. Шуңа күрә бер кулга өч литрдан да артык сатмагыз! – дип кычкырыштылар.

Керосин сатучы тагы кемгәдер дәрәс акча кайтарып бирмәгән икән. Теге хатын тавыш күтәрде. Гомумән, һәрчактагыча халык ризасызлык белдереп кычкырышты. Ә Нәзифәнәң этисе һаман күрәнмәде. Инде кыз да дулкынлана башлады. Этисе килеп житкәнче, керосин гына житсә ярар иде. Ул энесе Айдарга:

– Үреләп кара әле. Мичкәдә күпмерәк бар икән? – дип дәште.

Айдар, аны-моны уйлап тормастан, арба өстенә менеп, мичкә эченә күз

салды. Шул вакыт сатып алуучыларның ризасызлыгынан ачуы болай да кабарган сатучы, мичкә эченә карарга батырчылык иткән балага жан ачуын чыгарып, камчысы белән сыдырды. Айдар, авыртуга түзә алмыйча кычкырып, арбадан егылып ук төште. Малайның күлмәге ертылып, аркасынан бер буй кабарып, канап чыкты. Бу бәндә кансыз казак иде. Гражданнар сугышында күпме кешене кылыч белән суйса, тыныч вакытта үзенә ошамаган бәндәләрнең сыртына нагайкасы белән сыдырырга да чирканмады. Китте тавыш. Ирләр балага юкка суккан өчен сатучы казакны өзгәләп тә ташларлар иде, шунда эллә каян гына килеп чыккан постовой милиционер сыбызгысын сызгыртты. Халыкның игътибары шул якка юнәлгәннән файдаланып, сатучы:

– Тәнәфес, төшкә тәнәфес, – диде дә, тизрәк атын куалап, бу тирәдән сыпырту ягын карады. Югыйсә эшләр ничек булып бетәр иде икән?

Айдар энесе шул казакның камчысынан мантий алмады. Аркасы кабарып шешеп чыкты. Жәрәхәтә төзәлмәде. Көннән-көн хәле авыраеп, бер ай дигәндә, дөнья куйды. Табиблар каны зарарланган диделәр. Этиләре дөреслек эзләп, теге казакны судка биргән иде дә, барып чыкмады. Кинәт кенә бөтен ил өстенә сугыш афәте ябырылды. Хәзер инде синең кайгымы да, эллә бөтен ил өстенә төшкән кайгымы? Дөнья буталды.

Ө бит киләчәк Нәзифәнең үзе кебек нинди матур булырга тиеш иде! Бар кешенең тормышы кинәт үзгәрдә дә куйды. Һәммәсе элек, сугышка чаклы дип сөйләшә хәзер. Мәктәптә укытучы дәрес аңлатканда, Нәзифәнең, үз уй-хыялларына бирелеп китсә, беркемне дә ишетми торган гадәтә бар иде. Уйга бирелгәндә, башын «эйе» дигән кебек кагып та куйгалый. Читтән карасаң, әйтерсең лә кыз, сөйләүчене бик дикъкат белән тыңлап, жөпләп утыра дип уйларсың. Менә әле дә караңгы баз эчендә янына килеп, ачылып, барысын да сөйләп бирергә үгетлэгән маржа хатын шулай уйлады. Бу хатын әле өстәге түрәләргә сүктә, әле үзенең әче язмышынан зарланып, яшьләрен койды. Һәм кабаттан пышылдауга күчеп, Нәзифәне үгетләргә тотынды. Ө кыз, һаман лышык-лышык елап, үзенең үткән тормышын уйлады. Бер карасаң, унсигез ел күз ачып йомган мизгел кебек кенә үткән дә киткән. Икенче яклап уйласаң, нинди озын гомер. Бәхетле балачагы тәмле төш кебек кенә. Эллә кайда еракта торып калган булса да, һич күз алдыннан китми. Эссе таба кебек кызган, сусыз чүлдә салкын саф сулы күле булган оазис миражы шикелле эленеп тора.

...Мәктәптә укыганда, бик чая, шаян кыз иде Нәзифә. Чибәр. Өлкәнрәкләрдән дә, үзенең сыйныфташлары арасында да аның өчен янып йөрүче егетләр байтак булды. Ө ул берсенә дә карамады. Аның үзенең сөйгәне, күрше йортта яшәп, әлегә вакытта Кызыл Эшче-Крестьян Армиясе сафларында хезмәттә. Киләсе елга, Аллаһы боерса, кайтып житәргә тиеш. Кыз, мәктәпне тәмамлагач, башкача укырга теләмәде. Укырга яратмады. Туйган иде ул укудан. Берәр ел ял итәм, аннан карарбыз дип кенә куйды. Укуны бетергән жәйдә үк берничә айлык курсларда чөчтараш һөнәренә укып чыкты да эшли башлады. Эше дә тиз табылды. Өйләреннән дә ерак түгел. Мәктәптә укып йөргән энесе белән сөңлесенә дә күз-колак булырга уңай. Әниләре бер конторада жыештыручы булып эшли. Этиләре шәһәрдәге яшерен хәрби заводта, вазифалы эштә. Завод хезмәт хакын мул гына түлгәнә, аларның гаиләсе акча ягыннан кыенлык кичермәде. Житмәсә,

этиләренәң авылда яшәгән туганнарына, әниләренәң сеңелләренә дә ярдәм иткәлиләр. Кызга әшә ошый иде. Чәч-сакалларын тәртипкә китерергә кергән күп кенә ир-егетләр аның урындыгына утырырга тырыштылар. Тиз арада кулын шомартып, хатын-кызлар чәчен дә төрлө модалы итеп алырга, кыскартырга һәм бөдрәләтергә өйрәнде. Тора-бара аннан чәчләрен тәртипкә китертергә теләүчеләр артты. Ачык күңелле иде ул. Клиентлары белән ачылып китеп, чын күңелдән сөйләште. Шуның өчен дә яратты халык. Бу житез куллы яшь останың эшеннән көнләшүчеләр дә булмады түгел. Тик кыз аларга һичбер ачуланмады, игътибар да итмәде. Залда бригадир булып исәпләнгән яһүд карты да бу ачык күңелле уңган татар кызын үз итте. Чөнки кушкан эшнә миннән киткәнчә, иясенә житкәнчә дип кенә эшләмәде, жиренә житкереп, пөхтә итеп башкарды. Һәм һичкайчан: «Минем чират түгел, әнә башкалар тик утыра», – дип киреләнеп тормады. Әнәсә Айдарны жырләп, аңгы-миңгә килеп йөргән чаклары иде. Ул төнне таң алдыннан самолётлар үкергән, жир тетрәткән шартлаулар тавышына уянып киттеләр. Ут кабызырга уйлаганнар иде, этиләре каттый тыйды. Гаиләсен тынычландырып:

– Безнең заводта да өч көн хәрби уен-өйрәнүләр булды. Моңысы, могаен, Акъярда урнашкан хәрби гарнизоннарның һәм Кара диңгез флотының хәрби уен-өйрәнүләредер. Чөнки шартлаулары бик көчле ишетелә. Кая, миңа төшкә ашка капкаларга берәр нәрсә әзерләп бирегез дә, заводка барып килим, – дип, чәй дә эчеп тормыйча, таң белән эшенә китте. Нәзифә дә әнисә белән бергә эшкә юнәлде. Сеңлесә әле тормаган. Күрәсен, кичә көн буга чабып арыган.

Урамга чыксаңлар, аптырап киттеләр. Теге урам чатында берничә өй жимереләп төшкән. Порт ягыннан төтен күтәрелә. Халык аптырашта. Беркем бернәрсә белми. Кайберсә диңгезчеләрне сүгә. Күрәсен, өйрәнү вакытында, ялгыш шәһәр ягына атканнар дип фаразлаучылар да булды.

Нәзифә эш урынына килгәндә иртә иде әле. Калган осталар килеп житмәгән. Тик бригадир булып йөргән яһүд карты гына берничә өлгесә чатнаган тәрәз пыяласына кәгазь ябыштырып йөри. Нәзифәнең:

– Әллә төнлә хәрби заводта авария булганмы, көчле шартлау булды? Әллә хәрбиләр ялгыш шәһәргә карап аттылар инде? – дип әйтүенә, ул:

– Юк, кызым, бу тагы да куркынычрак нәрсә, – диде.

– Нәрсә булырга мөмкин?

– Бу, кызым, сугыш.

– Шушындый сугыш буламыни? Нигә атышмыйлар?

– Сугышның иң алама вакытлары алда әле. Бар, өеңә кайт. Бүген, могаен, эшләмәбездер. Тик сугыш турында башкаларга сөйләнеп йөрмә. Үзең генә бел. Йә, чынлап та, хәрби өйрәнүләр генәдер. Шулай гына була күрсен инде, – диде карт яһүд.

Нәзифә, берни аңламыйча, кайтырга юнәлде. Карт, артык сөйләп ташлаганын аңлапмы, әллә бүтән нәрсә турында уйлап, кызны тагы туктатып, моңсу гына:

– Кызым, берүк бу турыда беркемгә дә әйтми тор. Яһүд картлачы гел ялгыша инде ул. Карт ишәк ни сөйләмәс, – дип куйды.

Нәзифә, сүзсез генә башын кагып, ишектән чыгып китте. Ул сугышның

ничек булганын аңламый иде әле. Карт яһүднең сүзләрен исенә төшереп, теге жимерелгән йортларны карый-карий, өенә кайтып китте. Урамда халык гадәттәгедән күбрәк. Беркем берни аңламый, төрлечә фаразлый. Күбесе сугыш уеннары вакытында шәһәр ягына ялгышып берничә снаряд аткан Кара диңгез флотчыларын эрли. Сугыш Нәзифә өчен менә шулай башланды.

Икенче көнне халык сугыш турында гына сөйләде. Күбесе бу сугышның бик кыска булачагы, бер-ике атна, күп дигәндә, бер айга гына сузылачагы турында фаразлады. Германиянең умрау сөяген сындырып, күп башлы «мировой капитализм» аждаһасының фашизм дигән башын бөтенләй кыркып ташлап, үзен кабергә тыгачаклары турында ялкынлы телмәрләр тоттылар. Кибетләр кинәт бушап калды. Азык-төлектә, сабын-шырыпга хаклар кискен күтәрелде. Фашист очкычларының төнгә бомбага тотулары ешаеп, көн саен кабатлана башлады. Алар, гомумән, портны һәм шәһәр тирәли урнашкан хәрби гарнизоннары бомбага тоттылар. Тормыш капылт авырайды. Нәзифәнең әтисе, менә ничә көн өйләренә кайтмыйча, эшендә булды. Бер көнне ярты сәгатькә генә гаиләсе янына кереп чыкты. Хатынына шәһәрдә бик кыен була башласа, туганнары яшәгән авылга кайтып торырга киңәш итте. Әтисе, әйтерсәң лә иртәнге томан, күрәндә дә юкка чыкты. Әнисе әйтүе буенча алар үзләре эшләгән хәрби заводны сугышка ыклап әзерләргә тотынганнар.

Бер көнне яһүд картсы да, үз урынына бер маржаны калдырып, каядыр китеп югалды. Чәчтарашханәгә кереп, үзләрен тәртипкә китереп, чәч-сакалларын төзәттереп, матураеп йөрүчеләр сирәгәйде. Ашау ягы бөтенләй такы-токыга калгач, Нәзифәнең әнисе, иренен киңәшен тотып, авылга, иренен туганнары янына кайтырга карар итте. Тик Нәзифәне карт яһүд урынына калган бригадир хатын һич кенә дә эшеннән жибәрергә ризалашмады. Эшләргә кеше дә калмаган иде. Чәчтарашханәдә эшләүче ирләрнең күбесен хәрбиләрне сугышка әзерләүче лагерьларга алып киттеләр. Нәзифә – чая кыз, күптән эшеннән киткән булыр иде, тик бер нәрсә комачуалый: туган көненә әтисе бүләк иткән чәч алу һәм сакал кыру коралларын калдырып китәргә туры килчәк. Ә ул коралларны әтисе бик кыйммәт хакка, бер немец сәүдә судносында эшләүче матростан сатып алган иде. Алар бик сыйфатлы иде. Бригадир хатынның бу жәһәттән үз нияте бар. Элекке гадәт буенча чәчтарашханәдә эшләгән оста үзенә эш коралларын бригадирдан алып тора да ахырдан кире тапшыра. Ә анысы, үз чиратында, аларны тимер шкапка бикли. Эш коралларыңны тапшырмыйча, китә алмыйсың. Бригадир хатынның Нәзифәне эшеннән жибәрергә теләмәвенен сәбәбе шунда: кыз эштән жибәрүләрен сорап йөрер-йөрер дә китәр дә барыр. Ә аның бик яхшы сыйфатлы эш кораллары үзенә калыр дип өметләнә ул. Чөнки Германиядә ясалган югары сыйфатлы инструментлар бөтен Севастопольда берәү-икәү генәдер. Һәрхәлдә якын-тирәдәге чәчтарашханәләрдә мондыйлары юк.

Үзе яшендәгеләр белән чагыштырганда, Нәзифә бөтенләй бала гына булып күренә. Тирә-яктагыларга ул шат күңелле, шаян һәм житдилекне белмәгән жилбәзәк бер үсмер кебек кенә. Чынлыкта ул – бик төпле уйлы белгән житди кыз. Үзенә вак-төяк уй-фикерләрен чит кешеләр белән уртаклашса да, эч серләрен беркемгә дә ачып салмый. Эшендә һаман шундый шат күңелле булып йөрергә тырышты һәм бригадирның аңа карата уяулыгын жуярга

иреште. Бер көнне бригадирны каядыр чакырып алдылар. Күрәсен, бик мөһим эш иде. Ул, хатын-кызларның буш эш коралларын тимер шкафына бикләргә дә онытып, ашыга-ашыга чыгып китте. Шуны гына көткән Нәзифә үзенә эш коралларын жыеп алды да хезмәттәшләренә:

– Мин хәзер киләм. Бер кызыл командир хатыны, өйгә килеп, чөчен бөдрәләтергә сораган иде, – диде дә, сумкасын кулына алып, ашыкмый гына чыгып китте. Бергә эшләгән хезмәттәшләре бу яшь кенә балага шундый тәкъдим ясауларына көнләшеп тә куйды. Тәкъдире дә бит әле кемнән – кызыл командир бичәсеннән. Командир бичәләре шәһәр хатын-кызларыннан бер башка югары. Алар бәһаләрен белеп, үзләрен бик һавалы тота. Чөнки аларда гына матур-матур кыйммәтле күлмәкләр. Аларда гына төрлө-төрлө фасонлы заманча причёскалар. Акча күп. Бала акылы да чыгып бетмәгән үсмергә энә нинди бәхет елмайды! Хезмәттәшләре шулай уйлады. Ә кыз туп-туры өйләренә йөгәрде.

Төнлә шәһәрне тагын бомбага тоттылар. Иртән Нәзифәләр яшәгән фатирга эш урыныннан бригадир килеп житкән иде, кызга тиз арада эшкә барып житәргә боерык бирә башлады. Кыз үзенә чак кына соңлап барачагын белдерде. Тик теге җаһил:

– Коралларыңны эш урынында калдырырга тиеш идең. Нигә өеңә алып кайттың? Кайда, китер, эшкә алып китәм, – дип орышты.

Нәзифә:

– Алар минем үземнеке. Әтиемнең туган көнемә бүлгә. Үзем алып барачакмын. Гомумән, аны хәзер үзем белән генә йөртәчәкмен, – дигәч, тегесе:

– Бернәрсә дә белмим. Син аны рөхсәтсез алып кайткансың. Мин хәзер милиция хезмәткәрен алып киләм, – дип яный ук башлады.

Кыз, хәйләкәрлеккә барып:

– Эш коралларын теге кызыл командир бичәсендә калдырып тордым. Ире кинәт кайтып төшүе аркасында, эшнә бүген бетерергә вәгъдәләште. Эш коралларым әле шунда, – дип алдашты.

Бригадир, ачуын басарга тырышып:

– Сина бер сәгать вакыт. Коралларыңны алып, тиз арада эшенә килеп жит. Югыйсә мин милиция белән киләм, – дип чыгып китте. Хатын бик ачулы иде. – Шушы иренендә ана сөте дә кибең бетмәгән кызың шулай алдасын инде. Кемне бит әле? Минә! – дип, эчтән котырынып, таныш милиционерны эзләп китте. Тик шәһәр милиционерларын да эшкә жиккәннәр. Алар шәһәрдәге мөһим бина һәм башка корылмаларны сакларга җәлеп ителгән иде. Бригадир таныш милиционеры белән кич янә Нәзифәләрнең ишеген какты. Тик ишек бикле булып чыкты. Төрлө сылтаулар табып, кызны угрылыкта гаепләп, йорт себереп, ишегалдына күз-колак булып торучы кеше белән ишекне каерып ачтылар. Бригадир, ачуыннан нәрсә эшләргә белмичә, милиционерга зарланган булды. Милиционер йорт себерүчегә пүнәтәйләр табарга кушты. Дворник чыгып киткәч, күзгә күрәнгән бар нәрсәне икәүләп актарып чыктылар. Хатын үзенә ошаган вак-төякне сумкасына тутырды. Милиционер да буш калмады.

Пүнәтәйләр килде. Алар алдында милиция хезмәткәре беркетмә язып, акт төзегән булды. Һәм барчасыннан кул куйдырып, ишеккә мөһерлә кәгазь ябыштырып кайтып киттеләр. Исәпләре берничә көннән килеп,

бу фатирны тагы талап чыгу иде. Бу вакытта Нәзифә авылда әнисе һәм сөнлесе Әйшә белән әтисенең бертуган апаларында чәйләп, дөнъя хәлләрен һәм алдагы көннәргә ничек яшәү хакында сөйләшәп утыра иде. Һәркем үз хафа-хәсрәтләре белән бүлешәп, елашып та алдылар. Ни хәл итсәң, бөтен илгә килгән кайгы. Шулай булуга карамастан, ничек тә яшәргә кирәк. Алда – кыш. Кышны исән-имин үткәрер өчен азык ягын да кайгыртырга кирәк. Тапкан ризыкны эзерләр өчен көн саен казан астына ягарга утынын хәстәрләү дә алар өстендә. Бу сугыш дигәннәре кайчанга чаклы сузылыр? Берничә айма, әллә берәр ел ук булырмы? Билгесез. Халык арасында берсеннән-берсе коточкыч хәбәрләр йөри.

Акъяр янында каты сугышлар булып, алар яшәгән Түли авылына да немец солдатлары килеп тулды. Чөнки авыл тимер юл буендагы бәләкәй генә станца иде. Нәзифәләр кысан гына өйдә жиде жан яшәп яталар. Житмәсә, бу апа тиешле туганнарының олы кызлары яңа туган баласы белән кайтып төште. Бер көнне фашист солдатлары кереп, өйне карап чыкты. Хатыннарының аңлавы буенча, ул үзенең солдатларына яшәргә урын карап, фатир эзли икән. Бу бик кысан гына өйдә шушы чаклы халык яшәгән күрәп, үзенең шинелен ишек төбөндәгә чөйгә элдә дә көч-хәл белән аңлатып бирде. Немецның сөйләвеннән хатыннары шуны аңладылар:

– Әгәр дә башка хәрбиләр килеп керсә, минем шинельгә күрсәтерсез. Монда фетфебель тора диярсез. Гут, гут, – дип чыгып китте.

Немец сөйләгәннәргә күп сүзләрен Нәзифә тәржемә итте. Чөнки аларга мәктәптә немец телен укытканнар иде. Аннан немец теле укытучысы заводка тылмач булып күчте. Анда эшләгән немец инженерларын тәржемә итте. Шуңа күрә мәктәптә башкача немец телен укытырга кеше табылмады.

Немец солдатлары дәрәс искәрткән икән, аларга берничә тапкыр фатир эзләп йөрүче фашист солдатлары кереп чыкты. Һәр кергән чакларында, хатыннары сүзсез генә, ишек төбөндә эленеп торган фашист шинеленә күрсәттеләр. Килүчеләр тагы:

– Гут, гут, – дип чыгып киттеләр.

Ә шинель хужасы бик сирәк кенә кереп чыккалады. Анда да өй хужасының балалы кызына ярма, консервалар, кофе һәм башка вак-төяк калдырып киткәли иде. Немецның аңлатуы буенча, аның да яшь балалы кызы Австриядә яши икән. Ул белә: балалы хатыннарга сөтә булсын өчен яхшы ашарга кирәк.

Бер көнне бу фашист Нәзифәнең чәчтараш эш коралларын күрәп калды да үзен тәртипкә китереп, чәчен алып, житкән сакалларын кыркуын үтенде. Нәзифә теләр-теләмәс кенә үзләренә миһербанлы булган немецны тәртипкә кертте. Ни дисәң дә, оккупант-фашист солдатлары бит. Илне ярату рухындагы мәктәптә алган тәрбия тәэсире бик көчле иде кызда. Теге солдат рәхмәт йөзеннән аларга сабын калдырды. Сабын – бик кирәкле нәрсә. Мондый әйберне талчукта да таба алмыйсың. Тапсаң да, бик кыйммәт. Бигрәк тә хужа хатынның кызы шатланды. Чөнки баланы юындырганда да, бала киёмнәрен юганда да сабын бик тә мөһим. Аннан соң тагы берничә дошман солдатлары килеп, үзләренә чәчләрен алдырып киттеләр. Шулай итеп, жайлап-жайлап, Нәзифә үз эшенә, чәч алуға тотынып китте. Әлбәттә, бушка түгел. Килгән һәр солдат йә кофе, йә биш-алты бәрәңге булса да калдырып кителәр. Шулай итеп, өйдә ризык күренә башлады.

Немецлар килеп, авылда яши башлауга бер айлап вакыт үттеме-юкмы, бер көнне Нәзифә авыл артындагы эрәмәлектән учак астына ягарга корысары жыеп кайтып килә иде, бакча артындагы ярымжимерек баз эченнән ыңгырашкан тавыш ишетеп, куркып, өйләренә торып йөгерде. Йортка кайткач та әле, калтыравыннан сүз дәшә алмый торды. Ниһаять, әнисе, кызның агарынган йөзен күреп һәм бер-бер хәл булдымы икән дип, шөбһәләнәп:

– Нәрсә булды? Нәрсәкәйгә бу чаклы төсөң качкан? – диде. Нәзифә, йортта чит-ят күренмәсә дә, әнисенә якын ук килеп:

– Әрем-кычыткан арасындагы жимерек базда кемдер бар. Бик каты ыңгыраша, – дип пышылдады.

Әнисе дә бу хәбәрдән курка калды. Кем булырга мөмкин? Шундый шикле уйлар белән, кызын йортта калдырып, үзе барып, кем булуын ачыкларга уйлады. Кулына таяк та алды. Кем белә анда кем ятканын? Шомлы вакытлар.

Тирә-ягына шайтан таяклары үсеп беткән бу ташландык баздан, чынлап та, ыңгырашкан, һәм: «Су, су бирегезче», – дигән сүзләргә ишетеп, әни кеше, бәй, бу үзегезнең кешеләр түгелме соң, безнеңчә сөйләшә бит дип, тагы да якынрак килде. Курка-курка гына баз авызыннан эчкә караса, тәүдә берни шәйләми торды. Соңыннан ярымкараңгы баз эчендә бөтенләй бала гына йөзлө бер совет солдат ятканын күрде. Читтәрәк тагы шундый ук яшә кенә солдат утырганын чамалады. Хәзер инде анысы да:

– Апа, зинһар, су бирегез, су, – дип, татарчага якын телдә ялынды.

Әни кеше тирә-ягына каранып алды. Якын-тирәдә кешеләр күренмәгәч, баз авызына иелеп:

– Дәшми генә утырыгыз. Авылда – немец солдатлары. Озакламый караңгы төшә. Су алып килербез. Тик, Алла хакы өчен, түзегез. Югыйсә үзегезне дә, безне дә һәлак итәчәксез, – диде дә, баздан читкәрәк китеп, корыган әрем, эрекмән сабаклары жыярга тотынды. Янәсе, берәр чит-ят күз күреп калса, учак ягарга эрекмән сабаклары жыя. Бер кочак вак-төяк жыйгач, тиз-тиз йортка кайтты.

Нишләргә? Немецлар билгеләп куйган авыл старостасына әйтергәме? Әллә дәшми торыргамы? Старостага хәбәр итсәң, бу бала гына солдатларны йә атачаклар, йә булмаса Германиягә озатачаклар. Бу хәрбиләрнең ни гаепләре бар? Юк. Кеше каргышыннан Аллаһ сакласын, гөнаһ аласы килми. Әлегә беркемгә дә әйтми торырга булды. Нәзифәне дә кисәтеп:

– Бу турыда берүк беркемгә дә дәшмә. Әйтсәң, аларны атарга мөмкиннәр. Әйтмәсәң дә, куркыныч. Совет солдатларын качырып яткырасыз дип, стенага терәп атачаклар. Аллаһ сакласын! – диде.

Караңгы төшкәч, Нәзифә белән йорт алдына чыгып сөйләштеләр. Ана белән кыз, йорттагыларга әйтми генә, баздагы ике яралы солдатка зур гына көршәк белән су һәм бер түтәрәм ипи төшерделәр. Өсләренә ябынырга мунча алдындагы сәкедә яткан киезгә илтәп бирделәр. Аналы-кызлы үзләре башкарган бу яшерен эштән бик нык дулкынланып кайтып керделәр. Ярый әле, авылда төнгелеккә ут-мазар кабызырга рөхсәт юк. Өйдәгеләр сизмәделәр шикелле. Аларга ярдәмгә имчәк баласы да көйсезләнәп елап алды. Нәзифә әнисе белән төнен керфек тә какмый уйланып чыктылар.

Иртән әни кеше, бер карарга килеп, кызына:

– Нәзифә кызым! Дөнъя хәлен белеп булмый, син бүтән ул жиимерек базянына барма. Син андагы Совет солдатларын күрмәдән дә, белмисең дә. Куркыныч заманнар. Иң яхшысы: мин үзем аларга кулдан килгәнчә ярдәм итәрмен. Алла сакласын, үзеңне Германиягә куып алып китә күрмәсеннәр. Сине дә алып китсәләр, миңа бу мәхшәрдә сеңлең белән исән калу бөтенләй мөмкин булмаячак.

Шулай итеп, ана кеше, бар җаваплылыкны үз өстенә алып, сугышчыларны кулыннан килгәнчә тәрбияли башлады. Бу ике сугышчы казакъ милләтеннән булып, русчалары да ипи-тозлык кына. Нәзифә жылкәсенә тагы ике тамак артты. Өйдәгеләр дә сизенәләр иде. Тик берсе дә бу турыда ләм-мим дәшмәде. Кышын ашау ягы бөтенләй авырлашты. Фашист солдатларының чәчен алу белән Нәзифә тапкан ризык кына барысына да җитми башлады. Бер көнне Нәзифә базардан ишетеп кайтты: качып-посып кына, Украина җирләренә баргалыйлар икән. Моннан Украина авыл-хуторларында киём-салым, келәм-палас йә булмаса метрлы тукума алып барсаң, имеш, икмәккә, гомумән, азык-төлеккә алыштырып кайтырга була икән. Ул көнне үзенә иптәшкә тагы бер-ике егет һәм кыз белән дә сөйләшәргә өлгерде. Дүртәүләп, кем нинди киём-салым таба, шуларны алып, юлга чыгарга булдылар. Тик юл бик хәтәр икән. Товар вагоннарына утырып барырга туры киләчәк. Ә инде станцаны саклаучы немец солдатлары күреп калсалар, ике дә уйлап тормый аталар икән. Ни булса, шул булып дип, тәвәккәлләделәр. Нәзифә бер-ике свитер, биш-алты метрлы товар-тукума алып, юлга чыкты. Башкалар да шундый киём-салым тутырганнар иде. Ярый әле, авыл янындагы тауга менгән юлда паровоз тизлеген әкрәнәйтә. Шуннан файдаланып, бер буш вагонга менеп урнаша алдылар. Алып барган тукумаларын, киём-салымнарын ярма, каклаган ит һәм башка ризыкларга алыштырдылар. Нәзифәнең бөтенләй уңышлы булды: капчык ук булмаса да, хәтсез генә ярма тиде. Ике биштәргә бүлеп салып, көчкә алып кайтты. Күмер төягән вагонда күмергә күмелеп кайттылар. Бу сәяхәтләрен дүрт-биш тапкыр кабатладылар. Тик азаккы барганда, күрше вагондагы ир белән хатын, әллә саксызлык күрсәттеләр, әллә тимер юл сакчылары уяу булды, тегеләрне күреп алдылар. Ир кеше качарга чамалап торып йөгерде. Сакчыларга шул гына кирәк. Автоматтан бер генә ут сиптерделәр. Икесе дә шундук һәлак булды. Шул хәлдән соң азык артыннан барулар тукталды. Курыктылар. Ярый әле, яз да иртәрәк килде.

Әнисе рөхсәт итмәсә дә, Нәзифә баздагы кызыл сугышчылар белән ныклап танышты. Сакал-мыегын кырган бер немец табибыннан үзенә дип йод һәм ярага сөртә торган дарулар белән ихтиол мае сорап алды. Тагын кемнәндер бензин һәм керосин да хәстәрләде. Шулар белән эшкәрткәч, кызыл сугышчыларның жәрәхәтләре тизрәк төзәлә башлады. Ләкин, ашау ягы бик кысыңкы булганга, сугышчыларның хәлләре юк. Җитмәсә, тазарак сугышчы, үзенә иптәшенең авызыннан тартып алып дигәндәй, аның да ризыгын ашаганын чамалап алды. Шуннан кыз, теге юньсезне кисәтеп:

– Иптәшенең ризыгына тагы да кул сузганыңны белсәм, бөтенләй ашарга китермим. Ә бу солдатны икенче урынга күчәрәм. Берүзең торып калачаксың, – дип ачуланды.

Алай кисәтү белән генә калмыйча, бу хәлне әнисенә дә сөйләде. Шушы хәлдән соң, тегеләрнең һәркайсына, азыкны аерым китерә башладылар.

Менә күптән көтелгән азатлык та килеп житте. Совет гаскәрләре, станцияне азат иткәч, яралары бөтенләй төзәлеп бетмәгән сугышчыларны да үзләре белән алдылар. Ниндидер бер командир, аларга рәхмәт әйтеп, кулларын да кысты. Хатыннарын үзләренә дә ярымач торганның белеп, берничә буханка ипи белән тушёнкалар калдырып китте. Өч көннән соң теге базда жәрәхәтләнеп яткан солдатлар турында сорашырга зәңгәр погонлы бер хәрби килде. Ул инде барысын да, төбөнә тоз коеп, энәсеннән жебенә чаклы сорашты. Тагы ике көннән аларны авыл советына чакырдылар. Сельсэвит рәисе янында теге хәрби дә утыра иде. Хәзер аларның үзләре турында сораштыра башладылар. Оккупация вакытында ничек яшәгән, ничек тамак туйдырганнар? Кемнәр белән аралашканнар? Барчасын, барчасын сораштылар. Нәзифә яшереп тормыйча, барысын да ачыктан-ачык сөйләп бирде. Шуннан теге хәрби:

– Син комсомолка башың белән фашист юлбасарларына хезмәт иткәнсең. Оят түгелме? Житмәсә ничек аларның чәчләрен алып, сакалларын кырганыңны безгә сөйләп утырасың, – дип тезеп алып китте. Озак әрләде. Нәзифә тегенә нәрсәдер уйлап, тынып торган чагында:

– Соң, ачтан үликмени? Минем чәч алган хезмәтемә унга якын кеше ачтан үлмәде. Ничә бала, шулар өстенә ике яралы солдатны да ашатырга кирәк иде, – диюенә, теге хәрби янында дәшми генә утырган бер бәндә:

– Мөгаен, фашист солдатлары белән йоклагансыңдыр да әле? Йокладыңмы? – диде.

Монысына инде Нәзифә бөтенләй оялып, кызарып ук чыкты да гарьлегеннән елап жибәрде. Теге бәндә сельсэвит рәисенә:

– Исемлеккә языгыз! – диде. – Ө син бүгеннән башлап өеңдә генә утыр. Кирәк булачаксың әле. Кара аны, безнең күрсәтмәне үтәмәсәң, сугыш чоры Законы белән үзеңне атарга да мөмкиннәр. Аңладыңмы? Бар, өеңә кайт! – дип, Нәзифәгә жикерде.

Нәзифә, барысын да аңлаганын белдереп, «әйе» дип башын гына кага алды.

Менә сиңә мә. Нинди озак көтелгән азатлык Нәзифәләр өчен шушындый күңелсезлекләр белән башланып китте. Дөнья янә караңгыланды. Икенче көнне бу авылда яшәгән татар милләтле кешеләрне бергә жыйдылар. Аннан жәяүләп, күрше станцага алып киттеләр. Барысы да курка калды. Чыш-пыш хәбәр таралды. Имеш, фашист гаскәрләре яһүдләрне ничек жыеп аткан булса, аларны да атарга алып китеп баралар. Моңысы бигрәк тә яман иде. Бу хәбәрдән һәркем үз уена батты. Әби-чәби һәм бабайлар, ярымпышылдап, догалар укыды. Барчасының күзендә үлем шәүләсе чагыла. Ун чакрым ара әйтерсең лә мең чакрымга сузылды. Бөтенләй котлары очкан халык яртылаш үлем хәлендә станцага килеп житте. Алдан эзерләнгәннәр. Төтеннәрен бөркеп, аларны берничә эшелон көтеп тора. Житмәсә, динамиклардан Русланованың күңелле жырларын туктаусыз акырталар. Башка азат ителгән авыллардан да халыкны китереп тутырганнар. Куылган халыкның күзендә өметсезлек. Кычкырыш, елаш. Эшине тиз тоттылар, ашык-пошык вагоннарга тәйи дә башладылар. Әнисенә йөрәге авырта, Нәзифә аны култыклап, ярымкүтәрәп басып тора. Ө унбер яшьлек Әйшә сөңдәсә күршәдә генә яшәгән апа житекләгән иде. Башкаларның кулында да төрле-төрле төенчек

һәм, эз-мәз булса да, юлга дип алган ризыклар. Нәзифә белән әнисен инде шыплап тутырылган вагонга төрткәләп дигәндәй менгерделәр дә вагон ишеген дөбөр-шатыр ябып та куйдылар. Безне дә шушы вагонга утырталар инде дип көтеп торган күрше апасы белән Әйшә һәм башка туган апалары аста торып калдылар. Вагон ишеге ябылуга, әнисе һушына килеп:

– Әйшә, Әйшә кызым кайда? – дип сорарга да өлгөрмәде, кызының юклыгын күреп, аңын жуеп, Нәзифә кулына авып төште. Ярый әле, Нәзифә һәм янындагы утырган бер абзый аны тотып алдылар. Югыйсә идәнгә үк егыла иде. Аңын жуйган ананы, күтәреп, ике катлы нарларның аскы катына яткырдылар. Вагон бер тартылып куйды да дөбөр-шатыр кузгалып та китте. Тәрәзәдән Әйшәнең:

– Әни! Әни! Нәзифә апа! Мине калдырмагыз. Мине дә алыгыз, – дигән тавышы гына ишетелде. Барча халык гү килә, елашалар. Берсеннән-берсе аерылган туганнар Нәзифәләр генә түгел икән, тагы берничә кеше кычкырып еларга тотынды. Ишекне дөбөрдөтөп карасалар да, аларны ишетүче булмады. Эшелон, кайгы-хәсрәт белән елашкан халыкны өстөрөп, һаман алга шуышуын белде.

Әйшә, үзен житәкләгән ападан ычкынып, алга таба тәгәрәгән саен тизләнә барган состав артыннан кычкырып елай-елай йөгөрдә. Күрше апа, кыз баланы туктатырга теләп, төркөмнән чыгып йөгөргә чамалаган иде дә барып чыкмады. Кораллы сакчы баш очыннан гына атып жибәрде дә:

– Стой! Застрелю. Куда задумала бежать? – дип, хатынны приклад белән суккалап-төрткәләп дигәндәй, кире төркөмгә куып кертте.

Состав артыннан елап йөгөргән кызны икенче бер хәрби тотып алды да каршы яктагы юлда төялеп бетмәгән вагон эченә кертөп жибәрде. Бу составта бөтенләй икенче районнан куып китерелгән халык иде. Әнисен югалтудан куркып елаган баланы вагон эчендәгеләр төрлечә тынычландырып:

– Елама, кызым, елама. Без хәзер әниңнәрне куып житәбез. Әнә, бездә дә малайлар-кызлар бар. Алар еламыйлар бит, – дип сөйләнде. Елаган кызны бер апа, үз янына утыртып, тынычландырырга тотынды.

Шулай итеп, көтмәгәндә, Нәзифә белән әнисен кызлары Әйшәдән аердылар. Алар төялгән состав Мари ягына китте. Ә күрше районнан куылуы халыклар белән Әйшә утырган состав Урта Азиягә, Ташкент якларына юл алды. Кызыннан аерылу кайгысын болай да чирләп торган ана бик авыр кичерде. Куылып килүчеләрне ниндидер элекке лагерь баракларына урнаштырдылар. Нәзифәнең әнисе, авыруы сәбәпле, эшкә йөри алмады. Эшкә йөри алмаганнарға көнлек паёк та юк. Нәзифә белән бер төркөм кызларны елгадан сал белән агып килгән агачларны судан чыгарырга куйдылар. Элек бу эшләрне лагерьда тоткында булган зәк ирләр эшләгән булса, хәзер кызлар башкара. Салларны сүтеп, агачларын судан багорлар белән тартып, агач яру цехына ташыдылар. Эш авыр иде. Житмәсә, бригадир – бик усал, элек шушы лагерьда хатыннар төркөмдә надзиратель булып эшләгән бер ерткыч ирдәүкә. Сүлпәнрәк кыймылдаган кызлар аның кулында һәрчак уйнап торган таякны күп татыды. Нәзифә жылкәсенә дә әллә ничә тапкыр төште таяк. Бу чәчтараштан башка эшнә белмәгән шәһәр кызын ирдәүкә чынылап торып күрә алмый башлады. Жәе чыккан саен һич тартынмыйча, төрлечә хурлап, аркасында таягын уйнатты.

Аннан да бигрәк, тоткыннарны эш урынында каннарын эчүләре житмәгән, эштән кайткач, баракта да каннарын черки белән ләпәк жәфалый. Бер көнне Нәзифә, куылган халыкның ничек эшләгәннен тикшерергә килгән бер түрәгә зарланып:

– Ичмаса берәр төрле ярдәм итәр идегез. Кияргә алмаш киемебез дә юк. Бозлы судан бүрәнә чыгарабыз. Киёмнәр сулангач, киптереп булмый. Кышын да шулай эшләсәк, мондагыларның берсе дә исән калмас, – диде.

Тикшерүче дәшми генә башын каккалап торды да:

– Берәр жаен табарбыз. Исем-фамилиягез кем була? – дип, бу яшь кенә кызны тагы бер тапкыр энә күзеннән үткәреп, баштанаяк жентекләп карап алды. Башка бер сүз дә әйтмичә, борылып китеп барды.

Шунда эшләгән башка кызлар-егетләр:

– Дөрөс әйттең. Менә афәрин! – диде.

– Шушындый шартларда эшләп буламы, көнлек план-заданиене ничек үтисең?

– Ашарга бирелгән паёк нормасы да аз һәм бик сыйфатсыз. Юньле хужа үзенең малларын да бу чаклы начар ашатмыйдыр, – дип шаулаштылар. Чынлап та, куылган тоткыннар арасында ризасызлык көннән-көн көчәя иде.

Нәзифә кулындагы багорны ачуы белән жиргә ыргытты да, аягындагы кирза итеген салып, аның эченнән суын бушата-бушата:

– Житте, жае килеп чыккан көе, бу жәһәннәм тишеге каберлектән качам. Бу да булдымы эш? Безне бит тереләй ләхеткә тыгарга чамалыйлар. Без шулкадәрле хайван дәрәжәсендәге коллармыни? Качам бу сазлыктан. Без бит эшләмибез, ә ләпәк белән черки өерен туендырабыз.

Башка кызлар-егетләр дә үзләренең эчләрендә кайнаган борчуларын тышка чыгарып салдылар. Бигрәк тә Эдәм дигән егет үзенең ризасызлыгын белдерде. Ул шушында эшләгән барча куылганнарның тәкъдим-таләпләрен бер кәгазьгә язып ала башлады.

– Шушы тәкъдим-таләпләрне өстәге түрәләргә тапшырырга кирәк. Иртәгә кәгазь тапсак, барысын да әйбәтләп акка күчереп, имзалар жыйарбыз, – диде.

Барысы да бу тәкъдим белән килеште. Тик сөйләшүләр озакка сузылмады. Бригадир: «Нәрсәгә туктап калдыгыз? Кем нәрсә өчен риза түгел? А ну, марш эшегезгә!» – дип әйтеп бетермәде, яр башындагы баганага эленгән рельс кисәгенә кагып жибәрделәр. Бу инде иң көткән аваз. Рельс тавышы бүгенгә эш беткәнлеген хәбәр итә иде.

Икенче көнне, әллә теге тикшерергә килгән түрәнең тәкъдими булды, әллә башка сәбәп, Нәзифәне кирпеч заводына эшкә озаттылар. Көннәр суытып жибәрде. Шунлыктан кыз әнисенең бишмәтен киеп, эшкә йөри башлады. Эш монда да бик авыр. Аерма шунда гына: сал чыгарган урында бик юеш, һәм ачык һавада, жилдә эшләсәләр, монда кипкән кирпечләрне вагонеткага төяп, мич эченә ташыйсың. Тышта, кирпеч өелгән япма астында, үтәли жил булса, мич эчендә бик эссе. Ун минутлап эшләргә өлгермисең, эсселектән шыбыр тиргә батасың. Кирпечләрне мич эчендә яндырырга урнаштырып, тагын япма астына, үтәли жилгә чыгып эшлисең. Мондый шартларда эшләр өчен корычтай нык сәламәт ирләр кирәк, һәм ашау ягы да бик мул булырга тиеш. Алай да чыдавы авыр булыр иде, мөгаен. Элек япма астындагы кирпечне мич янына вагонетка белән бер

бригада ташыса, икенче бригада кергән кирпечләрне мич эченә өеп бара иде. Эшлэргә кеше житешмәгәнлектән, хәзер ике эшне дә куылып килгән хатыннар, карт-корыларга йөкләделәр. Ярты сәгать үтәли жилдә һәм түзеп тора алмаслык эссе мич эчендә кирпеч өю, ай-һай, бик зарарлы һәм авыр эш.

Кичә мич эченә салкын кирпеч ташып өйсәләр, бүген икенче бүлектәге, әле юньләп суынып та бетмәгән эссе мич эченнән, шулай ук кайнар кирпечләрне тышка чыгарып өяргә кирәк. Нәзифә башта мич эченә бишмәте белән кереп киткән иде дә берәздән кире чыкты. Янында эшлэгән бер карт:

– Бишмәтеңне яндыруың мөмкин. Әнә тегендәге такта сарайда юеш фуфайка бар, шуны ки, – диде.

Кыз бишмәтен салды да карт әйткән фуфайканы эзләп китте. Юеш фуфайканы киеп, кире килгәндә, әнисенң бишмәте яртылаш янып беткән иде. Башкача, кияргә жылы киёмнәре юк. Икесенә бер бишмәт. Моннан да зур югалту буламы соң? Хәзер кыз эшкә ничек йөрер? Менә-менә көзгә яңгырлар башланырга тора. Аннан инде, салкын, карлы кыш та киләчәк бит. Өскә киярләрәнә әйбер калмады. Эштән бушрак чакларында ир-атның сакал-мыегын, чәчен алып, хатын-кызларга чәчләрен кисеп, бөдрәләтеп жыйган эзме-күпме акчасы бар да. Тик бишмәт алырга житәрлек түгел. Аннан да бигрәк бу акчаны алар икенче максатка файдаланырга уйлаганнар иде. Күрәсен, Ходай насыйп итмәгәндер инде. Икенче көнне, тышта бик суык булып, кырау төшөп, сулар да тунган иде. Нәзифә, суык булгач, эшкә бара алмады.

Ә бүген көн жылы. Кыз эшкә барырга жыенып йөри. Эшкә чыгып китәргә өлгөрмәде, аның артыннан бер хәрби килеп житте. Ул аңа үзе артыннан милиция бүлегенә барырга кушты. Болай да коты очып торган ана кеше елап жибәрде. Солдатка яшь аралаш:

– Бердәнбер кызымны сезгә ияртеп жибәрә алмыйм. Үзем дә барам, – дип киенә үк башлады. Шулай итеп, алар шәһәр уртасында урнашкан милиция бүлегенә өчәүләп киттеләр. Тик анда әнисен:

– Монда син чакырылмаган. Син кирәк түгелсең, – дип кертмәделәр.

Эчкә кергәч, коридорның уртасындагы бер ишек янына килгәч:

– Чакыргач, керерсез. Әлегә утырып торыгыз, – диделәр. Каршыдагы өстәл артында утырган хәрби, әле бер, әле икенче телефоннан сөйләшә. Туктаган арада язу машинкасында бертуктаусыз шыкылдарга тотына. Нәзифәне алып килгән хәрби аннан күз дә алмый саклап торды. Менә телефон шалтырады. Тегесе телефонны колагына китерде дә сакчыга карап:

– Керегез! – дип, янындагы ишеккә күрсәтте.

Хәрби алдан үтеп, кызны артыннан ияртеп килеп керде дә бүлмәне яңгыратып:

– Депортациялэнгән Исмаилова Нәзифә, шул-шул баракта яшәүче, сезнең боезык буенча алып киленде, – дип, түрәсенә доклад ясарга тотынды.

Тегесе, докладны азагына чаклы тыңлап та бетермичә һәм керүчеләргә карап та тормыйча, кулын селкеп, солдатны туктатты да бармагы белән ишеккә төртеп күрсәтеп:

– Ишек артында көтеп тор! – диде.

Клубны хәтерләткән бүлмә хужасы, күрәсен, бик зур түрә иде. Чөнки бүлмәнең идәнәндә ишектән түргә чаклы озын, калын келәм жәелгән. Үзе

бүлмә буйлап сузылган озын өстәлнең аргы башындагы аркылы өстәл янында утыра. Түшәмдә ике зур люстра эленгән. Зур биек тәрәзәләрдә кыйммәтле пәрделәр. Кыз бу бүлмә җиһазларын күзеннән үткәрергә дә өлгөрмәде, өстәл артындагы хәрби, укыган кәгазен өстәлгә куеп, кызга сынап карап тора башлады. Шуннан, кулы белән ишарәләп, якин килергә кушты. Нәзифә кыяр-кыймас аңа таба килә башлады. Ниндидер күзгә күренмәс бер чиккә килеп җиткәч, түрә, учын күтәрәп, туктарга кушты. Кыз туктап калды. Хәзер хәрби кызны ачыктан-ачык үтәли тишәп карарга тотынды. Бу караштан оялып, кыз бөтенләй кып-кызыл булып кызарды. Җитмәсә, тегесе:

– Борыл әле! – дип әйләнергә кушты.

Нишләсен, кыз курка-курка һәм тагы да ныграк кызарып, бер әйләнеп алды да, бу тагы нәрсә эшләргә куша инде дип, хәрбигә төбәлдә.

Хәрби, чынлап та, кызның матурлыгына сокланып, күзен дә алмый берәз карап торды да, тамагын кыра биреп, кырыс кына:

– Кхм... Нинди матур кыз. Ә үзе фашистларга хезмәт иткән. Утыр! – дип, янындарак торган бер урындыкка күрсәтте.

Нәзифә, тегенең комсыз күзләреннән уңайсызланып, күрсәткән урындыктан урын алды. Аякларына төбәлгән карашны сизеп, итәген сыпыргалады, аякларын утыргыч астына яшерергә тырышты. Хәрби, тавышына бернинди дә төс бирмичә, ничек сүз башлаган булса, әле дә шулай дәвам итеп:

– Йә, сөйлә! – диде.

Нәзифә, берәз аптырый биреп, кулбашларын селкетеп алды да:

– Нәрсә сөйләргә соң? – диде.

– Бәй, син кем? Фамилияң? Исең? Кайдан килдең? Нәрсә өчен монда кудылар? Барысын да сөйлә, – дип, бернинди интонациясез, берьюлы әллә ничә сорау биреп ташлады.

Нәзифә, тирән итеп тын алды да сөйләп китте. Кыскача гына тормыш юлын сөйләп бирде дә тынып калды. Шуннан хәрби немец солдатлары турында сорашырга тотынды. Алар ничек ашый, үзләрен ничегрәк тотат? Халык белән нинди мөгамәләдә булдылар? Һәммәсен сорашты. Күрәсен, үз гомерендә бер генә немец тә күргәнә булмагандыр. Шуннан җайлап кына:

– Татар хатыннарына йөрделәрме? Сөзгә дә килделәрме? – дип соравына, кыз үзе утырган урындыкта бөтенләй бөрешеп:

– Белмим. Без төнлә чыгып йөрмәдек. Алардан курка идек. Безгә килмәделәр, без бәләкәй генә йортта сизгез кеше тордык. Шуна да бездә торырга бер солдат та кермәде. Бик кысан иде, – диде.

Хәрби бөтенләй пышылдап серләшкәндәге кебек тавыш белән һәм кинәт кенә:

– Син ничә фашист белән йокларга өлгердең? – дип сорап куйды.

Бу юлысы Нәзифә, түрәнең күзләренән тутырып карап һәм нәфрәт белән:

– Берсе белән дә йокламадым. Әле миңа унсигез генә тулды, – диде.

– Тсс... Чү! Монда тавыш күтәрергә ярамый. Без бит синең белән дусларча сөйләшәбез. Тик менә синең эшендә дошманга ярдәм итеп булышканлыгың турында язганнар, – дип, өстәлдә яткан папканы уң кулына алып, өскәрәк күтәрде дә, сул кулының имән бармагы белән папкага

тукылдатып, кызның күзләренә текәлде. Кыз да үжәт, чем-кара төпсез күзләре белән хәрбинең маңгаена бакты. Шулай бер мизгел күзләренә сугыштырып алдылар. Тик хәрби бу яшь кенә татар кызының аның маңгаен карашы белән бораулаганын күземә туры карый дип уйлады. Ә чынлыкта кыз аның карашына түзмәс иде. Шуңа да кыз аның маңгаена гына текәлде. Хәрби, кызның карашын жиңә алмаячагын сизеп, сүзен икенчегә борды да, кулындагы папканы ачып, укырга кереште.

– Фашистларда чәч алучы булып эшләгәнсең икән?

– Дөрәс түгел. Мин аларга эшләмәдем. Авылдагы барча ир-атның да чәчен алып, сакалларын кырдым. Ачтан үлмәс өчен. Немецларның чәчен алмаган булсам, безнең бакча артындагы иске кар базында яшеренеп яткан ике Совет солдатгы да ачтан һәм сугышта алган жәрәхәтләрәннән үлгән булып иде. Аларны ашатып яткырганнны белгән булса, немецлар безне шул сәгатәтгә үк атарлар иде, – дип, кыз тагын кызыбрак сөйли башлаган иде, теге, тагын ирененә бармакларын тидереп:

– Без бит сөйләштек тавыш күтәрмәскә дип. Ышанам мин сиңа, ышанам. Тик теге сугышчылар кайдан иде? Исем-шәрифләре кемнәр? – диде дә кызның жавабының дәрәслеген тикшерер өчен делоның битләрен ачарып нәрсәдер укыгач: – Моңысы да дөрәс. Алдашмагач, моңоң! – дип куйды.

Нәзифәгә, кулы белән күрсәтеп, тагы да якынгарак, үзенә каршысындагы утыргычка күчеп утырырга кушты. Кыз урынында гына калырга уйлаган иде дә, түрә:

– Минем бүлмәдә минем теләк – закон. Ул үтәләргә тиеш, – дигәч, кыз ул күрсәткән урынга күчеп утырды.

Түрә бу чибәр татар кызы белән шулай әкрәк генә, тычканлы-мәчелә уенын давам итеп, төрлө сораулар биргән булып, аны сөйләндерергә маташты. Тавышын үзгәртмәде. Шулай итеп, аны алдашуда тотарга чамалады. Тагын кызга үрелә биреп һәм баягыча тавышын әкрәкәйттеп:

– Әдәмне күптән беләсеңме? – дип сорап куйды.

Кыз да, бу уенны аңлап алып, һич тоткарлыксыз, бер мизгел дә уйлап тормыйча:

– Бернинди дә Әдәмне белмим, – дип җавап бирде.

Хәрби түрә, кызның жавабын ишеткәч, үзенә отылганын чамалап алды. Кыз аның уй-ниятләрен алдан ук сизеп тора. Бу аны чыгырыннан чыгарды. Хәзер инде кыз алдында кулга ияләшкән мәче түгел, ә барчасын ерткалап ташларга әзер булган ерткыч арыслан утыра иде. Һәм арыслан кулындагы папкасы белән өстәлгә шапылдатып сукты да, жикеренеп:

– Сезнең оешмада Әдәм нинди вазифа били? Әйт! Судан сал агачлары ташыганда нәрсәләр сөйләштегез? Менә кәгазь-каләм. Яз барысын да! Язмасаң, сиңең башың Себер китәчәк! Кәнтәй! – дип кычкырды.

Кыз күптән аңлаган иде инде бу бәндәне. Кайчан ачылып кычкыра башлар дип кенә көттә. Шуңа да бу сораулардан аптырап калмады. Үзенә дөрәс җавап биргәннен тагын да ныграк ышанды. Моннан тиз генә котылып булмасын аңлап, ул әнисен исенә төшерде. Аны кызганып елап жибәрде. Яшь аралаш:

– Белмим мин бернинди дә Әдәмне. Күргәнем дә, ишеткәнем дә юк андый исемле кешене, – дип такмакларга кереште.

– Ах син, эт! Нәрсә алдашып утырасың. Немец подстилкасы. Иртәгә барыгызны да ачыкларбыз. Аларга кыен, имеш. Эш авыр. Кара син аларны, фашист койрыклары. Минем алда боргаланып утырасың. Фронтта сугыш бара, безнең солдатлар кырыла. Ә син, сатлыкжан, монда тыныч кына хөкүмәт ипиен ашап ятасың!

Күрәсең, хәрби ниндидер төймәгә басып, теге бүлмәдәгеләргә берәр төрле хәбәр салды. Бүлмәгә теге хәрби килеп керде. Түрәсе:

– Подвалга, тугызынчыга! – диде дә, кызга карап: – Бер атна, бер ай, бер ел, гомерең буге утырырсың. Гаебеңне таныганга чаклы. Эдәмнең кем икәнлегә безгә билгеле, – диде дә, сакчыга ишарәләп, алып чыгарга кушты.

Аны суык озын подвалның ике ягына тезелеп киткән ишекләренң тугызлы саны язылганына кертеп яптылар. Бераз шулай елап, үткәннәрне барлап утыргач, зиһене ачылып киткәндәй булды.

...Янындагы ирдәүкә хатын бу чебек кенә кызны бүген сөйләндереп булмагачын аңлап, әле пешеп житмәгән, тора-бара барысын да үзе сөйләп бирер дип уйлап алды да, кире үзенң жылы шәленә төренеп, сәндерәсенә менеп ятты. Бу хатын, махсус өйрәтелеп, шушында ябылган хатын-кызларны сөйләндереп, серләрен алып, өскә житкерү белән шөгыйльләне иде. Мәскәүдән китерделәр үзен. Аны шулай төрле шәһәрләргә йөртеп-йөртеп эшләтәләр. Бу шәһәрдә яшәгән берничә хатын шулай башка шәһәрләргә йөри. Ялгыш тегенди-мондый танышлары килеп чыгып, фаш итмәсеннәр өчен, һәм моннан гаепләре исбатланмыйча котылып чыкканнар иректә күрәп калып танымасыннар өчен шулай эшләнә иде бу.

Алдагы сорау алуларда үзен ничек тотарга дип уйланып утырганда, такта белән бүленгән күрше камерага ниндидер кешеләрне китереп тутырдылар. Нәзифә, ихтыярысыздан, шундагыларның сөйләшүләренә колак салып тыңларга кереште. Чөнки аның тимер сәндерәсе нәкъ менә шушы стенага беркетелгән иде. Бәй, такта артындагы бүлмәдәгеләр татарча сөйләшәләр түгелме соң? Шулай шул. Бу хәлне ачыклагач, ул аларны тагын да ныграк дикъкат белән тыңларга кереште. Ни булса, шул булыр. Ятып калганчы атып кал дигәндәй, такта стенаны сак кына шақырга тотынды. Теге якта бераз тынып калдылар һәм такта артындагылардан кемдер шулай ук жиңелчә генә тактага шақып алды. Шуннан Нәзифә, бар батырлыгын жыеп, әкрән генә татарча:

– Эдәмне чакырыгыз әле, – диде.

Ишеттеләр, күрәсең, күп тә үтмәде, теге яктан берсе:

– Мин Эдәм. Нәрсә әйтергә телисез? – диде.

– Иртәгә безне очраштырачаклар. Син мине белмисең. Мин сине белмим. Без танышлар түгел. Югыйсә безгә тагы да яманрак гаеп тагачаклар...

Нәзифә сүзен әйтеп бетерә алмады, теге ирдәүкә хатын пыр тузып сикереп торды да кызның чәченә килеп ябышты.

– Аһ, син, кәнтәй! Эт токомыннан туган нәрсә! Кем белән анда яшерен сөйләшәсез? – дип, стенага ук китереп кысты. Провокатор хатын, әле яңагына йоклап китүе аркасында, кызның тәүге сүзләрен ишетеп тә, аңлап та бетермәде. Башта ул үзен төш күрәп саташам, ахры, дип уйлады. Ә инде йокысы ачылып, кызның теге як стена аша утыручы тоткыннар белән нәрсәдер хәбәрләшүен сизеп алганда, эш узган иде инде.

Нәзифә, тегенең авызыннан килгән аракы һәм сарымсаклы ит тутырмасы исеннән битен читкә борып, көчкә:

– Иреккә берәрсе чыга калса, әнигә хәбәр итүләрен генә үтендем, – диде.

Теге һаман аның чәчен жибәрмичә:

– Адим кем? Нигә аны чакырдың? – дип, кызны тагы да ныграк чәченнән тартып, битен такта стенага кысып, тешләрен шыгырдатты.

– Адим түгел, анам. Мин анама – әнигә ризык жибәрсен дип әйтергә куштым, – диде, чак тын алып.

Теге як стена артындагылар мондагы хәлне сизеп алдылар, стена юка булу аркасында барысын да ишетеп торганнар, күрәсен. Такта стенаны йодрыклары белән төяргә керештеләр һәм теге яктагы ирләр:

– Хәшәрәт, безнең сеңелкәшкә бармагың белән дә кагыласы булма. Югыйсә сине барыбер табып, муеныңа элмәк кидерәчәкбез. Сөйрәлчек, сатлыкжан. Провокатор! – дип, бик каты яный башлагач, теге хатын Нәзифәне жибәрде дә урынына барып ятты. Яткан жиреннән ысылдап:

– Ещѐ раз на своём языке хоть слово скажешь, убью! – диде.

Нәзифә бу хатынның кем икәннән тәмам аңлады. Әле ярый, шушы юньсез алдында бөтенләй жебеп ачылып китеп, эчәндәге кайгы-хәсрәтләрен сөйләп бирмәде. Аллаһ саклагандыр инде. Стенага һаман шакулар давам иткәнгә, ул теге хатынга карамыйча:

– Барысы да әйбәт, егетләр. Рәхмәт сезгә! – дип дәште. Шуннан соң гына стена шакулар туктап, теге яктагы халык тынычланды. Әле генә нинди куркыныч хәлдән котылуына карамастан, кызның кәефе күтәрелеп китте. Чөнки стенаның теге ягында булсалар да, андагы татарлар аның белән иде. Һәм алар Нәзифәне кыен хәлдә калдырмайчаклар. Бүгенге бер көн эчәндә ул бик зур сабак алды. Ныклы тәҗрибә туплады. Кыз бүген шуны аңлады: беркайчан да беткәнче ачылырга ярамый. Һәм теләсә кайда авыз күтәрәп, үзеңнең уй-фикерләреңне кычкырып йөрергә кирәкми. Менә шуның аркасында да инде шушы подвалда утыра. Әле дә ярый, акылы житеп, көндез бу ирдәүкәгә үз хәлен сөйләмәде. Югыйсә моннан бөтенләй чыга да алмаса мөмкин.

Икенче көнне Нәзифәне Эдәм белән очраштырдылар. Төрлечә хәйләләр корып та карадылар. Кемдер егеткә Нәзифәнең өеннән жибәрделәр, Нәзифәгә тапшыр дип, төенчек тә тоттырып карады. Тик бу мәкерле ниятләр барып чыкмады. Эдәм төенчекне алмады, кызны танымады, кыз да, үз чиратында, Эдәмнең кем икәннән белмәде. Кызны тагы бер тәүлек подвалда кундырганнан соң, сөйләнеп йөрмәскә кушып, имза куйдырдылар да иреккә чыгардылар.

Нәзифә кайткан көе әнисенә:

– Әнекәем, бу жәһәннәмнән никадәр тизрәк качып котылсак, шул кадәр үзөбезгә яхшы булып. Югыйсә безне тереләй кабергә тыгачаклар, – дип, әнисен качып китәргә үгетли башлады. Әнисе баштарак икеләнеп торды. Чөнки баракта яшәгән сөрелгән халыкны атна саен барлап, тикшереп торалар. Кайчакны атнасына икешәр дә тикшерәләр. Күрәсен, соңгы көннәрдәге хәлләрне чамалап, әни кеше дә ризалашты. Һәм алар шул ук төнне үзләренең юк кына мал-мөлкәтен ике төенчеккә төйнәп, эзерләп куйдылар. Барактагы халык йоклап беткәч, кара төн пәрдәсенә яшеренеп, үзләренең ике метр

киңлектәге һәм өч метр озынлыктагы такта бүлмәләренең ишеген ныклап ябып, бу жәһәннәм оясыннан чыгып качтылар. Нәзифә әллә кайчан ук тимер юл вокзалына ничек барырга кирәген чамалап куйган иде. Төн караңгылыгын ерта-ерта, паровозлар үкереп пошкырган якка таба юл тоттылар. Юк, алар туры вокзалга бармадылар, ә товар станцасына килделәр. Нәзифә, Крымда чакта йөк вагоннарына утырып, Украинага икмәккә барган тәҗрибәсеннән чыгып эш итте. Теге вакытта фашист оккупантларыннан яшеренсәләр, хәзер үзбездән солдатлардан, тимер юлны саклаучы хәрбиләрдән яшеренә-яшеренә, бер товар вагонына менеп урнаша алдылар. Нәзифәнең уйлавы буенча, бу состав менә-менә кузгалырга тора. Составны таккан паровоз, парларын тирә-якка бөркеп, үзенә су тутыра шикелле. Озак та үтмәде, паровоз бер әче итеп сызгыртып алды да, пошкырып, составны дер селкетеп, урынында тәгәрмәчләрен зыр әйләндереп алгач, көчәненп, урыныннан кузгалып китте. Туктый-туктый, ике тәүлек бардылар, төмәм ачыгып, өшөп, бер зур гына станцага килеп җиттеләр. Алга таба юлны дәвам итәргә хәлләре калмаган иде. Икесе дә сөякләренә чаклы өшөп каттылар. Нәрсә булса, шул булып дип, вагоннан төшөп, кача-поса, тимер юлдан читкәрәк чыктылар. Нәзифәнең уйлавы буенча, аларга сугыштан качып баручы качаклар рәвешенә керергә кирәк. Шуңа да алар, кайдадыр Казакъстан якларына эвакуацияләнгән туганнарын эзләп, ачылыктан качып китеп баручы качаклар булып кыландылар. Урап кына, тимер юл вокзалына килеп җиттеләр һәм аптырап калдылар, чөнки колакка ятышлы сүзләр, таныш авазлар ишетелә башлады. Нәзифә, ниндидер белдерүләр укып, шуны белде: алар Казан тимер юлы вокзалында икән. Тагын шунысы күңелне тынычландырды: алар кебек биштәр-төенчәкләр күтәргән халык вокзал тулы. Кемнең кая барганын да белерлек түгел. Сорашып-белешеп йөри торгач, ниндидер бер поездның Ташкент каласына барачагын белде. Билет алырлык акча юк. Шулай да бер вагон озатучы татар хатыны белән сөйләшөп, аңа бер мамык шәл вәгъдә итеп, ниндидер бер станцага чаклы барырга килештеләр. Ул станцага барып җиттеләр җитүен, тик юлда Нәзифәнең чәч ала торган эш коралларын урладылар. Моннысы инде тагы да зуррак хәсрәт иде. Чөнки кыз, туры килгәндә, кешеләрне тәртипкә китереп, чәч, сакал-мыекларын төзәтеп, эзмә-күпмә булса да акча юнәтә ала иде. Юк-юкта ипигә, суга чамаларга була. Вагон озатучы татар хатыны мин алмадым дип антлар итте. Качаклар, бу эшкә кемгә сылтап, нәрсә уйларга да белмәделәр. Әллә боларны жәлләп, әллә бүтән сәбәп белән, озатучы хатын тагы икенче бер озатучы белән сөйләшөп, аларны икенче поездга утыртып җибәрде. Кыскасы, бер ай дигәндә, Нәзифә әнисе белән Казакъстан чиген үтеп, Үзбәкстан җиренә аяк басты. Бу станцага килеп төшүләренең дә үз хикмәте бар. Чөнки Крымда чакта аларның базында качып яткан һәм Нәзифә ашатып дөвалаган солдатлар нәкъ шушы тирәләрдән булырга тиеш иде. Килгәндә, күп кешеләрдән сорашып белде, теге кызыл солдатларның адресы буенча өйләре моннан бик ерак булмаса тиеш.

Нәзифә әнисен ияртеп, теге солдатлар яшәгән кышпакка барып җитеп, өйләрен эзләп тапканчы, байтак вакыт үтте. Көн кичкә авышты. Тыштан ук ару гына күренгән өй капкасын байтак кына шакекканнан соң, бер хатын чыгып, Нәзифәләргә ниндидер телдә бик яман итеп әрләп ташлады. Качаклар бер нәрсә дә аңламасалар да, бу йортка юл ябык икәннән аңладылар.

Шулай да Нәзифә аларның улын, шул солдатны карап дөвалаганын әйтте. Тегеләр русча әйткәнне аңламады шикелле. Капка шап итеп кире ябылды. Качаклар, аптырап, кая барырга, башларын кая төртергә белми торганда, күзләренә читтәрәк кенә торган землянка дисәң, землянка түгел, өй дисәң, өйгә охшамаган бер корылма чалынды. Анда урта яшьләрдәге хатынның кереп-чыгып йөргәнән дә күреп калдылар. Шушы тирәдә үк тагы берничә бала чыр-чу килеп уйнап йөри. Нәзифә чарасызлыктан теге землянка янына килде. Исәбе кунып чыгарга урын белешү иде. Яннарына чит-ятлар килгәнән күреп, уйнап йөргән балалар тынып калды. Бер-икесе землянка ишегеннән жир астына төшеп югалды. Менә аннан бер казакъ хатыны килеп чыкты. Нәзифә монда мөселман халкы яшәгәнән аңлап алган иде. Шуңа да иң элек «эссәламегаләйкүм» дип исәнләштеләр. Җавап алгач, гадәт буенча битләрен дә сыпырып куйдылар. Нәзифә татарча жайлап кына хәлне аңлата башлады. Үзләре белән таныштырып, хәлләрен сөйләп бирде. Землянка хужасы, әллә аңлап, әллә жәлләп, боларны кулы белән ишарәләп һәм казакъча:

– Кереңез! – дип, землянкага чакырды.

Землянка эче ярымкараңгы иде. Күз ияләшә төшкәч, күрделәр: тыштан бәләкәй булып күренсә дә, эчтә шактый иркен икән. Күзгә ташланып торган фәкыйрьлек. Түрдәрәк, сәке кебек жирдә, ямаулы чыбылдык артында бер бала ята. Нәзифәнең чамалавы буенча, бала авыру иде. Хужа хатын кайдандыр тартмалар тартып чыгарып, нәрсәдер эзерләргә кереште. Ашарга эзерли торган учак тышта иде. Берәздән, ниндидер боламык кебек нәрсә эзерләп, кичке табынга утырдылар. Качаклар да, үз чиратларында, бу кунакчыл адәмнәрнең табынына үзләре белән алып килгән бер буханка икмәк куйдылар. Кунаклар һәм хужабикә боламык ашаса, табын артындагы балалар ипине яратты. Күрәсен, алар мондый ризыкны гомерләрендә беренче тапкыр ашый иде. Йөзем белән яшел чәй эчтеләр. Кунаклар, бик арыган булганлыктан, аяк өсте йокларга да эзер иде. Күрәсен, хәлләрен сизеп, хужа хатын аларга чыбылдык артынан түр якка сәкегә урын салды. Бу инде, ничек кенә булмасын, үзләренә кай яктан килгәннәрен дә һәм кая китеп барганнын да анык кына белмәгән мосафирларга олы хөрмәт күрсәтү иде. Бик тә, бик тә фәкыйрьлектә яшәгән бу адәмнәргә зур рәхмәтләр укыдылар. Ятар алдыннан Нәзифә, жайлап-жайлап, хужа хатыннан татарча сораптырып караса да, тегесе аны бик аңлап бетермәде. Шулай да, төн кунарга урын биргән хужаларга тагы да рәхмәтләр әйтә, ертык киез ябынып, йокларга яттылар.

Нәзифә арыган булса да, күзенә йокы кермәде. Озак уйланып ятты. Алар Әстерхан, Баку якларына да китә алалар иде. Йә булмаса, Казан тирәсендәге берәр авылга да урнашырга була иде. Тик аларны Әйшәне табарга дигән теләк һаман да алга әйдәде. Әйшәне кайдан, ничек табарга кирәклеген анык кына белмиләр. Бары тик шул мәгълүм: кырым татарларын Үзбәкстан якларына күпләп куганнар. Кемнән генә сорасалар да, Әйшә исемле ун-унике яшьлек ятим кыз баланы күрүче дә, белүче дә табылмады. Әйе, Үзбәкстанга килеп життеләр житүен, тик алга таба ничек яшәп китәргә? Кайда урнашып, кайда баш төртәргә? Бу хужалар үзләре дә бик бөлгенлектә яшиләр. Житмәсә, авыру уллары да бар.

Яңа урында беренче көн һәм төн шулай үттә. Нәзифә иртә таңнан ук

торып, хужабикәдән чиләкләр алып, суга кайда йөргәннәрен сорашты. Тегесе якында гына агып яткан арыкка күрсәтте. Тик кыз, арыктагы суның бик үк саф булмавын күреп, кышлак читенә барып, шуннан су алып килде. Балаларның, кайсысы кайда таралышып, кайберләре мәктәпкә йөргән иде. Нәзифә, жасн туры китереп, Жумабайның кем булуын сорашты. Жумабай кичә Нәзифәләренә кертмәгән өй хужасының улы икән. Ә Сырсынбай дигән исемне ишеткәч, хужа хатын елап ук жибәрде. Шулай итеп, теге солдатларның берсе боларның олы улы булып чыкты. Әкрәнләп-әкрәнләп аңлаша торгач, Нәзифә Сырсынбай белән Жумабайның исән-сау икәнлеген хужага аңлата алды. Бу хәбәрдән хатын бөтенләй шатланып, кызның кулларын үбә үк башлап, рәхмәтләрен яудырырга тотынды. Сырсынбай укый да, яза да белми икән. Шуңа да хат яза алмый. Ә Жумабайдан килгән хаттагы хәбәрләренә күршеләре боларга бөтенләй әйтмиләр, ди. Яше житмәсә дә, Жумабайның әтисе Сырсынбайны да улына ияртеп, сугышка жибәртә алган. Янәсе, ике туган бергә булсыннар дигән. Ә чынлыкта исә Сырсынбайлар тегеләргә бөтенләй туган түгелләр икән. Патша вакытында ук бу гаилә Жумабайның картәтиләренә хезмәт итеп, ниндидер бурычлары өчен коллыкка төшкәннәр. Һәм менә кайчаннан бирле шул коллыктан котыла алмыйлар икән. Ә бит биредә күптән Совет власте урнашып, күптән колхоз-совхозлар оештырылган. Сырсынбай хужа улын дошман пулясыннан саклый. Шуның өчен, атакага барганда, аның алдыннан йөгерергә тиеш икән. Хужа хатын бүгенгә шушыларны гына аңлата алды. Менә сиңә мә, яналык. Нәзифәнең хәтеренә келт итеп теге солдатларның базда качып яткан чаклары исенә төште. Жумабайның Сырсынбайга тиешле ризыкны да үзе ашаганы менә каян килә икән. Хәзер барысы да аңлашылды. Ачылып китеп сөйләшерлек түгел, кыз боларын да чак-чак аңлый алды.

Хужа хатын эшкә киткәч, Нәзифә торактагы барча жиһазны землянка алдына чыгарып өйдә. Теге авырып яткан малайны да күтәреп, кояшка алып чыктылар. Бала как сөяккә калган. Чыкмаган жаны гына бар. Казанда су жылытып, иң элек баланы баштанаяк юндырып, суык тия күрмәсен дип, жылы итеп төреп, кояшка утыртты. Бала бетләгән булып чыкты. Киёмнәрен эссе суга салып кайнатып алдылар. Кыз, янә каядыр чыгып китеп, бер чиләк акбур алып кайтты. Шуннан аны изеп, землянканың стена, идәм-түшәмнәрен агартып чыгарды. Әнисе белән икәүләп эшлөгәч, эш күңелле барды. Мәктәптән балалар да кайтты. Алар да ярдәм иткәч, кичкә землянканың алды гына түгел, бөтен эче дә яктырып, ялт итеп тора иде. Дөрөсөн әйтергә кирәк: монда халык шапшаграк яши икән. Шушы көннән башлап, әллә кунаклардан оялып, инде хужа хатын да өендә жыештырына һәм чистарак яшәргә тырыша башлады.

Нәзифә, базарга чыгып, сөт сатучы бер хатыннан ике шешә сөт алып кайтты. Түләргә акчасы юк иде. Шуңа күрә, сөт сатучы белән сөйләшеп, төшкә чаклы тегенең өенә барып, аңа эшләште. Бакча казыды, абзарларын тирестән тазартып чыгарды. Сөт сатучының күңеле булып, ул хәтта сөт кенә түгел, ике түгәрәк нан да бирде. Сөт кирәк булса, тагын килергә кушты. Кайткач, урында яткан малайга эзләп кенә сөт эчереп, алып кайткан нанны ашатып карарга уйлады. Авыру сөтне эчте, тик нанны чәйнәп йотарлык хәле калмаган булып чыкты. Шуннан Нәзифә, күкрәк балаларына чәйнәп

каптырган кебек итеп, нанны чәйнәп, авыру авызына каптырып, сөт белән йоттырды. Әнисе искәрткәч, күп ашатырга курыкты.

Өч көн дә үтмәде, урын-жирдә озак авырып яткан малай дөнья куйды. Үләр алдыннан малай, кулы белән ишарәләп, Нәзифәне үз янына чакырып китерде һәм көч-хәл белән:

– Рәхмәт, апа, – дип, күзләрен йомды.

Малай Нәзифәгә шулкадәр кызганыч булды. Үзенәң бертуган энесе үлгәндәге кебек кайгырды. Айдар энесе дә шулай, үләр алдыннан аңа рәхмәтләр әйтеп, кулыннан тотып жан биргән иде. Менә әле дә шул хәл кабатланды. Йа Ходай, алда тагы ниләр күрәсе бар икән?

Хужа хатын улы үлгәнгә әллә ни кайгырмады да шикелле. Улына карап: «Котылды бу котсыз дөньядан, ахирәттә оҗмахка эләксен инде», – дип кенә куйды. Мәетне шул ук көнне жирләделәр. Хужабикәнәң ирен, сугыш башлангач, ерак Себер якларына урман кисәргә жибәргәннәр икән.

Икенче көнне Нәзифә совхоз кәнсәләре урнашкан күрше кышлакка китте. Совхоз директорына кереп, эш сорады. Бу бик тә чибәр, тик бик ябык татар кызын күреп, совхоз күрәсе:

– Конторга жыештыручы кирәк. Әлегә шул эшне башкарып тор. Аннан карарбыз, – диде.

Менә шулай итеп, Нәзифә совхоз кәнсәләрендә жыештыручы булып эшли башлады. Әнисенә дә эш табылды. Аңа мамык басуында эшләгән хатын-кызларның, бала-чагаларның эш нормаларын язып-исәпләп барырга кушылды. Ни дисәң дә, жиде сыйныф бетергән. Русчаны яхшы гына сукалый. Ә кыштакта русча белүчеләр аз. Бигрәк тә исәп-хисапны белүчеләр юк. Икесе дә эшләгәч, тамак та берәз туя башлады. Эшләгән өчен әзрәк булса да ярма бирәләр.

Беркөнне Нәзифә, үтеп барганда, ачык капкадан бер үзбәк бабасын үзенәң чәчен үзе кырып маташканын күреп алды. Житмәсә, әллә ничә урыннан киселгән. Бите дә урыны-урыны белән шакмаклы ашъяулык кебек бизәкле кәгазьләр белән ябыштырылып, чуарланып беткән. Бабай бәләкәй генә көзгә ватыгыннан үзенәң яңак-жилкәләрен күрми дә. Әбисе ярдәм итәргә чамалый-чамалавын, тик пәке белән эш итә белмәгәнә күренеп тора. Нәзифә озак уйлап тормады, йортка килеп керде дә бабайга татарча:

– И..и әкә, бик нык кискәләнеп беткәнсез. Кая, үзем сезне матурлап бирим әле, – дип, сорап та тормыйча, әби кулыннан пәкесен алып, кояшка каршы куеп, үткерлеген чамалады. Пәкенәң үткерлеге дә шул чама гына икән. Ә инде бабай яшь кенә кызның болай кыю кыланып, үзенә ярдәм итәргә омтылуына бөтенләй аптырап калды. Чөнки бу якларда үзбәк кызлары ир-аттан уттан курыккан кебек курка. Хатыннарының пәрәнжә салганнарына да унбиш-уналты ел бармы-юкмы. Житмәсә, бабай татарча да яхшы гына сукалый икән. Кыз әһ дигәнче эленеп торган күн кашшта бик килештереп кенә пәкене ышкыштырып алды. Бабайның башын яңадан сабынлап юешләтеп, эх дигәнче, чәч-сакалларын кыркып та куйды. Бабай бөтенләй телсез калды. Ә әбисе бертуктаусыз рәхмәтләр укырга тотынды. Нәзифә, кулларын юып, кайтырга дип, капкага юнәлгән иде, бабай:

– Олан, олан, туктаң, туктаң әле. Минем эти дә бар, аның да чәч-сакалларын кырышсаң, бик яхшы булыр иде, – дип эндәште.

Кызның эше алай тыгыз түгел иде, шунлыктан өйләренә кереп, бик нык картайган икенче бабайның да чәчен алып, сакалларын кырып, тәртипкә китерде.

Кышлакта яшәгән үзбәк халкына кырым татарлары турында берсеннән-берсе куркыныч ялган хәбәрләр сөйләп, алдан ук куркытып куйганнар. Карагыз аны, куып китерелгәннәр белән берүк аралаша күрмәгез. Югыйсә төнлә кереп үтерүләре ихтимал. Йә булмаса, ирләре килеп, кызларыгызны, ир балаларыгызны көчләргә мөмкин. Кырым татарлары явыз дип, кат-кат кисәткәннәр. Аталы-уллы ике бабай бик диндар һәм күпне күргән картлар иде. Шуңа да Аллаһ кушмаган эш булмас әле дип, бу яшь кенә татар кызын табынга чакырып, пылау һәм үзбәк чәе белән сыйладылар. Эш хакы өчен күпме бирик дип сорагач та, кыз акчадан баш тартып, берәр кисәк нан бирә алсагыз, шул җиткән дию белән чикләнде. Әлбәттә инде, бабайлар, кызның эшеннән бик канәгать калып, аңа бер зур гына түгәрәк нан – үзбәк ипие тоттырдылар. Кызның кай яклардан икәннән сораштылып. Тик Нәзифә үзенә тәҗрибәсе буенча барысын да әйтеп бетермәде.

– Без Украина ягыннан килдек. Шушы якка сугыштан эвакуацияләнгән туганнарыбызны эзлибез. Әтибез шул-шул исемле. Сеңлебезнең исеме Әйшә. Безгә шуларны табарга кирәк, – дию белән генә чикләнде дә, күчтәнәч өчен рәхмәтләр әйтеп, чыгып китте.

Икенче көнгә кызның чәч алып, сакал кыра белүе турындагы хәбәр бөтен кышлакка билгеле иде инде. Иртә таңнан конторга килде. Чөнки ул җыештыручы гына түгел, ә йомышчы вазифасын да үти иде. Әле теге кешене конторга чакыра, әле бусын. Йә булмаса, басуга барып, бригадир яки звеновойларны чакырырга җибәрәләр. Әле менә бүген дә, эшкә килеп җитәр-житмәстән, совхоз түрәсе үзенә чакыртып:

– Кара әле, сеңлем, сине чәч ала белә дип сөйлиләр. Дәресе бу? – дип сорады да кызның зифа буена текәлеп карап тора башлады.

Нәзифә бу карашны сизеп югалып калды. Шулай да үзенә куркып калганын сиздермәскә тырышып:

– Әйе, минем төп һөнәрем – чәч алып, сакал кыркучы, – дип, хужаның күзенә карап алды.

– Кичә теге аксакалларның чәчләрен син кырдыңмы?

– Әйе, мин кырдым, – диде.

Нәзифә кичәгә чәч кыруының бүген инде бар кышлакка мәгълүм булуын чамалап алды. Ярар, монысы да, мөгаен, әйбәткә генә булыр дип, яхшыга юрады.

Совхоз түрәсе, үзенә башын сыпыргалап:

– Ә минем чәчемне кайчан аласың? – дип сорап куйды.

– Хет хәзер үк. Тик минем эш коралларымны юлда урладылар. Үземнең чәч ала торган гади пәкем дә юк.

Бу кыю, эшчән һәм пөхтә татар кызы түрәгә бик тә ошый иде. Үзенә улына шушындый уңган татар кызын бичә итеп алып бирсә, шәп булыр иде. Калым түләр мәсьәләсә дә чишелер. Малайга да яхшы хатын булыр дип, планнар корып алды.

– Соң, аны нигә алдан ук әйтмәдең? Безнең кышлактагы чәч алучы ирләр барысы да сугышта, йә булмаса трудармиядә хезмәт итәләр. Шуңа да, кем ничек булдыра, үзен-үзе шулай матурлый. Бүгеннән кышлакта чәч

ала башларсың. Түләвен дә совхоз исәбеннән ясарбыз. Нәрсәләр кирәк, язып бир. Иртәгә үк алып кайтырбыз, – дигәч, кыз бу кадәр көтелмәгән тәкъдимнән икеләнеп калды. Һәм, тиз генә фикерен туплап:

– Юк, эш коралларын кеше сатып алганга мин риза түгел. Минем үземә карап, сайлап алырга кирәк, – диде Һәм өстәп: – Эш коралларының сыйфатлысы бик кыйммәт. Ә тегенди-мондыен аласым килми. Алар берничә атнадан сафтан чыгалар. Әйдә, аннан жәфалан. Чәч алдыручылар да ризасызлык белдерәчәкләр. Эш коралларын алырга мин үзем барам. Өлкә үзәгендәге кибетләрдә генә табарга була андый кайчыларны, – дип куйды. Кызның бу унайдан үз уй-фикерләре бар: аңа бит сөңлесе Әйшәне эзләп табарга кирәк. Күңелдә төзәлмәс яра булып тора. Инде якин-тирәдәге кыштаклардан белешеп чыктылар, Әйшә дигән унбер-унике яшьләрдәге кыз баланы күрүчеләр юк икән. Күрше совхоз-колхозларда эшләүче сөрелгән милләттәшләреннән дә сораптылар. Алар да андый исемле ятим кызга тап булмаганнар. Шунда эшләүче бер абзый:

– Син, сөңлем, өлкә үзәгенә барып, андагы НКВД бүлегеннән белеш. Алар белми булмас. Нич югында милләттәшләребез тагы кайсы өлкәләргә сөрелгән икән, шуны да сорап. Үзәң эзләргә жиңел булып, – диде.

Менә шуларны уйлап, Нәзифә өлкә үзәге урнашкан калага ничек тә барырга кирәк дип йөри иде. Жәе да чыгып тора шикелле. Тик боларның барысын да ничек башкарып чыгарга? Менә мәсьәлә.

Директор, кызның болай үткер һәм үзсүзле булуына берәз гажәпсәнсә дә, ризалашты. Чөнки үзбәк хатыннары бик күндәмнәр. Ирләренең авызларына гына карап торалар. Хәер, алар арасында да бик үткер һәм усал хатыннар бар.

– Ярар, иртәгә хәл итәрбез. Берәр нәрсә уйлашырбыз. Өнә безнең контор янәшәсендә вак-төяк саклана торган бер саман алачык бар. Шунда сиңа эш урыны ясарбыз, – дип, кызны бөтенләй канатландырып жибәрде.

Директордан соң кыз теге алачыкны карап чыкты. Тавык абзары сыманрак бер нәрсә. Эмма тәртипкә китереп, эзрәк төзәткәләп алсаң, ярыйсы гына эш урыны ясарга булуын чамалады. Ул контордан чыгарып ташлаган кәгазь һәм вак-төяк чүп-чар белән тулган. Кыз шул ук көнне жиң сызганып эшкә кереште: чүпне чыгарып түкте, себереп чыгарды. Тәрәзәсен зурайтырга кирәк. Бер як стенага тәрәзә уйганда, яхшы булып. Эче бөтенләй яктырып китәчәк. Өстәл куеп, көзгә элсә, утыргычлар белән кулюгыч урнаштырса дип, төрле ниятләр дә корып куйды.

Түрә кызны сынап карарга чамалады. Һәм үзендә бронь белән сугышка бармый калып, баш хисапчы булып эшләгән бик чибәр испан егетен кыз белән бергә өлкә үзәгенә эш кораллары алырга жибәрергә булды. Исәбе: бу чибәр испан алдында кыз үзен ничек тотар, шуны белү.

Иртән Нәзифә түрә бүлмәсенә кирәкле кәгазьләр алырга керде. Һәм үзенә Кырымнан куылган дип түгел, ә «Украинадан эвакуация белән килгән фәлән-фәләнова совхозда ачылачак чәчтарапханә өчен кирәкле эш кораллары сатып алырга бара» дигән белешмә алды. Белешмәгә совхоз һәм авыл советы мөһере сугылган иде. Нәзифә, бер унайдан түрәнең яхшы кәефтә булуын чамалап, тагы бер үтенечен белдереп, болай диде:

– Юлда станцаны фашист самолётлары бомбага тотты. Мәхшәр купты. Һәм шул чакта без сөңлем Әйшәне югалттык. Азактан гына сорашып белә алдык,

аны шушы Үзбәкстан ягына үтеп баручы составка утыртып жибәргәннәр икән. Мөмкин булса, Әйшә туганымны да сорапшытырып, эзләп кайтырга иде. Мөгаен, күрүче, йә булмаса, аның турында ишетүчеләрне табып булыр. Шуңа да тагы берәр кәгазь язып бирсәгез, бик әйбәт булыр иде, – диде.

Совхоз түрәсе башта кызны бала-чага акылы чыгып бетмәгән үсмер дип уйлаган иде. Алай ук түгел икән. Кызый бик төпле, тирәннән уйлап эш итә торган һәм үзенң эчендәгесен тавыкларга ярма сипкән хатыннар кебек тышка чыгарып сибә торганнардан түгел икәннен чамалады. Шулай да бик эреп китмичә:

– Башта барып, эш кораллары алып кайтыгыз әле. Аннан карарбыз, – дию белән генә чикләнде.

Юлга совхоз исәбеннән эзрәк акча да язып бирде. Контор бусагасына кызны озата чыккач, бик әһәмият бирмәгән кебек кенә:

– Менә сиңа иптәшкә безнең хисапчы да бара. Аның өлкә үзәгендә кайбер эшләре бар. Икегезгә йөрергә күнеллерәк тә булыр, – дигәч, кыз түрә күрсәткән баш хисапчы ягына борылып карады. Бер мизгел үзен озатып йөрәчәк ирне баштанаяк энә күзеннән үткәргәч, директорга карап:

– Юк, мин бу адәм белән беркая да бармыйм. Миңа икенче кеше бирегез, – дип, мәсьәләне кабыргасы белән куйды.

Түрә берәз аптырап калды. Чөнки совхозда аның сүзенә аркылы төшкән кешеләр бик сирәк була торган иде. Ә бу кыз, үзенң шартын куеп, аның таләбенә каршы килә. Хужаның үзенә дә кызык булып китте. Бу төз гәүдәле, дулкынланып торган чәчле, теләсә нинди хатын-кызны әсир итәрлек мут карашлы ир турында кайсы гына кызлар хыялланмый! Ул кыздан:

– Кем белән барырга телисең? Минем белән барырга теләмисеңдер инде? – дип сорап куйды һәм, эчтән генә кыз аның үзе белән өлкә үзәгенә барырга теләк белдерер дип, яшерен ышаныч белән көттә. Юк икән.

Кыз алан-йолан каранды, капка төбәндә кайсы жиргә эшкә барырга кирәклегә турында күрсәтмә көтеп торган ирләр ягына да күз салып алды. Анда да кызның күнеленә ятышлы бер ир-ат та күренмәде. Шул чакны берәз чатанлабрак килгән почта ташучы урта яшьләрдәге үзбәк ире күзенә чалынды. Үзбәкне кыз күптән белә. Ул кылый һәм йөзгә дә бик матур дип әйтеп булмас иде. Күрәсен, матурлык өләшүче фәрештәләр бу ир турында бөтенләй оныткан булганнардыр. Нәзифә, аны күрүгә:

– Өнә почтальон Сәйфет әкә белән барам. Ул бик тугры кеше. Миңа ул иптәш һәм озатучы булып барсын, – диде.

Бу таләптән баш хисапчының да, кыз кырында өметләнеп басып торган түрәнең дә берәз кәефләре кырылды кырылуын. Аның каравы, түрәнең күнеленә «менә ичмасам, улыма хатынлыкка алып бирсәм, тугры тормыш иптәше булыр» дигән уй ныклап кереп утырды.

Өлкә үзәгенә барасын ишеткәч, хат ташучы ике дә уйламый ризалашты. Ризалашмый да булмый. Түрәнең сүзе – закон. Аларны ат белән станцага чыгарып куйдылар. Калган юлларын поездда дәвам иттеләр. Кыз, вагонда үзенң хыялларына бирелеп, тәрәзәдән генә карап бармады. Пассажирларны күзәтеп, кем нәрсә сөйли, колакларын торгызып, башына сеңдереп утырды. Халык төрле телдә сөйләшә. Үзбәкчәне аңлый, русчасы да әйбәт. Шәһәр кызы булганга, Нәзифә русчаны әйбәт белә. Мәктәптә

дә русча укыды. Шуна да аның сөйләшүеннән кайсы милләттән икән белерлек түгел. Берәрсә татарча сөйләшмәс микән дип, колак салып барды. Юк, алай-болай ишетелмәде. Шулай да Ленинградтан эвакуацияләнган берничә хатын белән бер олы яшьтәге ир авызыннан кырым татарларын кайсы тирәгәрәк күпләп китергәннәрен чамалап алды. Тегеләрдән куылган татарлар турында сорап башлаган иде, алар кырым татарлары турында эллә нинди коточкыч уйдырмалар, имеш-мимешләр сөйләп ташладылар. Нәзифәнең бөтенесе ишетерлек итеп «дөрөс түгел!» дип кычкырасы килде. Тик, бөтен ихтыярын йөрәгенә жыеп, телен генә тешләде. Дәшмәде. Нишләмәк кирәк, каршы килеп, сүз кыстырса, аны икенче тукталышта ук тотып алып, балчык ташырга Ташкент ГЭСы төзелешенә жиберәчәкләр. Бу яхшы дигәндә эле. Ә начарын уйларга да куркыныч. Түзде. Шулай да эзрәк ачыклай алды: Бохара өлкәсендә дә, башка өлкәләрдә дә татарлар йә канал, йә булмаса, ГЭС төзиләр. Бала-чага белән хатын-кызлар мамык басуында көнлек азык хакына бил бөгә икән. Шуларны уйлап, йөрәге әрнеде. Үзенә һәм әнисенә, аларныкы белән чагыштырганда, яшәү шартлары күпкә җиңелрәк икән.

Өлкә үзегенә икенче көнне таң белән генә барып җиттеләр. Юлдашы Сәйфет әкә бик итагатыла һәм кешелекле ир булып чыкты. Бу шәһәргә күп тапкырлар килгән булган икән. Шуна да алар һич ялгышмыйча, туп-туры базарга барып җиттеләр. Юл буенда төрле кибетләргә дә айкап чыгарга онытмадылар. Кибетләрдә кыз эзләгән эш кораллары юк иде. Булганнары да йә бик иске, йә сыйфаты ташка үлчим иде. Базарны йөрөп чыктылар. Ике урында кызга ошаган эш коралларын таптылар-табуын, бик югары бәя куеп, бер үзбәк бабае сатып тора иде. Нәкъ Нәзифәнең Казан поездында урлаткан эш кораллары кебек үк сугышка чаклы Германиядә эшләнган кырынгыч һәм машинка белән кайчылар иде. Нәзифә бабайдан сорап-сораптырып карады, тик тегесе бер тиен дә төшәргә теләми булып чыкты.

Сатучы карт та бик хәйләкәр. Русчасына караганда, эвакуация белән килгән бу кыз бала дип уйлады. Шулай булгач, акчасы бар дип фаразлады. Читтә генә карап торган хат ташучы кылай боларның сатулашуына кысылмады. Ул әйтсәң лә бөтенләй ят кеше, башка кирәк-ярак әйбер һәм товарлар сатыла торган урыннарны карау белән мәшгуль. Тик шулай да кыздан бер минут күз яздырмады. Чөнки түрә шулай кушты. «Сакла», – диде. Югыйсә кайчакларны читтән килгән һәм мондагы горел-гадәтләргә белмәгән матур-матур хатын-кызларны таулар арасына урлаштырып та алып киткәлиләр. Ә таулар арасында кешене эзләү ул печән кибененнән эңә эзләгән кебек. Табармын димә.

Кыз, бабай белән сатулашуны файдасыз эш дип, читкә китеп барды. Булмаса, базарның теге очында күргән иске эш коралларын алырмын инде дип уйлады. Берәз читкәрәк киткәч, артыннан килгән сакчысы кызын беләгеннән тотып туктатты да:

– Сиңа ошадымы ул эш кораллары? – дип сорап куйды.

Нәзифә, ирнең кулын үз беләгеннән җай гына ычкындырып:

– Ошады. Тик бик кыйммәт сорый. Мөгаен, теге баштагы искерәк пәке, кайчыларны алырга туры килер. Югыйсә көзгә алырга акча бөтенләй калмаячак, – дип, үкенечле тавыш белән әйтеп куйды.

Ә инде хат ташучы, бу чибәр кызның беләгеннән тота алганына чиксез куанып:

– Беркая да китмә. Тор шушында гына. Бир акчаңны. Мин хәзер киләм, – диде дә теге бабай янына кире китте. Нәзифәгә сатучы бабай ераграк булса да, бик яхшы күренеп тора. Менә кылый бабай янына килде дә бик исе китмәгән кебек теге эш коралларын караштырып алды. Аннан сөйләшергә тотынды. Тагы теге пәкеләрне тоткалап карады, тагы куйды. Кыскасы бабай белән бик озак кына сатулашкан, бабай сатарга теләгән эш коралларын уртача гына хакка сатып алуга иреште. Һәм кызга китереп тоттырды. Кыз чамалавы буенча бөтенләй юк кына хак иде бу. Сәйфет әкә, кызның шатланганыннан кәефе булып:

– Сатулаша белергә кирәк. Безнең якта, базарда сатулаша белмәсәң, бөтенләй акчасыз калуың да бар, – дип куйды.

Икенче урыннан зур гына көзгә дә таптылар. Хәзер Сәйфет әкә генә сатулаша иде. Кыз, шушындый жор һәм бик житез сәфәрдәшәнә бөтенләй канәгать булып, базардан чыгышлый, ни булса да була дип, серен чиште.

– Карале, Сәйфетдин әкә, кайдан белергә икән, Кырымнан китерелгән (куылган дип әйтәсе килмәде) татарлар кайсы өлкәләрдә яшиләр икән? Алар турындагы мәгълүматны кайдан белергә була?

Сәйфетдин, тылсымлы әкиятләрдә сөйләнә торган дию егетен хәтерләтеп, бер мизгел уйланып торды да тирә-ягына карангалап алды. Читтәрәк, арык буендагы чинар агачлары күләгәсендәгә чәйханәдә хатын-кызлар чәй эчкән күрү, кызны житәкләп, шунда алып килде. Чәйханә хужасына:

– Минем хатыныма чәй китерә тор. Мин хәзер киләм, – диде дә ары китеп барды.

Нәзифә ирексездән кызарынып китте. Аңа әле үз гомерендә беркем дә минем хатыным дип әйткәне булмады. Ярар, әйткән сүз – аткан ук диләрме әле, ул уңайсызланып кына, аякларын бөкләп, сәке читеннән генә урын алды. Ярый әле, бу чәйханә хатыннар өчен билгеләнгән. Тик эвакуация белән килгән хатын-кызлар бу кагыйдәне бик саклап бармыйлар. Шуңа да әлегә чәйханәдә урындагы хатыннар, базарга килүчеләр утыра. Ә ирләр чинар куакларының теге ягындагы сәкедә. Арада калын гына бизәкле чаршау-келәм корылган. Күп тә үтмәде, кылый да килеп житте. Бер катыргы кисәгенә язып алып килгән икән, татарларның кайсы өлкәләрдә, кайсы хужалыкларда күпләп эшләгәннәр. Язылганнарны укып чыккан, Нәзифә шуны белде, татарлар Үзбәкстанга һәм өлешчә Казакъстанның кайбер жирләренә күчәргәннәр икән. Бу кадәр жирдән Әйшә туганын ничек табарга? Кызның бөтенләй кәефе кырылды. Хәтта уңышлы сатып алынган эш кораллары да кәефен күтәрә алмады. Күрәсәң, кызның хәлен Сәйфетдин дә чамалап алды һәм сорамай булдыра алмады:

– Нәрсә булды? Нигә бу кадәр кайгыларга баттың? Бик каты сер булмаса, сөйләр идек миңа. Кулымнан килгәнчә ярдәм итәрмен, – диде.

Ул, Әйшә сөйләсәң исенә төшереп, тавышсыз гына елап, битен учлары белән каплады. Дөресен әйтмичә, бөтенләй ялганлап сөйләп бирде.

– Бер станцада без утырып килгән поезд су алырга туктаган иде. Юл ачылганны көткәндә, немец самолётлары станцаны һәм эшелоннарны бомбага тота башлады. Китте буталыш, башланды мөхшәр. Халык, утырган вагоннарыннан төшеп, төрлесе төрле якка качарга тотынды. Без

дә, халыкка ияреп, читкә йөгәрдек. Шул чакны бер бәндә әнигә ярдәм итеп, Әйшәне кулына күтәреп, безнең арттан йөгәрә башлады. Без, каршы яктагы агачлар ышыгына килеп терәлдек. Аста бер елга ага икән. Ярыннан аска сикердек. Бомбёжка бетеп, ушыбызга килсәк, Әйшә сәңлебез юк. Ни теге ир күренми. Күреп калган кешеләр дә юк. Һәркемдә үз кайгысы. Үз хәсрәте. Күп кенә корбаннар булды. Төрле жирдә фашист бомбасыннан һәлак булган мәетләр аунап ята. Станцада вагоннар һәм цистерналар яна. Күп кенә биналар жимерек. Яралылар ярдәм сорап тилмерешеп кычкыра. Ә без Әйшәне эзләргә тотындык. Әйшәне үлеләр арасында да, яраланучылар арасында да таба алмадык. Шулай итеп, теге ир белән Әйшә туганым юкка чыкты. Азактан гына белдек: сәңлебезне кырым татарлары утырган вагонга утыртканнар. Ә ул состав монда – Үзбәкстанга килгән. Безнең, әнибездә белән сезнең якларга килеп чыгуыбызның сәбәбе дә шул. Әйшә сәңлебездә эзлибездә, – дип, лышык-лышык яшь аралаш Нәзифә сүзен тәмамлады.

Сәйфетдин тагы берәз нәрсәдер уйлап торды да базарга кире кереп китте. Исәбе – базар аксакаллары белән сөйләшү иде. Базардагы хәбәр-гайбәтләрне вакытында белеп торучы, алай гына да түгел, якын-тирә районнардагы хәлләрдән дә хәбәрдар булган бу аксакаллар жиде кат жир астында, жиде сандык эчендә елан ятканны да белә торган картлар иде. Аларга хәер-садака биреп, үзенә гозерен әйтте. Картлар аңа берәр атнадан янадан кереп чыгарга куштылар. «Сорашырбыз, белербез. Яхшы кешегә изге эшендә ярдәм итәрбез», – диделәр. Берәздән ул, базардан чыгып, кызга шушы хәбәрләрне житкерде. Нәзифәне тынычландырып:

– Һәр базарда шундый аксакаллар бар. Аларның белмәгән-ишетмәгәннәре юк. Тагын берәр атнадан кереп чыгарга куштылар, – диде.

Әйшә турындагы хәбәр һәм аны эзләүче туганнары, әнисе турындагы белешмә чыбыксыз телефон аша бөтен Үзбәкстанга таралырга тиеш иде. Һәм бу, чынлап та, шулай булды. Элек-электән, борынгыдан килгән гадәт дисәң, гадәт түгел, дөресрәге – язылмаган канун. Монда да үз тәртибе, үз кагыйдәләре бар. Әйitik, хөкүмәт даирәләреннән, йә булмаса, милициядән качып йөрүчеме – ни өчен качып йөри? Жәмгыять өчен зарарлы кешеме, әллә бер гаепсез кешеме? Гаепсез кеше булса, аны эзләү файдасыз. Картлар, андый кешене белсәләр дә, әйтмәячәкләр. Угры-каракмы? Кемгә зыян салган? Барысы да мыскалга салына. Ә бу очракта бер гөнаһсыз кыз бала югалган. Житмәсә, сугыш афәтеннән качып барганда гаип булган. Әлбәттә, аны эзләүчеләргә ярдәм итәргә кирәк. Һәм махсус бу эшләр белән шөгыльләнгән базар аксакаллары шундый карарга килделәр: кыз баланы эзләп табып, әнисенә тапшыру – изге гамәл. Исеме дә үзбездә мөселман исеме. Шушы минут, шушы сәгәтәтән өлкәнең иң зур базарыннан тирә-як район базарларына, кыштакларына шундый хәбәр таралды: «Әйшә дигән ятим кызны әнисе белән апасы эзли. Кем дә кем бу турыда әз генә булса да хәбәрдар, ул кеше кичекмәстән базар картларына хәбәр жиберергә тиеш».

– Табылып, табылып. Кеше энә түгел, – дип, Сәйфетдин үзенә юлдашын тынычландырырга тырышты.

Шуннан Сәйфетдин, өлкәнең иң төп почта бүлекчәсенә кереп, үзенә кайда эшләгән белдереп, андагы хезмәткәрләрдән дә сорашты. Кырым татарлары күпләп кайсы өлкәләргә жиберелгәнлеген белде. Шулай итеп,

Сәйфетдин чын-чынлап кызга ярдәм итәргә булды. Рәхмәтле иде ул бу яшь кенә кызга. Чөнки аның кылайлыгы турында үзенә бәрәп әйтмәсәләр дә, артында күп чәйнәделәр. Күп кенә чакларында шушы зәгыйфьлеге аркасында башкалар арасында ким-хур итеп сизә иде үзен. Ә менә бу рәсемнәрдәге кебек чибәр яшь кенә татар кызы аны сайлады. Мәһабәт гәүдәле киң күкрәкле, үзен әллә кемгә куеп йөргән баш бухгалтерны да түгел, директорны да түгел, ә аны – Сәйфетдинне сайлады. Ул инде белә: үзбәкләр арасында татар кызларына өйләнү бик мәртәбәле санала. Чөнки татар кызлары бик унган. Нинди генә эшкә тотынсалар да, булдыралар. Үзләре бик үткен. Аннан да бигрәк чиста һәм пөхтәлек ягыннан аларга җиткән хатыннар юк. Калым түләү дә бик кыйммәт түгел. Исем өчен генә. Шуңа да татар кызлары – мондагы һәр егетнең яшертен хыялы. Әйшәне үстереп, үзләренең уларына килеп итеп алып өчен урлап китүләре дә бик мөмкин. Тик Сәйфетдин бу турыда кызга әйтәргә кыймады. Аннан инде, икенче яклап уйлап карасаң, сугыш вакыты бит. Егетләр-ирләр кыштакларда бармак белән генә санарлык калды. Кыз-кыркын буа буарлык. Мондый чакта кем үзенә артык тамак урлап мәшәкәтләнсен? Сәйфет әкә бик канәгать иде. Вагонда Сәйфетдин белән теләсә кем түгел, ә бик чибәр татар кызы Нәзифә кайтып бара бит. Кыштакка кайткач та, әле күп кенә ир-егетләр көнләшүләреннән кара янып йөрерчәк. Шуңа кирәк аларга. «Рәхмәт сиңа, Нәзифә!» – дип кайтып җиткәнче уйлады Сәйфетдин. Ике тәүлек үткәч кенә, алар өйләренә кайтып керделәр.

Бу сәфәрдән Нәзифә Әйшәне ныклап эзли башларга дигән карар белән кайтты. Сәйфетдин биргән катыргы кисәгендә язылган төзелеш барган шәһәрләргә, Ташкент ГЭСы төзелешенә, мамык үстерүче колхоз-совхозларга хатлар язып салды. Бу хатларның барысында да бер үк үтенеч иде. Әйшә дигән ятимә аларның хужалыгындагы татарлар арасында юкмы икән? Булса, хәбәр итүләрен үтенде. Күп кенә хужалыклардан «юк» дигән хәбәр алды. Кайберләре бөтенләй җавап бирмәде. Боларның барысын да ул төп эш – чәч алу, сакал кыру, әнисенә башка эшләрдә ярдәм итү арасында башкарды. Ә аңа чаклы теге кәңсәләр янындагы тавык кетәгенә охшап торган алачыкны адәм рәтләрәк итеп яңартырга кереште. Башта икенче як стенада олы гына итеп тәрәзә уйдыртты. Стенасын биегәйтә, түбәсен яңадан камыш белән яптырды. Чәч алдыручыларның ай буе диярлек бушка чәчләрен, сакал-мыекларын кырды. Тик шундый шарт белән: ир-атлар бу алачыкны яңартырга булышырга тиеш. Һәм ирләр бик теләп булыштылар. Бер айдан инде контора йортында чын-чынлап чәчтараш остаханәсе эшли башлады. Хәтта хужалык түрәсе башка түрәләр алдында мактанып та йөрдә: янәсе, энә карагыз, минем хужалыкта чәчтараш остаханәсе дә эшли. Кыштак халкына нинди күп файда китерә. Хужалыкка да ай саен эзмә-күпмә керем керә. Кыскасы, остаханәдән файда бар.

Бу, чынлап та, шулай иде. Сугыш вакыты. Күп дөваханәләр ябылып, андагы табиблар барысы да йә фронтта, йә булмаса тыл госпитальләренә эшкә алынганнар. Нәзифә кайбер ирләрнең чәчләрендә бет-мазар шәйләсә, шунда ук гаиләсенә барып, йә булмаса хатыннарын чакыртып, беткә каршы ничек көрәшергә, аны ничек бетерергә киңәшләр бирде. Үзе дә ярдәм итте. Кайберләре белән күзгә-күз карап сөйләшәп оялтты. Кызның абруе көннән-көн күтәрелә барды.

Сәйфетдин дә өлкә базарына бер-ике тапкыр барып кайтты. Күрше хужалыкларда эшләгән, күренгән, ишетелгән татарларның барчасына да хәбәр салынды. Тик бер дә күнелгә ятышлы хәбәрләр килмәде. Күп кенә татар кешеләре сөйләвенчә, бу якларга куылган чакта, бик күп халык юлда, ачлыктан, төрле чирләрдән кырылган. Үлүчеләрнең күпчелеге бала-чага белән карт-коры, олы яшътәгеләр булган. Анысын Нәзифә үзе дә белә. Мари иленә сөрелгәннәр арасында да үлүчеләр байтак булды. Юлда бәләкәй-бәләкәй станца-разъездларда һәр вагоннан әллә ничәшәр кеше мәетен калдырып китәләр иде. Йоласына туры китереп жирләргә дә ирек бирмәделәр. Шуларны исенә төшерүдән кызның йөрәге кысылып, сулкылдап-сулкылдап куя. Әйшә дә шулай һәлак булса, кайсы тирәләрдә калдырып киткәннәр? Юк-юк, алай булуы мөмкин түгел. Ул бит шундый теремек кыз иде. Русча да яхшы белә. Шулай булгач, аның бер хәбәрсез, эзсез югалуы мөмкин түгел. Әйшәнең башка күп кенә балалар кебек юлда үлүе турында Нәзифәнең һич уйлыйсы килмәде. Юк, ул – тере. Туганын, һичшиксез, табачаклар. Һичшиксез.

Совхоз түрәсе дә өлкә үзәгенә барганда, башка яклардан, чит өлкәләрдән килүчеләрдән Нәзифәнең сеңелесе Әйшә турында сораптыргалады. Берәр төрле хәбәр-хәтер, белүчеләр булса, үзенә хәбәр итүләрен үтенде.

Бер көнне Нәзифә, өлкә газетасында язылган бер хәбәрне укып, үзләре йорт итеп ясап кертгән алачыкка әсәренеп кайтты. Анда сугыш үткән өлкәләрдән эти-әнисез калган ятим балаларны фәлән өлкәнең мәктәбенә китерүләре язылган иде. Икенче көнне үк ул совхоз түрәсенә керде. Түрә дә, мәкаләне укып чыккач:

– Булмаса, барып кайт. Мин юлга кәгазь-документ язып бирермен, – диде.

Икенче көнне «Шул-шул өлкәдән эвакуация белән килгән әнилек-кызлы фәлән-фәләновалар үзләренең кече кызлары Исмаилова Әйшәне эзлиләр. Яшәү урыннары шундагы адрес белән, эшләгән жирләре шул-шул хужалыкта» дигән мөһерле кәгазь Нәзифәнең кулында иде. Бу бик тә мөһим документ иде. Житмәсә, шушы совхоз түрәсе биргән документны раслап, селсәвит рәисе дә үзенең имзасын куеп, мөһерен суккан. Ике мөһерле документ-белешмә – бик тә җитди кәгазь. Юлдагы һәр тикшерүченә, һәр милиция эгзасын ышандырырлык. Чөнки Крымнан куылып китерелгән халыкларга төрле өлкәләр буенча ирекле йөрү тыела. Кая анда, өлкә, район эчендә дә йөри алмыйсың. Яшәгән урыныңнан күрше кышлакка барып өчен әле күпме түрәдән рөхсәт алырга кирәк. Аңа да ризалык юк. Югарыдан – Мәскәүнең үзеннән үк шундый күрсәтмә бирелгән. Куылган һәр гаилә, һәр татар кешесе, һәр татар баласы исәптә торырга тиеш. Алардан күз яздыру жинаять санала. Ә монда Харьковтан эвакуацияләнгән граждандар. Сугыштан зыян күрүчеләр. Эвакуация белән килүчеләргә бөтенләй икенче караш. Крымнан сөрелеп китерелгәннәр коллар хәлендә. Аларга иң авыр һәм иң пычрак эш. Авыл жиренә эләккәннәргә эш хакы – ачтан үлмәслек бер уч ярма. Канал, ГЭС төзүчеләргә дә шулай ук иң аз эш хакы. Эвакуация белән сугыштан качып килгәннәр ирекле. Андый халык бу эше ошамаса, икенче эшкә дә күчә ала. Фатирын да, яшәгән урынын да алыштырырга мөмкин. Кыскасы, кайда тели, шунда яшәп, үзенә кулайрак эштә эшли. Билгелерәк шәхес булса, хөкүмәттән азыклата күпмедер паёк та ала.

Кыз кырык төрле михнәт-газаплар белән күрше өлкәдәге шәһәргә барып житте. Тик газетада язылган ятимнәр арасында сөңлесенәң исем-фамилиясе табылмады. Гомумән, ятимнәр бу мәктәптә бик аз калган булып чыкты. Бер тимер юл составы ятим балалардан йөзләп кенә бала торып калган булып чыкты. Үзбәк халкы бала ярата икән. Хәтта ерак кышлаклардан ук килеп, балаларны тиз арада бүлешеп алып бетергәннәр. Интернат директоры әйтүенчә, берничә көннән бу калган йөзләп баланы да алып бетерәчәкләр икән. Гомумән, Үзбәкстанда ятим балалар йортлары бөтенләй юк икән. Ятим һәм гарип-горәбә баланы карап үстерү монда изге һәм саваплы эш санала. Мөселманнардагы горәф-гадәтләр монда аеруча көчле.

Нәзифә ятим балалар яшәгән мәктәптә кунды. Иртән үк кайтырга кузгалды. Юлга чыкты. Кемнәндер әйтүе буенча ул кайтасы совхозга турырак та юл бар икән. Бер хәрбинен машинасына утырды. Хәрбиләр саксаул кисеп, шуны үз частыларына ташыйлар. Машина йөртүче Нәзифәдән бер-ике генә яшкә өлкәнрәк. Русча сөйләшеп киттеләр. Бу хәрбинен сөйләшүе кызга ошамый башлады. Шуңа да дөшмичәрәк баруны хуп күрде. Тик теге машина хужасы гына бертуктаусыз телен чарлады. Менә хәрбиләр саксаул кискән тау арасын да үтеп киттеләр. Юлны бер апа өйрәткән иде. Сулга борылырга тиешләр түгелме соң? Житмәсә, бер олы гына елганың күперен дә үттеләр. Юк, бу елга аларның юлында булмаска тиеш иде. Кызны ниндидер шом биләп алды. Нәзифә шофёрга туктарга кушты. Тик тегесе ниндидер усал елмая белән:

– Бу кадәр чибәр кызны юл уртасында калдырып китеп буламы? Барабыз әле сиңең белән жир читенә чаклы, – дип, теш ыржайтты.

Нәзифә, бу хәрбинен үзенә карата берәр аламалык эшләячәген сизенеп, кабина ишеген машина барган уңайга ачып жибәрде дә:

– Тукта! Югыйсә сикерәм, – дип, урыныннан ук торып, машинадан сикерергә әзерләнде һәм нәфрәт тулы күзләрен елтыратып: – Минем сиңа утырып киткәнне апам күреп торды. Нинди часттан икәнәңне дә, кайдан нәрсә ташыганыңны да белә. Тукта! – дип кычкырды.

Күрәсен, кызның янавы солдатны айнытып жибәрде, һәм ул:

– Дура! Син генәмени хатын-кыз, алар белән дөнья тулы. Бабайга кияүгә чыгарга теләрсен, әмма карт алаша да булмас сиңа... – дип, сүгенә-сүгенә, машинасын туктатты. Нәзифә машина туктар-туктамастан, кабинадан сикереп төшеп, олы юлга йөгерде.

Олы юлдан читкә байтак кына барылган икән. Күпергә чаклы да әллә никадәр юл. Кире китсә, кичкә чаклы да күпергә барып житә алмаячак. Ни эшләргә? Теге киң елга яннан гына агуын ага да, тик аны ничек аркылы кичеп чыгарга? Тын гына акса, йөзеп тә чыгар идең дә ул, тик кызның йөзә белүе дә шул чама гына. Кыз, ни булса, шул булыр, елга буенда берәр кышлак табылыр әле дип, елга буйлап китте. Чамалавы буенча үзләре яшәгән совхоз ерак түгел. Озак барырга туры килмәде, яр буенда бер ир кешенен кармак салып утырганын күреп, янына барды. Үзен икенче ярга чыгаруын үтенде. Теге ир башта комсыз күзләре белән кызны баштанаяк капшап чыкты. Бер чама авызын чалшайта биреп көлемсерәп куйды да:

– Шул-шул хак. Риза булсаң, утыр.

– Ул кадәр акчам юк. Барлык акчам шушы кадәр генә, – дигәч, теге ир тагы көлемсерәп:

– Хатын-кызның башка байлыгы да бар. Утыр, әйдә, – диде.

Нәзифә ирнең тел төбен аңлады. Тик ни эшләмәк кирәк, озакламый караңгы төшәчәк, шуңа чаклы теге якка чыгып калырга кирәк. Кыз, Ходай язмаган эш булмас әле дип, батырлыгын жыеп, көймәгә кереп утырды. Ир, елга уртасында кызга бәйләнеп, аның аякларын тоткалый башлаган иде, кыз аңа:

– Шушы тар гына көймәндә елга уртасында кочакларга уйлыйсыңмы? Әйдә, башта теге якка чыгарып куй. Елга шәп ага, йә көймәң әйләнеп куяр. Ә мин йөзә белмим, – диде.

Күрәсең, ир дә ашыгырга кирәкмәгән аңлап, ишкәкләрне кулына алып, каерылып-каерылып ишәргә тотынды. Нәзифә сумкасыннан чәч ала торган пәкесен сиздерми генә алып, жиң эченә тыгып куйды. Менә бу як ярга да чыгып життеләр. Көймә ярга килеп терәлмәстән, Нәзифә камышлар үскән суга сикереп төште. Аның уенча камыш үскән урын тирән булмаса тиеш иде. Тик суы тирән булмаса да, аягы ләмгә бата башлады. Ул шуны аңлап, тиз-тиз атлап, яр буена чыга алды. Югыйсә ләмгә бот төбеннән үк кереп батарга мөмкин. Аннан инде көймә хужасыннан котылырмын димә. Ир кеше көймәсенең борынын ярга ныгыткалаганчы, кыз яр башында иде инде. Кыз, сумкасы төбеннән балыкчы сораганнан азрак акча алып, чирәмгә куйды да:

– Рәхмәт сезгә! Минә бу якка чыгарганыгыз өчен акча менә шушында, – дип, жирдә яткан акчаларга күрсәтеп, үз юлы белән китә башлады. Ир, тиз-тиз яр башына күтәрелеп, кызны куып тотарга чамалады. Нәзифә дә, ирнең уен күптән аңлаган булса да, торып йөгәрмәде. Ярый, кулына ишкәген алмады дип кенә уйлады. Тегесе тыны бетеп, кызны куып життем дигән дә генә, Нәзифә кинәт кенә туктап, иргә борылды да тешләрен кысып:

– Үләсең килмәсә, якин килмә! – дип ысылдап, кулындагы чәч кыра торган пәкесе белән селтәнеп куйды.

Күзләрендә зәһәр ут уйнап торган балыкчы, кызның кулында коралы барлыгын күреп, шып туктады. Әйтерсәң лә кыз аны усал күз карашы белән жиргә кадалап куйды. Теге инде күптән су сибелмичә корыган кавынга охшап калды. Күрәсең, бу көтелмәгән хәлдән тамагы кипте. Ул, төкереген йотарга тырышып, бугазындагы төенен бер аска, бер өскә йөртте. Чак ушына килеп:

– Ичмаса, исеменә әйт, – дип куйды.

Нәзифәнең бу адәм белән тел чарлап торасы килмәсә дә:

– Нәзифә булам мин, – диде дә борылып китеп барды.

– Тфү, син аны. Мин бит сине маржа дип торам. Киемен дә аларныкы кебек. Сөйләшүең дә гел русча гына. Гафу ит, белмәдем, – дип сөйләнде.

Нәзифә үз юлы белән китеп барды. Бераздан борылып, татарча:

– Акчаңны алырга онытма, – дип кычкырды.

Теге ир дәшмәде. Эчтән генә кыз бала белән юньләп сөйләшергә кирәк булган дип кенә уйлады. Бу бәндә әллә үзбәк булды, әллә татар булды, аңламассың? Алланың кеме генә юк. Бу камышлар, бу таулар арасында теләсә кемне очратырга була.

Берәр сәгатәтән кыз мамык басуында эшләп йөрүче хатыннарга тап булды. Дөрөс чамалаган икән, нәкъ үзләренең совхоз биләмәсе турысына килеп чыккан. Совхоз кәнсәләре урнашкан кышлак бу тирәдән унлап чакрым чамасы гына булып диделәр. Караңгы төшүгә кыз үзләре яшәгән

алачыкка кайтып ауды. Бик нык арыган иде. Әнисе дә хәвефләнеп көтеп торган булган. Бигрәк тә кичләрен һәм төннәрен бу якларда әле һаман тыныч түгел. Тауларда, елга буендагы камыш арасында, төрле качаклар, кораллы кешеләр бар дип сөйлиләр. Басмачларның калдык-постык төркемнәре дә Әфган ягынан килеп чыккалы икән диләр.

Нәзифәнең күзенә йокы кермәде. Озак, бик озак Әйшә сөңдесе турында уйлап ятты. Сугышка чаклы бервакытны шулай Әйшә тәрәзә төбөндә торган бик матур вазаны төшереп ваткач, аны әрләп, чәбәкләп алганын хәтеренә төшереп елап та алды. Нигә инде шул ваза өчен сөңдесен әрләргә булган? Барысы да юкка гына булган. Юкка гына. Ә Әйшә сөңдесе, гаебен таныса да, апасы суккалаганнан елап жибәрмәде. Тик күзләрен мөлдермә тутырып, апасының күзенә генә карап торды. Их, шул вакытларны кире кайтарып булса икән дә бит. Әйшә туганы янында булса, нинди дә күңелле булыр иде. Әнисе көн дә кич таш салып карый. Ә ташлар Әйшәнең исән икәнә төшөп тора. Таш салырга кызның әнисен бер чегән карчыгы өйрәтте. Ниндидер станцада ачтан шешенә башлаган бу ике качак хатынны жәлләп, чегән карчыгы әзрәк ипи бирде һәм әнисен таш салырга өйрәтте. Тиз өйрәндә әнисе. Теге карчык берничә тапкыр, ташларын сибеп, ничек жыярга кирәклеген генә өйрәтте. Башта әнисе бу чегәнгә бик ышанып бетмәде. Чөнки таш белән күрәзәлек итүне алдау, шарлатанлык дип кабул итә иде. Аннан да бигрәк, безнең диндә күрәзәлек итү, йолдызларга ышану шайтан коткысы дип кабул ителә. Ләкин юри генә таш салгалап карый башлаган иде, ташлар дәрәс күрсәтә булып чыкты. Нәзифәнең эш кораллары югалгач, кешеләргә шул таш салып, күрәзәлек кылып тамак туйдырдылар. Чегән карчыгына мең рәхмәт инде. Аларны ачлык үлеменнән алып калды. Өле менә әнисе бүген кич кенә салган ташлар Әйшәнең исән икәнлеген, тик аңа кыен, бик кыен икәнлеген күрсәтәләр. Нәзифә озак уйланып ятты шул турыда. Таң алдыннан гына онытылып йоклап киткән.

Инде сугыш та тәмамланды. Сугыштан исән калган татар ирләре, жүрәкләнер чиккә житеп, Үзбәкстан, Казакъстан һәм Мордовиядән, Мари республикасынан, Себердән үзләренә гаиләләрен эзләде. Табылганнарда әйтеп бетергесез зур шатлык булса, таба алмаганнар Сак белән Сок хәлендә калды. Югалган балалар, эти-әниләр, әби-бабайлар бер-берсен беркайчан да таба алмадылар.

Көннәр шулай үтә торды. Беркөнне хат ташучы Сәйфетдин килеп, Нәзифәләрдә чәй эчеп китте. Үзе дә күп кенә күчтәнәчләр алып килгән. Табын янында әллә ни әһәмият бирмәгән төсле генә Нәзифәнең әнисенә хат тоттырып:

– Менә сезгә дә хат язганнар, – диде.

Әнисе аптырап:

– Кемнән булыр икән? – дип, хатны шунда ук ачып укый башлады. Ә үзенә йөзә яктырганнан-яктыра. Ниһаять, хатны укып бетергәч:

– Наманганнан килде хат. Эти белән бертуган абыемнар шул өлкәгә эләккәннәр. Барып кайтам. Хәлләрен беләм. Кем белә, мөгаен, Әйшә кызым турында берәр жылы хәбәрне алар әйтер, – диде.

Хат ташучы китте. Күпме шатлык, күпме ышаныч калдырып китте. Берничә көннән Нәзифәнең әнисе Наманган ягына чыгып китте. Ике тәүлек

тә үтмәде, тыннары бетеп, кире борылып кайтып та житте. Һәм ишектән керә-керешли үк:

– Нәзифә кызым! Ишетәсеңме? Юлда барганда бер хатын очрады. Шул хатын Бохара өлкәсендәге шул-шул районда Әйшә дигән ятим кыз барлыгын әйтте. Бөтен сөйләгән билгеләре безнең Әйшәгә туры килә. Иртәгәдән үк барып табарга кирәк, – дип әйтеп салды. Нәзифәнең нәрсә әйтерен дә көтеп тормыйча, тагын тезеп алып китте. Өни кеше бик нык дулкынланган: – Кызым, йөрәгем сизә, Әйшә кызым бу. Безнең Әйшәбез.

Шулай итеп, Нәзифә белән әнисе юлга әзерләнә башлады. Иртәгә юлга чыгасы көннең кичендә Сәйфетдин тагы килеп, шатландырып:

– Бохара өлкәсендә шул-шул район үзәгендә бер ятимә кызны күргәннәр. Тик аның исеме анык әйтә алмадылар, – дип куйды.

Нәзифә кылый күзнә берәз шелтәләп:

– Соң, табында дәшми генә чәй чөмереп утырганчы, башта ук шушы хәбәрәңне әйтсәң, булмый идемени? Кайда, кайчан ишеттең бу турыда? Ипләбрәк сөйләп бир, – диде.

– Бәй, менә шул турыда сөйләп утырам да инде. Бохара өлкәсендә шул-шул район үзәгендә күргәннәр. Ятимә кызлар күп инде алар. Кайберләрен безнең халык балалыкка алган. Кайберләрен үзегезнең халык карый. Ага-туганнары тәрбияли. Шунда барып кайтырга кирәк. Без бит ул яклардан эзләмәдек әле. Гел бу як, Ташкент тирәсендәгә өлкә, районнардан эзләдек, – дип, кызга карап, челт-челт кылый күзләрен йомгалады.

Сәйфетдин китте, өмет калды. Нинди өмет әле. Чынлап та, Үзбәкстанның ул якларыннан эзләмәделәр шул. Хат ташучы киткәч, әнисенең тагы да кәефе күтәрелеп:

– Кызым, шул Бохара якларына барып кайтырга кирәк. Кичә, син эшкә киткәч, таш салып карадым. Ташлар гел Әйшәнең исән икәннен күрсәтә. Нәкъ шул кыз безнең Әйшә булырга тиеш. Тик аңа бик авыр. Гел төшләрәмә керә. Мине чакырып елый. Инде исән-аман гына була күрсен. Аллаһы боерса, табылыр кызым, – дип, яшьләрен тыя алмыйча елап жибәрде.

Нәзифә менә ничәнчә тапкыр инде совхоз башлыгыннан рөхсәт алырга керә. Ярый әле, түрә үзе дә – бала жанлы кеше. Үзенә дә уннан артык баласы бар. Эх тә итми, Нәзифәгә рөхсәт кәгазе язып бирә. Ә бит явыз телләр түрә турында әллә ниләр сөйлиләр. Имеш, ул элеккеге басмач булган икән. Гади басмач кына түгел, ә үз кул астында меңгә якын басмачка житәкче булып, бик озак сәвитләргә каршы сугышкан дип тә сөйләгәннәрен ишетте. Ничек кенә булмасын, совхоз директоры Нәзифәгә гел ярдәм итте. Шуңа да Нәзифә бу түрәне бик ихтирам итә. Кыз гына да түгел, бөтен совхоз биләмәсендә аны хөрмәт итәләр. Чөнки кем генә булуына карамастан, хужа кеше туры сүзле булып, төрлө бәхәс-ызгышларны гадел хөкем итте. Декханнарның берсен өстен күреп, башкаларына кыек карамады. Аның өчен барысы да тигез булды. Ялкауларны гына һич яратмый иде.

Күрәсәң, шатланып, нык дулкынланудан, әнисенең баш өянәге кузгалып, ул урынга ятты. Шунлыктан Нәзифә тагын юл йөрергә, иң ышанычлы һәм сыналган Сәйфетдингә ияреп, юлга чыкты. Төенчеккә, юлда ашарга, булдыралганча ризык тутырып алдылар. Ни дисәң дә, ризыклы ат арымас дигән мәкальне истә тоттылар. Төенчектә – шул юллык азык та эз-мәз

юлга дип алган акча. Хат ташучы да өөннөн эзме-күпме булса да ризык салынган капчык күтэргөн иде. Аның инде бу ярлы гына яшэген аналы-кызлы качакларга авырлык төшөрөсө килмәде.

Теге район үзегенә тиз барып життеләр. Бу бер бэләкэй генә шәһәр булып чыкты. Тик Әйшәне генә таба алмадылар. Күргәннәр, андый кызның бар икәннән дә беләләр. Тик менә Әйшә генә көздән бирле күрәнми икән. Инде бер ел була бит. Ә тышта 1945 елның көзе. Стеналарда, сәмәннән эшлэнгән балчык ихата корылмаларда фашизмны жиңу турында төрлө-төрлө бизәкле плакат-лозунглар эленеп тора. Алар совет халкын алдагы көрәшлэргә чакыра. Илне жимереклектән торгызырга өнди. Тик Нәзифәнең башында гына элге вакытта сөңлөсө Әйшә генә табылса ярар иде дигән уй.

Шәһәрне икенче көнне дә аркылыга-буйга йөрөп чыктылар. Тик Әйшәнең генә кайда икәннән белүче табылмады. Сәйфетдин, гадәтенчә базарга барып, базар картлары белән дә сөйлөшөп карады. Анда да өметлө сүз әйтә алмадылар. Чәйханәдә читтә генә чәйлөп утыручы ак сакаллы бэләкэй генә бер карт:

– Дәваханәгә барып карагыз. Анда бер унлап баланы яткырганнарын гына беләм, – диде дә берәз дәшми торгач: – өлгөрә алсагыз, – дип, күңелләрөнә шом салып куйды. Бу аксакал нәрсәдер белә иде шикелле. Һәм Әйшәне эзлөчүләрне бөтенләй хафага салып: – Алладан да курыкмыйлар ичмаса, – дип, үзалдына сөйлөнөп куйды.

Нәзифә белән Сәйфетдин дәррәү торып, дәваханәне эзлөп киттеләр. Үзәктәге элеккегә дәваханәдә хәзер хәрби госпиталь икән. Сораша торгач, таптылар. Дәваханә дисән, хәтерә калыр. Шәһәр читендә сәмәннән салынган бер катлы бина. Аның янындарак тактадан эшлэнгән, бәдрәфтән чак кына зуррак булып, бер будка. Будка эчендә ак халат кигән бер карт утыра. Нәзифә бина эченә кереп китэргә уйлаган иде дә, картны күрөп, аның янына килде. Үзбәкчә исәнлөшкән иде дә, карт рус бабае булып чыкты. Кыз дәваханәнең кайдалыгын сорады. Бабай, бу икәүне аптыратып, кулы белән бина артына казылган озын-озын канауларга күрсәтеп:

– Менә алдыгызда тора дәваханә, – диде.

Бинаның ике як-ягында озын өч-дүрт метр киңлегендә һәм илле-алтмыш метр озынлыгында паралель ике канау казылган. Канауның стеналарына тагы уеп казып кертелгән дәваханә палаталары. Палата дип аталган бу землянкаларның кайберләрөнә өстен камыш белән, кайберләрөн камышны мәте белән сылап ябып куйганнар. 1-2 палатаның гына ишеге бар, калганнарының ишек урынына чыбылдык эленгән. Берничәсә ак япма белән ябылган.

Нәзифә, үзенә ни эшлөп йөрүләрән әйтөп, бабайдан Әйшәнең кайсы землянкада булу мөмкинлеген белергә чамалады. Тик бабай:

– Мин монда вахтада гына торам. Барыгыз, кереп, регистратурадан белешегез, – дип, теге бинаның ишегенә күрсәтте.

Шунда керделәр. Чынлап та, бу бэләкэй генә бина эченнән түзөп торгысыз дару, хлороформ, тагы әллә нинди исләр борынны гына ярып керү түгел, хәтта күзгә үк сылаша иде. Кышкы көн булса да, бүген алай ук суык түгел. Иң мөһиме – жиле юк. Кышкы кояш булса да, суыкны жинөп жылыта. Төннәрән генә суык. Шулай булуына карамастан, төннәрән дә су туңганы юк. Бина эчендә шактый жылы. Ишек төбөндә генә, тирә-якка жылы бөркеп, буржуйка миче утыра. Регистратура дигән бүлмәләре кергәч үк икән. Алар

килеп керүгә, юан гына жирән бер хатын, күзләрен кыскалап, Нәзифәне өйрәнергә тотынды. Күрәсен, күзләре бик шәптән күрми иде. Исәбе: үзбәк хатыннары булса, кире борып чыгарырга иде. Төшкә ял вакыты бит, нишләп эш кешесен бимазалап йөриләр? Тик Нәзифәнең киеме шәһәрчә. Европача. Шулай булгач, болар – эвакуациядән калганнар. Сугыш беткән булса да, һаман кайтып китә алмый жәфаланучылардыр дип уйлап, үзе үк:

– Слушаю вас, – дип, бик итагатьле генә сүз башлады.

Нәзифә инде, үзенең гозерен әйтеп, кемне эзләгәнән төшендерде. Теге жирән ниндидер журналлар актарган булды. Тегеләй карады, болай карады. Шуннан бер журналны ачып:

– Әйе, безгә Исмаилова Айша дигән кыз күптәннән үк кергән булган. Бүтәнчә язма юк. Мөгаен үлгәндер. Бер дә булмаса үзегез карап чыгыгыз. Тик таба алуыгыз икеле. Чөнки бу больницада авырулар шулкадәр күп. Кайсы терелеп чыккан, кайсысы үлгән икәннән белерлек түгел. Берүзем. Табиблар житешми. Барысын да фронт йотып бетерде. Калганнары хәрби госпитальдә эшли, – дип зарланып алды. Һәм, өстәл читендә торган телефон тоткасын зыр әйләндереп, кемгәдер шалтыратты. Нәзифәнең аңлавынча, теге чокырлар янында кизү торучы картка шалтыратуы иде.

– Карап чыксыннар. Рөхсәт ит. Ниндидер Исмаилова дигән баланы эзлиләр, – диде дә телефон трубкасын дыңгылдатып аппарат өстенә салды. Нәзифәләргә карап елмая-елмая: – Барыгыз, карап чыгыгыз, – дип өстәде.

Әйе, дөваханәдә кемнәр генә юк. Бу дөваханә дип аталган землянкалардан нинди генә ис килми. Хлор, креолин белән креозот һәм түзеп тормаслык тагы әллә нинди исләр. Искә түзә алмыйча, Сәйфетдин теге карт янына менеп китте. Нәзифәне бер санитармы, шәфкать туташымы, озатып, палата дигән землянкаларны карап, күрсәтеп йөрде. Бу дөваханә түгел, ә үлем көтеп ятуучыларны бер жиргә китереп тутырган урын кебек тоелды Нәзифәгә. Аның бит Акъярда күргәнә бар иде дөваханәнең нинди булганын. Күпчелек авырулар, яшүсмерләр һәм бала-чагалар булып, алар арасыннан Нәзифә күпме генә эзләсә дә, Әйшә табылмады. Кизү торучы карт янына кире күтәрелделәр. Нәзифәне озатып йөрүче шәфкать туташы үз эшләре белән каядыр китеп барды. Кизү торучы будкасы янында, хәзер ни эшләргә инде дип, ах та ух килеп утырганда, теге карт боларның хәлен аңлап булса кирәк:

– Моргны карап чыкмадыгызмы? Анда кертеп салсалар, шунда да ятарга мөмкин. Өченче көн үлгәннәрне дә алып китмәгәннәр иде әле. Зиратка, мөгаен, бүген илттеп тапшырырлар. Туганнары булмаганнарны гомуми зиратка гына күмәләр, – диде дә өченче чокыр эчендәге землянкага кулы белән ишарәләде.

Нәзифә авыр, бик авыр уйлар белән морг дигән землянкага төшеп китте. Баштагы күренештән зиһене буталып, нигә һәм кайда килеп келгәнән аңламыйча онытылып торды. Арт яктаң түбәсе ачык зур гына землянка эчендә сәке өстендә сәләмәләргә төрелгән берничә бала ята. Сул яктагы бүлмәдә ишеккә эленгән чаршау ярыгыннан утын эрдәнәсе сымаграк өелгән шәрә үлекләргә күрәп, чәчләре үрә торды. Аларның өстенә хлорлы акбур сипкәннәр. Хлоры, күзләргә кереп, яшь чыгара. Ярый әле, ишектән кулына шприц һәм дарулар тотып, бер олы гына яшьтәге шәфкать туташы килеп керде. Югыйсә чыгып йөгәрә иде. Шул чакны сәкедә яткан бәләкәй генә гәүдә селкенеп куйды. Нәзифә монда барысы да мәетләр, үлгәннәр дип

исэплэгэн иде дэ, алай ук түгел икэн. Яннарына кеше кERGэнне сизепме, тагы бер гэгдэ селкенеп алды. Барысы да балалар булып, гэгдэлере япма астыннан чак беленеп тора. Нэзифэ, япмаларга төрөнөп яткан балаларны жэллөп елап жибэрмэс өчөн, тешлэрен кысып, иренен тешлэде. Тамак төбөнэ утырган яшь төенен йотып жибэрергэ тырышып карады. Юк, булдыра алмады. Эйшэ моргка кертөп салганнар арасында да юк иде. Нэзифэ, борылып чыгып китэргэ телөп, ишеккэ бара башлады. Шул чакны зэгыйфь кенэ яна туган песи баласы тавышы кебек:

– Ы-ы... Ми-не а-лып кит. Мон-да кал-дыр-ма, – дип ыңгырашкан тавыш колагына керде. Кыз ялгыш ишетелэ, ахры, дип уйлап, чыгарга тагы берэр адым атлады. Тик нэрсэгэдер туктап, артына борылып карады. Теген тавыш тагы кабатлап:

– Мин мон-да – дип, хэзер инде көчек чинаган кебек тавыш чыгарды.

Нэзифэ башта чамаламыйчарак торды тавышның кайсы япма астыннан килгэнөн. Шунда бер гэгдэ селкенеп куйган кебек булды. Ул, сөке кырына килеп, япманы ачып караса, аңа зур күзлэрен тутырып, бер шэрэ малай карап ята. Гэгдэсэ – эйтерсең лэ сөлдэгэ сап-сары тире тарттырып куйганнар. Малай нэрсэдер эйтергэ телөп, иреннэрен генэ кыймылдата алды. Шул чакны теге тавыш шыңшып:

– Мин Эй-шэ, бу якта. Мин – Эйшэ, – дип кабатлады.

Нэзифэ кабаланып, күршэ сөке өстендэ яткан гэгдэгэ иелеп, битенэ карады. Тик үзен мин Эйшэ дигэн гэгдэне танырлык түгел иде. Тире дэ сөяк кенэ. Теге гэгдэ, елмаерга тырышып:

– Нэзифэ апа, мин Эйшэ, – дигэч кенэ, ул бу сөлдэнең үзенең сеңлесе Эйшэ икэнэнэ инанды. Эйшэ дэ анадан тума шөп-шэрэ. Нэзифэ, үзен белештермичэ, Эйшэне өстенэ ябылган япмасына төрөп күтэрөп алды да моннан тизрэк чыгып китэргэ ашыкты. Тик кулына дарулы шприц тоткан хатын:

– Юк. Без сезгэ мәетне алып чыгарга рөхсэт итмибез, – дип, юлына аркылы басты.

– Нинди мәет булсын?! Тере бит! Сезнең моңа хакыгыз юк! Бу – минем сеңлем. Мин аны алырга килдем!

– Безнең бар нэрсэгэ дэ хакыбыз бар. Морган тик үлгэннэр генэ чыгарга тиеш. Менэ хэзер этлөшөп ятмасыннар өчөн укол кадыйбыз да, аннан хет тэмугның үзенэ алып китегез!

Шул чакны Эйшэ кырында яткан сәкедэгэ малай да, телгэ килеп, чак-чак:

– Апа, мине дэ моннан алып кит. Алайса, мине дэ үтерэлэр. Минем үлэсем килми, – дип торып утырырга чамалады.

Ул арада ишектән тагы бер шэфкаты туташы килеп керде. Аның кулында да ниндидер дарулар белән шприц бар иде. Ишектән килеп кERGэн хезмэттөшөн күрөп, юлга аркылы баскан шэфкаты туташы иптөшенэ:

– Чыгармый тор! Мин хэзер тегесен тынычландырам, – дип, урыныннан торырга чамалаган малай кырына килеп басты да өстенэ ябылган япмасын да ачып тормыйча, малайның йөрөгэ турысыннан кабырга арасына шприц энэсен батырды. Малай:

– Минем үлэсем килми. Үлэсем кил... – дип, сүзен дэ әйтеп бетерэ алмыйча, бер тартышып куйды. Аннан тирән итеп тын алырга чамалады да тынып калды.

Бу хәлләрне күреп торган Нәзифә үз-үзен белештерми, базардан сатып алган олы немец итеге белән каршысында торган шәфкать туташының тез астына китереп типте. Тегесе авыртудан бөгелеп төште. Кыз тегене бер якка этеп екты да морг дип аталган, кешеләрне үтерә торган землянкадан чыгып китте. Аста әче тавыш купты. Тавышка вахтада торган карт, үзенә эт оясыннан башын тыгып, бу якка күз салды. Аста теге шәфкать туташларының:

– Тотыгыз! Тот! Баланы урладылар. Мәетне рөхсәтсез алып качтылар, – дигән тавышка, Нәзифәнең юлына каршы төшмәкче булды. Ул арада булмый, каравылчы оясыннан Сәйфетдин дә килеп чыкты. Каравылчы, бала күтәргән Нәзифәнең жүләрләнәр чиккә житеп нәфрәтләнгән һәм ансыз да зурайган күз карашларын күреп, читкә тайпылды. Бу минутта тилерер чиккә житкән кыздан барысын да көтәргә була иде. Шуны аңлап булса кирәк, бер сүз дә дәшмәде. Нәзифә артыннан өскә күтәрелеп килгән шәфкать туташларының тавышына башка хезмәткәрләр дә күренә башлады. Алар, кычкырып, каравылчы картка угры кызны туктатырга кушалар. Аларның сүзенә карап, сакта торучы карт качып баручылар артыннан таяк күтәреп йөгерергә чамалаган иде дә, бернәрсә дә аңламаган Сәйфетдин, кылый күзләрен алартып һәм тешләрен ыржайтып:

– Яхисең килсә, тай моннан, карт ишәк... – дип, бик каты гына сүгенеп, халат итәген ачып, билбавына кыстырылган пычагын күрсәтте. Карт ниятеннән кире кайтты.

Ярты сәгать үттеме-юкмы, шәһәр урамында угрыларны милиция тотып, бүлеккә алып китерделәр. Күрәсен, дэваханәдән шалтыратканнар. Милициядә иң зур түрәнең үзенә алып керделәр. Бу түрә яңа гына эшли башлап, сугышның әчесен-төчесен күреп, Германиянең үзеннән кайткан яугир иде. Шуңа да Нәзифәгә бер генә сорау бирде:

– Нәрсә булды, кызым?

Нәзифә ничек итеп үзенәң сөңлесен эзләгәнне һәм аны шушы шәһәр дэваханәсеннән тапканын, анда сөңлесен бирмәскә тырышканнарын сөйләде. Хәтта Әйшә төрелгән япманы ачып, сөлдәгә генә торып калган гәүдәсен күрсәтте. Милиция түрәсә Әйшәгә сөңгән дару исләреннән йөзен чытты. Аннан да бигрәк, коры сөяккә калган бу баланың гәүдәсен күреп, агарынып китте. Тешләрен кысып, яңакларындагы тамырларын уйнатып:

– Ярар, бар кайтыгыз! Беркем дә сезне туктатмас, – диде һәм ишекне ачып, кизү торган милиционерга: – Юлга белешмә язып бир! Өйләренә кайтып китсеннәр! – диде.

Нәзифә, бу адәмгә зур рәхмәтләр укып, жәтрәк моннан чыгып таю ягын карады. Түрәнең әлегә хәлдән һәм бу кыз сөйләгәннәрдән йөрәге үк авырта башлады. Сугышның төрле чакларын күрде. Германиядә аларны фашистларның ерткычлыгын күрсәтергә төрле концлагерларга алып бардылар. Европаның төрле илләрендә булып, гади халыкның ничек яшәгәннән күреп, аңлап өлгәргән ир шушы Үзбәкстан дигән республикада, аның кул астындагы шәһәрдә шундый хәлләр булганына ышанасы килмәде. Тирегә төрелгән сөяктән генә торган, әллә тере, әллә үлгән гәүдә, аның күз алдыннан озак китмәде. Аптырагач, йөрәк сызлавын басар өчен фронтовой гадәт буенча бер стакан акны салды да Германиядән алып кайткан трофей мотоциклына утырып,

каядыр китеп барды. Аның күзеннән яшь ага иде. Әллә шәп барудан, каршы жил бәреп чыгара, әллә йөрәгеннән саркый иде бу яшыләр.

Нәзифәнең милициядән чыгуын Сәйфетдин түземсезлек белән көтеп тора иде. Ай Алланың рәхмәте төшкере, инде ничәнче тапкыр бу кылый хат ташучы аңа тугры иптәш икәннен исбатлый. Алар, Әйшәне алмаш-тилмәш күтәреп, урам буйлап, олы юлга таба киттеләр. Шәһәр янында, юл читендә кәжәләрен көтеп йөргән бер карчыкны күреп, Нәзифәнең башына куркыныч уй килеп керде. Тагын да теге казакъ малаеның үзенә кулында үлгән чагы исенә төште. Әйшә дә юлда үлеп китәргә мөмкин бит. Әйшәнең мәетен күтәреп кайтса, болай да авырып кына торган әнисенең йөрәгә түзмәячәк. Һәм ул кадерле йөген Сәйфетдингә тоттырды да:

– Мин хәзер, – дип, кәжә көтеп йөргән карчык янына китте. Барып, исәнлек-саулык сорапты. Бик төпкә кереп китми генә, үзенә сөңсәнен дөваханәдән алуын әйтте. Һәм берәр атна үзләрендә яшәп торырга рөхсәтен сорады. Һәм мөмкин булса, көн саен авыру балага бер стакан кәжә сөте сатуларын үтенде. Әби ризалашты. Хакын да килештеләр. Нәзифә, әби нәрсә кушса, шуны үтәргә ризалашып, вәгъдә бирде. Ул Сәйфетдингә:

– Мин берәр атна Әйшәгә хәл алдырганчы, бу әбиләрдә яшәп торам. Кайткач, әнигә әйт, Әйшәне таптык диген. Берәр атнадан кайтып житәрләр. Әле Әйшәгә кәгазь-документлар әзерләп калды диярсен. Үзәң күреп торасың, баланың нинди хәлдә икәннен. Ярар, хуш! Рәхмәт сиңа барысы өчен дә, – дип, аптырап калган Сәйфетдиннең кулын кысты.

Шулай итеп, Нәзифә теге карчыкта яши башлады. Әби дә, тире дә сөяк кенә калган баланы ничегрәк тәрбияләргә икәннен өйрәтеп, үзенә бәһасез киңәшләрен бирде. Тик карчыкның килене генә бу үтә дә матур татар кызыннан көнләшеп, аннан да бигрәк сөяккә генә калган Әйшәне күреп, аны берәр йогышлы чир белән авырыйдыр, балаларыма йоктыра күрмәсен дип, аңа бу йорттан китәргә кирәклеген әйтте. Барысын да аңлады Нәзифә, ни эшләмәк кирәк, тагы икенче фатир эзләргә туры килде. Ярый әле, урамда бер миһербанлы татар хатыны очрап, үзләрендә яшәп торырга рөхсәт итте. Ул вакытларда сөт-катык табулары бик катлаулы мәсьәлә түгел иде инде. Күп халык мал тотта. Бар керем шул малдан. Шәһәрдә акчалата түләвен түлиләр, тик бик аз.

Берәр атнадан Әйшә утырып тора башлады. Күп тә үтми, үз аягында, алачык ишегенә тотынып, кояшка чыгып басты. Ничек чыкканын апасы күрмәде. Капканы ачып кергәндә, ишеккә тотынып басып торган Әйшәне күреп, шатлыгыннан елап жибәрде. Үзләрен сыендырган гаилә хужаларына Нәзифә кулыннан килгәннен барысын да эшләргә тырышты. Йорт хужасы хәтта бу уңган татар кызын үзләренең бер энеләренә кәләшлеккә димли дә башлаган иде. Моңы сизеп калган кыз, хужалар белән исәпләшеп, тизрәк әнисе янына кайтырга ашыкты.

Шулай итеп, Нәзифә сөңсәнен күтәреп, әнисе янына кайтып керде. Әнисенең бу кадәр шатланганын аның күргәнә юк иде әле. Бер көлә, бер елый. Әнисе хәтта яшәреп киткән кебек булды.

Ә Әйшәгә көннән-көн төс куна башлап, аруланса да, жәяүләп, озак йөри алмый, хәле бетә. Нәзифә бер көнне, сөңсәненнән сораптырып:

– Дөваханәдә ашатмадылармы әллә? Нигә шулкадәр сөяккә генә калганчы ябыктың? Әллә чирең бик каты булдымы? – диде.

– Ашаттылар. Тик без ятимнәрдән ай саен тикшерергә дип кан алдылар. Минем янда яткан малайдан да, башка балалардан да шулай алдылар. Үземнән күпме кан алганнарын белмим. Ушымны югалта идем. Башкалардан икешәр шешә алдылар, – диде.

– Ә теге синең янда яткан малайга нинди укол кададылар?

– Бәй, белмисеңмени? Моргка чыгарылганнарға, озак ятмасыннар дип, тизрәк үтерер өчен шундый укол кадылар. Без син киләсе көннән алда ук үлсәң тиеш идек. Дарулары беткән булган. Аннан шул укол кадый торган апаның ире фронттан кайткан. Бер атна эшкә килмәде, аннан син килдең.

...Нәзифә кызып китеп, Мәскәүгә, Сталинга хат язам дигәч, әнисе тыеп калды. «Үзеңнең кем икәнлегеңне онытма, балам. Кемгә хажәт без?» – диде.

Һәркем, дөньяга туганда, үз ризыгы белән туа диләр. Шунадыр да, күрсәң, Әйшә табылгач, Нәзифәләренең яшәү-тормыш көтүләре ничектер уңайланып киткән кебек булды. Әллә инде Әйшә белән гаиләләренә тынычлык килеп кердеме? Шулай шул. Хәзер әниләре, элеккеге кебек көн саен ах-ух килеп, кайдадыр адашып югалган бәләкәй кызы өчен уфтанып, төннәрен йокысыз үткәрми. Әйшәсе янында. Ана кеше әле һаман кызы табылганга ышанып бетми. Төннәрен уянып, янында пәси баласы кебек бөгәрләнеп яткан кызын куллары белән капшап, юрганын әйбәтләп ябып куйгач кына тынычланып, яңадан йоклап китә.

Сугыш бетте, тик тормыш кына яралы эт кебек элеккечә өстерәлдә. Атна саен комендатурага барып, үзеңне күрсәтеп, барлатып чыгарга тиешсең. Югыйсә штрафка тарттыруларын көт тә тор. Сирәк кенә булса да, сугыштан исән калган ир-егетләр дә кайта башлады. Кайтканнары да, әле үзләренең авырулардан һәм ачлыктан исән калган барлы-юклы гаиләләрен бөтен Үзбәкстан жиреннән таба алмыйча, эзләп иза чигәләр.

1946 елның язы. Эшләрлек бар халыкны жыеп, яшелчә үстерә торган совхозга эшкә алып киттеләр. Шунда беренче тапкыр күрдә ул аны. Нәзифә, үзенә кемнәндер текәлгән карашын тоеп, шул якка карады. Ул карап тора икән. Нәзифә аңа карауга бар дөньяны яктыртып елмаеп жибәрде. Эшкә бүлгәндә дә, бер звенога элктеләр. Исеме – Рифат, ә фамилиясе – Мустафаев. Бер-берсе белән бик тиз уртак тел таптылар. Сөйләшеп киттеләр. Сугыштан яңа гына кайткан икән. Житмәсә, блокададагы Ленинградта сугышкан. Армиягә 39 елны 22 яшендә алынып, Фин сугышында да катнашырга туры килгән. Егет бик тәвәккәл булып чыкты. Икенче атнаны ук кызга тәкъдим ясады. Нәзифәнең:

– Бер-беребезне ныклап белмибез дә бит әле. Нигә шул кадәр ашыгырга? – диюенә:

– Мин сугышта разведротта хезмәт иттем. Күрмисеңмени, күпме орден-медалләрәм. Аны юкка гына бирмиләр. Кешеләргә һәм тирә-яктагы хәлләргә бер карауда бәя биреп, нәтижә ясарга өйрәндем. Минем белән язмышыңны бәйләсәң, без бәхетле һәм яхшы тормышта яшәрбез, – дигәч, кыз ризалашты. Һәм ялгышмады.

Егет, чынлап та, бик чая һәм үз сүзле иде. Алдына куйган максатына ирешмичә туктамый торганнарда булып, тормыш дилбегәсен ныклап үз кулында тотып белгән ир булды.

Ир-ат белән Нәзифәләренең тормышы күпкә жиңеләйде дисәң дә, дөнья

көтүе ул заманнарда бик авыр иде. Бигрәк тә куылган халыклар өчен. Шулай булуына карамастан, алар иң беренчеләрдән булып, үз өйләрен төзөп керделәр. Тик илле беренче елны таза-таза ирләрне төрөк месхетиннар белән тагын да ераккарак, таулар арасына, ниндидер яңа төзөлөшкә куя башладылар. Исемлеккә Нәзифәнең ирен дә язып куйганнар булып чыкты. Тик Рифат тиз бирешә торганнардан түгел. Көш дигәнгә – ары, тпру дигәнгә бире килеп, сарык кебек баш иеп, кайда кусалар, шунда йөрми. Тавыш китте. Рифат ныклап торып каршы тора башлады. Куркытып та карадылар, тик файдасыз. Ул үзенекен сөйләп:

– Күкрәгем тулы орден-медаль. Мин юкка гына кан коеп сугыштыммыни? Ничә тапкыр яраланып, ике тапкыр үлемнән калдым, – дип карышты.

Рифатка карап, башка ирләр дә тавыш күтәрделәр. Апырагач, аны комендатурага чакыртып, куркытырга тотындылар. Барып чыкмагач, үгетләп:

– Ярар, алай бик каршы килеп торма. Кирәк бит. Ни эшлисең инде. Тауларга куылучыларны озатышып барырсың да берәр атнадан кире кайтырсың дип, кулына шул турыда белешмә кәгазе тоттыргач кына, ризалашты.

Шулай булып чыкты да. Бер атнадан ире кайтып та житте. Юлда ниндидер бер завод директоры белән танышкан. Бу алтын куллы тимер-томыр эшләрен белә торган ирне ул үзенә эшкә чакырган. Рифат бер карарга килеп кайтты. Алар Янгыюл шәһәренә күчәргә булдылар. Тик йортларын сатмыйча, күп балалы бер милләттәшләренә калдырып киттеләр.

Автордан

Алар, төрле михнәт-газаплар күрөп, туган яклары Кырымга ук булмаса да, Кара диңгез буендагы бер хужалыкка иң беренчеләрдән булып качып кайтканда, 1978 ел була. Бу вакытта Үзбәкстанда калганнарда үз туган жирләренә кайтырга рөхсәт юк. Алай гына да түгел, аена бер тапкыр милициягә кереп, үзенең мондалыгыңны белдереп торырга тиешсең. Яшь егет-кызларга хөкүмәт билгеләгән югары уку йортларында гына укурга рөхсәт ителә. Нинди генә талантлы булма, рөхсәт ителмәгән уку йортларына керә алмыйсың.

Бу хәлләр Нәзифә апа авызыннан ишетеп язып алынды. Ул бу хәлләрне миңа сөйләгәндә, 2010 ел иде. Мустафаева Нәзифә апа, сиксән тугыз яшен тутырып, Анапа шәһәре Анапск бистәсенең Лермонтов урамында, улы белән килене тәрбиясәндә исән-имин яшәп ята иде. Бүгенгә көндә исәндәрме-юктырмы, анык кына әйтә алмыйм. Ул ничек сөйләсә, шулай язарга тырыштым. Кояш нурларының яфрак-үләннәрне иркәләп, чык тамчыларында чагылып жемелдәүләре турында язарлык түгел иде. Сөйләүче елый-елый сөйләде, мин елый-елый тыңладым.

Дания
Нәгыйм

БУ ЗАМАН КАРА ҺӘМ АК ТҮГЕЛ...

Өйрәт әле, әни!

Өйрәт әле, әни, мине, зинһар,
Егылганда тезне канатып,
Еламаска нәни кыз шикелле!..
Кил, кочакла балаң, яратып!

Өйрәт әле, әни, күшекмәскә,
Яуган чакта нахак жөмлэләр!
Иңнәремә яп син мамык шәлең,
Жан куырып иссә жил әгәр!

Мин карышмам, әни, карышкандай
Сабый чакта шәлне япмаска!..
Өйрәт әле, әни, хыялларны
Язымыш учагында якмаска!

Өйрәт әле, әни! Балаң өчен
Ут йотмыйча ничек яшисе?
Эчтә меңәр давыл кузгалганда,
Сабыр калып, ничек дәшмисе?

Кычкырасы, улыйсылар килгән
Чаклар булган бит ул синдә дә...
Бүгенгеңең жире убылганда
Ничек әйтим: «Көн бар иртәгә?»

Өйрәт әле, әни! Кыр казлары
Киткән чакта бүтән кайтмаска,
Бәгыреңне йөрәгеңнән каерып
Шарлавыктан тотып атмаска...

Дания НӘГЫЙМ (1991) – шагыйрә, прозаик, Ш.Маннур исемендәге әдәби премия лауреаты;
«Галәм агачының яфрагы мин», «Бөртекләп жыелган гомер» kitapлары авторы.
Казанда яши.

Өйрәт әле, әни, шәл бәйләргә.
 Өйрәнмиңә калдым... И әни...
 Синәң генә түгел, минем дә бит,
 Балам өчен,
 Илем өчен,
 Жирем өчен,
 Сызып-сызып, шундый жан әрни!

Никтер...

*Бу заман шулкадәр тизләнде,
 Үзгәрдә яшәүнең мәгънәсе...*
 Булат Ибраһим

Күңеләм – пыяла. Тормышның
 Тизлегә бөтереп ала да
 Китереп сылый таш асфальтка.
 Соры төс өеме – калада.

Күпме ут, күпме йорт югыйсә...
 Каршыңда никадәр кешеләр!..
 Тик никтер ялгызлык тыныннан
 Боеккан йөрәгем күшгә.

Йөземә бәрелә заманның
 Кышлардан суыграк сулышы..
 Бу заман – кара һәм ак түгел,
 Соры һәм караның сугышы.

Шәһәрнең казаны эчендә
 Авылның кешесе кичәге.

Ул инде бәбкәләр сакламый,
 Ул ярмый күптәннән эчәге.

Кыйбласын белмиңә көн күрә,
 Онытты әбисе догасын..
 Заманга өлгерер өчен әйт,
 Ничәдә сикереп торасы?!

Күршегә кермиләр тоз сорап,
 Белмиләр адресын туганның.
 Мин әллә адашып-ялгышып,
 Бөтенләй ят чорда туганмын?

Кешеләр бәрелеп узалар
 Үз, әмма чит булган калада.
 Танышлар мәңгегә китәләр,
 Мин номер жыймаган арада...

Үксез телем

*Татар балалар бакчасындагы кайбер
 аналар туган телебезгә каршы
 чыкканнан соң туган шигырь*

Үксез Тукай хәлендә син:
 Сыймадың тар йөрәкләргә...
 Телләр бүген берәм-берәм
 Әйләнәләр өрәкләргә.

Син дә әллә шул чиратта?
 Кем бастырды сине анда?
 Нигә һаман татар кими
 Адам затын санаганда?

Сыймадың син мәктәпләргә,
 Булдың анда артык кашык.
 Син барсына киртә, имеш! –
 Ачу, нәфрәт акты ташып...

Якаң тотып очырдылар
 Бусагадан урам якка.

Синәң телең яرارлык дип
 Табыннарға турамакка.

Йолдызларны синәң телдә
 Ярамый дип өйрәнергә.
 Аш бүлмәсе – синәң урын,
 Сөйләшсеннәр өйдә генә!

Татар телле дәреслекләр
 Очты дөрләп янган мичкә...
 Иртән «Туган тел» көйләгән
 Курай тынып калды кичкә.

Татар телле бакчага да
 Сыймадың син, мескен телем.
 Утлы ташлар яуды башка –
 Житә калды искәртүем.

Татар үзе, чабуыңнан
Умырып алып, этгәй талый.
Сине уйлап тама яшем,
Әрнүемнән йөрәк каний.

Базар көнне шайтаннарға
Хужаң сине сатар алдан.
Йөрәгемне калкан итеп
Яклым сине...
Татарлардан!..

Без бары кешеләр

«Без бары кешеләр», – дидең син тын гына.
Без бары кешеләр тормышның тынында.
Ялгышка башларны орабыз еш кына –
Акылны йомарлап, йөрәкләр ашкына.

Без бары кешеләр шайтани кан белән,
Мизгеллек тормышта уйныйбыз жан белән.
Үлемне алдарга тырышып яшибез,
Күзләрнең түренә язылган яшебез.

Без бары кешеләр чаяндай тел белән...
«Кеше бул!» – дип бездән Жир, Күкләр үтенә.
Без бары кешеләр: жиһанны елаткан,
Тәмугның үзеннән дөньяга таш аткан.

Сүзләр турында сүзләр

Сүзләрнең юк төсө, юк исе,
Тик эзе йөрәктә сузыла.
Сүзләрне алтындай тапшыра
Карт ана улына, кызына.

Сүзләрне күз күрми, кул тоймый,
Күзәнәк эченә тулса да.
Сүзләрдән иңнәре сыгылып,
Бер адәм тукталды тупсада.

Сүзләрдән ясалмый чәй-каһвә,
Боткага тоз итеп салмыйлар.
Сүзләрнең әчесен тоемлап,
Ачынып елыйлар сабыллар.

Сүзләрдән шәл-күлмәк бәйләнми,
Тик сүзләр жылы да була ала.
Бәллүр дә түгел ул, шулай да
Йөрәккә бәрелеп уала.

Сүзләрне уйламый әйтәбез.
Белмибез яшисен жиһанда.
Бер елдан, мең елдан төшәсен,
Кызарган алмалар жыйганда...

Кайтаваз яңгырый галәмдә
Пышылдап әйтелгән сүзләрдән.
Һәр әйткән жөмләдән, аваздан
Йолдызлар торышы үзгәрә.

Турылык

Өйрәтте лә мине бу дөнья
Еларга, көләргә, уйларга...
Тик күпләр өйрәнгән шикелле
Өйрәнә алмадым уйнарга.

Күңелдә уласа бүреләр,
Күзләрдән күренә «тешләре».
Беренче булып мин һич тимим.
Ташланса берәрсе – тешләрем!

Күрергә шат булсам берәрсен,
Йөземдә йөз кояш чагыла.
Кешене үз итәм, изгелек
Нурлары күренсә чак кына.

Уйнарга өйрәнә алмадым,
Дөньясы театр булса да.
Үзгәрә алмамын, бу заман
Тынымны астыртын буса да...

Балачагым, кайда син?

Мин самими бала вакытымны
Су буйларын урап эзләдем.
Без йөгөргән кырлар, болыннарны
Яшь аралаш ничә күзләдем.

Чыбыркылар шартлап көтү чыккан
Эрәмәлек инде тып-тыныч.
Тик йөрөгем минем тыныч түгел:
Сабыйлыгым үткән, кызганыч.

Сабан туге башлануын көтеп,
Йөдәп беткән кызчык кайда ул?

Әби белән житәкләшеп йөргән
Балачакка алып кайт, авыл!

Әниемнең япъ-яшь, сылу чагын,
Еллар, кая алып киттегез?
Мине, эткәм егәрлеген күреп,
Таш ярылган чакка илтегез!

Бу дөньяга керсез күзләр белән
Баккан балачагым, кайда син?
Жавап таптым, улларыма карап:
Еллар кичеп, кире кайткансың...

Дөнья ләззәте

«Мин яратам!» диеп кычкырасым килә...
Сискәнсеннәр каен кызлары.
Мин яратам! Шушы бөөк, иләс хистән
Бит очларым хәтта кызарды.

Яратуым тамырларга шыплап тулган,
Бар вөжүдем тоташ сөюдә.

Бу дөньяның бөтен ләззәте дә бугай
«Яратам!» – дип янып-көюдә.

Мин яратам, әйе, ялгышмыйсыз, дуслар!
Юрамагыз мизгел-торышны.
Мин күптәннән өзелеп сөям икән ләсә
Йөрәккәем типкән Тормышны!

Исемен пышылдый әфсенләп
Һәр мизгел, һәр тараф һәм галәм.
Исемен – алтыннан чигелгән,
Йолдызлар сибелгән бер бәйләм.

Беләсеңме?

Беләсеңме, ефәк жепле жаным
Яктылыкка шундый сусаган!
Жылы сүзсез, нурлы карашларсыз
Кипкән кое сыман бушаган.
Беләсеңме, сулык-сулык килгән
Бәгыремә тигән жил-яңгыр.
Кояш илен эзләп юлга чыксаң,
Мине юлдаш итеп син чакыр.
Беләсеңме, тома ятим жаннның
Дивар буйлап шуып төшүен?

Мин теләмим жирдә бер гөлнең дә
Жәйге таңда кинәт өшүен.
Беләсеңме, мин аңлаган кебек
Тоелганнар тоташ томанда.
Мин йөрәкне жилдән ышыкларга
Өйрәнмәдем никтер һаман да.
Беләсеңме, жанга жыр үтмәгән,
Нур төшмәгән чаклар алжытты...
Юк, белмисең! Бар да үтте инде!
Күкрәгемдә синсез таң шытты.

Сихри мизгел

Күзләреңә төннәр оялаган,
Йолдызлары жем-жем чагыла.
Син каршыңда, жанга печән исе,
Юкә исе сеңгән чагыңда.

Күзләреңдә Чулман елгасыдыр –
Ай су кергән сихри бер мизгел.

Йөрәк тибә төннең тынын бозып,
Йомшак жил дә бүген бик сизгер.

Елга буйлап көймә йөзеп бара,
Ай сукмагын күмә дулкыннар.
Әйт аларга: безнең бәхет өчен
Сулыш саен дога кылсыннар.

Безнең ара шундый якын үзе...

Без атлаган юлдан ялгыз үттем.
Күңелемдә туфан кузгалды.
Бәгыремнән тамган яшем кочып,
Жансыз тузан мине кызганды.

«Хуш!» дигәнең кайтавазлар булып
Бәргәләнде жаным түрөндә.
Жиргә төшәм, жибәрегез мине –
Кысан чиксез хыял күгендә.

Йөрәгемә кемдер бензин сипте,
Аннан күрдем очкын очуын.
Йөрәк янды... Ә мин тойдым бары
Битарафлык кысып кочуын.

Сулыш житми. Тыным, үпкәм кыса.
Ничек атлыйм? Ничек? – Оныттым.
Синнән калган ак чәчәкле гөлне
Күз яшьләрем сибеп корыттым.

Һәр кешедән синең йөзне эзлим,
Исемнәрдән – синең исемне.
Кайсы ярдан, кайсы суга ташлыйм
Көннәремне буган хисемне?

...Һәм мин көлне кагып торып бастым,
Күтәрелдем кабат күкләргә.
Безнең ара шундый якын үзе,
Аралый тик бәхет. Күк.
Пәрдә...

Искә төшкәлә!

Тамчы-тамчы кояш тама жиргә,
Яфрак булып болыт түшәлә...
Мин бит сине уйларга да онытам.
Үпкәләмә – искә төшкәлә!
Айлар арасында адашмаска
Елларны син үзрәк ит әле!
Синең якка бер күз сирпегәнне
Күңелең һаман шашып көтәме?
Ә мин менә суга чалкан яткан
Жирән кояшканы күзлимен...
Шатлык капкаларын каерып ачам,
Бәхет хәзер минем үз илем.
Тирән итеп сулыш алган саен
Үпкәләргә тула сөюем.
Язгы таңда кайтмаска дип жаннан
Чыгып киткән... Ул бит син идең...

Эзлә мине

Майның соңгы төне. Лампа яна.
Мин шигырьдән кабат исерәм.
Эзлә мине иңнән берәз аста,
Сул ягыңнан... Сирин исеннән...

Эзлә мине кояш нурларыннан
(Бармакларым сыман иркәләр).
Сандугачлар сайравыннан торыр
Мине искә алган иртәләр.

Эзлә мине еш-еш сулышыңнан,
Эзлә мине килер таңнардан...
Эзлә мине чигәң тирәсеннән
(Чәчләреңнән берәз чаларган).

Мин кабынам йөрәк тибешедәй –
Кирәк чакта куәт бирермен.
...Мине эзләп, сирин чәчкәсенә
Ялгыш кына кагылды иренәң.

Рәдиф Сәгъди

ХӘЧТЕРҮШ

РОМАН

Каникулда

Хәнифнең бабасы Зәйнәт картның карт этәче кабат дөнъяга хәбәр салды. Аңа җавап итеп күрше-күләннекеләр дә чиратлашып, ярышып, авыл урамнарын яңгыратты. Каникулга Балчыклыга кайткан егет, теләр-теләмәс кенә күзләрен ачып, торырга ялкауланып, шактый гына иркәләнеп ятты. Күпмедер вакыт җиһанга колак салып, игътибар белән тыңлады ул. Ишегалдында гадәттәге көндәлек эшләр бара иде. Әнә тугания апасы Фәүзия чыж-пыж итеп сыерларын сава. Үзе вакыт-вакыт: «Йәле, тик кенә тор, чиләгемне аударасың, кыбырсык! Көтүеңә өлгерерсең!» – дип, сөтлебикәне ачуланып ала. Аңа җавап итеп мөгезкәй, «тизрәк савып бетер инде, ахирәтләрем янына ашыгам» дигәндәй, «му-у» дип йомшак кына мөгрәп куя. Бабасының ишегалдын себереп, тәртипкә китереп ятуы да тонык кына булып колагына килеп ирешә: чыж-чыж, чыж-чыж. Кызыл кикрикле, диңгезчеләрне хәтерләткән киң күкрәкле тәкәббер этәч: «Торасызмы, юкмы инде?!» – дип, кабат оран сала. Кузгалырга кирәк! Каюм абыйсы белән күрешәсе бар! Ул, тимер караватның кырыена утырып, аякларын салындырды. Берәздән бармак очы белән генә резин калушларны капшап табып, аягына элде, рәхәтләнеп бер киерелеп алгач, чиннекнең зур капкасын этеп ачып, ишегалдындагы юынгычка юл тотты. «Үзеңне җиңү – зур җиңү, хәзер салкын саф чишмә суы белән юынып, туймас йокыны куабыз аны! Кирәгеңне бирәбез синең, ялкаулык», – дип сөйләнә-сөйләнә, кранны ачып, пумала башын шуның астына тыкты.

Хәнифләрнең өйләре түбән очта булса, Каюм абыйлары авылның кыл уртасында, азык-төлек кибетенә терәлеп үк тора. Шуннан ерак та түгел алмагачларга күмелеп утырган башлангыч мәктәп. Хәниф өчен кадерле дә, изге дә ул йорт. Кайчандыр мәчет тә булган. Борынгы бабалары Аллаһка рәхмәтләрен җиткерә торган манарасын гына иблисләр килеп кискән.

Каршы якта яңа салынган кирпеч клуб, аның артында тегермән, трактор-машина паркы, фермаларны хәтерләткән гаражлар, амбарлар башлана. Ягулык базасы да шул җирлектә. Бу – саланың иң ыгы-зыгылы урыны. Ул яктан трактор-машина кабызган тавышлар көн саен иртән Балчыклының тынлыгын ала. Шуларга терлек-туар, кешеләр тавышы да килеп кушыла.

Дәвам. Башы 1нче санда.

Көне буена биредә хәрәкәт, тавыш кимеми дә, бетми дә. Кемдер сваркага, икенче берәве фураж тарттырырга тегермәнгә килгән. Тагын кемнәрдер техника ремонтлый, кычкырып-кычкырып сөйләшәләр. Өйлә вакыты жигтеме, колхозда хезмәт итүчеләр Нурғали абзыйларның бәрәңге бакчалары артындагы ашханәгә тамак ялгарга кайта. Алгы планга колхоз кырларындагы бәрәңге белән чөгөндерне көзгә яңгырлар башланганчы алып бетерү бурычы куелган. Шунда ук жир сөрү эшләре дә дәвам итә. Ал-ял күрмичә хезмәт иткән кешеләрне туклыклы да, тәмле дә ашату – иң мөһим мәсьәләләрнең берсе. Пешерүче-кайнатучы да бөтенесенә өлгерүче – әлегә дә баягы унбер балалы түмәч әнисе. Иртә таңнан теге ыгы-зыгыга түтинен яңгыравык тавышы да кушыла: йә кемнеләр сүгә ул, йә кемнеләр каршы ала, йә булмаса, озата икән, бөтен салага ишетелерлек итә. Бүген дә аның әче тавышы иртә таңнан яңгырады. «Төне буе кая йөргәндер бу кәжә тәкәсе. Борыны белән жир сөргән чучка кебек кайтып ауды. Ояты да юк икән. Булды, жигте болай гүләйт итеп типтереп йөрөргә, кайтып бүтән күземә дә күрәнмә. Ничек мотоциклы белән берәр жиргә барып сөзәлмәгәндер. Жил куып, авыл саен йөргәнче, энә атаңа булышыр идең, фыйдаң тияр иде ичмасам! Көн дими, төн дими, һаман тимерчелектә, колхоз эшендә. Металл чүкеп, бөтен куллары сызлый. Көчкә атлап йөри, бахыр. Бетте инде, бетте һади да, сез паразитлардан кеше ясым дип. Ач булмасыннар, ямаулы киём кимәсеннәр дип, ат урынына эшли торгач, олыгайды инде». Чыннан да, Хәнифнең һади жигнәсе – бөтенесенә дә кирәкле, алтын куллы кеше! Тимерче дә, балта остасы да, комбайнёр да, кирәк икән, слесарь-токарь да – белмәгән эше юк! Көн тудымы, төрле мәшәкәтләр белән барысы да һади абзалары янына тимерчелеккә агыла. Кемгәдер балта кайрарга, кемгәдер сукасын рәтләргә, кемгәдер скоба, кемгәдер тишек комганын, бак-самавырын яматтырга кирәк. Һәм башка мең төрле үтенеч белән аңа чабалар. Күрше-тирә авыллардан да сугышта каты яраланып кайткан жигнәсенә ярдәм сорап агылалар. Үпкәсендәгә әллә ничә ядрә кисәгә дә иркәнләп суларга тынгылык бирми аңа. Ярый әле, колхоз, район жигтәкчелеге, иң кирәкле кадрларның берсе дип, ел саен ял йортына путёвка бирә. Ләкин ул аларның күбесенә барып та йөрмәде бугай. Ялын өй тирәсендәгә ремонт-төзәтү, өю-салу кебек эшләргә – үзенә генә кулланам дисә дә, йә берсе, йә икенчесе килеп борчый. Гаиләсенә, үз мәшәкатенә вакыты калмый диярлек. Кайбер елларны үзәктән килеп, ветеранга «Победитель соцсоревнования» дип аталган медальләр дә элөп китәләр. Премияләр дә биреп торалар. Ләкин боларның берсе дә һади жигнәсенә ял да, сәләмәтлеген карарга да жирлек тудырмый. Түмәч әниләре әйтмешли, шул калайларны түшенә такканчы, акчалата бирсәләр, берәз фыйдалары булыр иде. Өй тирәсендә ир дә, хатын да, хан да – чәрәлдәвек тавышлы әлегә дә баягы түмәч әнисе! Жигнәсенә башын борып кына түгел, әйләндереп йөртә! Өнә, бүген дә иртә таңнан кемнеләр эт итеп сүгә! Кемне булсын инде, әлегә дә баягы Хәнифнең яраткан Каюм абыйсын, әлбәттә! «Атаң гына кайтсын әле, ул матаеңны, әйтте диярсең, келәткә кертөп бикләттерәм. Булды-жигте, бот күтәрөп ятарга!» – дип, Каюм абый әйтмешли, өрә-өрә дә «прокурор», аннан жайларга керешә. «Каюм дим, балам, тор инде. Көне буе ятма келәттә. Өнә кеше балалары, кайтып, эти-әниләренә ничек булышалар, сиңең кебек авыл саен дуслары белән типтереп йөрмиләр. Тор, әйдә!» – дип, кабат дулап жибәрә. Ул. шулай улын орыша-

орыша, сыерын да сава, сепаратын да жырлатып жибэрэ. Унбер баласына мул итеп макаронин-токмачын да пешерэ, бэрэңгесен дә кыздырып ала, бер чилэк су сыешлы алюминий кэстрүленэ ике зур кисэк ит салып аш та куеп жибэрэ. Чоланнан яңа гына пешкэн кабарып торган күмэчнөң берсен алып кереп, күкрэгенэ терэп, жизни бабай иске чалгыдан ясап биргэн үткен пычагы белән калын телемнэргэ телэ. Шул эш барышында гына да, ике-өч тапкыр ишегалдына чыгып, келэт ишеген ачып, Каюм абыйны кабат-кабат кыздырып керергэ дә өлгөрэ. «Оятың да юк икэн, энэ кеше балалары эллэ кайчан бэрэңгелэрен дә алып бетерделэр, саламын да китереп, жирен дә тырмалап куйдылар! Син генэ көнө бусе ауныйсың! Атаңнан оялыр иден! Тор, эйдэ, житте, булды!» – ди дә атылып өйгэ кереп китэ. Ул да түгел, тэрэздән берэрсен күреп, күз ачып йомганчы урамга чыгып житэ. «Фэһимэ, дим, жаным, ахирэт, оеткың юкмы, катыкка дигэн сөтем ята, теге Каюм дигэн зимагурым кайткан иде, оеткыма хэтле эчеп бетергэн», – дип сорый. Йэ булмаса, берэр үтеп баручы бахбайлы абыйны туктатып: «Карале, Шэйхулла, зинһар, жаным, һади абзанның ун капчык икмэген генэ фуражга чыгартып кайт эле. Үзе, энэ, колхоз эшеннән аерыла алмый һич», – дип үтенэ. Ат хужасы, элбэтгэ, мәшәкатләнәсә килмәсә дә, кире какмый, чөнки бүгенме-иртэгәме йомышы төшөп, тимерчелеккә һади абзасы янына барасы бар! Ул да түгел, түмәч әнисе каян белгән диген: «Миңлебану, жаным, районга барасың икэн, миңа бер ун ак күмәч, бер ун батон алып кайт инде, ярыймы. Аннан берэр кило алма, груша да онытма», – дип заказ биреп жибэрэ.

Зәйтүнэ түтәсә барысын да белэ, барысын да күрэ. һадие кемгэ сука ясап биргән, кемгэ арба тэгэрмәчләрә ясаган, кемгэ – дуга, кемгэ – камыт, кемгэ – арба кендеге, кемгэ – ат дагалаган, кемгэ чалгысын чүкеп биргән – барысын да хәтерендә тотта. Кирәге чыктымы, шул кешене табып эш өя. Чөнки һади жизнинен алардан хезмәтә өчен бернәрсә дә сорамайчагын яхшы белэ. Хезмәтенэ күрә әжере дигәндэй, шуны чыгара. Мондый зур хужалык белән бары тик Хәнифнөң әнисенен апасы – Зәйтүнэ түти генэ житәкчелек итэ ала. Кире генэ кагып карасыннар үтенечен, шундук: «Һади, теге Гарәфетдин тәресе йэ булмаса Чаку Мансуры, тимерчелеккә килсэлэр, йомышларын үтәп жибэрэ күрмә тагын!» – дип, эбәткә кайткан жизни бабайның башын игәүлэп жибэрэ. Тегесе: «Ярар инде, жайлары чыкмагандыр, икенче юлы атларын да биреп торырлар, жиреннә дә трактор белән сөрөп чыгарлар!» – дип, каударланган түтине тынычландырырга тырыша. «Бер нәрсә дә чүкеп бирмә, бел шуны!» – дип, каттый итеп эмер житкерэ дә, ул да түгел, каядыр чыгып китэ. Инде аның оран салган тавышы ишегалдыннан килэ. Жизни бабай да иштерлек итеп: «Каюм дим, балам, тор инде, ятма күз көеге булып, тор, эйдэ, көн үтеп бара, түбән бакчага төшөп, бэрәңге сабакларын чаба башларга вакыт. Кичке якта Мәүлетдин абыең бэрәңге алырга ат белән сызып та бирәм дигән иде. Энэ кеше балалары эллэ кайчан алып бетергәннәр инде! Кем балалары турында сүз барадыр, тик түти анысын ачык әйтеп тормый. «Житте, этиегезгә генэ салынып ятарга, колхоз эшенэ чумды инде ул! Мәңге ычкыналмый хәзер!» – дип, кабат разбой сала. Аның тавышын ишетеп, күкәй салырга утырган тавыклар кеткелдәүдән туктый, кара эт Шарик та тиз генэ ишегалды почмагындагы оясына кереп поса. Ярый эле, авыл халкы бу шау-шуга ияләшкән, белмәген кеше килеп чыкса, кайдадыр жәнжал бара, ахры, дип уйлар иде.

Ә бу Зәйтүнә түтәсенәң бары тик көндәлек тормышы ғына. Тора-бара үзе жайга да килә тагын, кемгәдер кушкан, боерган эше генә барсын! Мәшәкатәле, катлаулы тормышы ғына ул дигәнчә аксын! Өйләгә кайткан улына: «Әй улым, әниегез бертуктаусыз колак итегезне ашый!» дип уйламагыз, унберәү бит сез бер әтиегезгә! Аңа жиңеллек килсен дип тырышам бит! Бер әтиегез эшләп тапканга тормыш алып барабыз бит! Минә кызганмасагыз, әнә, әтиегезне жәлләр идегез! Әй улым, улым!» – ди дә яратып аркасыннан чәбәкли, эш барышы белән кызыксына. Тегесе үпкә белдереп, үгез кебек мөгрәп: «Синекә түгел мин, әти малае, Аллага шөкер, яртысын чабып бетердем инде!» – ди. «Булмас ла, ялганлама!» – дип аптырый түти. «Хәниф энекәшкә рәхмәт әйт әнә, ат урынына эшли, молодец ул!» – дип, зур шомырт кара күзләренә усал төсмерләр кертергә тырышып, анасына карый. «Мин бит аны да, сине дә, икәү очрашсагыз, әллә кая күрше авылларда трай тибеп йөрмәгез генә дип сүгәм, чит-ят жирләргә чапканчы, беткән ди Балчыклыда кыз-кыркын! Әнә теге Тәнзиләгә йә булмаса Хатып Наиләсенә, инде килеп, Касыйм абыенның кызларына ни булган? Анда да бер, монда да бер инде ул, берсе дә алтын көймәдән төшмәгән. Күпме бензин әрәм итеп төне бие чапмасагыз!»

Каюм абый, ниһаять, тамагы да, түмәч әнинәң үзеннән дә туеп, урыныннан тора. «Беттеме акыл өйрәтүң! Ярый, прокурор, сине тыңлап ардым, төшөп, бакчаны чабып бетерим әле, энекәш тә көтеп торадыр. Яле, аны сыйларга берәр нәрсәң юкмы соң?» – дип сорый, көне бие сусап йөргән Каюм абый, бөтен кыюлыгын жыеп. Зәйтүнә түтигә шул житә кала, көтмәгәндә кабынып киткән трактор кебек кабат пырхылдый башлый. «Ялганлама, жүнсез, Хәниф эчми ул! Үзеңнең тыгынасың килә, шул заводыңда эшли башлаганнан бирле бөтенләй юлдан яздың! Атаңнан оялып идең! Берүзе бит ул. Ат урынына эшли! Сорама да, йөрмә дә эчем पोшырып, запасым да юк, булса да, кирәк-яракка жыеп куйганы ғына!» – ди, сүзләрен пулемёттан аткан кебек сибеп! «Ярый, алайса, хәзер, бәрәңге бакчасына төшәм дә чишмә буендагы тал-тирәккә, ышыкка кереп ятып йоклыйм. Калганын үзең чабып бетерерсең!» – дип, Каюм абый ультиматум белдерә. «Бар инде, бар, юньсез тәре, эшене бетереп кайткач бирермен! Тик әтиңә күрсәтеп эчәсе булма, оятың качмаган булса!» Каюм абый авыр сулап куя да, түтигә карап: «Алырсың эттән сөяк!» – дип чыгып китә. «Әй, жүнсез! Анаң шулай дип әйтмәсәң! – ди, китеп барган улы артыннан: – Рәшит белән Дамир кукуруз кырыннан чүп үләнә жыеп кайткач, төшөп бәрәңге сабагын читкә өяләр!» – дип, урам буйлап ерагая барган улына бөтен авылга ишетерелек итеп тагын кычкырып кала. Ул да түгел, аның аклы-күкле яңгыравык тавышы: «керт-керт-керт-керт» дип, тавыкларына жим сибеп йөргән жирдән ишетелә. Тагын безардан: «Рәшидә, дим, Асия, сез кайда? Өйдәгез, чәй эчеп алыгыз да мунчага, өйгә су ташып куярсыз! Әтиегез бүген рәхәтләнеп чабынып кайтсын әле. Тиз булыгыз, көне бие чәч үреп, чәч сүтеп, өйдә ятмыйлар, хан кызлары түгелсез, аннан идәннәрне себереп, сөртеп алырсыз! Юылган керләрегез чоланда ята, озакламый түбән чишмәдә дә кеше кими, чайкап менегез, шуны аңладыгызмы?! Тик ахшылап, сабыны чыгып бетәрлек итеп чайкагыз!»

Каюм абый әйтмешли, прокурор фәрманнарын биреп кенә тора!

Өйдәгеләрнең берсен дә эшсез тотмый. Кемдер казларын буага озата төшә, кайсыдыр кер үтүкли, сыер абзарын төзәтә, арканда мөгрәп яткан, койрыгы белән корткыч бөжәкләрен куган бозауга су илтә. Авыл жирендә, көн озынлыгы ничә сәгать булса да, эшнең мәңге бетәсе юк. Бигрәк тә жәй көннәре тавык чүпләп, ат ташып бетермәслек була ул. Андый чорда жизни бабай ярты төн уртасында гына кайтып керә. Йокламыйча уйнап, китап укып утырган балаларга: «Барыгыз, бар, йөрмәгез монда иснәнеп, этиегез тынычлап бер ашасын әле, сезнең кебек көнә буге трай тибеп йөрмәде ул!» – дип, кирәксә-кирәкмәсә дә сабак биреп ала түти. Бер көтү бала-чаганың кайсы кая, кемдер – түр бүлмәгә телевизор карарга, кайсы – верандага, кайсы келәткә йокларга ук чыгып китә. Берни эшләп тә булмый, биредә түмәч эни диктатурасы.

Түмәч эни дигәннән, ул борынгыдан килгән билгеләмә дип әйтимме, туган-тумача даирәсендә дәрәжә дип әйтсәк тә, дәрәс булыр. Ул титул ин өлкән апага бирелә. Ягъни әнисеннән кала яшәрәк буынның барысына да икенчел эни. Менә шул түмәч эни үз дөньясын авыр хезмәттән тупасланган куллары белән йомарлап тота. Хәниф түтәсенә кая булса да барып, мәшәкәтләр, күп балалы ыгы-зыгылы тормышын ташлап, ял итеп кайтканын хәтерләми. Ә менә мәжлестәрнең күрке булган жизни бабасына ел саен сугыш ветераны, инвалиды, хезмәт алдынгысы буларак путёвканы биреп кенә торалар. Район күләмдә танылган атаклы тимерче буларак, ин кирәклеләр сафында санала ул. Әлегә юлламалар белән бик сирәк елларны гына ул санаторийга барып, сугыш яраларын дәвалап кайткалады. Ләкин аның жәрәхәтләрне төзәтәп бетерерлек түгел иде. Бомба шартлап, үпкәләрен тимер кисәкләре теткәләп бетергәч, бик авыр операцияләр кичеп, бик күп айлар буге госпитальдә дә ята ул. Аны аякка бастыралар. Ләкин үпкәләренә оялап калган кайбер кыйпылчыклар ана гомер буге иркенләп суларга комачаулады. Күкрәгенә сул ягында унбиш сантиметрлап озынлыкта жәрәхәт эзе ярылып ята. Ничек исән калгандыр, шул галәмәте белән, ахры, унбер баласы туасы булганга, Ходай аңа озын гомер насып иткәндер. Бәйрәм-мәжлестәрдә жырлап жибәрсә, аның тавышына күпләр соклана иде, биегәндә авылларында аннан да остаракны күрергә туры килмәде Хәнифкә. Ат урынына жигелеп эшли дә, матур итеп ял да итә белә иде. Күп еллардан соң гына үсмер шуны аңлады: коточкыч сугыш афәтләре күреп, тән жәрәхәтләре алып кайткан ветераннар тормышның һәр минутының кадерен белеп яшәгәннәр икән. Жинү бәйрәме көннәрендә әлегә фронтовиклар табын хәстәрләп бер-берсенә кунакка чәйгә йөрештеләр. Ул мәжлестәрнең кайберләрендә кечкенә Хәнифнең дә, тәтәсенә ияреп менеп, гажәпләнеп карап утырганы бар. Нинди генә жырлар жырланмый, нинди генә кызык хәлләр сөйләнми әлегә табында. Байтка кушаматлы Гарифулла абзасының тальянында сыздырып жибәрүе була, ветераннар шундук бердәм күтәрәп ала. Аларга оялып кына хатын-кызлар, көр тавышы белән Ганибай абый, иренә терәк булыр өчен матур аһәңе белән Баян апа кушыла. Штыкый кушаматлы ветеран гел табын күрке, мәзәк сөйли, шаяртырга ярата.

Жиңу бэйрәме

Ут-суларны кичеп кайтып, төплә гаилә, нигез корып, киң итеп яшиләр алар авылындагы ветераннар. Гел хихылдарга гына торган Чүлү Галәтдин абыйсы да төшөп калганнардан түгел, хатыны Фарыйзага төрттереп: «Карчык, түбән очлар уздырып киттеләр бит безне, әйдә, күрсәтик әле үзләренә», – дип, яңгыравык тавышы белән алдырып китә. Жырны Әбрар абый хатыны Разыя, Касмак Касыйм абзые һәм якин туганнары булган Вәли бабасы да күтәрәп ала. Бу көн алар өчен иң кадерле көн, чөнки ул Жиңу килгән, сугыш беткән көн.

Инде һава суларга дип чыксалар, халык әйтмешли, жир жимертеп бииләр. Сокланып туя алмый торган иде кечкенә Хәниф. Әллә сугыш шулай оста итеп биргә өйрәтеп кайтарган инде? Ут чыгаралар табан асларыннан. Көр күнелле, көр тавышлы Ганибай абый: «Оппа, асса!» – дип хуллап тора. Энә жизнәсе Бану апаны чакырды, рәхәтләнәләр, авыр кул хезмәтеннән арган гәүдәләрен жилләтәләр. Май аеның әлегә салкынча киченә дә игътибар итмиләр. Түмәч әнисенең дә кәфе күтәрәнке бүген! «Минем һәдием барысын да булдыра ул!» – дип мактанып жибәрә. Дөрөсөн генә әйткәндә, биредә булдыралмый торган берәү дә юк. Һәрберсенең шул заман өчен затлы саналган каралты-куралары, алма, бәрәңгә мул бирә торган жирләре, сәке тулы берсеннән-берсә татлы бишәр, алтышар, хәтта жидешәр бала-чагалары бар. Түмәч әнисә дөрөс әйтә инде, жизнәсен беркем уздыра алмый. Жизни бабасы – унбер бала атасы. Галәтдин абыйсы шаярып әйтмешли, «арып кайтсалар да, тик ятмаганнар икән!» Шулай итеп, ел буе көтеп алынган кадерле Жиңу бэйрәме ярты төн уртасында гына тынып кала. Фронтовикларның жырлап, өйләренә кайтып барулары ерагайганнан-ерагая, бер мәлне бөтенләй тынып кала. Икенче елны шул ук вакытта икенчеләре, табын хәстәрләп, барысын да кунакка жыя. Уен-көлкә, жыр-бию! Бернинди ызгыш-бүләш юк! Аларның әлегә кичәләре бөтен Балчыклы авылына үрнәк!

...Энә Хәнифләрнең күршәсе мәрхәмәтле, ярдәмчел касмак Касыйм абыйларының тәрәзәләрендә утлары сүндә. Авыл көндәлек мәшәкәтләрдән арынып, арып-талып йокыга тала...

Туган-тумача

Аның усал түмәч әнисә алны-ялны белми торган бәндә иде. Үзе дә тик тормады, балаларын да бот күтәртеп тик яткырмады. Аның өчен иң мөһиме, тирә-күршә авыларга барып, туган-тумачаларны барлап кайту иде. Кайсысына кайчан бара чагы хәтеренә уелган. Ә кан-кардәшләр ишле, бик күп иде тирә-якта. Ике чакрым ераклыкта гына урнашкан Көрәле авылында гына да икенче буын туганнары Вәкил, Илсур Сабиловлар яши. Ул аларга хәл белеп сугылырга да вакыт таба. Яңа Салада туганнан туганы Әминәләргә дә жиде чакрым араны юк итеп менеп төшә. Алма-груша чоры життеме, Кызыл юл белән Тукай авылына юл ала. Әгәр саный китсәң, бик ишле икән Хәнифләрнең нәселе. Апас төбәгендәге Борнаш, Олы Болгаерларда да бар икән юл төшсә, кереп хәл белеп чыгар жирләре. Инде ул борынгы Иске Казилә авылын гына күз алдына китерик. Ярты авыл халкы Балчыкының уңган, булган кызлары килең булып төшөп, сабийларның

күпчелегенә алар гомер биргәннәр диярлек. Түмәч әнисенә маршруты киң, кайсы тарафка чыгып китсәң дә, якын туганнарға тап буласың. Зәйтүнә түтәсә һәр елны әлегә юлларны бер барлап кайта. Ялы да, малы да шунда инде аның! Йә Каюм улының, йә кечерәкләренә мотоциклына утырып, алдына күчтәнәкләрән төяп сәфәргә чыгып китә. Ул бары тик Рәшит дигән улына гына утырмый. «Кит, жүнсез тәре, рәтле-башлы йөртә дә белмисең. Кем шулай акырта-бакырта, тимер кырдырып скоростька сала инде?!» – дип сүтеп ташлый. Һади хатыны Һадинекә шул инде, рәтен белә. Бик кирәк чакта кул астында үзенекеләр туры килмәсә, үсмер Хәнифне чакырып менгерә ул.

Менә алар бушап калган кырлар аша дөнья буйлап ыргылалар. Бу инде түтәсенә, үзенә калса, көтеп алган чираттагы яллары. Балчыклыдан жиде чакрым урнашкан Яңа Саладан башлый ул. Әминә апаларына барып, көне буга чәй эчеп, кунак булып ята. Ләкин бер генә жирдән дә буш кул белән кайтмый. Йә чиләгә белән чия-карлыганын, йә банкасы белән балын куенына коча. Өстәвенә, әлегә саладагы икмәк цехында нык тәмле итеп ипи пешерәләр, ашап туймассың! Бер капчык кирпич кебек күмәкләрне багажникка бәйләп куйгач: «Бик каты кума, ипиләрем коелып калмасын!» – дип кисәтеп тә ала. Яңа гына табадан төшкән ипинә хуш исе борынны кытыклай. Хәниф аның ярты өлешен «эх» дигәчә ашап бетерә. Капчыктагы ризыкны, күренеп тора, булган-уңган киләләр әзерли, теләккә йотарлык! Икенче бер көнне Даныш авылында яшәп ятучы Гажиә түтәләрә юл тотсалар, ул да түгел, маршрут Кызыл юл дип аталган салага сузыла. Зәйнәт бабасының абыйсы Гыйльметдин карт яши биредә. Тукай авылындагы кебек йорт-жирләре, алма бакчаларына күмеләп утыра. Табиғатның бик матур кочагына урнашкан әлегә авыл. Бер урамлы бу сала тау сырты буйлап аска таба сузылган Тәмте, русчасы Теньки диеп аталган рус авылына барып төшә. Биредә Балчыклыдан күчеп киткән авылдашлар яши.

Бәрәңгә алып алдынан түтәсә аны кабат әлегә салада төпләнгән туганнарына юллады. Хәнифнең күчеленә гел хуш килә иде биредә яшәүчеләргә ачык күнелле, кунакчыл кардәшләре. Ап-ак сакаллы бабасының абыйсы аңа китаптан укып белгән «Сугыш һәм солыш» романының авторы Лев Толстойны хәтерләтә. Әлегә даһи язучының сурәте актлар залында Габдулла Тукай, Муса Җәлилләр белән беррәттән стенада тезеләп тора иде. Укытучысының әйтүе буенча, Толстойлар чукуган татар морзаларынан икән. Ни генә булмасын, Кызыл Юлда яшәүчеләргә бабасы белән әлегә язучының охшашлыгы бермә-бер. Шуңа ук тирән фикерлә караш, шуңа ук киңәеп, калынаеп торган борын дисеңме, койган да каплаган инде. Әле аның бирегә мәктәпкә кергәнчә үк Зәйнәт бабасы белән ат жигеп килгәннәре дә бар. Кайтканда, Гыйльметдин карт капчык-капчык алма, таш кебек каты кәбестә чәкәннәре төяп жибәрә аларга. Ул кечкенә Хәнифне үзә белән ияртеп, бәрәңгә бакчалары артындагы агач-куакларга күмеләп утырган ермакка житәкләп төшөп, чөлтерәп агып утырган чишмәгә басма аша житәкләп чыгып, өчәүләшәп күп итеп тәтәсенә күчтәнәчкә дип урман чикләвегә жыйганнар иде. Аның хәтеренә кып-кызыл булып пешеп утырган балан, миләш тәлгәшләре кереп калган. «Улым, яз, жәй көне дә килгез, кура, жир жыләкләре бик күп була бу жирдә. Әниңә дә, Фагыйлә тәтәңә дә күчтәнәчкә жыйарбыз», – диеп әйткән иде. Тәтә дигәннән, Хәнифләр

авылында әбиләргә, дәү әниләргә тәтә диләр. Башка якларда ничектер, Хәнифләр авылында өлкән яшьтәге хатын-кызларын ихтирам итеп, шулай дип атап йөртәләр. Үсә төшкәч, бабасыннан төпченә торгач, укымышлы карт әйтте: гаиләдә иң өлкән, ихтирамга лаеклы әбиләргә шулай эндәшәләр! «Тат» фарсыданмы алынган диләр. «Тат» бирелсә, шуннан әйләнә тәтә дигән койрыклысы, аның хатын-кыз икәнлегенә басым ясый. Татар теленә ислам дине кабул иткән Болгар бабаларыбыз аша килеп кергән, йә булмаса шул Азия якларыннан күченеп, кыпчак-төрөк кавемнәре килгән булгандыр әлегә без яшәп яткан жирләргә.

Алма-груша бакчаларына күмелеп утырган Кызыл юл авылы бик зур түгел иде. Хәниф белә башлаганда биредә бер урам булып, ул яшеллеккә күмелеп утырган чишмәле ерганак буйлап, зур рус авылы саналган Тәмтегә сузылып төшә. Хәниф белгәндә, салада исә кырыклап кына йорт калган иде. Алары да елдан-ел кими бара ди Гыйльметдин бабасы. Хәниф туганнары белән хәл-әхвәлләр белешеп утыра, чәйләп алгач, өлкәннәренң гәпләрендә кызыксыну тапмау сәбәпле, урамны карап әйләнеп кайтырга ниятләде. Ә түмәч әнисе белән туганнарының бөтен сүзе: кемнәр исән дә кемнәр юк, кемнәң кызы кияүгә киткән дә кемнеке әйләнеп кайткан. Кайсысындыр исерек ире балалары белән урамга куалап чыгарган, кайчан ут чыгып, Көрәледә кемнәр бала-казага дучар булган. Күпме кеше колхоз рәисенәң явызлыгына түзә алмыйча читкә, шәһәрләргә күчеп киткән. Быел бәрәңге уңганмы-юкмы, сыерлары бозау китергәнме, сөтне күп бирәләрме? Кем кемнән уйнаштан бала тапкан дигәндәй, бер генә яңалык та житкерелмичә калмый торган иде. Шул ваклы-юклы вакыйгаларның ни кызыгы бардыр инде дип уйлый иде Хәниф. Ләкин әлегә хәбәрләр туган жиреннән киткән кешеләргә һава кебек кирәк икән. Ул шул ишеткән хәл-әхвәлләргә иярәп, анын, хәтерен яңарта, үзенә туган жирләрен күзаллый, шулар белән яшәп ала. Менә ни өчен кирәк булган икән хәл-әхвәл олыгайган саен туган жиренә тартылуы карт-корыга. Ә Хәниф яшь әле бүген, аны әлегә хәлләр кызыксындырмый. Үзе Кызыл Юл урамы буйлап атлый, үзенә уйлары чакрым ярым арада гына урнашкан Тукай тирәсендә гизә. Ул капка төпләреннән генә дөньяга күз салып утыручы әби-чәбиләргә сәлам биреп, исәнләшәп үтә. «Улым! Кемнәргә килдегез соң?» – дип кызыксынып ук сорыйлар. «Шуларга килдек, әби», – дигәч: «Әллә улым, Балчыклыныкылармы сез?» – дип куаналар. Чөнки үзләре дә шул салада туган, теле ачылган, аның хәтфә чирәмендә тәпи йөрәп киткән сабийлар булган кайчандыр. Алар аны тиз генә уздырып жибәрәселәре килми, уратып алалар, күрше-күләннәренә дә кычкырып:

– Карале, Фатыйма ахири, монда бит үзәбезнең авылдан Зәйнәт кордашының оныгы килгән! – дип оран салуы була, әби-чәбиләр ошбу капка төбенә юл алалар.

– Улым, кайткач, Фаимә апаңнарга сәлам житкер әле, килеп чыксыннар! Гайшәбану тәтәсе бик сагынган, үзенә кайтып китәргә сәламәтлеге калмаган, бер күрешеп каласы иде, – дип, күз яшьләрен сөртә-сөртә сәлам юллылар. Икенче бер тәтәсе:

– Улым, Сәлахи бабаңнар исән-саулармы соң, зинһар, чуктин-чук сәламнәремне житкер үзләренә. Бибикамал апа исән-сау яшәп ята дип тә житкер, балакаем!

Хәниф якын туганнарын күргәндәй куанган әби-чәбигә хөрмәт белән караса да, дуамал яшьлегә аны кабат алга өнди.

– Улым, кая ашыгасың болай? – дип, Шәрифәттәй дигәнә жибәрәсе килмичә сорап куя.

– Киткәнчә тиз генә аскы очка хәтлә төшәп, урамыгызны карап менәсе иде!

– Әй, улым, нәрсәсен карыйсың инде хәзер аның! Башлангыч мәктәбебез ябылды, шул сәбәплә яшь гаиләләр йә Тенькига, йә Казанга ук күченеп китә. Үткән ел кибетебез бар иде, аны да файдасыз дип бетерделәр. Ярый әле, Тукай авылына турыдан бер генә чакрым, ат жигеп шунда барып кайткалыйбыз. Яшьрәкләр, матай иярләп, Тенькига чабалар. Шунысы әйбәт инде, улым: Кызыл Юлдан күрше Теньки саласының пристаненә якын. Кайткан-киткән кешегә бик уңай. Менә балаларны әнә теге рус Бортасы тавына менеп, Иделгә күз салып көтеп ятабыз, Аллага шөкер! Бик жайлы, бик якын хәзер су юлы. Көнә белән Казанга барып, алма-грушасын, помидор-кыярын, чия-сливасын сатып, кире әйләнеп кайтып була. Бездән юк инде хәзер, әнә киләләр йөрсен. Сатмасаң, әрәм була. Сатсаң, вак-төяккә тотарлык, үзенә күрә сәмәнә дә жыела! – дип, икенчә бер әби тезеп салды.

– Ярый, сау булыгыз, авылдашлар, авырмыйча исән-сау яшәгез! – дип кузгалып китә Хәниф. Шуннан аның артыннан:

– Улым, кем баласы дидең әле! – дип, берсе кычкыра.

– Зәйнәт бабайның Гөлчирә атлы кызының улы мин! – дип җавап ыргыта олан.

– Әби-бабаңнарга, әти-әниңнәргә чуктин-чук сәлам житкер, улым. Минниса тәтәңнән диярсен! – дип үтенеп кала.

Хәниф ашыкмый гына, каралты-кураларга күз салып атлавын белә. Менә икән ул мәктәп! Зур, күгәрәп беткән йозак асылынып тора, ишеге өстендә «Кызыл Юл авылының башлангыч мәктәбе» дип язылган. Бакча рәшәткәләре муртаеп каерылып төшкән. Элек чәчәк-гөлләргә, декоратив куакларга күмеләп утырган жирне алабута, әрем, шайтан таягы баскан. Бабасы әйтә: «Шайтан таягын руслар «татарник» дип йөртәләр», – ди. Үсмер аптырап: «Ничек татарник?» – дип төпченә. «Улым, атлар ярата бит ул чәнечкелә үләнне, ә атлар – татарның горурлыгы, мәңгелек юлдашы, шуңа күрә «татарник» дигәннәр. Бал кортларының да иң яраткан чәчәге. Иң тәмле бал шайтан таягыннан, ягъни татарниктан була», – дип аңлата иде бабасы.

Кыргыйланган алмагачларны әрсез Америка өрәңгесе чолгап алган! Ул агачны чабып торасың, ә ул тагын да котырыбрак үсә. Янәшәдә кечкенә генә кызыл кирпечтән салынган кибетләре дә моңсуланып калган. Кайчандыр бит аның эчендә дә, тышында да тормыш кайнаган. Бүген, әнә, такта баскычына менеп ятып, йоннарына әреkmән орлыклары ябышып беткән бер йолкыш эт көзгә кояшның соңгы жылы нурларын тосеп, рәхәтләнеп калыйм әле дип, ваемсыз гына йоклап ята. Вакыт-вакыт, ниндидер төшләр

күрөп, шыңшып-шыңшып куя. Шәкерт үзенең юлын дәвам итә. Йортларның күпчелеге Балчыклы авылындагы кебек икән. Кайберләре генә биредәге бай табигатькә жайланып террасалар белән салынган. Чыгып утырып, өй каршында үскән чәчәкләрнең хуш исләрен иسنәп, чәчәк аткан алмагачларга күз салып рәхәтлән шунда. Тәрәзә кәрнизләре дә алар авылындагы кебек. Әллә Балчыклы осталары килеп ясап киткән инде. Бик мөмкин! Бәлкәм, алтын куллы Тугыз татар Харис абыйсының кулы тигәндер. Эчмәгәндә аннан да итагатыле, аннан да остарак адәм юк авылларында. Түбән оч Гайзулла абыйсы да, фронтовик Касыйм агасы да – балта осталары. Күрше Хатыйпларының да андый салу-төзү эшләренә кулы ята. Чакырсаңлар, нишләп килмәсеннәр, эшләсәң – әжәре дә була дигәндәй. Шулай фикер йөртә-йөртә хыялый үсмер, авыл башына да төшөп житте. Алда яңа гына сөрөлгән кыр жәеләп ята.

Өнә ул Тукай авылы! Югары очындагы йортларының түбәләренә хәтле күренә, якын икән. Кайбер тирәдән төтен көлтәләре күтәрелә. Бакчаларда жыелган үлән, агач калдыкларын яндырып чистарту бара. Кемдер өлгереп житкән бәрәңгесен алып ятадыр, кемдер кәбестә-кыярын, помидор-кабагын урнаштыра, тозлый, салатын ясыйдыр. Кышкы алмаларны сакларга базында урын эзерлидер. Хәниф очып кына барып килер иде дә бит, Резидәсе Казанда калды шул! Арасы да якын – турыдан бер генә чакрым диделәр бит авыл әбиләре. Ул кире менгәндә: «Нишләп шулай сагынып ятар булгач бирегә күчеп килеп, Кызыл Юл авылына нигез салдылар икән соң алар?» дип уйланды. Хәниф үзенең гарәп, рус, татар телләрен камил белгән укымышлы бабасының сүзләрен исенә төшерде. «Баш бирмәгән, чукынмаган, иманын сатмаган татарларны Идел буеннан атлы гаскәрләр белән елатып-кыйнап куганнар. Күпме гаепсез жаннар корбан булган шул аяусыз елларда. Ләкин жирле халык борынгы нигезләрен, бай табигатьле, балык тулы Иделне гомер бакый сагынып яшәгән, кире әйләнеп кайтырга хыялланган. Әлегә юксыну буыннан-буынга әманәт итеп тапшырыла барган. Өз генә мөмкинлек чыгу белән су буена, жәйләүләренә кире кайтырга омтылган. Шул сәбәпле, – дип сөйли Зәйнәт бабасы, – Кызыл Байрак, Ачык алан, Бөрөк, Болгар, Мулланур Вахит, Кызыл юл, Тукай кебек авылларга нигез салынган. Йөзләгән, меңләгән гаиләләр Иделнең ундырышлы ярларына кире агылган».

Хәнифнең түмәч әнисе белән дә, ак сакаллы Зәйнәт бабасы белән дә әллә ничә тапкырлар Тукай авылына килгәне бар. Нишләп ул чакларда кара-чутыр Резидә аның күзенә чалынмагандыр? Югыйсә урамнар буйлап сала белән танышып, йөрөп тә килде әле ул! Капка төпләрендә көнбагыш ярып, нәрсәдәндер кызык табып, кеткелдәшөп утырган унөч-ундүрт яшьләр тирәләрендәге сары томшыклы кыз-кыркыннан гайрә беркемне дә очратмады. Хәнифтән алар: «Карале, кара, тәпиләренә кияргә ботинка да таба алмаган, кирза солдат итекләре сөйрәп йөри!» – дип көлгән иттеләр. Уналтысын тутырган үсмер исә, тегеләрне бала-чагага санап, колак салмыйча, дөрөсрәге, юри әһәмият бирмичәрәк кенә китеп барды. «Әй, әллә кем булып кылана, кемнәргә килгән соң ул, итек батыр?» – дип, аңа ишетелерлек итеп, артыннан

әйтеп калдылар. Өле кире кайтканда да теге ике – әле күкрәкләре төртеп кенә килгән сары чыпчыклар аны сагалап, көтеп утыралар иде. Сипкелле, почык борынлысы: «Абый, сез кайсы авылдан соң?» – дип сорады. «Башын япмаганнан!» – диде Хәниф, үтеп китешли шаяртып. Теге ике яшъ жылкенчәк аның битарафлыгына үпкәләп калдылар. Сихри күзле, кәнфит тәмле Резидә чибәркәй генә кайларда булды икән ул чагында? Ахры, вакыты житмәгән, язмаган булгандыр шул ук елны күрешергә!

Кыз үз авылларында башлангычны тәмамлагач, колхоз рәисе булган әтисе, рус арасына тыкмас өчен төпчек кызын Казандагы татар мәктәп-интернатына илтеп урнаштыра. Ул чакларда үсмер ял көннәрендә апаларында торса, авылга туганнары янына каникулларда гына кайта. Хәнифнең туганнан туган сеңлесе Миләүшә дә әлеге мәктәп-интернатта сигезенчене сыйныфта укый иде. Шуны белгән Резидә ай саен диярлек, йә Хәниф белән, йә үзе генә, конфет-прәннекләр күтәреп, укучы кызның хәлен белергә барып йөри башлады. Инде дуслашып беттеләр бугай. Миләүшә нык яратты Резидә апасын. «Абый, зинһар, ташлый күрмә монысын! Үзе чибәр, үзе акыллы, таба алмыйсың бүтән андыен!» – диде. Егетнең үзенә дә сөйгән ярын ташлыйм дигән фикер башына да кереп карамады.

Шулай уйланып, Кызыл юл урамын менеп бара иде, әлеге дә баягы әбиләр хатирәләреннән аердылар. Шәрифәттәй дигәнә бер сетка помидорлар күтәреп, юлына чыкты. «Улым, жаным, күчтәнәчкә менә шушы помидорларны булса да Балчыкка алып кайтып, Зәйнәт бабаң белән Фәгыйлә тәтәңә тапшыр әле. Шәрифәттәйдән диярсен, балам!» – дип, кызарып пешкән яшелчәләрне аңа сузды. «Рәхмәт!» – диеп куйды Хәниф. «Улым, без әле сезнең нәсел белән кан-кардәшләр дә!» – дип әйтеп калды аның артыннан моңсу тавыш.

Түмәч әнисе бүген кайтырга уйлый микән, юк микән? Ай-яй кунак булырга ярата да инде. Дүрт сәгать вакыт үтте, әле чыгарга уйламый да. Тик утырмас өчен егет бәрәңгә бакчасы артындагы чишмәгә төшеп, су эчеп, элек йөргән сукмакларны барлап менәргә булды. Үзе атлый, үзенә башында түмәч әнисенен: «Йөрисез инде шунда, безнең Каюм белән авыл саен жыл куып!» дигән сүзләре исенә төшә. «Алай дисәң, түмәчкәй, үзең дә тик ятучылардан түгел, көз кердеме, күп санлы туган-тумачаларыңа төрле тарафларга чыгып чабасың. Өле бер авыл, иртәгә икенчәсе, берсекөнгә өченчәсе, дүртенчәсе!» Хәниф шаяртып кына шулай уйлай, әлбәттә, чапсын, әйдә, унбер бала, терлек-туар белән ыгы-зыгы килеп, ат кебек эшләп, арган-талган түтәсенә дә ял кирәк тә кирәк инде. Үсмер шуна игътибар иткәнә бар, андый сәяхәт-сәфәрләрдән соң түмәч әнисе күпмегәдер тынычланып, юашланып кала! Өенә кайтып аугач та: «Каюм дим, Рәшидә, Асия, син дә, зинһар, теге жыелган бәрәңгеләрне вагын – вакка, эресен – эрегә аерып тутырып куегыз әле! Үзегез белән Казанга да төяп китәрсез!» – дип, жайлап кына сөйләшә. Үзе: «Уф, уф ардым, картаюым житте бугай инде, һади атагыз белән безгә күп тә калмагандыр инде», – дип, уф та уф килеп, жайлап караватта ятып кына эмерләрен бирә. Аның бу эйфориясе бер атналап дөвам итә дә, соңыннан түти элекке сукмагына – тавышлы-орышлы халәтенә кайтып төшә. Тавыклар да кыткылдашып чыгып кача, балалар да күзенә чалынмаска тырышалар андый чакта. Хәнифкә килгәндә, Аллага шөкер, менә жыл куып йөри торгач, үзенә

кирәкле сөйгән ярны Тукай урамнарында эзләп тапты. Жил куып йөрмәде инде ул, ниндидер күзгә күренмәс билгесез көче, ташып торган дәрте, яшылек дуамаллыгы ияртеп йөртте аны. Өстәвенә, ашкынып, бердәнбере янына мотоциклда очканда, аны назлы жәйге жыллар иркәли, битләреннән үбә, хуш исле үлән-чәчәк исләре бөркеп сыйпап үтә. Иген кырларынан килгән икмәк, бал тәмнәре саф һава белән ияреп килеп, борын тишәкләрен ярып кереп, рәхәтләндерә. Кыр араларындагы ат юлларынан чабып үтәргә дә ярата ул. Элдәрә генә илаһи табигать кочагында. Яңгырдан соң булса, күлдәвекләрдән балчык боткасы гына сибелеп, корырак урыннарда матаеның көпчәк эзләре генә аның дуамал яшылегенә дәлил булып төшөп кала. Ыжгырып, текә тауларга менеп китә ул, нишләп тынычлыгыбызны бозып йөрисең дип, күзлек-каскасына бөжәкләр килеп сарыла, колак төбөннән сызгырып, безелдәп, сызгырып узып китәләр. Бар, тыеп карагыз сез дәрте, егәрә ташып торган егетне! Ләкин уйлары аның үзеннән, матаеннан да тизрәк алда чаба! Үсмернең уй-хыялларын аяз һава, нурлы кояш тагын да ныграк яктырта кебек. «Резидәкәй, нишләп йөрисең икән әлегә минутларда?!» дип исенә төшерә. Ә аның тимер аты дөнья буйлап шулай чаба да чаба! Кояш нурлары күзләрен чагылдырып шаярта, мотор тавышын басарга тырышып, тугай-болыңнарның сайрар кошларының хоры үзенчәлекле һәң тудыралар. Ничек рәхәт дөньяда яшәүләре! Нинди илаһилык тирә-юньдә! Дөнья, мин сине яратам!» – дип, бар көченә кычкырасы килә аның! Ишетсеннәр, белсеннәр, дөньяда Хәнифнең дә барлыгын! Чөнки ул бу жиһанны үлеп-үлеп ярата...

Вакыт, дөнья, тормыш агыла, бертуктаусыз хәрәкәт итә! Планетабыз Жир безне утырткан килеш күчәрәндә ялсыз-йокысыз, тукталышсыз әйләнә дә әйләнә. Хәтта кояш кичләрен офыкка төшөп югалганда да, Ходайның кодрәте киң, Жир планетабызга иптәшкә моңсу Айны тапшыра. Бөек көч, без яшәгән гүзәл Жиребез дөм караңгылыкта калмасыннар, адәм затларына, жан ияләренә курку иңмәсен дип, серле маягын кабыза. Ул хәтта болытлы, томанлы төннәрдә дә вакыт-вакыт пәйда булып: «Борчылмагыз! Мин биредә, яшәү дәвам итә, кешеләр!» – дигәндәй, елмаеп ала. Нинди серле һәм можжизалы дөнья, чиксез галәм! Галәмчеләр айның безгә күренә торган ягына гына төшә алдылар, ә менә арткы ягында ниләр бар икән? Сәер һәм гажәеп серле дөнья!

Айның күренмәс ягы

Хәниф, иртүк торып, календарьга күз салды. 1975 елның сентябре, шимбә көн. Бүген кич дәрестән соң алар Резидә белән «Татарстан» йә булмаса, янәшәдәге «Родина» кинотеатрында кызыклырак фильм карарга ниятләгәннәр иде. Егет кинотеатрга иртәнге сәгатьләрдә үк жыена башлады. Аның ялыктыргыч күнегүләрдән соң да, китап укырга ярату сәбәпле, яхшы эсәр эләксә, төне бие аерыла алмыйча утырып, аннан йокысыннан торалмыйча интегә торган гадәте бар иде. Бүген исә, иртә таңнан торып, душ кереп, кырынып алгач, Казанның «Аромат» фабрикасы чыгарган «Саша» дигән одеколон белән сөртенде. Көзгә каршысына басып, тырпаеп торган чәчләрен рәткә китерде. Борунына хушбуй исе килеп бәрелде. «Нишләп Казанда чыккан эйберне «Саша» дип атаганнардыр инде? Беткәнме татарча

Сәлим, Сәлах, Сөнгать кебек матур исемнәр. Йә булмаса, Салават күпере. Кубрат хан, Олы Мөхәммәт дип, бөек татар шәхесләренә исемнәре белән атасаң да булыр иде. Мөгаллимнәре Марсель Хәким: «Берсе – Болгар дәүләтләренә нигез салучы, икенчесе – Казан ханлыгын аякка бастыручы бөек татар шәхесләре алар!» – ди. Шулай булгач! Нигә, алайса, тарих китапларында юк соң алар турында бер кәлиәм сүз? Әдәбият, тарих белән кызыксынган үсмер өчен бик сәер бу хәл! Ни сәбәпләдер татарлар турында бер уңай мәгълүмат та юк аларда. Явызлар, вәхшиләр, башка халыкларны изеп, талап яшәгән кыргыйлар итеп сурәтләнә алар! Хәнифнең шундый ерткыч бабалары өчен йөрәге әрнеп куя. Үзен башка милләтләр алдында уңайсыз итеп сизә. Шулай да бу хәлләргә шиге дә зур аның! Ярый әле, вакыт-вакыт сак кына кайбер серләренә аңлатып торучы Марсель Хәким абыйлары бар! «Йөзләгән, меңләгән кала-шәһәрләргә татарлар нигез салган. Алтын Урда дәүләтенә кергән башка төбәкләр уртақ эшләренә үтәр өчен үзәккә ун гына процент салым түлгән!» дигән мәгълүматлардан егетнең күнелә үсә, горурлыгы арта торды. Бу бозык тарихны укып, күңелендә гел каршылыклар туа, укыган саен каршылык үсә генә бара шул. Аксакаллары Хәким Сәлимжанов бер заман аларга – күп белергә яраткан театр училищесы студентларына: «Мәскәүгә дә татарлар нигез салган!» – дип ычкындырды. Өлбәттә, гомерләре буге ялган чөмергән шәкертләре аның бу сүзләрен чыңга алмады, аксакал укытучылары күпертеп кенә жибәргән диеп уйладылар. «Ничек инде, үзен шундый бөеккә санаган халыкка шәһәрләр салып бирә алсыннар, ди. Хәниф, кызып китеп, Резидәгә дә шул турыда сөйләп ташлый кайчагында... Кызый исә: «Кем белә инде, бәлкем, шулай булгандыр!» – дип, әлегә хәлләргә исә китмичәрәк җавап биргәләде. Ахры, хатын-кызның бөтен хикмәте – яраткан кешесеннән бала табу да муллыкта гомер сөрүче гаилә учагы торгызу. Анысы да – бик мөбарәк, бик күркәм хәл! Ләкин хатын-кыз да баласын тәрбияләгәндә үткән, бүгенгесен сабына житкерә барырга тиеш! Киләчәктә инде алар сиңең биргән тәрбияң аша төзиячәкләр. «Әй, наданкаем минем!» – дип, андый чакта егет сөйгәннен үзенә коча, икмәк, чәчәк исләре килеп торган шомырт кара чәчләреннән үбеп ала. Тегесе, хәйләкәр елмаеп: «Менә үзең өйрәтерсең дә инде балаларыбызга татар тарихын!» – дип, кабат мәче баласы кебек аның киң күкрәгенә сыена.

Әлегә вакыйгалардан соң алга сикереп, Хәниф шуны гына дәлил итеп китерә ала. Тагын бер жиде-сигез елдан артистлыктан язучылыкка күчкән егеткә үзенә ике премьерасы – «Сынган беләзек» мелодрамасы һәм «Яз галәмәте» комедиясен Мәскәү татарларына да күрсәтергә баргач, үзе дә көтелмәгән фактларга тап булды. Әлегә зур калада яшәп ятучы Рафаэль абыйсы: «Әйдә, энекәш, мин сиңа бер әйбер күрсәтәм, исен китәр үзеңнең дә!» – дип, кичкырын каядыр ияртеп алып китте. Хәниф кенә гажәпләнә: «Нәрсә белән шаккатыра алып икән инде аны дэдәсе?

Төрле спорт чаралары үткәрелә торган «Крылатский» буйлап атладылар да атладылар алар. Вакыт-вакыт спорт корылмаларындагы урындыкларга утырып ял итеп тә алгаладылар. Мәскәү суларынан авыз итеп, елга аркылы Кремль манзараларына күз салып, биш чакрымлап тәпиләгәч, элек суы гөрләп аккан, ни сәбәпләдер бүген юкка чыккан елганың ермагына төшеп сәфәрләрен дәвам иттеләр.

– Борчылма, энекәш, килеп життек инде, – дип, абыйсы аны каршы ярга ияртеп алып менеп китте. Өстә ярдан илле-алтмыш метр ераклыкта реклама щиты хәтле яссы таш тора, үзенә чокып нәрсәдер язылган. Егет якына килә. «На этом месте в 12-13 веках стояла деревня Татаркино. На чём основана Москва» дип акка кара белән язылган. «Менә ничек икән ул! Театр училищесында белем алганда укытучысы Хәким аганың әйткән сүзләре колагында яңгырый: «Мәскәүгә дә татарлар нигез салган булганнар!»»

Кечкенәдән халкы белән кызыксынып үскән Хәниф өчен әлеге тарихи таш зур яңалык булды. Чыннан да, бүген үз милләтен чын күңеленнән сөюче, зурлаучы Рафаэль абыйсы аны шаккатырды. Менә ни өчен миллионлаган татар Мәскәү каласында гомер сөрә! Алар өчен бу кала чит-ят түгел икән бит! Шулай уйланып кайтканда, Рафаэль абзасы аңа: «Үзбәкстанымны сагынам! Эчмичә дә зурдан кубып бәйрәм итә, мең төрле ризыклар пешереп, кунак та итә белә торган уңган үзбәкләрне, анда сөрелгән кырым татарларын, төрекмәннәрне сагынам! Аларның чисталык-тәртипләрен юксынам! – дип, күз яшьләрен сөртеп куйды. Рафаэль дэдәсе, СССР дигән дәүләт таркалып, Үзбәкстанда ыгы-зыгылар башлангач, бар күчмәсез мөлкәтен «дарым-шарым»га сатып жибәрәп, тарихи Ватанына күчеп кайткан иде.

– Үзбәкстандагы тормыш рухыма, татарлыгыма якин иде!

– Нишләп Казанда гына төпләнмәдегез соң?

– Жиңгән Әлфия дә: «Мәскәүдә туганнарым да күп, яшәргә дә жиңелрәк», – дип үзсүзләнеп, бирегә алып кайтты. Иң кыены балаларга туры килде. Бигрәк тә мәктәптә укыганда: «Татары – изверги, вон отсюда в Монголию! Грязные басурманы!» – дип жаннарын телгәләделәр, каннарын эчтеләр. Миллионлап татар халкы яшәгән калада бер татар мәктәбе булмасын инде. Аллага шөкер, ике улым да, физик яктан да, рухи яктан да нык булып, көрәшеп үстеләр. Икесе дә – самбо буенча спорт мастерлыгына кандидатлар. Иң мөһиме: өйдә авыз тутырып, рәхәтләнеп татарча сөйләшсәбез! Минем өчен иң зур бәхет шул инде! – дип, абзасы сүзен йомгаклап куйды.

Ләкин бу чорларга житәргә шактый гына еллар кичәсе бар иде әле үсмергә. 1975 елда Хәниф әле гади уку йортында белем ала. Укуы да кыен түгел, иң мөһиме – телдән, артистлык осталыгыннан яхшы билгеләр алсаң, калганнарына эллә ни басым да ясамыйлар.

Ә менә бүген ул Резидә белән очрашуга бараачак! Кесәсендә тундырма белән пирожный алып сыйланырлык кына сәмәнә дә бар. Әлеге дә баягы оста куллы Каюм абыйсы исән булсын! Бу юлы да энесенең кая жыенганын белгәч: «Мә, йөрмә, хәерче арбасыннан төшкән адәм кебек!» – дип тәнкыйтьләп алгач, калтасыннан кып-кызыл бер унлыкны чыгарып тоттырды. Студент өчен шактый гына зур сумма ул. Стипендияләренең өчтән бере. Әле анысын да училище директоры Шапиро: «Сез – шәһәрнекеләр!» – дип бирмәскә тырыша. Шул сәбәпле, Хәнифкә дә, Казанның саналгач, тәтеми иде ул сәмәннәр.

...Резиденен абыйсы Нурисламнан гайре берсеннен-берсе чибэр өч апасы да бар иде эле. Ул шуларның Роза дигәннәрендә бүгенге көндә фатирда тора. Жизнәсе Галимжан бик тәртипле, бик булган, уңган кеше. Апасы кебек үк каратут чырайлы, кара бөдрә чәчле, зәңгәр күзле, урта буйлы, бик чибэр ир затларының берсе. Чит-ятлар аларга карап көнлөшөләр, сокланалар да хәтта. «Ничек пар килгәннәр, икесенә дә Ходай кызганмаган икән матурлыкны! Бәхетле генә була күрсеннәр инде!» – дип теләк теләп калганның еш ишеткәли Резидә. Үзе дә апасының үрнәк гаиләсе белән горурлана, шуны күреп, үзен бәхетле хис итә. Жизнәсе «Точмаш» дигән заводта инженер булып эшләсә, Роза ханым исә шунда ашханә мөдире. Өстәвенә, хезмәт урыннары өйләреннән ындыр артында гына диярлек, жәяү йөрерлек кенә арада булса да, Галимжан жизнәсе күптән түгел генә юнәткән машинасы белән Роза түтәен янына утыртып алып чыгып китә. Кичен кабат бергә кайтып керәләр. Бер-берсен яратып, ихтирам итеп яшиләр, жизнәсе өчен гаиләсе иң беренче урында. Ул бер-бер арты туган ике улы өчен ниләр генә эшләми. Ишегалларына оланнары уйнасын өчен таган, әйләнгеч карусель, комлыкка хәтле үз куллары белән ясап куйды. Рәхәтләнеп ишегалларын дөбер-шатыр китереп йөгәрешә-куышалар, пычракка батып бетәләр. Хәер, буялмагайлары тагын, мунчалары каршыда гына бит. Тәрзә яннарында төрле төстәге роза чәчәкләре үсеп, хуш исләр таратып утыра. Монысын жизнәсе яраткан хатыны Розасы өчен махсус күп итеп утырта. Ишегалдының сул ягында матур итеп зур гына беседка да ясап куйды. Берәрсенә туган көне, йә булмаса, ниндидер тантаналы дата килеп житсә, шашлык кыздырып, үз бакчаларынан жыелган яшелчәләр белән рәхәтләнеп ял итәләр. Андый көннәрдә Галимжан жизнәсе «Москвич»ына тutyрып, төрле нигъмәтләр төяп алып кайта.

Көз көне туры килсә, кавын белән карбыз өстәлләрендә. Савытларынан салынып төшкән йөзем тәлгәшләре матур булып өелеп тора. Мондый кичләрдә ул табын уртасына бик дефицит саналган «Татарстан» тортын алып кайтып утырта. Зур һәм ашап туймаслык тәмле нигъмәт! Әле ул, алай-болай кунак-мазар килеп чыкмаса, тагын ике-өч көнгә житә. Менә шулай, өстә – кояш, аста – без дигәндәй, гөрләшеп яшәп яталар... Дөрөсрәге, яталар иде... Шундый бәхетле көннәренә берсендә шимбә иртәсендә Резидә ипи белән сөткә чыгып керергә ният кылды. Тышка чыкса, жизнәсе, ял көне булуга карамастан, каядыр үз эшләре белән чыгып киткән, ишегалдында машинасы күренми. Кире әйләнеп кайтканда да ишегалды буш иде. Ул, баскычта туфлиләрен салып, өйгә үтте. Апасы, телефоннан кем беләндер сөйләшә, үзе: «Әйе, әйе, ярар, ярар, матурым, яхшы, яхшы!» – дип куйгалый. Сеңлесенә кайтып керүен күреп: «Ярый, ярый, соңрак, үзем шалтыратырмам әле, эшем бар!» – дип, әңгәмәне кисәк өзде. Мондый хәлләр тагын ике-өч тапкырмы шулай кабатлангач, Резиденен күнелен корт кимерә башлады. «Булмас ла!» Апасы ир затларының һушын жибәрерлек чибэр булса да, ирен үлеп ярата бит ул! Алайса, нишләп, кача-поса сөйләшә, сеңлесе кайтып керсә, шундук өзә? Соңгы көннәрдә аның башына менә шундый борчулы уйлар керде эле. Нәрсә яшерә соң Роза тутасы? Кем белән серләшә ул?! Әлегә көннәргә кадәр алар арасында андый хәлнең булганы юк иде бит!

Бүгөн Резидэ эшеннән тизрэк кайтырга тырышты, чөнки кичке жидедэ Хәниф белән «Вузовец» кинотеатрына «Бриллиантовая рука» дигән фильм карарга барасылары бар! Инде атна буге көненә алты сеанс күрсәтелсә дә, елга буге чират, билет алырлык түгел, ди. Өнә аның Хәнифе юнәткән. Тутасы өйдә үзе генә иде булса кирәк. Ахры, ире балаларны алырга киткәндер.

– Апа, мин кино карарга барып кайтам, Хәниф анда көчкә ике билет тапкан, – дип әйтте.

– Ярар, тик бик озак йөрмә, бүгөн кунарга кайтасыңдыр бит? – дип күнелсез генә сорап куйды.

– Әлбәттә, апа! Хәниф һәрвакыттагыча озатып куячак.

– Ул студентның әтисез үскән икән! Хәзер бер бүлмәле фатирда үги әтисе, энесе белән яшиләр, ди.

Өлкән тута сөңлесенә сынаулы караш ташлады. Резидә бермәлгә аптырап, уңайсызланып калды. Ул бит егетенәң кайда һәм ничек яшәгәннән рәтләп белми дә иде.

Чыннан да, ни өчен егетнең аны әти-әнисе белән дә таныштырганы юк? Әллә кайларга, әллә кемнәргә кунакка ияртеп барганы бар, күтәреп алалар үзен, ә менә якыннарын күрсәткәне юк. Аптыраган инде.

– Өйләнешсәгез, кайда торырсыз дим?

– Кая әле безгә тормыш кору, апа! Ул беренче курста гына, көтәргә дә көтәргә әле!

– Укып бетергәч, армиягә алачаклар аны, тагын ике ел!

– Әй, апа, башыңны катырма әле, жан биргәнгә жүн бирер әле Ходай, аңа хәтле! – дип, кыз күңеленә ярамаган темадан читкә китәргә тырышты.

Бүгөнгә сөйләшү әлегә тәмам булса да, ул тема ни сәбәпледер кабат-кабат калкып чыга торды. Күпмедер вакыттан соң көннәренәң берсендә Роза ханым:

– Жизнәңнең сиңа гашыйк булып йөргән туганнан туганы Альберт киләсе айда өйләнә икән, туй ясый, ди.

– Бәхетле булсыннар, апа! Миннән хәер-фатыйха! – дип кенә куйды исе дә китмиңә чибәр туташ. Апасы, авыр сулап:

– Үз өйләре белән торалар иде бит! Суы, газы кергән, мунчалары бакча уртасында, рәхәтләнәп яшә дә яшә инде менә! – диде.

– Насыйп булмагандыр инде миңа! – дип куйды Резидә шаян тонда.

– Ә теге, үзебезнең авылның Әмире, жизнәң әйтә, алтынчы разрядлы токарь, ди. Акчаны миннән дә күбрәк ала, бик булдыклы, бик уңган егет, тиздән ике бүлмәле кооператив фатир иясе булачак икән. Галимжан әйтә: «Резидә турында бик сораштырды», – ди. Аларга эш алдынгысы булгач, чиратсыз бирергә тырышалар икән.

– Апа, мин сине аңламыйм соңгы вакытта! Ярыймы мин тулай торакка күчсәм?! Яшәгез әле жизни белән күгәрченнәр кебек гөрләшәп, – дип, кискен итеп әйтеп ташлады ул, ачуы чыгып. Роза ханым бимазаланып:

– Дөрәс аңламыйсың бит син, сөңлем! Тулай торакка күчеп кенә кара, мәңгә кичермәм үзеңне. Зинһар, жизнәң янында ул турыда сүз чыгара күрмә.

– Мин бит, апа, сиңа тегеңә чык, моңа чык дип киңәш бирмәдем, кемне сөйдең, шуның белән тормыш кордың! – дип, кыз рәнжәп елап жибәрде. Эшнәң тирәнгә киткәнлеген күргән тута рәнжетелгән сөңлесен жылы кочагына алды.

– Мин бит, сеңлем, синең бэхетле булуыңны гына телим! Белмим инде, белмим, артистлар белән тормышың ничек килеп чыгар икән, өстәвенә, укып бетергәч, хезмәт хаклары да 80 сум гына, ди! Ярар, урын булмаса, бездә торып торырсыз! Жизнәң дә шулай, ди. Балакаем, мин сине тулай торакка чыгарып жиберәмме инде? – дигәч, үзенә дә күзләреннән яшь бөртөкләре бәреп чыкты.

– Ул Надия дигән бәндәң, көн саен шалтыратып, башымны бутый. Имеш, ул артист киегенәң авыл саен ике-өч кызы бар икән! «Аларны ул алдый да кача, алдый да кача икән, мескенкәйләрне!» – дип котны алып ята.

– Апа, жанкисәгем, икенче ел йөрибездә, бармак белән дә кагылганы юк! Туйдан соң, ди, үзе дә, мин дә! Ә теләсә, ялганламыйм, мөмкинлекләре булды, чөнки мин аны яратам! Әйтәм аны, сиздермичә чыгып китеп, телефоннан шыпырт кына сөйләшсәң. Тугызга тугыз сиксән бер икән! Надия булды да чыкты. Мин бит әллә ниләр уйлап бетердем, әллә апаның сөяргәсә бармы инде дип, ут йотып йөрдәм. Имәндә икән чикләвек, – дип, апасына сөенеп карады ул.

– Әй, жүләр, яраткан ирем өстеннән йөрсәм, Ходай мине мәңгә кичермәс, матур сеңелкәем, жанкисәгем! Мин дә синең кебек Ногманнар нәселеннән бит! Бөтен борчылганым – син бэхетле булсын дип тырышуым! – дип, сеңлесенә тулып торган битеннән үбеп алды. Ләкин бу аңлашулар кызың күңеленә кереп оялады, әкрәң генә эчтән кимерә дә иде инде ул хәбәрләр.

Соңгы тапкыр авылга жыелышып кайткач, Надия белән алар урамда көтмәгәндә күзгә-күз очраштылар.

– Нишләп, шулай килде-китте сөйләп, апаның башын катырасың, Надия?

– Мин дөресен сөйләдем! Бер дә ялганлап тормадым, – диде элеккеге иптәш кызы, ачулы күзләре белән үтәли тишеп карап.

– Нәрсәгә кирәк инде сиңа шулай эшкеләнергә?

– Үзеңне бел, яме, яраткан егетемне тартып алдың, хайван! Синең белән бэхетле булып дип уйлыйсыңмы әллә?

– Синең белән булачак идеме?

– Булып иде. Укып бетереп, тик шул сиксән сумына эшләп йөрсен! Аллаһка шөкер, әнием дә – кибет мәдире, бабам да – завхоз, үзем дә яңа эшемдә 290 сум хезмәт хакы алам. Ашханәдә мәдир мин хәзер! Син генә бэхетемне кистең, син бит минем иң якын сердәшем, дус кызым идең! Әле өйләнешсәгез дә, яшәргә бетегез дә юк! Гомер буге Роза апаларыгызда яталмассыз. Аның бит ни торып урыны юк, бер бүлмәле фатирларында әнисе, үги әтисе, әнесе! Коридорда йокласагыз гына инде. Үз йорты белән торучы үз әтисенәң икенче хатыныннан да өч баласы бар, ди, анда да сезгә ничава не светит! – дип, елга буге тезеп салды сипкелле Надия. Авызыннан утлар чәчте! Резидәнәң исе-аклы китте бу галәмәткә! Ул нәфрәтләнеп:

– Яхшы! Сиңа өйләнсен, алайса, мин каршы түгел! Тик синең якка борылып карар микән ул? – дип, кинәт рәнҗеп китеп барды. Үзе эченнән: «Торырга урыны, яшәргә акчасы юк, үз әтисе икенче хатын белән тора, имеш! Мин аның әтисенә кияүгә чыкмыйм бит. Фатирсыз, имеш!» – дип, гарьләнеп, урам буйлап елап кайтып китте.

Хәнифкә сигез ай тулганда әнисе түземлеге бетеп, ире Нәжип белән аерылышырга ЗАГСка гариза илтөп бирә. Бәлкем атлы казактай биләмгә йөргән тормыш иптәшен куркытып кына каравы да булгандыр... Ләкин горур ир кеше гаиләсенә караганда Борисково зимагурларын, аларның криминаль-романтик тормышларын өстенрәк күрә. Кая чакырсалар, шунда бара. Хатын кош түгел, очып китмәс дип уйлагандыр. Кайда буйсынмаучан иреклелек – шунда яшьләрне төрлө мажаралар эзләтергә сәбәп тә, этәргеч тә. Кайда болганчык анархия – шунда гулять-мулять итү, азгын хатын-кызлар, сыра, хәмер... Ике дөнья – бер кәнди дигәндәй... Нәжип тә бәйдән ычкынган эт кебек кылана. «Хатын беркая китмәс, янында эти-әни, улым Хәниф!» – дип этәчләнә ул.

Шулай итеп, сабий, Борисково бистәсенә иң гүзәл табигатьле почмагына урнашкан Әхмәтхан бабасы салган йортны калдырып китәргә мәжбүр була. Ике Кабан күле арасында балкып торган ата-баба йорты еракта, Казан каласында кала. Әлбәттә, сабий бала: «Мин кайтмыйм, дәү этием Әхмәтхан, дәү әнием Һадияләр белән яшисем килә!» – дип карыша да алмый, өлкәннәренә ни кылганнарына да төшенерлек яшәтә булмый әле ул! Ләкин Хәниф сөйкемле сөяге белән туа. Баланы үз итәләр, яраталар. Бигрәк тә үткен холыклы әнисенә сөңдесе – Нурия апасы үз итә. Әнисе эшләгән дары заводы баракларыннан биреләсе бүлмәне көтеп яткан яшь ана, бертуган сөңдесе – алма кебек тулып торган туганы Нурия белән Бишбалта бистәсендә фатирга кереп торалар. Түтәсе иртәләрен сатучылыкка укырга, әнисе заводына эшкә чаба. Өстәвенә, өч сменалы хезмәттә. Хәрби завод буларак, тәртип көчле, соңга калулар, ваемсызлыklar кичерелми биредә. Ярый әле, сабийның әби-бабалары тәүфыйклы, карарга кеше булмаганда, өлкәннәр тәрбияли. Шулай да Әхмәтхан карт Балчыклы саласындагы кодасына хәбәр юллый. «Зәйнәт кода, Хәниф улымны авылга кайтарып торсак, шифалы сөтләр эчеп, итләр ашап ныгыр иде. Бәлкем, ул арада Гөлчирә килен дә бүлмә алып куяр. Балалар бакчасы да булыр ул арада. Нәжип тә иманга килмәсә? Әгәр риза-бәхил булсагыз, саф авыл һавасында улыбызга яхшырак булыр иде!» дип хат жибәргәч: «Баланы кайтарыгыз, анда интегеп ятмасын» дигән коры гына җавап хаты ала. Сабийны авылга кайтарырга һәрвакыттагыча тәвәккәл Нурия апасы алына. Унжидене тутырмаган кызый, салкын февраль аенда, каникул вакыты житеп, эти-әнисе янына юл тотканда, нәни Хәнифне дә үзе белән алырга ниятли.

Ө бу чорда Тау ягына кайтулары, бигрәк тә Кама Тамагына, үзе бер газап, үзе бер зур мәшәкәт. Яз, жәй көннәрендә пароход белән Краснови́довога хәтле кайтасың, аннан соң Балчыклыга уника чакрым кала. Ничек туры килә, ул араны шулай үтәсең. Яңгыр явып китсә, машиналар мәңге йөри алмый биредә. Тау өстендә таулар, калкулык өстендә калкулыklar бу төбәктә. Көпчәгәң баралмыйча, тик бер урында әйләнеп торачак. Шуңа күрә уңган шофёрларның арбаларында һәрчак йөк булып чылбырлар чылтыратып йөри. Шуларны арткы тәгәрмәчкә этләнә-сүгенә беркетәсәң дә, мең газәпләр белән ташбака кебек әкрәң генә, кәлтә елан кебек боргалана-сыргалана, Краснови́дово тауларыннан үрмәлисәң. Шулай итеп юл озакка

сузыла. Иң ышанычлы транспорт булып, элбәттә, жигүле ат санала. Хәер, анысын да әле колхоз житәкчеләре кәефләренә карап кына биргәлиләр. Ә менә инде кыш көннәрендә синең бу сәфәрәң ике-өч көнгә дә сузылырга мөмкин. Буран чыгып, юллар ябыла да, кайтуың терәлә дә кала. Чөнки каршы алырга килүчеләр, адашып үлмәс өчен, көчле бураннарда юлга чыкмыйлар. Хәнифнең дә язмышы бала чагыннан ук гел каршылыклар, авыр сынаулар белән бәйләнгән...

Нурания апасы, сабийны алып кайтып китәр алдыннан, автобусларда кеше азрак туры килсен дип, эш көнен сайлады. Чөнки шимбә-якшәмбеләрдә адәмнәрне өстә-өстәнә төягән автобусларда басып торырга да урын калмый. Төртеш-изеш ул көннәрдә. Ул ыгы-зыгы автовокзал кассасыннан ук башлана! Елга бие чират, этеш-төртеш, ярты билет инде арт яктан сатылып беткән. Әз-мәз генә биргән итәләр дә, билет бетә дә куя.

Совет заманының яхшы яклары да бар иде. Сугыш ветераннары һәм балалы аналарга бронь саклана иде. Шул өлешенә тисә, димәк, син – бәхетле юлчы! Нурания сеңлесен озатырга Гөлчирә апасы, икенче сменага гына эшкә барасы булгач, вокзалга хәтле үзә дә төште. «Менә, сеңлем, ике шешә жылы сөт чүпрәккә төрелгән, вакыт-вакыт ашатып алырсың! Алла бирсә, Мәүлетдин абый сәгать уннарда кордонга килеп житәр! – дип, хәерле юл теләп, борчылып озатып калды. Кайгырмас жиреңнән кайгырырсың. Әле үзә дә бала-чага гына булган орчык кадәрле генә Нурания сеңелкәшенә сигез айлык баланы тоттырып жибәр әле! Ярый, көне аяз, кояшлы, шулай гына торса ярап иде инде дип озатып калды.

Иртәнге алтыда чыгып киткән салкын эчле, двигателеннән янган май исе тараткан мескен «КВЗ» машинасы шәһәр буйлап Боровое Матюшино ягына үрмәләде. Менә алар Борисково бистәсенә килеп життеләр. «Менә, энем, туган йортың шушы тирәдә генә инде, дәү этиең-дәү әниеннәр үз яннарыннан синең үтеп киткәнне белмиләр дә!» – дип пышылдады кыз, күнеле тулып. «Әй, ул зимагур этиеңне!» – дип ачуланып куйгандай итте. Хәчтерүш автобус озакламый Тынычлык бистәсенә мөңгә очыкырые күрәнмәс тоелган озын урамына килеп керде. Менә чыршы-нарат урманнары башланды. Әле генә аяз күрәнгән һава үзгәрә башлады. Йөртүче, тәмәке көйрәтеп, бер юлчы белән сөйләшеп кайта. «Буранга калмасак ярый инде! Тәтеш, Буа якларында баш күтәрмәслек жил, ди. Пассажиры да: «Инде безнең Шеланга якларында да күтәрелеп дуласа. Кордоннан бит безгә дүрт чакрым кала!» – дип сөйләнде. Аны тыңлап барган Нураниянең эче жу итеп китте. «Абый ничек килеп житәр икән? Килә алмаса, юллар күрәнмәс булса? Теге рус дөдәсе дүрт чакрымны Идел аша чыгасым бар дип утыра мескенләнеп. Менә минем урында булсаң, нишләр идең икән син! Сабый бала кулымда, өстәвенә, утыз биш чакрым ара кайтасым бар!» дип борчуга калды. Ә жил-буран көчәйгәннән-көчәя бара иде. Йөртүче әңгәмәдәшенә: «Тизрәк барып житеп, сезне калдырырга да, Казанга кайтучыларны утыртып, кире таярга кирәк!» – дип, машинасын тизләтте.

Сәгать ярым дигәндә техника кордонның каршы алу-озату урынына килеп туктады. Нурания баланы күкрәгенә кысып тоткан килеш автобустан төшүгә, битенә жил белән кар бөртекләре китереп бәрде. «Йа, Хо́да, шушы сабий хақына гына булса да, саклый күр инде безне!» – дип ялварды.

Каршы алырга дип килгән чаналы ике генә ат күренә иде. Икесе дә чит-ят кешеләр, тик Мәүлетдин абыйлары гына биредә юк. «Нишләргә? Теге бахбайлылардан үтенеп, тезләнеп булса да сорагга кирәк! Тенькига хәтле кайтсалар, анда да танышлары бар, әтиңең дуслары Николай дэдәйләргә кереп кунарга туры килер!» дип уйлап, өстенә толып-тун бөркәнгән абыйга килеп: «Пожалуйста, возьмите нас тоже. Маленький ребенок на руках, только восемь месяцев!» – дип ялынды. Сакал-мыгына боз каткан адәм чак кына күренеп торган зәңгәр күзләрен төбәп: «А вам до куда?!» – дип сорады. «Нам далеко, до Балчыклы Камско-Устьинского района. Встречать должны были, если по дороге увидим, пересядем, дяденька!» – дип ялварды. «О-хо-хо, доченька, в тех краях такие бураны, только дурак может выйти на дорогу, если и коня, и себя угробить хочет!» – дип, кызның котын алды. Аннан: «Я же до Шелангов только, через Волгу выйду четыре километра, а потом куда пойдёшь с ребёнком?» Нурания тәвәккәлләде, кыюлыгын жыеп: «Зинһар, каршы ярга хәтле генә булса да, алыгыз инде. Бәлкем, Кызыл Байракка кереп кунармын!» – дип, өметләнеп карады. «Доченька, только помни, до Байрака вас проводить не смогу, я прямо на работу, колхозные коровы надо накормить», – дип кисәтте. Аннан яшь баланы, кызны кызганып: «Если хотите, переночуйте у нас, на утро может и дороги откроются!» – дип тәкъдим ясады.

Мәрхәмәтле иде ул чордагы кешеләр! Хәниф бит бу хәлләрнең барысын да әнисе, апалары сөйләве аша гына ишетеп белә. Нурания түтәсе ачуы чыккан саен: «Әрәм булды апа, шул Нәжиб дигән Бәрәскә-Борисково бандитына чыгып, әниңнең чибәрлекләре, аның уңганлыклары беребездә дә юк! Күпме егетләр кулын сорап килде, тотты да шул дуамал Бәрәскә шпанасына чыкты да куйды. Әнә хәзер йөри торгач, килеп капкан инде бер өстерәлчәккә, рәхәтләнеп яшәсен! Әгәр дә, энем, әтиң белән үскән булсаң, рәтле адәм чыкмас иде синнән!» – дип, үсә төшкән Хәнифкә сөйли иде.

...Менә Нурания, сабийны күкрәгенә кысып тоткан килеш Шеланга тирәсәндә төшеп калып, Кызыл Байрак дигән авыл юнәлешенә таба атлый. Биткә бәрәп буран дулый, баланы күтәргән нәфис, нечкә куллар тала, әрни! «Ничек кенә булса да барып житәргә кирәк, арасы да әллә ни ерак түгел, бер генә чакрым тирәсе. Буран чана, кеше эзләрен кар белән күмеп киткән. Ярый әле, юлны чамаларга нарат ботаклары кадап чыкканнар, шуларның кара сурәтләрен чамалап көчкә генә барырга була. Күпмедер ара үткән саен бала төрелгән жылы юрган сүтелә, ул аны көрт өстенә куеп, ныклап бәйләргә тырыша, шул арада хәлсезләнгән кулларына да ял булып ала. «Тагын йөз-ике йөз генә адым атла, тагын илләне, егерме бишнә генә!» – дип өнди үзен. Күпмедер вакыттан соң юрган кабат туарыла. Орчык хәтле Нурания, ник тәвәккәлләп чыгып киткәнә үкенеп, Ходайга ялварып, елый-елый, баланы төрә. Кызыл тасма белән бәйли. Ул, шома булу сәбәпле, бик тиз шуып чишелә. Тирә-якта бернинди жан иясә, бернинди атлы да, жәяүле дә күренми. Тирә-як иксез-чиксез аксыл сөрмә томан белән капланган. Ярый әле, ун-унбиш метрдан маякка утыртылган нарат ботакларын шәйләп, Иделнең текә ярын чамалап була. Үсмер Нураниянең иреннәренә тозлы күз яшьләре тәгәрәп төшә. «Ник баланы да, үземне дә харап итәр өчен дуамалланып чыгып киттем икән? Йа Ходаем, шушы сабий хақына,

зинһар, бәла-казалардан саклый күр! Кызыл Байрак авылына кайтып житеп, жылы өйдә баланы ашатырга насыйп кыл!» – дип, бертуктаусыз кабатлый бәхетсезлеккә дучар булган үсмер кыз. Әнә, ниһаять, аларга кирәкле татар авылы, хәзер инде эз-мәз генә өйләрне дә чамаларлык! Ул, соңгы ихтыяр көчен туплап, текә тауга күтәрелә. Биредә алар авылыннан күчеп киткән дистәләгән гаилә яши. Тизрәк берәрсенә ишеген шакырга кирәк, тизрәк, югыйсә егылам да үләм хәзер, шуның белән баланы да харап итәм.

Тәрзәә шакыган тавышка ызбадан ир кеше чыгып:

– Кем бар анда? – дип, жил-буран тавышын басарга тырышып кычкыра.

– Абый, Балчыклыныкылар без, буран чыгып кайталмадык! – дип, Нурания кычкырып елый башлый.

– Балчыклылар! Хәзер, хәзер, капканы ачам, кызым! – дип хәбәр бирә хужа.

– Шушы афәтле көнне юл чыгарга ярыймы соң, әй бала?! Ярый әле, Байракка хәтле кайтып житкәнсең! Әйдә, әйдә, тизрәк жылы өйгә керегез! – дип, ишекне киң итеп ачып жиберә.

Мәрхәмәтле дә, шәфкатьле дә иде ул заман кешеләре дип сагынып искә ала Нурания апасы. Алар көчкә кайтып ауган кешеләр Балчыклы авылындагы күрше Зәкия тәтәләренә туганнары булып чыкты. Кадерле кунакларын каршы алган кебек, сөт жылытып биреп, башта ашарга сорап елаган баланы тынычландырдылар. Жылы өйгә керүгә, Сәвия апалары тәнә тизрәк жылы керсен дип, баланы чишендереп, анадан тума калдырып, кызу мич тирәсенә калын түшәк салып яткырды. Нурания үзе, карлыган, кура жиләге яфрактарын кушып пешерелгән кайнар чайне бал белән эчереп, урынга яткыруга, шундук йокыга да талды. Оеп барган унайдан:

– Рәхмәт сезгә, Вәгыйзә абый, Сәвия апа! – дип кенә пышылдый алды ул хәлсез тавыш белән.

Икенче көнне иртән изелеп йоклап рәткә кергән Нурания элеккегә тәвәккәл Зәйнәт кызына әйләнгән иде.

– Сәвия апа, жаным, бала ни хәлләрдә? – дип сорады ул, борчылып.

– Борчылма, кызым, төнлә дә торып ашаттым, иртән дә бер тапкыр, рәхәтләнеп йоклый хәзер. Төрәнчекләрен дә юып элөп куйдым. Урыны жылыда, корыда! Әй, балакаем, яп-яшь башың белән шушы аяусыз һавада бала күтәрәп юлга чыкмасң! Ярый инде, Аллага шөкер, исән-сау кайтып життегез. Вәгыйзә абың авыл советына телефонга менеп китте. Балалар исән-саулар, Кызыл Байракта, борчылып ятмагыз дип хәбәр итәргә. Инде шөкер, төне бие котырган буран да тынып калды, чалт аяз көн бүген! Юллар төшкәч, амин, килеп тә алырлар, – дип, кунак кызың күңелен күтәрәп жибәрде авылдаш түтәе.

Икенче көнне иртә таңнан, чанасына толып-туннар салып, калын итеп печән түшәп, Мәүлетдин абыйлары килеп житте. Үзен гаепле тоеп:

– Юлга чыгып булмады бит, сеңлем, тәвәккәлләсәм дә, яхшыга түгел иде. Бернәрсә күрәнмәслек итеп дулады бит, ләгънәт. Баланың хәле ничек, салкын электермәдегезме? – дип тә борчылып сорагач, ятакта мич буенда

ятучы сабий янына килеп күз салды. Хәниф төшләр күрөп ята иде, ахрысы, абыйсына сәлам биргән кебек елмаеп-елмаеп куйгалады.

– Бигрәк матур малай икән! – дип әйтеп куйды.

– Абый, күз тидерә күрмә үзенә! – дип, Нурания сөңсәсә кисәтте. Мәүлетдин абый исә:

– Тфү, тфү, – дип төкерендә дә читкә китте. – Кайтыйк, әйдә, балалар, көнә дә ачылды, матур гына торганда кузгалыйк, анда эти белән эни, Фәүзия жингәгез борчылып ята торгандыр. Вәгыйзь абый, Сәвия апа, бик зур рәхмәт инде сезгә! Жәй көнә кайтсагыз, безгә дә кунакка рәхим итегез! – дип, мич башына жылытырга куйган калын йон бияләйләрен алды. Ишек төбөндәге киез итекләрен кигәч: – Нурания сөңлем, бир әле Хәнифне үземә! – диде.

Юыртып китеп барган ат артыннан Сәвия апалары:

– Зәкия апаларга да чуктин-чук сәлам житкерегез! – дип, күз яшьләрен сөртөп озатып калдылар.

– Нинди ягымлы, игелекле кешеләр! – дип сокланып барды ат чанасына сөялеп утырган Нурания кызый.

Өйләре янында басып калган кешеләр кечерәйгәннән-кечерәя, ерагайганнан-ерагая барды. Жирән кашка чана эзе буйлап таудан түбән төштә дә, Иделдә уңгарак борылып, боз өстеннән Тәмте тарафына таба чаба башлады. Мәүлетдин абыйсы, атын каулап:

– На-на, жаным, әйдә, кайткач яхшылап ял итәрсен, мин сине тәмле солы ярмалары белән сыйлармын! – дип, бахбайның күнелен күтәрәп жиберде. Кашка да белгән, аңлаган кебек, чабуын тизләтте, «рәхмәт» дигәндәй, пошкырып куйды. Аннан сөңсәсенә борылып: – Син дә толып астына кереп чум, салкын иңмәсен тәнеңә! – дип кисәтте. Үсмер кызый бәләкәй энесә янына, хуш ислә болын печәнә исләре аңкыган тун астына кереп чумды. Жаен белеп киптерелгәнә микән, үләннән күңелгә рәхәтлек бирүче хуш исләр, жиләк тәмнәре аңкый иде.

Гасырга сузылган бер мизгел

Үсмер Хәнифкә дә, аның яшьтәшләре, дуслары Илгизәр, Мансур, Шамилгә дә алар яшәгән, алар аңлап бетермәгән тормыш бүген иксез-чиксез дәвамлы булырдай тоела. Алга куйган максатларын үтәр өчен гомер һәм мөмкинлекләр Ходай тарафыннан мулдан бирелгән кебек! Кемнәрдер шуннан файдаланып, алга куйган теләкләренә ирешә бара. Менә бит ул үзе дә өлкән туганнары кебек баян-гармунда сыздырып уйнарга бала-чагыннан ук хыялланды түгелме? Хәзер аны уздырып көй аңгыратучылар тирә-якта бик сирәк. Үзенә дә, якыннарына да куркыныч янаганда яклы алыр өчен ныклап, тән яраларына түзеп, бокс белән шөгыйльләнеп, ярышсы гына нәтижеләргә ирештә түгелме соң? Әлбәттә! Дуслары әйтүе буенча, алар аның белән төнгә Казан урамнарында йөрергә дә курыкмыйлар икән! Алар аның белән борчылмыйча йөрсәләр дә, Хәниф барыбер үзеннән генә шикләнә. Кирәк чакта иптәшләренә ышанычын аклый, терәк була алырмы? Киләчәктә әле киң күкрәгә белән бик күпләргә каплаячакын белми дә иде әле ул! Аңа хәзер дә дусларын яклап терәк булырга еш туры килә! Әле үткән

көз генә спорт ярышларына китеп баргач, рус курсыңда укучы шәкертләр театр училищесы тирәсендә яшәүче жирле хулиганнарны шимбә көнне дәресләрдән соң үткәрелә торган дискотекага чакырып китереп, Фрид Мусин белән Символ Гайнетдинне бәргәләп ыргыттырганнар. Икенче шимбәдә Хәниф үзенең иптәшләре белән килеп, кемнәр икәнлеген ачыклап, акылга утыртып киткәч кенә, эзләре суынды училище тирәсендә теге сугыш чукмарларының.

Икенче юлы исә Муром шәһәрәннән бокс ярышларынан кайтып төшсә, курсташлары Фрид, Гаяз, Символның битләре күгәрәп, сыдырылып беткән! Укытучылары Шәхсәнәм Әсфәндиярова, борчылып: «Хәниф, син бит Казан малае, иптәшләреңнән акча талыйлар, кыйныйлар икән, булыш инде, зинһар!» – дип үтенде. Аны Казан малае дип атау да дәрәслеккә туры килеп бетми. Чөнки ул сигез айлык сабий чагыннан авылда үстә. Алтынчы сыйныфта гына аны дөньяга биргән борынгы моңлы-жырлы Казанга яңадан кире алып кайттылар. Ни генә булмасын, курсташларына ярдәм итәргә үсмер һәрвакыт эзер иде! Нәсел-нәсәбе шундый!

Хәл ачыклангач, шул билгеле булды: иптәшләре Ямка бистәсендә фатир төшәп, шундагы ялгыз апаның Чокырлы урамындагы алма бакчалы иске йортында торалар булып чыкты. Апага да файда, егетләргә дә уңай, әлегә Чокырлы урамы уку йортыннан ерак түгел икән, дәрәскә дә жәяүләп кенә килеп-китеп йөргәннәр. Хәзер стипендия алулары була, жирле шакаллар килеп акча таләп итеп, бирмәсәң, типкәләп тә китәләр, ди. Әлбәттә, алар каршылык күрсәтеп караганнар, ләкин сан ягыннан ишле зимагурлар, аларны кабат бәргәләп, соңгы тиеннәренә хәтле чишендергәннәр. Менә шундый проблема көтеп тора иде бу юлы Хәнифне.

– Фрид, бу эшнә тулысынча чишә алырмын дип вәгъдә бирмим, ләкин тырышып карармын! Чөнки мин Киров районында яшим, ә сез Советныкында, – дип аңлатты.

Хәнифнең сүзләрендә хаклык күп иде. Шундый заманнар: район белән район дошман, әле Горький бакчасында, әле Автозаводныкында, Питрәү паркында дисеңме, ике яктан йөзәрләгән үсмер, жыелышып килеп, әйләнә-тирәдәге бөтен дөньяның тынычлыгын жимереп дөмбәсләшәләр. Кемдер жиңсә-жиңелсә дә, ике төркем ягыннан да зыян күрүчеләр дистәләп жыела, каты жәрәхәт алуучыларны «Ашыгыч ярдәм» машинасында төяп алып китәләр. Лидер саналган бәндәләренең исем-фамилияләрен дә, баш саннарын да яхшы белгән иминлек саклау органнарына төп оештыручыларны эләктерүе бик кыен! Берәр хәл килеп чыктымы, толпа, ягъни үз көтүе аларны милициядән блокировать итеп, качып китәргә мөмкинлек тудыра. Бик сирәкләре генә сиреналы «УАЗ»икларга утыртылып, тантаналы рәвештә милиция бүлекчәсенә озатыла. Анда сорау алып маташалар да, эти-эниләренә штрафлар салып, бер-ике көннән чыгарып жиберәләр. Шуңа галәмәтләрдән соң инде аларның үз көтүләрендә абруйлары нык арта. Каһарманга санный башлайлар. Ләкин төп курчак уйнатучы-оештыручылар гел читтә кала. Чөнки алары аның – азу теше ярган жинаятьчеләр. Аларга бу көтү ызгышлары, дистәләгән милиционерны эшләреннән асырып, игътибарларын икенче проблемаларга юнәлтү – төп максат. Соңрак ачыкланганча, кайсыдыр банк, кишет, идарә таланган булып чыга. Шундый чакта иминлекне

саклау вәкилләре исә, тәртипсез үсмерләр артыннан чабып, вакытларын заяга уздырып, бала-чаганы куып йөри. Дөрес, аларга ярдәмгә комсомол төркемнәре, БКДларны да оештырып җибәрәләр.

Хәниф, сораша торгач, Ямка бистәсенә Чокыр урамы кайсы тирәдәрәк урнашуын ачыклады. Ул Калуга бистәсенә терәлөп үк тора икән, әз генә өстәрәк Горький паркы да шунда гына. Хәнифнең Калугада абруйлы бер дустаны Таһир Овезов яшәп ята. Ләкин күрәш бистә зимагурларының кара эшләренә каршы торырлык юлны табармы ул? Шулай да ятып калганчы атып калырга кирәк!

Таһир

Таһир дустаны белән алар Казанга күчеп килгәч таныштылар. Баштарак үзенә русча белмәвеннән шаяртып, мәзәк ясап көлөп йөргән әлегә озын буйлы, таза гәүдәле Төрөкмән кушаматлы үсмернең, авыл гыйбады Хәнифнең көчә ташып торганлыгы, гармунда да уйный белгәнлегә ачыклангач, мөнәсәбәтә әкрәнлөп кенә үзгәрә торды. Соңрак укуларын бер парта артында дәвам иттеләр. Төрөкмән уку-сызуга бик исә китмәсә дә, матур җырлавы, йөзләгән анекдот белүе белән абруй казанган иде. Аның Төрөкмән дип аталып йөртелүендә жирлек булган икән. Этисе Фаад, чынлап та, төрөкмән милләтеннән булып чыкты. Кайчан ничек Татарстанга килеп эләккәндер, Хәнифкә караңгы иде. Абзый кеше өлкән прапорщик дәрәжәсендә зонада эшли икән. Үсмерне иң гажәпләндергәнә шул булды: ике метрлы, 120 килолы әлегә баһадир татарларның үзләреннән дә матуррак итеп татар телендә сөйләшә иде. Аның калын, бас, көр тавышыннан, алыплардай гәүдәсеннән Хәниф шикләнәбрәк йөрсә дә, Фаад агасы үсмер көтмәгәнчә, гадел, мәрхәмәтле, кешелекле булып чыкты. Көч-гайрәт мәсьәләсенә килгәндә, Таһирның сөйләве буенча, типсә тимер өзәрлек икән ата кеше.

«Бер мәлне бәйрәмнән дус-ишләре белән рус чәйләреннән авыз итеп, гайрәтләнеп өйгә кайтып керсәм, эти каршы ала:

– Кая йөрисең син, оятсыз, беребезне дә кисәтмичә?! – дип, тәртипкә сала башлады. Мин аңа:

– Житте, эти, постоянно нотык укуың, туйдырды! – дип, этәчләнеп куйган идем, капчык кебек диванга килеп төшкәнәмне сизми дә калдым. Өз генә нушыма килгәч:

– Ну, ты даёшь, папаша! – дип сокланып куйдым. Эти бик миһербанлы кеше, кирәк-кирәкмәгәнә дуламый. Менә әнигә килсәк, бишебезне дә биетә, утлы табада кыздыра, ачуына дучар булсаң! Аңа каршы дәшеп кенә кара, эти шундук тәртә артына кертә. Кечкенә генә әни шушы пәһлеванны да үз кулында авызлыклап тотта. Безнең янда шулай үзен тормышыбызның кендеге итеп яшәсә дә: «Тавышланмагыз, әтигез ял итә, кухняга соңрак чыгарсыз, Фаад тынычлап капкалап алсын әле», – дип боера. Әлегә карачуыр орчык хәтле әнигә айгыр хәтле эти рәхәтләнеп буйсына, ничкайчан да күтәрелеп бәрелми. Әгәр инде икәүләшеп кенә фатирда калсалар, чөкердәшеп туймыйлар. Без балаларына сиздермичә генә яратышалар да. Шулай булмаса соң, бер-бер артлы без – биш балалары тумаган да булыр

идек. Аннан этине бит гадел, мәрхәмәтле булганы өчен четерекле эш урыны – зона-зинданда утыручылар да хөрмәт итәләр дип сөйләләр, менә шулай, брат, шундый Алпамша хәтле атай белән яшәп ятабыз инде!» – дип шаяртып сөйләгәнә бар.

Таһир белән аларның бергә укулары, этиләренә Калуга бистәсенә урнашкан милиционерлар өчен төзелгән ике йортның берсеннән дүрт бүлмәле фатир биргәч, сукмаклары аерылды. Тик аралашулары бетмәде, алай гына да түгел, ныгыды гына. Вақыт-вақыт Таһир кунакка килеп чыкса, Хәниф тә алар яшәгән Калуга бистәсенә Иптәшләр урамына юлын суытмады. Биредә дә ул үзенен шаянлыгы, мазәкчән булуы белән бик ишле ахири дусларын тиз тапкан. Кайчан килмәсен, кич жигтеме, дустаны тирәсенә күрше-күлән балалары, үсмерләр, кыз-кыркын жыелып, авыз ачып сокланып тыңлыйлар. Барысы да Таһирның анекдотларыннан егыла-сыгыла көлә. Ничек оста итеп сөйли белә бит дип, Хәниф аңа сокланып та, көнләшеп тә карый. Әй, аның да бит рәхәтләнеп анекдотлар сөйләп, әлегә яһүд, маржа, татар кызларын авызына каратасы килә... Әлегә аның русча сөйләшүе гади жөмлөләрдән генә тора. Таһир дустаны гына: «Борчылма, Хәниф, бөтенләй белмәсәң дә менә бу кызлар сине үзенеке итәргә рәхәтләнеп риза булачаклар, үзең актёр, үзең баянчы, башкаларның төшенә дә кермәгән осталык үзеңдә. Русчага килгәндә, минем эни мишәр авылыннан килгәндә бер кәлимә сүз белмәгән булган, хәзер энә күрше маржалары белән гәпләшсә, аннан да күбрәк бытылдаучы юк», – дип тынычландыра. «Ачуы чыкса, безне дә русча гына иманыбызны укытып ала. Сиңа курыкмыйча сөйләшәргә кирәк, акцент белән булса булыр, тора-бара теге мультфильмдагы бүренеке кебек чарлана ул! Кыюрак бул!» – дип киңәшләрен бирә.

Чишелеш

Театр училищесына хәбәр килде: «Хәниф, бу шимбә кичкырын сәгать 16.00ләрдә теге иптәшләреңне алып, Калугага килегез. 16.30да Ямканың авторитеты безне көтә, сөйләшәнгән!»

Әлегә шимбәгә кадәр тагын өч көн бар иде әле. Дуслары Символ, Гаяз, Фрид та борчылып көтә башладылар әлегә очрашуны. Хәниф тә ни белән бетәр икән инде дип уйланып йөри. Ө көткәндә көннәре атнадай, атналары айдай тоела, көтә-көтә көтек булып беттеләр. Габдулла Тукай әйтмешли, «Хәсрәт эчендә, уйда мин». Хәниф шулай сәгәтләренә, минутларны санып торгач, көтеп алынган шимбә көне дә килеп житте. Аның исенә Зәйнәт бабасының: «Менә, улым, 85 яшемә життем, бер гасырлык яшәсәм дә, барысы да бер мизгелдә үтеп киткән кебек, гомерегезнең кадерен белегез, кирәк-кирәкмәгәнгә бер генә минутыгызны да заяга уздырмагыз! Үкенечкә калмасын, яхшылап укыгыз, һөнәр алыгыз, һөнәрле ачтан үлмәс, һөнәрсез көн күрмәс! – дип тәкарарлый. Бабасы бер гасырлык гомерем бер мизгелдә узып бетте дип сыктанса да, монда оныгы белән иптәшләренә ике-өч көнлек вақыт арасы да бик озакка сузылгандай тоела...

Театр училищесының күп кенә студентларыныкы кебек, аның да хыялланы, күзаллау функцияләре нык эшли. Әлегә Ямка бистәсенә абруй-авторитетын күзаллап, күңелендә образын тудырырга тотына. Озын, таза буй, авызы тулы алтын теш, тәне тулы наколкалар, сөйләшкәндә үпкәсенә

салкын тидергән дуңгыз кебек гыжлап сөйләшә. Авыз тулы төрмә жаргоны, ике сүзнең берсендә рус маты. Әле пычак чыгарып уйнап утырмаса ярый, кинолардагы кебек эффектлы күренер өчен! Ни генә булса да булыр, иң мөһиме – иптәшләренә ярдәме тисеп куймасмы?

Алар, сөйләшкәнчә, Калуга бистәсенә вакытында килеп життеләр. Таһир егетләргә ияртеп, үзе белән Чокырлы урамына, Ямка бистәсенә алып төшеп китте. Менә бер уйсулыкка юл алдылар. Озак барырга туры килмәде, тау яссылыгына жайлаштырып салынган, матур итеп буялган йорт каршына тукталдылар. Ишек кыңгыравына баскач, төп ишектән кара, бөдрә чәчләре түбәтәе астыннан сытылып чыккан, чәчәкле күлмәге өстенә татар жиләне элгән, кесәләренә татар бизәкләре чигелгән, буйга Хәнифтән әллә ни алга китмәгән шат чырайлы бер адәм пәйда булды. Кем икән бу? Таһир:

– Сәлам, Зөфәр брат! – дип, кочаклашып күреште. Зөфәр диме? Әллә Ямка-Чокырлы бистәсенә авторитеты шушы буламы? Хәниф хыялында күзаллаган абруйлы олпат гәүдәле рецидивист басып тормый иде каршыларында. Киресенчә, пөхтә, чиста итеп татарчалап киенгән ир-егет каршы алды аларны. Әйтерсез лә биш намазлы мәчет карты. Алай олыгайтып та булмый, әлегә ыспай, пөхтә киенгән ир-егеткә күп дигәндә 30 тирәләрен генә биреп була иде.

– Әйдәгез, әйдә, егетләр, түрдән узыгыз, – дип, егетләр белән кул биреп күрешкәч, хужа түргә өндәде. Чолан, коридор, зал аша үтеп, ул өйнең арткы ягындагы ишекне ачты.

– Бүген көне дә бик матур, әйдәгез, рәхәтләнеп бакчада гына утырыйк әле, – дип аңлатты. Алдан ук хәстәрлек күргәнлегә күзгә ташланды. Сапсары буралы мунча каршындагы өстәлдә кабымлыктар эзерләнгән иде.

Акча малы түгел, бакча малы дигәндәй, бер табага кыяр-помидор, яшел суган өелгән булса, икенчесендә алма-груша кебек нигъмәтләр тутырылган. Кечерәк тәлинкәләрдә янәшәләрендә сыр-колбаса, ипи, шпрот та купшыланып утыра.

– Урнашыгыз, егетләр! Хәзер теге вак жуликларны алып килерләр. Без ул арада тамак чылата торырбыз! Тәк!

Хәниф тә үзләре белән алып килгән күчтәнәчле пакетын хужага сузды.

– Рәхмәт, йәле ниләр бар икән? – дип, Зөфәр абыйлары ике шешә рус чәен, унлап өчпочмакны, диетик колбасаны да өстәленә чыгарып куйды. – Табыныбыз баерак күренсәң әле! – дип, егетләргә елмаеп, күз сиреп үтте. Ничек инде бу кешене авторитет дип әйтергә була? Ник бер килешсез сүз әйтсәң, ник берәз гына булса да чыраенда явызлык чалымнары күренсәң?! Сәер! Бик сәер бу! Чын хәлме соң бу, әллә Таһир дусты белән алдан сөйләшеп куеп спектакль уйныйлармы?

Хәнифкә әлегә жылы драма бетәр дә, каяндыр наколкалы, куркыныч чырайлы адәм заты килеп керер кебек тоела. Чыннан да, арт ишектән хужадан ике-өч яшыкә өлкәнрәк күренгән озын буйлы, чандыр гәүдәле берәү пәйда булды. «Бармаклары саен наколкалары да бар. Димәк, жирле хулиганнарның авторитеты шушыдыр инде!

– Зөфәр братан, Антон белән Хәсәнчук биредә! – дигәч, – Сәлам, егетләр! – дип, өстәл тирәсендәгеләр белән кул биреп күрешеп чыкты.

- Керсеннәр, алайса! – дип, усал гына итеп әмер бирде Зөфәр.
- Хәзер! – дип, тәне рәсем белән сырланган иптәш кире чыгып китте.
- Мин сезнең хәлләренә ишетеп беләм! – диде Зөфәр. Таһир аңа:

– Менә, Зөфәр дустым, Хәниф дип әйткән идем бит, гармунчы, Локомотивта боксёр. Киров районының 113 мәктәбендә бер парта артында утырып укыдык. Бер генә спорт ярышы, музыкаль бәйрәмнәр дә ансыз узмый иде...

– Бик яхшы, Таһир! Хәзер эшнә бетерик тә, минем хромка бар, рәхәтләнеп жырлашып утырыйк әле. Зонада әллә ни татымады татар моңнары. Сагындырды! – дип куймасынмы Зөфәр абыйлары. Гажәп! Зоналарда да булып кайткач, ничек үзен шулай саклый алды икән? Бу тәртиплелеге, пөхтәлеге белән ничек аны төрмәчә дип әйтеп булсын?!

Аны уйларыннан арт ишекнең шыгырдап ачылуы аерды. Аннан, чандыр гәүдәле Зөфәрнең ярдәмчесенә ияреп, ике бәндә пәйда булды. Өстәл артында утырган Фрид белән Символ үзләрен талаучыларга борчылып, гажәпләнеп күз салып алдылар. Әлегә жуликларның берсе сары пумала чәчле, зәңгәр күзле булып, сары кепка өстеннән кара төстөгә дингезчеләр бушлаты элгән, кара клеш чалбар, аякларында кытай кедалары иде. Икенчесе каратут чырайлы булып, таза гына гәүдәле, шулай ук кара клеш чалбарны солдат каешы белән эләктергән, сары ботинкалы, зәңгәр төстөгә жылы күлмәк кигән бәндә иде. «Менә болары, ичмасам, бандитларга охшаган! – дип уйлап куйды Хәниф. Өй хужасы Зөфәр:

- Сезне таныштырып торырга кирәкмидер инде, – дип әйтеп куйды.

– Ну, мы же не знали, братан, что они твои знакомые! – дип мырлап куйды борын астыннан гына сары пумала чәчлесе.

– Син нәрсә, Хәсән, хәзер авылдан килгән, болай да ачлы-туклы яшәгән хәерче студент халкын талап яшәүне үзегә кәсеп иттеңме?

– Гаеп миндә, Боцман, гафу итегез, салган баштан инде. Эчәргә житеп бетмәде дә, вот пришлось уж, каршылык күрсәттеләр, ну вот принципларга барырга туры килде.

- Нинди принциплар инде ул тагын, карапуз?

– Соң шул инде! Каяндыр читтән килгән егетләр мордаңа менеп төшсәннәр әле! Оскорбительно, конечно! Үз өегдә, үз урамында чужаклардан отпор ал да. Ну виноват инде, братан, гаепле. Как-нибудь поправим!

- Акчаларын алып килдегезме?

– Да, вот, кое-как собрали инде, жыйдык. Антон, бир туксан сумны егетләргә!

Пумала баш кулъяулыгына төрелгән төенчекне Зөфәргә сузды. Боцман акчаларны санагач, утызар-утызар итеп, зыян күрүчеләргә сузды. Фрид, Символ, Гаяз, рәхмәт әйтеп, бер айлык стипендияләрен кесәләренә шудырдылар.

– Ну тогда мы пойдём, Зуфар братан, – дип, пумала баш Антон хужага карады.

– Как пойдёте, садитесь! Я же стол приготовил, садитесь! Кто не ошибается? Утырыгыз, э син, Сәлимхан энекәш, минем хромканы алып чык әле! Сагындым үзебезнең көйләренә! – дип, иптәшенә кушты. Озакламый «Алмагачлары» Чокырлы урамыннан кубарылып чыгып, Калуга бистәсенә

хәтле барып иреште. Хәтта шәп кенә төшереп алган Антон да татарлардан кимен куймады. «Әх, алмагачлары, унжидеде, унсигездә кызның матур чаклары!» – дип кычкырып жырлады. Соңрак аңлашылганча, рус малае булса да, татарлар арасында үскәч, телне дә шәп маташтыра торган булып чыкты ул.

Хәзер айга бер-ике тапкыр булса да, Ямканың тар урамын киңәйтеп жырлап кайтучылар пәйда булды. Тәрәзәләрдән гажәпләнеп карап калучылар ишәйде. «Кемнәр соң болар?» – дип сораучыларга: «Фәнзилә апаның йортында фатирда торучы артистлыкка укып йөрүче егетләр алар!» – дигән җаваплар беренче мәлне гел ишетелгәләде. Ләкин инде аларга чыгып бәйләнүчеләр табылмады. Чөнки инде алар биредә үз кешеләргә әйләнделәр...

Наглый елтыр күз

Луиза Фәрхәт кызы бик үк чибәр затлардан түгел иде, шулай да аны ямьсезләрдән дип тә бәяләп булмый. Тулы гына гәүдәле булса да, үзенә күрә сөйкемлелеге дә җитәрлек шул туташның. Аның сөйкемлелек билгеләре салам төсендәге калын толымнарында, тулып, кабарып, ымсындырып торган алсу иреннәрендә, озын саргылт керфекләрендә чагыла иде. Әлеге уңай төсмерләргә хилафлык китереп, газиз этисеннән күчкән кабарынкы, итләч борыны, аннан кечкенәдән авыл жирендә жигелеп эшләп үскәнгә микән, ирләрнеке кебек жылкәләренә киңлегә хатын-кызларга хас нәзбереклекне боза да куя иде. Шулай да зәңгәр күзләре тере, бөтен дөньяны ныклап күзәтә, сыный белә торган хәрәкәтчән аның. Кечкенәдән хезмәт сөюе, мәктәптә дә тырышып укуы, яхшы нәтижеләргә омтылышы авылдашлары арасында да уңай бәяләнә торды. Максатчанлыгы аны Казан шәһәрендәге сәүдә техникумының бухгалтерлар эзерләү курсына китереп җиткерде. Белем алу чорында Киров районының Сабан бистәсендәге туганнан туган апаларында торды ул. Биредә үз йортларын салып кәргән, заманында колхозлардан мохтажлыктан, нужадан качып киткән, күпчелеге кырыгынчы дары заводында хезмәт итүчеләр яши иде.

Кыз бәйрәм саен эти-әнисенә булышырга дип, туган авылына чапты. Кичләрен иптәш кызлары белән сәхнә идәнә дөбердәтергә клубка чыккалады. Артыннан битараф булмаган егетләр озата кайткалады. Кайберләре кияүгә чыгарга да өндәп карадылар. Шуларның берсе күршәдә генә яшәүче Хәмит атлысы: «Луиза чибәрәм, әйдә, өйләнешеп, бергә-бергә рәхәтләнеп яшик әле. Әнкәй дә үзеңне бик ярата. Бигрәк уңган, булган бала инде, авыл жирендәге авыр тормышны жиңеп яшәргә шуннан да артыгын табалмассың ди». Әлбәттә, хыялый, каядыр омтылучы кызның күңеленә бу сүзләр бик хуш килә иде. Хәмит тә, аның әнисе дегет Хәмидәсә дә авыллары Нурбайда төшөп калганнардан түгел. Этиләре Касыйм абый гына, ни кызганыч, шофёр булып эшләгәндә, салкын яз көне техниканы жиргә яткан килеш ремонтлап, үпкәләренә салкын эләктереп, иллесен дә тутыралмыйча, көтмәгәндә үлеп китте. Урыны җәннәттә булсын инде, бик эшчән, тырыш кеше иде. Ул чагында әле карачутыр Хәмитләренә уника генә яшә булгандыр. Шулай итеп, үсмер үзе дә кул астына бик

иртэ керде. Баштарак амбар тирэсендэ эшлэп йөрсэ, тора-бара, этисеннэн күчкэндер инде, техника яратканга күрэ, Буага барып шофёрлыкка укып кайтты да кырда этисе урынында машинасын да, трактор-комбайнын да гөрлэтэ генэ. Жиң сызганып эшлэгэч, печәне дә, икмәге дә ихатага кайта тора, ишегалларында мал-туарлары да ишәйде. Әнисе Хәмидә апаның колхоз идарэсендэ хисапчы булып эшләвенәң дә уңай яклары житәрлек иде. Үзенә күрә хезмәт хақы да ярыйсы гына, складтагы балы-маеннан, дөгө-токмачларынан да өлөш чыга торды, ягъни өйдә кытлык булмады. Луиза Фәрхәт кызы егетнең тәкъдименнән, әлбәттә, йөз чөөрмәде, шулай да ризалыгын да бирмәде. «Тукта, Хәмит абый, укып бетерим, соңыннан күз күрер әле!» – диде.

Икенче курста укыганда, октябрьнең ничәләре булгандыр, Казандагы ул фатирда торган бистәдән Әлфрит атлы егетнең сөңлесе абыйсын армиягә озату кичәсенә чакырды. «Мин бит, Әлфия, абыеңны рәтлө-башлы белмим дә!» – дип карышса да, үзләреннән биш-алты йорт аша гына торучы мөлаем йөзлө кызның: «Син бит инде хәзер үзөбезнең бистә кызы!» – диюенә күңелә күтәрелеп, сөенеп ризалыгын бирде. Менә шул мәжлестә ул Муса белән танышты. Егет күршәдәге урамда эти-әнисе белән гомер сөрсә, кызлары Ләлә күптән түгел кияүгә чыгып, хәрби ире белән СССР буйлап сәфәргә китеп барган. Кыз бу турыда тутасыннан гына ишетеп белә иде. Әтиләре Ришат абый: «Безнең якныкы ул, Кисмәкләдән. Кулы эшкә ята – йортын да сала, мичен дә чыгара, заводта да хөрмәткә лаеклы, балта осталарының житәкчесе. Өйләре дә ерактан, әллә каян аерылып, балкып тора!» – дип сөйләнгән иде. Әлбәттә, аның бу нотыгының төбөндә, «Уллары Мусага игътибарлырак бул әле!» дигән ымнар да салынган кебек тоелды аңа.

Менә бүген алар көтмәгәндә, озату кичәсендә, әлегә бистә егетә белән очраштылар. Ничектер урыннары да, очраклы гына микән, янәшә туры килде. Егет игътибар күрсәтә башлады. Салатын да салып куйды, ялт итеп жиләк-жимешләрен дә алып бирде. Соңрак: «Мин – Муса. Сезнең исемегез ничек була?» – дип кызыксынды. «Луиза булам», – диде кыз, елмаеп. «Бик шат сезнең белән танышуыма!» – дип авызын ерды егет. Үзә гади, үзә сипкелле дә, сөйкемле дә иде кебек яңа танышы. Музыка куйган саен аны танцыга чакырды, мәжлес буена рәхәтләнеп биеделәр. Соңыннан фатирларына кадәр озата кайтты. Нишләптер, Луизаның күңеленә хуш килде әлегә игътибарлы кала егетә. Үзә юаш, үзә тыйнак, шул ук вакытта мөлаем дә иде. Чибәр генә, урта буйлы кавалерның коңгырт күзләреннән беркатлылык, чарасызлык төсмерләре дә сирпелә иде. «Нинди тәртипле егет!» дип уйлап куйды Луиза туташ. «Азган, тузган түгел!»

Ярты ел да үтмәгәндер, алар матур итеп туйлар ясап, авылда калган Хәмиткә күңелсезлекләр өстәп өйләнешеп тә куйдылар. Туйда каенатасы: «Улым, менә башлы-күзлө дә булдың, килән дә, күренеп тора: эш сөючән нәселдән икән... Сиңа да житди булырга вакыт! Укырга бармадың инде, ныклы гаилә корасың килсә, жиң сызганып, хезмәткә керешергә вакыт!» – дип, изге теләкләр теләде.

Алдагы ике-өч еллары төрлө мәшәкатьләр белән сизелмичә генә үтеп тә китте. Ул арада каенатасының ярдәме белән Маридаң 8гә 8лө нарат бура

юнәтеп, бер әбидән сатып алган ташландык ызбалы ун сутый жирдә яңа йорт тергезеп керделәр. Озак та үтмәгәндәр, уллары Артур туды. Ләкин ир дигәннәрәң генә төпләнә алмый иде. Шул ике ел эчендә сигез тапкыр эш урынын алыштырды. Заводка дип чыгып китә дә, берәрсенә ияреп, юкка чыга, хезмәтенә барып житә алмый торган булып чыкты. Ихтыярсыз, юаш, буйсынучан Муса еллар узган саен тагын да сансызга әйләнә барды. Ниләр генә кылып карамады Луиза! Авылга әнисенәң хәлен белергә дип улы Артур белән кайтып китсә, ихтыярсыз ире алар әйләнәп килгәнчә дус-ишләре белән бәйрәм ясап, бөтен суыткычны бушатып куялар иде. Тора-бара өйдән кыйммәтләрәй берләр дә югала башлагач, жәй көннәрәндә кулыннан берни килмәгән ир кисәгән «Коры елга» дип аталган бакчачылык кооперациясеннән алынган участокка озата башлады. Үсемлекләргә су сибеп, ашламалар кертәп тәрбиялесе урынга, тагын үзе кебек бәдбәхетләргә ияреп, бардак ясап, эчеп, тилереп ятарга тотынды. Үзгәрмәде Муса, төпләнәп китә алмады. Хәзер аның бөтен яшәеше, бөтен өметә бердәнбере Артурунда гына. Акча түләп, баянда уйнарга йөрттә, шахматчылар секциясенә дә юл ярдылар алар. Эшләргә, тир түгәргә дә ана кеше үзе өйрәттә газиз баласын. Атасы кебек беркатлы, юаш, тотнаксыз гына булып үсә күрмәсен! Унынчыда укыганда улының кая укырга керәсен килештеләр. Ул мәдирлек иткән азык-төлек кибетенә кемнәр генә килми дә кемнәр генә китми дигәндәй... Кытлык заманасы! Булганы да – ите-казылыгы, мае-сыры, беренчә чиратта, күбрәк итәк астыннан таныш-белешләргә, туган-тумачага, кирәкле-файдалы кешеләргә китә. Аларның кибетенә инде менә өченчә ел подполковник погоннары таккан хәрби кеше йөри: азык-төлеккә йә үзе, йә инде хатыны Тамара белән бергәләп килгәлиләр. Бик тәртипле, бик итагатьле итеп сөйләшәләр, елмаеп, әллә каян ук сәлам бирәләр. Юрий Михайлович үзе Белоруссиядән килгән булып чыкты. Танк училищесында укытканлыгын белгәч, Луиза ханым аларны күз кырыннан ычкындырмады, якты чырай, такта чәй дигәндәй, булганыннан өлеш чыгара торды. Сирәк-мирәк булса да, кунакка да йөрештеләр.

Көннәрдән-беркөнне ул, вакыты житкәнлеген аңлап, гадәттәгечә сәлам генә биреп чыгарга дип кәргән хәрбигә мөрәжәгать итте.

– Борчылмагыз, Луиза Фәрхәтовна, мәктәпне яхшы билгеләргә бетерсә, физик ягы да житәрлек булса, үтәчәк, әлбәттә, мин үзем дә күз-колак булырмын. Дөрәс уйлыйсыз, улыгызны чын ир кеше итеп тәрбияләргә теләвегез куандыра. Үз иленә саклаудан да изгерәк бурыч бармы икән бу дөньяда ир кешегә?! Бүгенгә көндә дә сезнең кебек фидакар хатын-кызларны күреп сөенәм! – дип, ике уйларга урын калдырмыйча чыгып китте. Шулай итеп, улы Артур таркалып барган СССР дип аталган дәүләтне саклар өчен белем алырга дип танк училищесына барып керде. Инде хәзер Луиза ханымның тагын бер төпле адым гына ясыйсы калган иде. Курсант улын өйләндереп, башлы-күзле итү, оныкларын назлап-сөеп тәрбия кылу да төп бурычларының берсе иде аның өчен. Тик менә адәм рәтле кеше баласын каян табасы икән? Ярты Казан азган-тузган чәчбикәләр белән тулган. Беркатлылыгы белән, Аллаһ сакласын, шундыйрак берәр жилбәзәк хатын-кызга барып капса... Шуңа күрә ашыгырга кирәк, ни әйтсәң дә, ихтыярсыз Муса баласы да бит әле ул.

Луиза ханымның инде күз алдында тоткан кандидатурасы да бар иде.

Резидэсе яз көнө яңа гына унжиде яшен тутырган иде, шуны русчалатып айтсэк, «узкий круг» кына жылып билгелэп үтэргэ ниятлэделэр. Ач чырайлы Хэниф тэ бу мәжлескэ чакырулы булды. Туганнан туган абыйсы Каюмнан: «Резиденен туган көнө, акча биреп торалмассың микән?» – дип үтенде. Агасы аңа Ленин башы төшерелгән кызыл буяулы унлыкны сузды. Шәкерт нәрсә аласын күптән чамалаган иде. Курсташ кызлары белән киңәшлэшкәч, бүләкләр кибетенә барып, 6 сумга яхшы хушбуй, дүрт тәңкәсенә муенса сатып алды, чия төсөндөгө түгәрәк теземнәрдән торган муенса кояш нурларында йалт-йолт килә. Сөйгәнәнен шуны таккач көзгә каршында сокланып, көязләнөп торачагын күз алдына китереп, сөнөп куйды. «Резидэгә бу дөнъяда Хэниф тэ бар икәнлеген гел, даими исенә төшереп торсын! Рәхмәт Каюм абыема хәерче студент халкына даими терәк булганы өчен!»

Театр училищесында дәресләре бетүгә, шәкерт трамвайга утырып, Плэтән төрмәсе янында үз йортлары белән яшәүче Галимжан агалары тарафына китеп барды. Техника дыңгырдаган тавыш астында уйга чумып, ничек Резидэ туташны котлаячагын, муенсаны тагачагын күз алдына китерде. Соңыннан аңа баян тоттырачаклар. Ул сөйгәнә хөрмәтенә бер генә жырны – «Бөрлегәнәм, бер генәм»не башкарачак.

Ләкин аны әле биредә көтелмәгән сюрпризлар да сагалап торган икән.

Соңгы тукталыш – «Точмаш», аннан соң да әле тагын жәяүлөп, бер ярты чакрымны үтәсе бар. Юл өстендә азык-төлек, хужалык һәм керосин сату кибетләре кала. Шуннан соң тимер юлны аркылы чыгасың да Плэтән төрмәсе белән янәшәдә Резиденен апалары яшәгән йорт. Әлегә кибет тирәсендә көн буена диярлек халык агымы кайнап тора. Бу тирәдә бүтән сатып алу нокталары юк, булсалар да – еракта. Шуңа күрә ихтыяжларын канәгатләндерергә йөрүчеләр биредә гел ишле. Ял көннәре керосин алырга чират сузылса, азык-төлекнекендә исә көн саен диярлек ыгы-зыгы. Кайчагында ул, әгәр дә кибеткә дефицит товар китереп бушатсалар, гаугалы чиратка да әйләнә. Һинд чәе, яхшы сортлы колбаса, уылдык, ит тушёнкалары, затлы тортлар пәйда буламы, әллә очар кошлар хәбәр итеп өлгәрә микән, шундук елга бие чират сузыла. Һинд чәе кулга унар гына кап бирелгәнә, кайберләре бөтен гаиләләре белән, хәтта яңа гына тәпиләп киткән сабыйларына хәтле ияртеп килеп, диңгез дулкыннары кебек чайкалган-айкалган чиратка басалар. Этеш-төртеш, ачуланышулар, үпкәләшүләрдән торган киеренкелек, ягъни драматургия еш булгалап тора. Бүгөн андый шау-шулы халык төркеме күрәнмәде. Шулай да бакалея кибете төбөндә тормыш әле дә гөж килә. Әнә бер сәрхүш кибет төбөндә үк тәгәрәгән. Эшләпәле абзый ике шешә аракы күтәрөп килеп чыкты. Шул тирәдә акча санап торучы егеткә: «Рифкәт, барып хатынына житкерегез әле, тагын дуңгыз булган бит Хәержан, югыйсә тагын айныткычка төяп алып китәчәкләр үзен! – дип мөрәжәгать итте. «Яхшы, Әнвәр Хөрмәтович, әйтербөз, хәзер кибеткә генә кереп чыгабыз да!» – дип, ризалыгын белдерде әлегә егет. Теге эшләпәле адәм кибет каршында торган «Москвич»ын кабызып китеп барды. Ахры, берәр житәкче кисәгедер. Хэниф, азык-төлек кибетенә кереп,

бер шешә шампан шәрабы генә алырга ниятлэгән иде, теге ике иптәш аны шәйләп алып, кара бөдрә чәчлө, озын буйлысы: «Братан, егерме тиен акчабыз житми, биреп торалмассың микән?» – дип теләнде. Студентның андый гына мөмкинлөгө бар иде, ул кесәсеннән егерме тиен чыгарып, аңа сузды. «Рәхмәт, братан, икенче күрешкәч кире кайтарырмын, гаеп итмә! Мин – Рифкатә, ә синең исемең?..» – дип сорады.

– Хәниф мин!

– Болай күргән-белгән кешегә охшамагансың, берәрсенә килдеңме әллә?

– Әйе, Галимжан абыйларга!

– Теге Плэтән төрмәсә янындагымы?

– Нәкъ шулай.

– Үзөбезнең кеше, алайса. Сәлам әйтерсең аңа, без бер мәктәптә укыган идек, ул өч яшыңа олырак, беләм-беләм Галимжанны!

– Ярый, егетләр, мин ашыгам, пока, – дип шәкерт кибеткә кереп китте. Биш-алты минут та үтмәгәндер, кире чыгып, портфелен селки-селки, шампан шәрабын кулына тотып тимер юлга таба юнәлде. Тимер юлга житәргә бер илле метрлар кала куаклар булып, тал, өрәңгесе, каяндыр, ничектер тишелеп чыгып үсеп чыккан куралар арасыннан кинәт ике бәндә калкып чыкты. Шапшак чәчләре укмашып каткан, алама гына киенгән берсе: «Тәңкәләреңнән безгә дә берәз өлөш чыгар әле!» – димәсенме?! Икенчесе бәләкәй генә өтек бер бәндә, ярты метрлап булып, арматура тоткан, шуны буш кулына бәргәләп, кисәтү ясап тора.

– Сөз кирәкмәгән, сезнең өчен начар бетәчәк уен уйныйсыз, уйлап бетерегез!

– Син нәрсә, куркытмакчы буласыңмы әллә?

– Кисәтәм генә!

– Кем соң син шулкадәр?

– Альберт Әхәтовтан сорагыз. Әйтер ул сезгә!

– Әллә теге боксёр Альбертмы?

– Шул үзе.

– Башта ук әйтәсең бар иде! – дип, тегеләр артка чиктеләр. Спорт остасы Альберт Әхәтов шушы тирәдәрәк тора иде. Теге ике юлбасарның бу исемне ишетүләре генә булды, кикрикләре тиз шинде. Хәниф тагын бер кат бокс белән шөгыльләнүенә һәм келәмдәшләре күп булуына сөенеп куйды. Кайчагында абруйлы иптәшенең исеме генә әйтү дә ярап куя... Әлбәттә, аңа бу ике бәндәне жир белән тигезләргә ике-өч минут вакыт та житкән булып иде. Майның шундый кояшлы, матур, өстәвенә сөйгәненең туган көнендә бәргәләшеп яту бик үк урынлы булмас. «Аллага шөкер, җиңел котылдым!» дип нәтижә ясап куйды ул.

Ишегалдында шашлык кыздырырга жыенып йөрүче Галимжан агасы: «О-о-о, әйдә-әйдә, Хәниф туган!» – дип, киң итеп елмаеп, кул биреп каршы алды. Комлыкта уйнап маташкан ике бала да яннарына чабып килделәр.

– Ягез әле, Хәниф абыгыз белән күрешегез! – дигәч, биш-алты яшьлек малайлар авызларын ерып кул бирештеләр. Хәниф аларны: «Молодцы, егетләр!» – дип мактады. Айдар дигән өлкәнрәге: «Ә мин үскәч, сезнең

кебек боксёр булам!» – дип куйды. Кечерэк Айраты исә: «Ә мин, Хәниф абый, космонавт булам, Гагарин кебек!» – диде.

– Шәп булачак!

– Ә сез, Резидә апа белән өйләнешкәч, бездә торырсызмы? – дип, Айдары студентны аптырашта калдырды. Өй хужасы – аталары Галимжан:

– Улым, зинһар, Хәниф абыенның башын катырмагыз әле, кирәк булса, бездә дә торып торырлар!

– Әй, ничек кызык булачак! – дип, сабыйлар куаныштылар.

– Ярый, барыгыз, уйный торыгыз! Без абыегыз белән шашлык әзерлик!

Оланнар исә:

– Без уйнап туйдык инде, безнең дә шашлык пешерәсебез килә! – дип карыштылар.

– Ярый, ярый, балалар, энә Хәниф абыегызга булышыгыз! Ул утын ярып. Сез аны мангал янына ташып куярсыз. Мин хәзер итне алып чыгам, кызларга синең килгәнненә дә хәбәр итәрмен, – дип, веранда ишегенә юнәлде. Айрат белән Айдар гына:

– Ура, без дә шашлык пешерәбез! – дип сикерештеләр.

Студент егет, мунча кырындагы утын өеме янына килеп, балтаны кулына тоткач:

– Сез, балакайлар, читкәрәк китеп торыгыз, кырыйгарак, мин хәзер ярам, аннан соң сез килеп алырсыз да мангал янына илтөп куярсыз! – дип кисәткәч, башлаган эшне дәвам итте. Берәздән баскычтан уймак кебек авызын ерып, тулган ай кебек балкып, Резидә чибәркәй пәйда булды. Өстенә яшькелт зәңгәр матур күлмәк элгән, муенына юка шарф ураган кыз: «Сәлам, Хәниф!» – дип исәнләште. Егет, балтасын кырыйгарак куеп, каршысына китте. Кочаклап алып, сабыйларга күз салды. Алар утын ташып маташалар иде, шуннан файдаланып, ялт кына Резидәнең матур иреннәреннән үбөп тә алды.

– Син нишлисөң кешеләр янында! – дип, кыз уңайсызланган булды. Борылып караса, ике олан да утын пүләннәре тоткан килеш Хәнифнең галәмәтләрен зур кызыксыну белән күзәтеп торалар иде. Кыз: – Ярый, ярый, Хәниф, үпкәләмә, соңыннан! Чыннан да, яхшы түгел, йә, ничек минем күлмәгем? – дип боргаланып алды.

– Искиткөч! Бик килешә, тәненә ятып тора!

– Рәхмәт! Жизни белән апа бүлгө!

– Алайса, мин дә кечкенә генә булса да бүлгөмне бирим әле!

– Юк, юк, Хәниф, табын янында! Тагын бер генә кеше килеп житсен дә, апа үзенә ахирәтөн дә чакырган. Кичке сәгать бишлөргә житешербез дигән. Хәзер бишенче ун минут. Ул арада бесөдкадагы өстәленә, шашлыкны да әзәрләп бетерәсе бар, чаптым мин, матурым, өйдә югалтмасыннар! – дип, чибәркәс керөп тә китте. Бары тик артыннан баскычта ниндидер жылы энергетика эленөп калгандай төсөлды. Ничек рәхәт икән сине шулай яратсалар, үзөң дә сөйсөң, шундый гүзәл зат синеке булсын әле, бәхөт түгөлме?! Зур шатлык бу, әлбәттә!

Ыгы-зыгы килөп кайнаша торгач, сәгать биш тә тулып куйган икән. Ул да түгөл, капканың аръягыннан машина сигналы хәбәр салды. Өстәл тирәсөндә кайнашкан Роза ханым:

– Луиза Фэрхэтовналар килеп житте, мин хэзер каршы алырга чыгам! – дип, кулларын кар кебек ак тастымалга сөрткэли-сөрткэли, капка ягына юнэлде. Аръякта Роза ханымның: «Әй, вакытында килеп життегез, ахирэт, бигрэк төгэл дә кешеләр инде үзегез! – дигән, чуп-чуп итеп үбеп алганнары ишетелде.

– Әйдәгез, әйдә, Луиза дустым, рәхим итегез! Табыныбыз эзер, якты чырай, такта чэй дигәндәй, түргә узыгыз!

Кече капкадан купшы гына киенгән, тулы гәүдәле, халыкчанрак итеп әйтсәк, тупылдап торган, колагына ай формасында ясалган алтын алкалар таккан, беләгенә көмеш беләзек кигән, чәчен тау сыманрак итеп баш түбәсенә өеп кундырган, кабарып торган иреннәренә мул итеп иннек сылаган түти пәйда булды.

– Әйдә, әйдә, Артур энем, бер дә тартынып торма, барысы да үзөбезнекеләр, түрдән уз! – дип, хужабикә бер яшь адәмне дә түргә узарга кыстады.

– Ну молодец та инде үзегез, нинди беседкалар ясаткансыз, – дип мактап жибәрде кунак хатын.

– Галимжан үзе житкерде аны! Күптән хыялланып йори иде, менә Резидә сеңлемнең туган көненә насыйп булды да куйды.

– Афэрин, афэрин, Галимжан, булдырасың! Их, миңа гына бирмәде инде шундый уңган-булган ирне! Ә бу теге булачак артистыбызмы инде?! – дип, сынаулы-житди күзләре белән Хәнифне тикшереп, үтәли тишеп карады.

– Әйе, әйе, безнең якташ, күрше Балчыклы авылы егете! – дип аңлатты берәз уңайсызланып, гафу үтенгән сымак, хужабикә ханым.

– Әй, ул артистлар тормышын да әйтер идем инде. Хәерче зарплатасына ничек яши торганнардыр. Өстәвенә, рәтле-башлы гаилә тормышлары да юк, ел буге гастрольдә! Хатыннары нишләп бетә торгандыр ялгыз калгач?! Галимжан абзасы түзмәде:

– Әйдәгез, Луиза, Артур энекәш, беседкага узыгыз! Калганын, чәйләр эчә-эчә, тәмләп, шунда сөйләшербез, – дип әйтеп куйды, кунак хатынны кинаяла, төртмә сүзләреннән аерып өчен.

– Хэзер, хэзер, Галимжан, кергәч тә сөйләшербез, чыккач та дигәндәй... Тагы ни... Шул инде... Элегрэк Нариман урамында директор урынбасары булып эшләгән идем ич әле, азык-төлек кибетендә. Шунда Академия театры да ерак түгел. Әй агыла инде артист халкы, әй агыла! Күпчелеге аракыга килсә, кайберләре яхшы колбасасын да теләнә. Биргәлим инде, кызганыч бит! Нәрсә булса да сорап, аена бер-ике тапкыр ялтырап килеп чыгалар. Бер көнне баш режиссёрлары кергән: «Луиза ханым, Мәскәүдән критиклар-яһүдләр килә, яхшы колбаса кирәк», – ди. «Булыр, – мәйтәм, – әгәр дә теге «Әлдермештән Әлмәндәр» дигән спектакльгә дүрт чакыру бирсәгез», – дим. Жөн ачуларымны чыгарды! «Менә мин сездән товарны сатып алам, ә сез миннән театрга бушлай керергә сорыйсыз!» – димәсенме?!

Бу вәсвәсәне тыңлап торган Хәнифнең битләре кызыша башлады. Кем арбасына чүп ыргытылганын аңлап алган иде инде ул.

– Артистларның да гаиләләре дә, гаиләсезләре дә бар! Бик бәхетле яшәүчеләре дә! – дип әйтеп ташлады Хәниф, түземлеге бетеп.

– Бер дә үпкәләмә, энем, без күбрәк яшәгән бу дөньяда, яшьләргә акыл

бирергэ телибез икэн, бер гөнаһысы да юк аның, шулай бит, Роза ахирэт?! Беткэн, ди, дөнъяда төшемле эш! Шулай бит, подруга? – дип акланып алды. Хужабика, бэйрәмнең тәмсезләнә башлаганына борчылып:

– Сүзне аны өстәл янында да сөйләшеп була, әйдәгез, табын артына, ризыкларыбызның бәрәкәте китмәсен, – дип, катгый рәвештә түргә өндәде. Хәниф сөйгән яры Резидәгә күз салып алды. Кәефе кырылган иде аның. Бер мизгелдә булачак артист тагын ниндидер чит күз карашларын сизеп алды. Башын кисәк борып караса, Артур дигәннәре унжиде яшен тутырған туташка сынаулы, тәвәккәл караш ташлап басып тора иде.

– Улым Артур, әйдә, минем янга, Резидә туташны да үзең белән алып кер! – дип әмер бирде Луиза. Туташ кына түзмәде:

– Мин үзем, үзем, Луиза апа! – дигәч, Хәнифкә борылып: – Әйдә, бергә керәбез! – дип пышылдады.

Артур исә, өстән генә күз ташлап, горур гына атлап, беседкага кереп китте. Мәжлес, ниһаять, унжиде яшен тутырған кызны котлау мизгелләренә килеп житте. Башта сүзне Галимжан агасы Хәнифкә бирде.

– Хөрмәтле Резидә! Мин сиңа чын күңелдән бәхет, саф мәхәббәт, озын гомер теләм. Һәрчактагыча шаян, шат күңелле булып кал! – дип әйткәч, портфелен сузылып алып, аннан муенса чыгарып, каршысында басып торучы кызның муенына элде. Аромат фабрикасы чыгарган «Ландыш» исемле хушбуйны да сузды. Хужа:

– Әйдәгез, шуның өчен шампан шәрабын да тотып куйыйк! – дип өндәде. Бокаллар бәрелешеп чыңлады. Сүзне Дәрвишләр бистәсендәге кибеттә директор булып эшләүче симез гәүдәле Луиза Фәрхәтовна алды:

– Эш күп май аенда, шуңа карамастан, барысын да читкә этәрәп, хөрмәт йөзеннән, дустым, сезгә килергә ниятләдек. Танк училищесы начальнигына шалтыратып, улым Артурны увольнениюгә җибәрүләрен сорадым. Бик зур рәхмәт чакыруыгызга, Роза ханым, Галимжан әфәнде! Бик шатланып килдек, чөнки Роза белән торговый техникумда бергә укыдык, ахирәтләр булдык. Хәзер дә, Аллага шөкер, йөрешәбез, инде яши торгач, туганнар кебек булып беттек. Аның бертуган сеңлесе Резидушканы да үз сеңлем кебек күрәм. Үзе чибәр, үзе уңган, булдыклы, тыйнак кыз бала! Ир бәхете өчен туган, булган ул! Сеңлем, сиңа менә улым Артур белән нык сәламәтлек, озын гомер, бәхетле гаилә тормышы телибез. Киләчәгең уңышлы булсын, йәле, балам, безнең чәчәк букетын бир әле табыныбыз сәбәпчесенә! – дигәч, Артуры кызга кызыл розалар сузды. Луиза ханым сүзен дәвам итеп: – Инде тагын бер бүләгебезне икебезнең исемнән дә тапшырсам, күңелебез бик шат булыр иде, – дип, кул сумкасыннан көмеш беләзек һәм ислемай чыгарды. – Менә бусын Саба ягындагы Юлбат авылында яшәүче остадан яраттым, йәле, уң кулыңны суз әле! – дип, беләзекне Резидәгә кидерде. Ә менә монысы театр-концертларга барганда сөргенергә француз хушбуге, идеальный парфюм хатын-кызлар өчен, «Шанель» дип атала. Нәкъ яз-жәй көне сөргенә торганы. Ә исе, ә исе, искиткеч! – дип, Резидәгә сузды.

Аптырап та, гажәпләнәп тә калган кыз: «Сез нәрсә, Луиза апа, шул хәтле чыгымнар ясамасагыз. Бу бит гади генә туган көн бәйрәме!» – диде.

– Синең кебек балага бер нәрсә дә жәл түгел, бәхетле бул, сеңлем!

Галимжан, синең баяның кайда эле, улым Артур, «Күбөлөгем»не уйнап жибәр эле, жырлашып та утырмагач, нинди бэйрәм, ди, инде ул!

Кунак егет Артур торып басты. Баянның каешларын жылкәсендә жайлагач, төймәләргә баскалап алды, шуннан соң гына уйнап жибәрде. Киң ишегалды жыр тавышына күмелде. Беседка кырындагы зур лампа тирәсенә жыелган бөжәкләргә хәтле ут яктысында бөтерелсәләр, Луиза ханым: «Күбөлөгем, түгәрөгем, асыл кошым, сандугачым сайрап жибәрә микән», – дип сузды. Аңа Галимжан, Роза, Резидә кушылды:

Күбөләк гөлләргә кунса,
Гөлләр тибрәнә микән?

Аның артыннан «Алмагачлары», аннан «Жидегән чишмә» дә яңгырады. Барысы да моңланганда, Хәниф кенә битараф калды. Шунда егет кабат Артурның чәнечкеле, масаючан карашын чамалады. «Менә мин артистлыкка укымасам да, бәреп ектым сине!» дигәндәй, күзләре ялтырый иде. Ниһаять, бар да тынып калды. Роза хужабикә:

– Хәзер, жәмәгать, Галимжаным юнәтеп кайткан «Татарстан» торты белән тәмләп чәй эчәрбез, кадерле кунаклар, әйдәгез эле, Артур энекәш белән Луиза дустаның концерт номеры өчен шәрабларыбызны тотып куйыйк, аннары, сөңлем, чәй табыны ясарбыз, – дип, бокалын күтәрде. Тәмлә торт каба-каба, эчемлек белән сыеклагач, Галимжан жизнәй:

– Хәзер бэйрәм хөрмәтенә, бәлкәм, Хәниф тә уйнап бирер безгә! – дип куйды, хәйләкәр күзләре белән егетебезгә төбәлеп.

– Әйе шул, шулай шул! Бүгенге бэйрәм хөрмәтенә берне жырлап бирмәсәм! – диде егет, эченнән генә йорт хужасының зирәклегенә рәхмәт укып һәм баянын алып торып басты. – Әлеге жыр Резидәгә багышлана. «Бөрлегәнәм – бер генәм!» дип атала, – дигәч, төймәләр буйлап бармакларын йөгертәп алды да үзенә тенор тавышы белән жырын сузып жибәрде. «Бөрлегәнәм-бөрлегән, син бит минем бер генәм!» дигән сүзләрдән кыз аңа шомырт кара күзләре белән тутырып карады. Икенче жыр итеп, Хәниф «Әлдермештән Әлмәндәр» спектакленнән «Ала карга» жырын башкарырга булды. Югыйсә үзен дә баярак ала карга кебек сизә башлаган иде. «Ала карга дигән, әй, асыл кош, / бөдрә талларыма ник кундың? / Ник кунганыңны да белмәгәч, / якты дөньяларга ник тудың?» – дип тәмамлады. Күренеп тора, елтыр күзгә генә кәфе кырыла бара иде. Роза ханым шунда: «Әйдәгез, бер рәхәтләнеп, кыз чакларны искә төшереп биеп тә алык эле!» – дип тәкъдим ясады. Бэйрәм ишегалдында, асфальт өстендә дөвам итте.

Менә Роза ханым Луизаны чакырды, анысы Галимжан хужаны, тыпыр-тыпыр китерделәр ишегалдын. Ут яктысында кишет директорының алтын-көмеш алкалары, кыйммәтле ташларына хәтле бэйрәм хөрмәтенә нурлар сибеп балкыдылар. Артур гына моңсуланып калган, көтмәгән иде ул Хәнифтән мондый осталыкны. Әнисе биергә чакырса да, боегып кына селкенде. Чөнки форсат кулыннан ычкынып бара иде. Аңа әнисе Луиза Фәрхәтовна кисәтеп, әйтеп куйган иде бит: «Резидәне үзгә карат, югалып калма, югыйсә аның артыннан хәерче кемсәсеннән төшкән, булачак артист

кисәге чабып йөри, ди, күрсәт үзеңне! – дип, колагын игәүләгән иде. Инде аның елтыр күзләре мескен генә жемелди башлаган иде. Шулчак карашы мунча тарафына төште. Чибәр Резидә туташ каршында үзен зурдан күрсәтергә менә бит мөмкинлек. Ошатты ул әлеге туташны! Матурлыгы, тыйнаклығы ташып тора. Сөйләшкәндә дә тавышы чишмә чылтырауларына тиң икән!

Артур беседа кырыена эленгән бокс перчаткаларын күреп алды. Мунчаның уң кырында турник та урнашкан, аның белән янәшәдә генә бокс капчыгы да жайлаштырылган. Ул спорт перчаткаларын алып, жеңләрен эченә тыкты, бияләйләрне кулына киеп, спорт жайланмалары янына юнәлде. Калын үгез тиресеннән тегелгән кара төстөгә озынча капчыкны бар көчәнә дөмбәсли үк башлады. Үзе суккан саен ике борын тишегеннән «фуф» та «фуф» дип һава өреп чыгара. Йорт хужасы Галимжан абыйның елтыр күз кыланмышларынан инде болай да күңеле болгана башлаганы сизелә иде. Хәнифкә күз кысып куйды да теге мактанчык этәчкә:

– Шәп кенә дөмбәслисең бит син, Артур энекәш! – дип, салам кыстырып жибәрде.

– Мин – ике мәртәбә училище чемпионы! – дип, тагын да гайрәтләнебрәк уңлап-суллап каршылык күрсәтә алмаган бокс капчыгын фуфылдып бәргәләде, һава өреп чыгарып дөмбәсләде егет. Аның гайрәтләнгәнән якыннанрак күреп калырга теләп, хатын-кызлар да, сүзләреннән аерылып, бетмичәрәк, сөйләнә-гәпләшә, ирләр ягына юнәлделәр. Кибет директоры Луиза ханым, товар саткандагы кебек, әлеге дә баягы улы елтыр күзгә мактаудан туктатмады.

– Роза, жанкисәгем, бик тырыш, бик булган бала үстердек ирем Муса белән. Мәктәптә дә алдынгылар рәтендә йөрдә. Танк училищесында да бокс белән шөгыйльләнә, баянда да сиптерә генә, Аллага шөкер, йөзсезбәзгә кызыллык китермәде, менә шуны бел!

– Шулай, шулай, ахирәт! Алма агачыннан ерак төшми диләр ул, – дип жөпләде хужабикә, ярарга тырышып. Резидә, теләр-теләмәс аларга ияреп кенә, арттарак килә иде. Ул нишләптер күңелсезләнеп калган, үз-үзенә урын таба алмаган кешегә әверелгән кебек. Жете кара күзләрендә сагыш та бар төсле. Ханымнарның Артурны якин килеп күзәтүләре булчак танкистны тагын да ныграк әрсезләндереп, дәрәжәләндереп жибәрде. Хәнифкә атап: «Менә шулай сугалар аны, артист иптәш, сезгә анда танцы-мансы, поклон-моклоннарда гайре башка нәрсә өйрәтмиләр дә бугай!» – дип мыскыллы уң башлады. Театр училищесы студентының ачуы кабарса да, сиздермәскә, сер бирмәскә тырышып, дәшми калды. Резидә туташ кына аның өчен уңайсызланып, борчылып басып тора иде.

– Нәрсә, артист иптәш, эң генә бәргәләшеп карыйсың килмиме соң? – дип, теге тәкәббер егет дорфагына тәкъдим ясады.

Хәнифнең авырлыгын саклар өчен айлар бие ачлы-туклы йөреп суырылып калган чыраена усал чаткылар сибелде.

– Мин алай ук булдыра алмасам да, сезне рәнжетмәс өчен генә сөйләшеп карарга була. Галимжан абый, тагын берәр пар бияләйләрең юкмы соң? – дип сорады.

– Нишләп булмасын, табабыз аны! – дип, хужа ныклы адымнар белән

мунча баскычының ишегенә юнәлде. Бу хәлдән Роза ханым гына канәгать түгел иде.

– Галимжан, кирәкми, уеннан уймак чыгара күрмәгез тагын! – дип кычкырды. Ике кулына ике бияләй тоткан ир кеше мунчадан килеп чыкты.

– Борчылма, карчык, ир кеше яуда сынала ул диләрме әле? – дип, Хәнифкә бияләйләрне кидерә үк башлады.

Луиза ханымның май баскан күзләреннән шатлык нурлары сирпелде, ут яктысында кыйммәтле йөзек ташлары кебек ялтырый ук башлады.

– Улым, Артурчигым, зинһар, каты суга күрмә, имгәтеп ташлавың бар, бигрәк арык күренә бит егетегез, – дип, кимсетеп алырга да уңайсызланмады.

– Яхшы, маман! – диде бәбкәче, тәвәккәл генә җавап биреп.

Галимжан хужа үзе дә бу спортның рәтен белә иде, ахрысы.

– Боксёрлар, бияләйләрегезне киегез, кул бирешегез! Яхшы! Икегезне дә кисәтәм, кендектән түбән, башның арткы ягына сугу юк, сөйләштекмә? – дип, көндәшләрнең ризалыгын алды. Артур профессионалларча, башын уңга-сулга бутап, жилкәләренә аударгалады.

– Беренче раунд, бокс! – дип әмер бирде рефери, ягъни судья ролен үтәгән галижәнап хужа. Резидә, ике сугышчыга да күз салып, уңайсызланып, борчылып тора иде. Артур бит буйга да бер башка озынрак, гәүдәгә дә нык күренә, Хәниф каршы тора алырлык микән дип борчылып, сөйгән егетенә күз салды. Болай да юка иреннәре кысылып, нечкәрәп калган егетнең күзләрендә иман-шәфкать күренми иде. «Йа Хода, ни белән бетәр икән бу хәл?» – дип борчылып куйды кыз. Артур эшнә тизрәк хәл итәм дип, һөжүмгә ташланды, шул уңайдан сул кулы белән бар көченә йодрыгын Хәнифнең башына ыргытты. Артист егет уң якка тайпылып удардан сакланып калды. Шул уңайдан үзе сул кулы белән астан өскә таба көндәшенең бавырына бар көченә йодырыгын томырды. Артурның «ах» итеп ыңгырашып сыгылуы булды, Хәнифнең уң кулы белән яннан томырган кискен бәрүе елтыр күзлә тәкәбберне жиргә сузып салды. Бер мәлгә аптырау, гажәпләнү катыш тынлык урнашты. Ул да түгел, Луиза ханымның май баскан чырае җимерелде, калын иренле, уймак кебек авызы оран салды:

– Улым, бәгърем, нишләттеләр сине?! – дип улап, улы Артур алдына тезләнде. – Бәдбәхет, кеше үтерүче, милиция чакыртыгыз хәзер үк, милиция! – дип, бәбкәченең өстенә иелеп, битләреннән үбә, чәчләреннән сыйпый-сыйпый, елый башлады. Битен каралтып, керфекләренә сыланган буяулары агып төште. Ул арада куркып калган Галимжан чоланнан нашатырь спирты алып чыгып, чирәм өстендә ятучыга иснәтте. Этәч егет селкенеп куйды, күзләрен ачты. Ул әле ни булганына төшенеп бетә алмый иде. Тирә-якка сәерсенеп карап тора башлады.

– Улым, жанкисәгем, кайсы жирең авырта, балам, бердәнберем минем! Ну, Роза подруга, рәхмәт сиңа, бик әйбәт кунак булдык, бик зур рәхмәт! Минем бердәнберемне! – дип шыңшып тезеп китте. Галимжан исә:

– Йәле, Луиза, урындыкка утыртык әле Артурны, рәткә килә ул хәзер, борчылма! – дип иелеп, егетне култык астыннан кочып алды. Хәниф тә аңа ярдәмга ташланды.

– Кагылма, кагылма, кабахәт, бандит, минем улыма! – дип карышты түти. Югалып, куркып калган Роза ханым да:

– Менэ бит, Луиза, торды, Аллага шөкер, барысы да яхшы булыр! – дип, иптәш хатынын жайларга кереште.

– Мин аларны дуска, кешегә санап, күчтәнәчләр күтәрәп, улымны ияртеп, Дәрвишләр бистәсеннән үк килгән булам! Оятсызлар сез! Эңә Резидәгезне шул бандитка бирегез, тәк дәмбәсләп яшәсен хәерче нәрсәсеннән төшкән хулиган! – дип ярсыды кунак хатын, ут астында нәфрәтлө күзләрен, алтын-көмөшөн, бизәнү әйберләрен ялтыратып. Резидә дә туган көн бәйрәме бозылганга әрнеп:

– Луиза апа, улыгыз Артур үзе чакырды бит аны, Хәнифнең бер гаебе дә юк, – дип аңлатып карады.

– Моңысына хәтлө шуны яклап торган була бит! Чык, алайса, үзенә, безнең малайга берәр тәрбиялө, атаклы кеше кызы табылыр әле. Яшәгез эңә коры токмач белән кибеттән юнәткән сеңерлө, сөяклө ит кимереп. Аны рәтлө кешеләр хәзер этләренә дә бирми! Чукунышып китегез барыгыз да, – дип, улы янына килде. Артур аңына килеп беткән иде инде. Елтыр күзләренә курку ингән. Элеккегә гайрәтлегеннән берни дә калмаган иде. Ул хәзер бөрөшөп килгән хәерсез бер адәмне хәтерләтә иде. Әнисенә карап:

– Кайтырга кирәк! – дип, сызгырык тавыш белән әйтөп куйды.

– Хәзер, улым, хәзер китәбез! Бер генә минут та, бер генә секунд та калмыйбыз без бу йортта! Хәзер, жаным, хәзер, такси тотавыз да бу нигезгә мәңгә аяк басмыйбыз бүтән!

Резидә кырыдан гына бу тамашаны карап торган Хәниф янына килде:

– Шул кадәр сукмасаң! – дип куйды.

– Мин бит аны шулкадәр сыек булыр дип уйламаган идем, – дип, гаеплө кешө кебек сөйгәнөнөң күзләренә карады. Бу вакытта инде Артур да үзенөң нинди хәлгә тарганын төшөнөп беткән иде. Ул Резидәләр тарафына юнәлдө. Анасы Луиза:

– Улым, кая барасың син? – дидө, бәбкәчө өчөн борчылып.

– Гафу итегез инде, бигрәк уңайсыз килеп чыкты, – дидө ул мөскөн генә тавыш белән Резидәгә. Аннан Хәнифкә карашын юнәлтөп:

– Син гади генә кешө түгөл! Гармунда да шәп уйныйсың, боксны да беләсөң, шәп томырдың син миңа! Гаеплө, гафу ит! – дип баш иде дә борылып китөп барды. Анасы гына үзөн йөгәнли алмый, бимазалануын дәвам итте:

– Шулардан гафу үтөнөп торган буласың, әй, балакаем, нинди тәрбиялө, нечкә күңөллө бит инде ул бәбкәчөм, – дип, аркасыннан сөйдө.

– Ярый, Луиза дустым, рәнжөп-үпкәлөп китмәгез инде, безнең бер генә дә гаебебез юк бит, – дип жайларга тырышты хужабикә.

– Әгәр икенчө юлы да бу зимагурны чакырсагыз, мәңгә аяк басасым юк йортыгызга! Белөп торыгыз! Мәңгә! – дип, көчлө ут яктысында таккан алтын-көмөшләрөн елтыратып, инде күңөлө йомшара башлаган бай апай улы Артур артынан капкага юнәлдө. Роза ханым белән сеңлөсө Резидә кунакларны озатырга капканың аръягына борчылып чыгып киткәч, Галимжан аның янына килөп:

– Бүгөн кайтып йөрмә инде, берәз иркөнлөп сөйлөшөп утырырбыз. Соңыннан Роза апасөң верандага урын салып бирер үзөңә, – дип тәкъдим итте.

– Яхшы, Галимжан абый, – дип кенә куя алды шәкерт.

Менә шулай итеп Резидәнең унжиде яше тулган кичә кинәт кенә тәмам булды. Айның арт ягында тагын ниләр бардыр? Тагын нинди галәмәтләрән күрсәтер икән бу дөнья? Әлегә билгесез иде.

Күптән түгел генә кеше тавышларыннан гөжләп торган ишегалды тынып калды. Өлкәннәрне күзәтеп, чемченеп утырган сабыйларның да шат авазлары ишетелми. Ничек инде ишетелсен, өлкәне башын өстәлгә салып, кечкенәсе озын утыргычка сузылып ятып, төшләр күрәләр иде. Резидә туташ белән апасы Роза, ашамлыктарны барлап, өйгә суыткычка ташый башладылар. Көнә буге чабышып элсерәп йоклап киткән балаларын Роза ханым: «Әй бәләкәчләрем, бәбкәләрем минем!» – дип, йомшак жирләреннән жиңелчә генә чәбәкләп алып, назлап чыкты. Аннан ишегалдындагы мангалны чистартып яткан иренә:

– Галимжан, аннары балаларны караватка кертәп салырсың әле, икесе дә оеп йокыга талганнар, – диде.

– Яхшы, карчык, – дип җавап бирде ире.

Хәниф тә тик утырмас өчен:

– Роза апа, балаларны үзем генә өйгә кертимме соң? – дип сорады.

– Әйбәт булыр иде, югыйсә Галимжан абзаң бөтен ишегалдын тәртипкә салмыйча туктамаячак әле ул! – диде.

Тагын ярты сәгатьтән ыгы-зыгы кимегәч, алынасы алынып, салынасы салынып дигәндәй, ишегалды да, беседка эче дә тәртипкә китерелгән иде. Корылма эчендә Хәниф белән яңа гына унжиде яшен тутырган Резидә туташ кына утырып калды. Тынлыкны бозып, май киченә салкынча җиле исеп куйды. Шәкерт урындык өстендә яткан студентлар костюмын алып кызның өстенә бөркәндерде. Тагын күпмедер мизгел тавыш-тынсыз карашып кына утырдылар. Әйләнә-тирә тып-тын калган дип әйтер идең, беседканың тышкы ягында эленгән йөзлә лампочка тирәсәндә чебен-черки, күбәләкләр, төнгә бөҗәкләр бәрелә-сугыла гөҗли икән. Нигә алар үтергеч утка, яктылыкка шулай омтылалардыр? Гажәеп инде! Хәниф игътибарын кабат сөйгән ярына юнәлтте.

– Ниләр уйлыйсың?

– Икенче ел йөрибез синәң белән, туганнарың белән дә таныштырганың юк! – димәсенме Тукай кызы. Хәниф бу сораудан уңайсызланып калды.

– Беләсеңме, Резидә, мин бит үги әти белән торам, – дигәч, тагын ни әйтергә икән дип тынып калды.

– Беләм! Барысын да ишетеп беләм, Хәниф. Үги әти белән яшәгәнәңне дә, аларның уртак балалары Фәрит барлыгын да ишетеп беләм.

– Кемнән? – дип аптырады егет.

– Надия барысын да Роза апага җиткереп тора.

– Аңа нәрсәгә кирәк инде минем тормышым? Тагын нәмә җитми инде аңа?! – дип ачу белән әйтеп куйды Хәниф.

– Димәк, нәрсәдер җитми, үчләнә, безнең араны бозасы килә, – диде Тукай кызы, әйтте дә, үпкәләп, башын ян киртәгә борды. «Әй, тинтәк баш, тинтәк баш! Нәрсәмә кирәк булды инде сиңа шул әрсез Надия дигән

бәндәне озатырга!» дигән борчулары кабат калкып чыкты. Сүз өзелеп, пауза барлыкка килде. Күпмедер утыргач, Хәниф ачыктан-ачык сөйләшергә кирәклеген аңлап:

– Гафу ит, Резидә! Үги эти, энекәш, эни белән өч бүлмәле сталинканың берсендә күршеләр белән яшәвемне житкерергә кыюлыгым житмәде, уңайсыз да иде... Үземнең эти белән эни мин сабий чакта ук аерылышалар. Сәбәбе... Эни аны хыянәттә тотта... Тота да сигез айлык баласын, ягъни мине алып, сеңлесе Нурания апам алып торган фатирга чыгып китә. Эти бу хәлгә нык үпкәли, горур янәсе, ярты еллап гомер узгач, эни аерылышырга гариза бирә. Шулай итеп, шәһәрдә Әхмәтхан бабам нигезендә тусам да, язмыш мине Балчыклы авылына кайтарып житкерә. Шулай итеп, мин Тау ягы малаена әвереләм.

Эти килде, тик поезд киткән иде инде. Алданрак, элегрәк юл алган булса, ант итеп әйтәм, әнкәй аны кичергән дә булыр иде. Шуннан соң ул шул йөргән бичәсенә өйләнә, өч балалары бар хәзергә көндә. Инде ул ханым белән дә аерылышкан икән! – дип, егет тынып калды. Тынлыкны Резидә туташ:

– Ә нишләп өч балалары була торып яши алмадылар икән?

– Әнигә эшләгән этлөгә үзенә кире кайтты. Яңа бичәсе аның өстеннән йөргән! Үзе: «Өстемдә нинди киёмем бар, шул килеш чыгып киттем дә шундук гариза да бирдем», – диде.

– Ә теге хатын сөяркәсе белән кушылганмы соң? – дип төпченде Резидә.

– Сөяркәсе этигә килеп, ашап-эчеп дус булып йөргән, бергә АТПда машина йөртүче булып эшләгән адәм икәнлегә ачыкланган. Ул бер айдан соң гына больницадан чыга, этине дүрт елга төрмәгә озаталар.

– Алай икән, – дип сузып куйды кыз. Хәниф исә, ник сөйләгәнәнә үкенеп, борчуга калды. Кем белә, бәлки: «Син дә этиң кебек йөрәмсәк булып чыксаң!» – дип фикерлидер. «Юк, матурым, мин беркайчан да ул адымга бармаячакмын!» дип уйланды эченнән.

– Резидә, мин гомерем буге сине генә сөячәкмен, сине генә яратачакмын! Минем балаларым әтисез үсәргә тиеш түгел. Үзем генә беләм атасыз үсүләрнең авырлыкларын, үзем генә беләм! – дип, кызга күтәрелеп карады. Аның зур матур күзләреннән кайнар яшьләр тама иде.

– Ә инде туганнарым белән таныштырмавымның тагын бер сәбәбе бар. Күршәдә бик эшәке жанлы рус яши, татарларны күрә алмый. Эчеп алса, төне буге сүгенә. Кечерәк чагымда куркудан өнем китә иде. Хәзер юк инде, үзе өркидер...

Нәфрәт

Кечкенә Никита да барлык балалар кебек үк урамда чабарга, йөгерергә, куышып уйнарга, кышларын Таштау урманы тавыннан чаңгы-чана шуарга ярата иде. Еш кына, иптәшләре белән бәхәсләшеп китеп, дөмбәсләшкән чаклары да булгалады. Төн караңгылыгына калып, озаграк йөрсә, анасы Наталья ханым, урамга чыгып, яңгыравыклы тавышы белән: «Никиш, шайтан баласы, кайда йөрисең син, көне буге өйгә кайтмыйча, татарлар алып китәрләр әле үзеңне!» – дип өркетә иде. Атасы Евгенийдан да ишеткәләгәнә бар аның.

Бермәлне алып кайтырга дип өеп куйган эзер печәннәрен урман алачыгыннан урлап киткәннәр. Күрше авыл татарларыдыр инде дип фаразлады шул чагында ата кеше. Хәлбуки, татарларда угрылыкка каршы жазалар бик каты куелган, балаларны кечкенәдән: «Кеше әйберенә тимә, кулың корыр!» – дип кисәтеп үстәрсәләр дә. Шуңа күрә исламдагы халык чит-ятныкына тию түгел, үзәккә үтәрлек корылык килсә дә, әйләнеп тә үтәләрдер әле, Аллам сакласын! Соңыннан ачыкланганча, печәнне югары очның сакаурак бәндәсе, авылдашлары Михаил чәлдәргәне билгеле булды. Атасы татарларның катнашы юклыгын әйтеп, аңлатып та тормау сәбәпле, малайның күнелендә бу тырыш, эшчән халыкка карата юшкын ныклап утырып калды. Ә кичләрен эне-сеңелләре йокламыйча аналарын интектерсә: «Йәле, ятыгыз, югыйсә татар бабайка алып китәр үзегезне, казанга салып пешереп ашар!» – дип, сабийларының котын ала торды. Шул сәбәпле, жирле татар халкына тискәре карашта тәрбияләнган рус балаларының эшәкерәкләре, шимбә-якшәмбе үзләренәң Красноглинка авылларының урамнары аша узып барган, яхшы атларга яхшы дирбияләр жиккән татарларга кантарлар, ташлар ыргытып калырга да күп сорап тормый иде. Андый көннәренә өлкәннәр үзләренәң үсмерләренә күз-колак булырга дип, урамга ук чыгып утыралар.

Беркөнне Евгенийның мәнсез малае Никита таш ыргытып, арбада утырып, урам аша пристаньга үтеп баручы күрше Балчыклы авылы кызы, соңыннан ачыкланганча, Нураниянең маңгаен ярды. Рәнжәп елаган, бите буйлап кызыл кан агып төшкән бу кара чутыр кызның бик чибәр икәнлеген генә хәтерләп калды нәфрәтле малай. Шул арада Евгений аны күлмәк якасыннан эләктереп алып, чирәмгә сугып екты. «Подлец, что ты делаешь, убью, зараза!» – дип, тагын кизәнде. Ул арада анасы Наталья чыгып өлгерде, иренәң кулына ябышып: «Үтерәсең бит баланы!» – дип, чәрелдәп кычкырып жибәрде.

– Үтерсәм дә ярый, күрмисеңмени, Зәйнәт дусның кызына таш белән бәрәп, башын тиште, кабахәт! – дип, ярып сөйләнеп алды. Аннан арбага якынарак килеп: – Зинһар, кичер инде, Зәйнәт брат, күрәп өлгерең бетеп булмый иблисең, йәле, кызым, йәле, карыйм әле... Наталья, чүмәлә баш, торма бакча карачкысы кебек, бар, тиз бул, чүпрәк белән су алып чык! – дип кычкырды.

Баланың битен юдыртып, чиста тукума белән уратып бәйләделәр. Никита бу хәлләргә ерткыч жанвар кебек капка ярыгыннан шыпырт кына карап, күзәтеп торды. Соңыннан теге кызыга анасы бер таба конфетлар чыгарып бирде, жылы чәй эчертте. Үзенәң дә бәрәп чыккан күз яшьләрен алыяпкычына сөрткәләп:

– Зинһар, рәнжемәгез инде, зинһар, кичерегез инде шул зимагур малайны! – дип сөйләнде. Татар Зәйнәт белән рус Евгений, капка төбәндәге эскәмиягә утырып, тәмәке көйрәтеп гәпләшеп алдылар.

– Прости, Зәйнәт братан, очень неудобно перед вами! – дип, атае кабат гафу үтенде.

– Ничава, Евгений брат, что подделаешь, дети, – дип, урыныннан торды. Кул биреп сабуулашты. Атае: «В обратном заезжай!» – дип, артларыннан кычкырып, кунакка чакырып калды. Евгений ишегалдына керсә, малае аңа киртә чатыннан кыргый бүре баласы кебек усал итеп карап тора иде.

– Ты понимаешь, что наделал, я с её отцом всю Гражданскую прошёл?! – дигәч, «Әй, нәрсә аңлайсың син!» – дигәндәй, кулын селтәп, өйгә кереп китте.

Никита гына аның артыннан: «Что ты их защищаешь, не они ли украли твои дрова, сено?» – дип, ярып кычкырды. Тик шулай да теге кара чутыр Нураниянең матур йөзе, зур кара шомырт күзләре аның күнеленнән китмәде. «Нинди матур кыз!» дип уйлады ул. Үсә төшкәч тә, алтынчыда укыганда, жәй көне этисенә иптәшкә жигүле атка утырып, күрше Балчыклы авылына юл тоттылар. Алар әлеге дә баягы үзләренә дә кергәләп, хәл белешеп йөргән Зәйнәт абыйларына тукталдылар. Малайның күнеленә курку инде. «Хәзер теге чактагы кыланышы өчен татар малайлары жыелышып килеп дөмбәсләсәләр» дип борчылып уйланды. Хужа абый шунда:

– Улым Фәргәть, энә, Никитаны алып кереп чәй белән сыйла әле! – диде.

Теге кара чутыр малай аның янына килеп, русчалатып:

– Әйдә, пошли! – дип, үзе артыннан ияртте. Рус малае курка-шикләнә генә артыннан иярде. Үзенә йөрәгә дөп-дөп типте, өйдә бит теге гүзәл кыз Нураниянең дә булуы ихтимал. Нәкъ шулай булып чыкты да. Кыз сәке чатында зур табада тәлинкә-чәшкәләр юа иде. Никитага шул хәтле уңайсыз, оят иде. Ул хәтта әллә кире чыгып китәргә микән дип тә уйлап куйды. Шулай да бөтен ихтыяр көчен жыеп:

– Здравствуйте! – дип әйтеп салды. Кыз елмаеп аңа карады, сүз әйтмичә башын гына селкеп куйды. Малай аның маңгаендагы таш эзен дә шәйләп алды. Ул оятыннан башын түбән иде. Нурания:

– Абый, чәйне үзәң ясарсың инде, бал-варенье сәкедә, ит менә бу табада, – дип, чыгып китте. Фәргәть:

– Ни стисняйса, садис, әйдә! – дип, урындыкка күрсәтте. Малайлар дәшми-тынмый гына чәй эчтеләр. Шатыр-шытыр иттереп каткан перәннеке кимерделәр. Никита үзе чәй йоткалады, үзе маңгай астыннан гына бүлмәне күзәтте. Биредә бөтен әйбер дә тәртип белән тезелгән, идәннәре дә кәрәз кебек сап-сары, алтындай, мичнең аклыгыннан да чисталык, пөхтәлек бөркелеп тора иде.

Тагын ярты сәгәтгән инде алар ишегалдына чыгып, бөтен каралты-кураңны тикшереп, кушаяклап чабыштылар. «Йолдызкай» дигән колынга чирәм йолкып алып кереп сыйладылар. Фәргәтнең чиле-пешле русча сөйләшүе дә аңлашыр өчен жите кебек, тәржемәче дә кирәк булмады. Никитага күп кенә сүзләр болай да аңлашыла иде. Әйдә, дуга, камыт, арбаларны үзләре дә шулай атыйлар, хәтта этиләре үзләренәң отаңларына охшаган. Фәргәть ана «Пайдум, әйдә, этиләргә» дигәнне шундук аңлап алып, татар малаена ияреп, тау астына ыргылып чабып төшеп китте. Аста инеш ярында, чирәм өстенә жәймә жәеп, өлкәннәр үзләренчә бәйрәм итеп утыралар иде. Малайларны күреп, Зәйнәт агай гына:

– Идите, идите, вам здесь не место, Фәргәть улым, өлкәннәр янында утырырга ярамый, – дигәч, уйнакчан малайлар кире тау ягына йөгәрделәр. Бу Балчыклы дигән авылда йортлар да бик матур икән, күбесе төрле буяуларга буялган. Красноглинкадагы кебек үк түбәләре шифер, калай белән ябылганнары да житәрлек. Татар малае Фәргәткә ияреп чабып йөри торгач, көн узганын сизми дә калды Никита. Кире кайтканда ул атасыннан: «Папан, а почему вы не в доме гуляли?» – дип сорады.

– Потому что, сынок, у татар водку выпивать большим грехом считается. Поэтому мы с моим другом Зайнетдином подпольно сидели, у них кечкенәләргә андый столларда катнашырга да ярамый. Учти, сынок! Очень чистоплодный народ, очень ответственные они! – дип, сүзен бетерде өлкән Букаев. Шулай итеп аларның «Зайнет друг»тан камыт сатып алу тарихы тәмам булды.

Татарлар белән янәшәдә үскән Никита барыбер бу халыкны өнәп бетермәде. Өнәр иде, туган көненнән башлап үсеп балигъ булганчы: «Татарлар – ерткычлар, татарлар – вәхшиләр, татарлар рус халкына зур зыян салганнар» дигән вәсвәсә рус малаеның канына гына түгел, күзәнәкләренә хәтле үтеп кереп сеңә торды.

Татарлар белән аңа Гитлер фашизмына каршы сугышта да катнашырга туры килде. Көрәле авылы егете кече лейтенант Мәгъсум аны яралы килеш сугыш кырыннан сөйрәп алып чыгып исән калдырды. Сүз дә юк, рәхмәтле ул якташына, үлемнән коткарды. Әле алып чыккач та чәрдәкләнеп беткән, кан белән оеган башын спирт белән эшкәртеп, ныклап бәйләп тә куйды... Госпитальдән кайткач та, ике якташ егет гел аралашып яшәделәр. Шундый көннәренң берсендә Никита иптәшенә үзенң яшьлек хатирәләрен сөйләде. Ничек итеп татар кызы Нураниянң маңгаен таш белән бәрәп яруын, соңыннан ул кара чутыр чибәр кызга гашыйк булуын, атасына ияреп барып, аны күреп кайтканын да тәмләп, ничектер ләззәтләнеп сөйләде. Мәгъсум аннан:

– Ә нишләп соң яратуыңны үзенә житкәрмәдең, бәлки кыз да сиңа битараф булмагандыр? – диде.

– Ничек инде житкерим, ди! Ул бит басурманка, мин – христиан! – диде дорфа гына Никита.

– Булса соң, сиңеңчә мөселманнар кеше түгелме әллә? – дип үпкәләбрәк әйтеп куйды иптәше.

– Дело не в этом, Максум, үзең беләсең бит, безнең якта татарлар белән аралашып янәшә яшәсәк тә, гаилә коручылар, өйләнүчеләр булмады. Булса да мин хәтерләмим, белмим.

Мәгъсум уйга калды. Ничек бу егеткә тарихны аңлатырга икән, ул үзе эзерлекле иде, вузда укыганда да үткәннәрдә казынды, кайбер остазлары аңа шыпырт кына кемнең кемлеген, кайдан-кайчанлыгын әйткәлиләр иде. Шулай да Никитага кайбер хәлләрне житкерергә уйлады...

– Никита, мин сиңа сөйлим сөйләвен, тик бу әйберләр икебез арасында гына калсын, кайберәүләрнең дәрәс аңламаулары бар! – дип үтенде.

– Әлбәттә, Мастюк, –дип куйды иптәше.

– Безнең халыклар ислам, христиан диннәре кәргәнче үк аралашып, кыз бирешеп, кыз алышып яшәгәннәр. Шуңа күрә сездә татар канының, бездә сезнеке булуына гажәпләнәсе юк. Русның күп кенә патшалары, кенәзләре татарлардан туган. Иван Грозный да, Мамай мирзаның оныгының оныгы Борис Годуновлар татар кенәзләре, саный китсәң, йөзләгән, меңләгән алар. Наполеон сугышының данлыклы герое Денис Давыдов та Батый ханның оныгының оныгы! Юкка гына Бонапарт: «Кайсы гына русны тырнап карама, анда татар каны ага» димәгән ул заманда.

Никита иптәшен ул чакта НКВДга чакмады чагуын, шулай да әкрәнләп кенә читләште ул аннан. Аның баш мие дәрәс кабул итәрлек дәрәжәдә түгел иде инде. Мәгъсум дә аның ышанмаганлыгын аңлагач, нидер төшендереп маташмады. Никитага ни генә сөйләсәң дә, аның ышанмаячагын аңлады. Рус малаеның трофей баянда сугышчан жырларны сыздырганын да якын килмичә, читтән генә тыңлый торган булды. Үзе дәрәслеккә караганда ялганга тизрәк ышаналар шул кешеләр дип уйлап куйгалады.

Сугыштан исән-сау әйләнеп кайтты ул. Башта үзенә туган авылы Красноглинкасында фермада терлек караучы булып эшләде. Ул елларда әле жимерек сыер абзарлары, ачы-туклы терлекләр, өстәвенә, хезмәткә өчен акчалата түләү юк. Бер көнгә 300 грамм икмәк саналуын санала да, әгәр елын уңышлы килсә, яңгыры да вакытында яуса, кояшы да тиешенчә чыкса! Әгәр ел әйләнә терлек карасаң, көзен 100 кило икмәген аласың, әзмәз генә саламын да бирәләр. Зур көч салынган, кара тир түккән мондый хезмәткә бик аз иде аның әжәре. Никита да көне буга эштә йөрәп, кичләрен клубта кызлар биетеп ятудан туйды. Өстәвенә, сугыштан киң кайткан галифесы, китеп тузды, рәтле-башлы яңа киём алып кияр иде, мөмкинлегә юк. Атае Евгений карт та, көннәрдән беркөнне хәленә кереп, аны: «Улым, Казанга китеп кара син, энә бит, Митрофан абзаның өлкән улы Андрей да Пороховойга извозчик булып урнашкан, уч тутырып акча ала, ди, торырга барактан бер бүлмә дә биргәннәр, кит шунда!» – дип өндәде.

Кузгалды ул! Эшкә дары заводына токарь булып урнашты. Өч ай буена өйрәнчеклектә йөрдә дә, соңыннан үзенә икенче разряд биреләп, станок артына чын эшче буларак бастырылдылар. Хәрби завод буларак, хезмәт хаклары да туйганчы ашарга җитәрлек, әле өс-башка киём юнәтергә, тектерергә дә кала иде. Үзе кебек бер иптәше белән Телевышка баракларының берсенә кечкенә генә бүлмәгә урнаштырылдылар. Биредә тәрәзә төбенә кечкенә генә өстәл терәгәч, ике ян стенага ике карават куйгач, үтеп-сүтеп йөрерлек кенә ара калды. Ашны егетләр коридорда ишек төпләренә башкалардан күрәп урнаштырылган керосинкада әзерли башладылар. Аш пешерүнең ишек төбендә булуының җитешсез яклары да җитәрлек иде. Ачыграк авыз булсаң, итле ашыңны йә булмаса бәрәңгәне савыты-ние белән үк күтәрәп киткәлиләр иде. Кайчагында керосинканың үзен дә чәлдәрәп чыгып киткән очраклар булды. Ә инде биредә яшәүчеләрнең бала-чагалары аш пешерү механизмының йә тәрәзәсен төртеп тишәләр, йә фитилең боргалап, керосин тутырылган тартмасын төшәрәп җибәрәп, мәшәкать ясыялар. Барак үзе терлек фермасын хәтерләтә. Биредә совет дәүләтенә эшче куллары, эмма дә ләкин иң хәерчеләре яши. Хезмәт хакы алган көннәрдә ярты барак исерек булып, бер өлеше каннары кайнап, жүләрлекләре ташып чыкканнары төрле сәбәп табып, битләре жимерелгәнчә дөмбәсләшәләр дә. Бу үзенә күрә сугыштан соң килеп кергән йола кебек иде. Ә сәбәбе? Сугышам, бәйләнешәм дисәң, сәбәбе гел генә табыла да тора икән аның! Нигә минем хатынга күз аттың, нигә минем иптәш малайга начар сүз әйттең, нигә начальникка җиткердең, нигә әллә кем булып йөрисең яки ник керосинкадагы ашы чәлдәрәп кебек мең төрле сәбәп табылып кына тора.

Никита белән Андрейга да Югары Осланнан килгән бөркетләр сәбәп табып бәйләнгәннәр иде, сугышта кан коеп, үлем арасында йөрөп кайткан ике ир-егеткә дүрт исерекне бәргәләп ыргыту кыенга туры килмәде. Шуннан соң инде алар белән санлашып кына сөйләшә башладылар. Өстәвенә, бәйрәмнәрдә Никитаның гармунда сиптерүләрен күрөп, егетнең абруе бермә-бер артты. Туган көн булса да, бала туса да, берәр өлкән яшътинен пенсиягә чыгу бәйрәме дисеңме, гармунчы Никитаның урыны түрдә. Аның бармакларының осталыгын ишетеп алган цех начальнигы Александр Осипович:

– Сиңа, энекәш, «ТАССРның X еллыгы» мәдәният сараена үзешчән сәнгатькә йөрергә кирәк. Үзәбезнең цех исеменнән куела торган концертлар белән конкурсларда катнашсаң, бәяң дә үсәр иде, хәзер бит аның гармунчылары да бармак белән генә санарлык, күпләре яу кырында ятып калдылар, – дип үтенде. Никитаның эштән арып кайткач, тагын чыгып китеп, әллә кайларда йөресе килми иде, чөнки әче таңнан торып, яңадан хезмәткә чабарга кирәк. Аптырап, тинтерәп йөргән шундый көннәренә берсендә Андрей белән алар кишеткә юнәлделәр. Каршыларына төз гәүдәле, күкрәкләре, арт саннары ташып торган, сары калын ике чәч толымы тезенә хәтле салынып төшкән бер чибәркәй очрады. Егетләргә караш ташлап алган коңгырт күзләреннән нурлар бөркелә иде кебек. Әллә нәрсә булды икесенә дә. «Кем соң ул?» – дип сорады сихерләнгән Никита. Андрей белмәгәнлеген аңлатып жилкәләрен генә сикертеп куйды. Кыз артыннан чыккан бер ир аларның кем белән кызыксынганны күрөп: «Дүртенче цехта эшли ул, мәдәният сараена хорга да йөри, сигез яшълек малае бар, ире Әүхәт сугыштан кайтмады», – диде дә китеп барды. Берәз баргач, борылып: «Исеме Ньюра аның!» – дип тә өстәде. Чибәр хатын күздән югалганчы артыннан карап тордылар. Әйтерсәң лә аларга язмаган бәхет еракка китеп эреп юкка чыга бара иде. Никита: «Хороша Маша, да не наша!» – дип авыр сулады. «Их, баласы булмаса, бүген үк өйләнер идем мин аңа!» – дип, Андрей да уйлап алды. Никита: «Баласы булса ни, өйләнмичә генә барып, яратып-сөеп яшәргә дә була бит!» – дип, эченнән генә хыялланып куйды. Аннан иптәшенә: «Әйдә, братан, шушы кайгыдан бер туйганчы эчик әле!» – дип, кишет ишегенә юнәлде.

Шимбә көнне Никита, тик ятканчы дип, Петров паркына китте. Бакча буйлап сузылган юл кырыйларында чыршы, нарат агачлары үсә. Ике тәгәрмәчле сары төстәге мичкәләрдән бер кырыйда – квас, икенче ягында сыра саталар. Сусауларын басарга ир-атлар чираты тезелгән. Тагын да эчкәрәк үтсәләр, юлның сул ягында такта өстәлләр куелган, берсендә домино сугалар, икенчесендә – шашка, өченчесендә шахмат ярышлары бара. Кайнап тора икән чыршы-нарат агачлары үскән әлегә парк дигәннәре! Паркның бер башында тактадагы фигураларга карап каткан шахматчылар арасында үзләренең цех начальнигы Александр Осиповичның да утыруын шәйләп алды. Ул аның күзенә чалынмас өчен бу тирәдән читкәрәк китәргә ашыкты. Каршыда таганнар чайкала, халык гөж килә, балалы ата-аналар да житәрлек. Әйләндергечкә утырып бөтерелер өчен дә чират торалар. Никитаның да таганда атынасы килеп китте. Инде ниятен тормышка ашырам дип кенә торганда каядыр бакча эчендәрәк жыр башлап жибәрделәр. Бик матур

тавышлы хатын-кыз: «Эй, каенкай, каенкай!» – дип суза иде. Егетне ниндидер билгесез бер көч шул якка тартып китерде. Чибэр генэ хатын-кыз икэн ул. Рус милли киеме ничек килешэ үзенэ, толымнары күкрэгенэ ятып, тезенэ хэтле төшкэн. «Тукта, тукта, теге Нюра дигэн хатын түгелме соң бу?» Егет сэхнэгэ якынак килде. Нюра бит бу, үзе генэ түгел, тавышы да нинди матур икэн! Никита жырчыны сокланып тыңлады. Коңгырт күзлэренэ кереп китэрдэй булып, өзелеп торды ул сэхнэ кырыенда. Көчле кул чабулардан гына исенэ килде. Тагын берне жырласа жарар иде дип теләде. Ләкин Нюраны икенче берәве алыштырды. Ничек танышырга икэн дип баш ватып торганда, кемдер, аның жылкәсенэ кулын куеп: «Нәрсэ, Никита, ял итэргэ чыктыңмы?» – дип сорады. Ул аның начальнигы Александр абзасы иде.

– Эйе, Александр Осипович!

– Бик эйбэт, улым, вакытында яхшы итеп эшлэргэ дә, яхшы итеп ял итэ белергэ дә кирәк, хуплыйм! – диде житәкче.

– Мин дә менэ шушы хорга гармунда уйнарга булса да йөрер идем, – дип куйды Никита.

– Бик эйбэт булып, син бит анда үзебезнең цехны данлыячаксың, аракы эчеп, эч пошырып барактан-баракка йөрүлэрдән дә арынырсың. Ял көннэрендэ концертлар белән колхозларга чыгарсыз, өере белән чибэр кызлар янында буталыр, тирэ-юнеңдэ гүзэл табигать – бу романтика түгелме?! Эй, синең кебек яшэ чакларым булса, үтте дә китте шул! – дип, ачык күңелле житәкчесе уфтанып куйды.

– Мин болай каршы түгел дә, алырлар микэн соң? – дип, егет Осиповичка сораулы караш ташлады.

– Синең кебек егетлэрне дә алмасалар, оятларына көч килер, эйдэ, кереп чыгык әле яннарына, – дип, цех начальнигы сэхнэнең арткы ягына юнәлде, Никита да аңа иярде.

Жәйге концерт, тамаша кую майданчыгының артындагы эскәмиялэрдэ үзешчән сэнгатэ артистлары урнашкан. Киёмнэргэ хэтле шунда өелгән, янәшэдэ ширма куелган, берсе чыкса, икенчесе кереп китэ, киенеп чыга тора. Егет күзлэре белән Нюраны эзләде. Ләкин чибэр хатын күренмәде. Кайда икэн соң ул, әллэ кайтып киткәнэн күрми-шәйләми калды микэн.

– Аркадий Абрамович, сез кайда? – дип, житәкчесе оран салды. Ул да түгел, сэхнэ артыннан чал чөчө калкынып, күпереп торган абзый күренде. Карчыганыкы кебек кәкрәеп килгән борынлы, калын кашлы, баш түбәсенэ элгән кечтеки түбэтәйдән иде ул. Зур бүксәсен төшеп китмәсен дигэндэй уң кулы белән тотып, сэхнэ баскычыннан төште дә: «Ай-вай-вай, Александр туган үзе килгән, нинди жыллэр ташлады икэн, шахмат уйнар идек, концертым бетмэгән. Концерт бетсэ, бер кружка сыра эчәрмен дигән идем, сез килеп чыктыгыз менэ, – дип сөйләнөп, Никитаның житәкчесенэ кулын сузды. Аннан егеткә карап: «Александр туган, бусы энэң түгелдер бит?» – дип сорады.

– Юк, миндэ токарэ булып эшли, гармунда да сиптерэ генэ, бер тыңлап карамассыңмы дигән идем.

– Тыңларбыз, нишләп әле без аны тыңламаска тиеш, ди, яшэ, талантлы иптәшне! Менэ хәзер тагын бер-ике минуттан соңгы номер башкарыла да мин сезнеке инде, Александр туган, – дип, абзый кеше хәйләкэр күзлэрен

ялтыратып, ярты метр алга чыгып торган бүксәсен дерелдәтеп, хихылдап куйды. Ниһаять, концерт тәмам булып, Аркадий Абрамович, киләчәктә дә очрашырга язсын дип, пәрдәне япты. Кырыйдарак баянын футлярына жайлап тыгып маташкан кара бөдрә чәчле, шомырт кара күзле кавказ халкын хәтерләткән кешегә:

– Йәле, Гера туганым, баяныңны жыештырырга ашыкма әле, бире китер, атаң малы түгел, заводныкы! – дип, Александрга күзен кысып куйды. Музыкант инструментны кабат жайлап кына тартмасыннан чыгарды да Аркадийга китереп тоттырды.

– Йәле, братуха, осталыгыңны күрсәт! Гера дускаем, русча көйләрне мәтәштерә, тик татарчасы юк инде. Сез, энекәш, татарча да уйный алмыйсызмы?

– Кирәк булса, өйрәнә ул, Аркадий брат! – дип, цех житәкчесе Никитага карады.

– Безнең бит Нюра чибәркәй татарча да жырлап булдыра, татарлар арасында үскән. Югыйсә дары заводында күпчелек мөселман халкы, ә без аларның моңнарын яңгырата гына алмыйбыз. Вот в чём проблема! Интернационал икән, программа тулып, жанланып торсын! Татарчага биючөбез бар, жырчыбыз да бар диярлек, тик татарча уйный белүчөбез генә юк. Һәм мин андыен да табарга тиеш. Йә, ничек, Никита энекәш, булдырысыңмы? – дип, егеткә карады. Никита берәз уйланып-икеләнеп торгач, Нюра дигән исем дә чыккач:

– Ярый, бер-ике көйне өйрәнәрмен ничек тә булса, фронтта чакта Максум дигән иптәш сорагач «Арча көен» мәтәштергән идем. Килеп чыгар кебек! – диде. Шулчак ширма эченнән киёмнәрен алыштырган, өстенә кызыллы-аклы сызыклы күлмәк кигән хатын үзе күренде. Аркадий Абрамович:

– О-о-о, менә бит үзе безнең тупылдап торган гүзәлләрнең гүзәле, чибәрләрнең чибәре Нюра Ивановна үзе. Йәле, йәле, безнең тирәгәрәк кил әле. Менә бу янып-пешеп торган егетез Никита исемле. Фронтларда утлар-сулар кичкән, ләкин ижатка булган мэхәббәтен аяусыз канлы сугыш кырында да югалтмаган, күнелен суытмаган. Нюра чибәрем, сез «Арча көен» әз-мәз генә беләсезме?

– Да, Аркадий Абрамович, чүт-чүт беләм.

– Әйдәгез әле, алайса, шул чүт-чүт многострадальный көйне жиппәрегез, тыңлап карыйк әле иркәнләп! Народ просит, прошу вас, дорогие товарищи, – дип, күп сөйләргә яратучы абый тагын нотык тотып алды. Никита көйне искә төшерергә тырышып, төймәләргә баскалады. Тулып, ташып торган калын толымлы Нюра ярдәмгә алынды.

Арча якларына барам әле,
Ярым Арча ягында шул,
Ярым Арча ягында! –

дип яңгыратып алып китте. Баянчы егет тә, саташа-дөресләтә, кызга ияреп барырга тырышты. «Януларым-көюләрем гел синең өчен генә», – дигәч, жырчы әллә нишләде. Башта дерелдәп-дерелдәп алды да, аннан үксеп елап жибәрде. «Гафу итегез мине!» – дигәч, кинәт борылып, аллея ягына китеп барды. Бик сәер булды алар өчен әлегә гамәл.

– Аның ире фронттан кайтмады. Арча ягыннан иде, – дип, Аркадий Абрамович авыр сулап куйды.

– Ярыймы, мин аны куып житеп тынычландырсам, бергә көйләр дә өйрәнәсебез бар?

– Тынычландырсаң, син генә тынычландыра аласың инде, Никита братишка, без алай жайлый алмабыз инде аны хәзер, – дигәч, Аркадий агасы белән цех житәкчесе көлешергә үк тотындылар.

– Да ну вас! – дип, фронтовой егет кыз киткән якка юнәлде. Абрамович аның артыннан:

– Дальний баракларның жиденчесендә тора ул! – дип кычкырып калды.

Ял көннәрендә мәдәният йортында, кайбер атналарда салаларга чыгып, концертлар бирә торгач, балалы хатын булса да, чәче-башы белән гашыйк булды Никита. Баштарак ул татар астында калган нәрсә дип рәнжеп-үпкәләбрәк йөрсә дә, үзенә язгы елга кебек ташыган хисләрен жинә алмады, өйләнергә булды. Шунысы уңай килеп чыкты: үги улы Әхмәтне татар әбисе иманнан язмасын дип үзенә тәрбиягә алды. Бу үчле, кара эчле Никитага күпмедер дәрәжәдә тынычлык китерде.

Ничек туры килә бит, Хәнифнең әнисе Гөлчирәгә өч бүлмәле сталинканың бер бүлмәсен бирделәр. Ә калган икесендә Никита, Лариса түтәләре ике оланнары Нюра һәм Толик белән урнашты. Хәнифкә барактан соң әлегә торак бик ошаса да, балконлы бүлмә элөкмәде дип ухылдап та куйгалады. Әй, алай дисәң, мин әни янына каникулда гына киләм ич дип юаткан иде үзен. Ә инде бишне бетереп Казанга бөтенләйгә күчеп килгәндә күрше кызы Ларисаның түшләре калкып чыгып, бик чибәр затка әйләнгән дә куйган иде. Әйләнми ни, бабасы: «Уналтыда, унжидедә кызның матур чаклары!» – дип жырлый лабаса, кайчагында: «Кызның татлы чаклары!» – дип тә жибәргәли әле. Уллары Толя, әнисе әйтүе буенча, унсигез яшен тутырып армиягә изге бурычын үтәргә китеп барган. Менә шулай башланып китте үсмернең кала тормышы.

Әй, беренче айларында кыен булды малайга Казан каласына ияләшүләре. Уйнап-үскән авылын, туганнарын, дусларын сагынып сыкрады. Каникуллар житкәнән түземсезлек белән көтеп ала башлады. Элек авылдан әнисе янына кунакка гына килә иде. Хәзер исә, киресенчә, биш вакыт намазлы булган Зәйнәтдин бабасын, үз баласы кебек назлап үстергән әнисенәң абыйсы Мәүлетдинне, аларның үз бертуганнары кебек булган биш балаларын исенә төшереп, бичарадан-ничара дигәндәй, кешегә күрсәтмичә генә елап та куйгалап, озак интекте ул Балчыклысын сагынып. Ич кенә дә күз алдыннан китмәде. Хәтта нахакка аны рәнжеткән авыл зимагурлары да күңеленә якын тоела башлады. Менә тагын пөхтә итеп жыештырылган түр бүлмәдә өстәл артында догалар укып утыручы Зәйнәтдин карт күз алдына килде...

– Бабай, анда нәрсә дип язылган соң?

Зәйнәт карт башта гарәпчә, аннан кечкенәдән төпченергә яраткан оныгына татарчага тәржемә итте:

– Раббй йәссиф вә лә түгәссир сәһһил галәйнә йә раббй вә тәмлин билхәйр!

– Бабай, э нишлэп безнеңчә язылмаган соң?

– Аллаһы Тәгаләгә шулай кирәк булгандыр, шулай иң башта язылган ул, улым! «И Раббым! Жинеләйт һәм авырайтма, безгә уңайлык ит. И Раббым, һәм хәерә белән тәмамла!»

Чиста-пөхтә итеп киенгән, тәһәрәтен яңарткан, сакал-мыгын төзәттергән бабасы Зәйнәт карт янында жылы итеп ягылган кышкы ызбада чисталык бөркелеп торган түр бүлмәдә догалар тыңлап утыруы үсмер Хәнифнең күнеленә рәхәтлек бирә. Бабасы аны гел миһербанлы, гадел булырга өнди: «Явыз булма, улым, эшәкелек эшләсәң, икеләтә-өчләтә үзең кире әйләнеп кайта, – ди. – Урамда кем белән генә очрашсаң да, сәлам бир, чит кешеләр булса да». Кечкенә Хәниф уйга кала: «Нишлэп соң, алайса, кайбер малайларның уйлары гел явызлыкта. Кирәк-кирәкмәгәнгә дә бәргәлэп-суккалап китәләр». Әй, Хәнифнең дә әтисе Нәжип үз янында булса, бирегә кайтып алар белән торса! Бабасы әйтмешли, колхозда эш бетми ул. Монда да машиналар бар бит, тәк чабып йөрер иде. Бабасына печәнән, саламын, утынын да ташыр иде. Әйтүләре буенча әтисе икенче хатын алган, ди. Юк шул, юк! Әй, әтисе дә биредә булса! Аңа килеп бәйләнгән малайларның арт сабакларын укуытыр иде. Ярый әле, әнисенәң абыйсы Мәүлетдин бар! Күрше малае Рөстәм:

– Аны тагын сапа малайлары кыйнадылар! – дип житкереп кенә тора. Абзасы, теге ике шайтан таягын су буенда тотып алып, колакларын акыргып борган иде. Хәзер бу тирәдә сирәк күренәләр. Мәүлетдин абыйсы:

– Нишлэп шул бүтәкәләргә үзеңне кыйнаттырып ятасың, нишлэп әйтмисең? – дип сорады.

– Бераз үскәч, мин үзем аларны акылга утыртам, абый! – диде Хәниф. Өлегә шайтан таяклары, ишле булып, үзләреннән ике-өч яшыкә кечерәкләрне рәнжетүдән тәм табалар, көчләрәкләргә өчәү-дүртәү ташланып, дөмбәсләргә дә күп сорап тормыйлар иде.

– Каян килгән соң аларга, бабай, шул хәтле эшәкелек, явызлык?

– Иманнары булмаганга, улым. Кечкенәдән рәтле-башлы тәрбияләнмәгәнгә! – дип аңлатты бабасы.

Биш намазлы карт бабасы догалар укуын дәвам итә. Ул белем эстәгәндә үсмер дә тик тормый, бабасы биргән дәфтәргә карандаш белән гарәп хәрефләренә охшатып билгеләр төшерә, йә булмаса пирамида-һәйкәлләргә охшаган рәсемнәр дә ясый. Бу чагында өйдәгеләр аяк очларына гына басып, тавыш чыгармаса тырышып, шыпырт кына йөриләр. Кече якта коймак-кабартма, бөлеш кебек нигъмәтләр пешереп, көндөгечә мәш килгән тутания апасы, ягъни Фәүзия жингәсә дә, табак-савытлар шалтырап, тынычлыкны бозмасын дип, Аллаһы Тәгаләгә мөрәжғәть итеп, гаиләсенә, авылына хөрлек, тынычлык, исәнлек-саулык сорап догалар укып утыручы иманлы картның игътибарын изге китаптан аермас өчен сак кылана. Нинди хөрмәт, олылау иман ныгытып, иман өстәп утыручы аксакаллы бабасына! Шулай да тиз сизүчән борыннарда кече яктан тәмле исләр дә үтеп керә. Догалы йорт булганга микән, кем генә пешеренмәсен, Фәгыйлә тәтәсеме, жингәсә Фәүзия йә булмаса әнисенәң сеңлесә Гөлбикә апасы дисеңме, нинди генә аш-су хәстәрләмәсеннәр, ашап туймаслык тәмле, бәрәкәтле чыга. Бабасының китап укып бетерүе була, Фәүзия жингәләре ишектән башын тыгып: «Әти, әйдә, тамак ялгарга утыр,

кул юарга комганга жылы су салдым!» – дип, өстәлгә өнди. Теге шайтан таякларының да явызлыклары оныгыла, рәхәт ана туганнары арасында!

Ә менә авыл явызларыннан котылып, шәһәргә яшәргә килгәч, күршеләре Никита дядя явызларның явызы булып чыкты шул. Ул Гөлчирәннең улы Хәнифне дә өнәмичә: «Прибавились тут!» – дип, ямьсез итеп каршы алган булса, хатыны тәтя Нюра исә: «Это же родной сын Гали!» – дип куйды.

– Не хватало здесь татар! – дип, гадәттәгечә тик торганнан кабат эшәке күнелен ачып күрсәтте дә кухнядан чыгып китте. Тетя Нюра гына ире өчен акланып:

– Исегез китмәсен, шулай ычкынгалап куя, сугышта контузия алган булган! – дип аклана. Үзе сөйли, үзе газ плитәсе, су краны янында ут уйната. Ул пешергән борщ, щи, солянка, рассольник кебек шулпалардан бөтен кухняга эчкелтем ис тарала. Күрше апа үзе хәстәрләгән нигъмәтләрне: тозлаган кәбестә, помидор-кыярны да бик еш куллана. Өллә яшь организмы витамин сорагангамы, әлегә ашлар Хәнифнең күнелен ымсындыра. Ләкин сорап алып ашап карарга кыюлыгы житми. Калын толымлы, олпат гәүдәле күрше түтәнен күңеле тыныч, Никитасы гауга күтәрмәгән йә булмаса балыкка киткән чагында булса, бөтен әйләнә-тирәсенә мәрхәмәт белән карый. Әгәр дә инде ире салып кайтса, гадәттәгечә сәбәп табып, гауга чыгара, фатирда тынычлык бетә. Моңсулык, тирән сагыш биләп ала түтинең күзләрен. Эчеп алса, ирне тыям димә. Ә бәйләнергә сәбәп табылып кына тора. Йә кызы Ларисага: «Кайларда йөрисең син төне буге, яшь себерке?!» – дип ябырыла. Төз гәүдәле бик килешле чырайлы чибәр күрше кызы әлегә гел кабатлана торган гаугалардан туйган, түземлеге бетеп: «Яшәргә бирәсеңме син безгә, хайван!» – дип ярысып кычкыра. Контузияле Никита, саңгырау булса да, көчле тавыш белән әйтелгән ачулы сүзләренә төгәл ишетә.

– Ах, син яшь сөйрәлчек, атаңа каршы әйтәсең! – дип, фронтовик итләч кулын күтәрә.

– Нишлисең син, Никита! – дип, һәрвакыттагыча Нюра түти арага килеп керә. Кызына дип күтәрелгән йодрык хатынның битенә менеп төшә.

– Син ник рәтләп тәрбияләмисең аны, үзең кебек әнчек булганын телесеңме?! Аннан татарга кияүгә чыгар! – дип, хатыны аша кызына кабат сугарга омтыла. Ләкин күз төпләре күгәрәп чыккан күрше апасы:

– Бар, чыгып кач, кызым, Әхмәт абыйларыңа барып кун! – дип үкси.

Шул ыгы-зыгыдан котылып өчен унынчы классны бетереп йөргән чибәр кыз өйдән чыгып шыла. Ләкин ызгыш-гауга көчәя генә.

– Синең аркада Анатолий чактан гына Фарида исемле татар калдыгына өйләнмичә калды. Ярый әле, вакытында үзем туктатып калырга өлгердем! Яткан булыр идегез хәзер антихристлар үрчетеп, анагызны сатыйм! – дип, өч бүлмәле фатирны котырган тавышы белән дер селкетә.

– Житте инде, Никита, житте! Балаларны изүең генә житмәгән, күршеләрнең дә теңкәсенә тиясең. Нишләп алар ишеге төбенә төкереп-какырып китәсең, алар сиңа нинди начарлык эшләгән соң? Бәдрәфкә керсәләр, утларын сүндерәсең, ваннада юынырга бикләнсәләр, тәрәзәгә үрмәләп карап йөрисең. Никита, үтенеп сорыйм, ташла эчүеңне, балаларга да, күрше-күләнгә дә тынгылык юк, зинһар! – Ләкин эчеп-тыгынып алган, күзләре явызланган күрше абыйлары тыелырга уйламый да.

– Син улым Анатолийны бик эздэн генэ татаркага өйлөндөрмөдөң! Үзең татарга кияүгә чыккансың, сагынасыңмыни? Хәзер кызың классташы Жәүдәт белән очрашып йөри икән, убью всех, татарга кияүгә чыгып кына карасын, бишенче этаждан ыргытам!

– Никита дим, үзең дә беләсең бит! Толя улымнан сөйгән кызы Фәридәне көчлөп ташлаттырдың. Ә хәзер нәрсә?

– Ә нәрсә хәзер?

– Улым армия хезмәтендә! Ә килең бала тапты да, үзең беләсең, нәрсә эшләп йөргәнән!

Никита, алышыңган үгез күзләре белән акаеп карап:

– Нишләп йөргән инде ул? – дип сорады.

– Баласын әниләренә ташлап типтерә хәзер!

– Ә теге Фәридәң типтермәгән булып идеме? Зато Надя үзебезнеке!

– Фәридә тәрбиялә ата-ана баласы иде. Өстәвенә, мөселман кызы булуына карамастан, улыңны чын күңелдән сөйдө. Ә Надя бит аны яратып чыкмады, ир исеме кирәк булганга гына ризалашты. Анатолий белсә, нишләр инде, жанкисәгем! Асылынып үлө бит ул бу мәсхәрәдән! Фәридә белән аларны Ромео белән Джульетта дип йөртәләр иде, – диде бәхетсез хатын. Үсмернең күрше апасын кызганып күңелә сыкрады.

– Житте, карт себерке! Син генә балаларны аздырып бетердең! Теге татардан туган көчек Әхмәтеңнең эзе дә булмасын биредә! Бик сагынсаң, үзең барып күрерсең! – дип ярсудан акылын югалтып барган күрше абзые өстәлдән фарфор тәлинкәне алып бәрде, ахры, нәрсәләрдер челпәрәмә килде. Ә күрше бүлмәдә утырган Хәниф, үз бүлмәләрендә тын алырга да куркып, гаугадан өнә китеп, бирегә генә бәрәп кәрмәсә ярар иде дип борчыла. Хәтта вакыт-вакыт үзенә татар булып тууына үкенеп тә куя. Бабасының Балчыклы авылында тыңлап үскән догаларын авыз эченнән генә кабатлай: «Хәсбүнәлләһу үә нигъмүл-үәкил», – ди, ягъни: «Безнең иманыбыз – Аллаһы, ул иң күркәм вәкилдер!»

Күршедәгә тавыш кульминациясенә жите. Тетя Нюраның: «Үләм, үләм, үләм, нишлисең, кабахәт!» – дип чәрелдәп, үксеп-үкереп елаганы ишетелә. Хәниф исә куркуыннан карават астына кереп качардай була. Күрше апасы кыйналуудан эрнеп бар көченә: «Помогите, помогите, үтерәләр!» – дип кычкыра. Мәрхәмәтле хатын бик кызганыч аңа! Ләкин жиденче класс баласы Хәниф аю хәтле, зур бүксәле, симез, битен сипкелләр баскан бәндәне нишләтә алсын? Күрше бүлмәдә ызгыш дәвам итә. Акылын жуйган абзыйны инде беркем дә туктата алмый. Бөек Ватан сугышында катнашкан, үзен татар иптәше үлемнән алып калган контузия зехмәтле дэдәй айга ике-өч мәртәбә гауга куптара, вәхшиләнә. Трагедиянең ахыры гадәттәгечә тәмамлана. Кызы Лариса милиция чакырткан булып чыга, бу юлы да Никитаны аяк-кулларын каерып бәйләп, көчкә сөйрәп алып чыгып китәләр. Бу галәмәтләр айдан айга кабатлана, дәвам итә. Ләкин абзыйны казаматта да озак тотмыйлар, сугыш ветераны дип, айнуга кире өенә чыгарып жиберәләр. Кызлары Лариса гына: «Әни, ник түзәсең, ничек терпиш сине аны, аерыл да аерым торыйк, иртәме-соңмы үтерәчәк ул безне! Жүләр бит ул!» – дип эрнеп елай.

Салкын чырайлы булса да, нинди матур гәүдәле, матур йөзле, чибәр шул

күрше кызы. Эгәр йөзөндә иман нуры да булсамы! Ни кызганыч, иманга урын калдырмый шул явыз Никита! Фатирларында кызлары оятыннан башын иеп йөрсә, табигате белән ягымлы күрше хатыны тәтя Нюра: «Ой, простите, пожалуйста, этого дурака! И вам, и нам бернинди тынычлык юк!» – ди. Хәниф күзләре күгәрәп чыккан ханымны бик кызгана. Никита язын-көзен балык тотарга чыгып югалгач кына, коммуналь фатирга тынычлык иңә. Күрше апасы белән әнисе Гөлчирә, чөкер-чөкер килеп, тәмле ризыклар пешерәләр дә, бер-берсен сыйлашып, сөтлө чәйләр эчеп, эч серләрен сөйләшеп, рәхәтләнеп яшәп калалар. Өч бүлмәле фатир ике хатын-кыз тудырган жылылыктан балкып тора.

Шулай итеп Никита дэдәй, кыш буга эзерлек эшләре алып барып, ел саен ике-өч айга балык тотарга чыгып югала. Күрше абзыйның жыенуы шуннан гыйбарәт: ул искерә барган ипи телемнәрен киңтерә. Аннан... Хәнифләр каты итеп һинд чәе эчәргә яраталар. Бу галәмәт аларның чордан-чорга, гасырлардан-гасырларга, буыннан-буынга тапшырыла, күчә килгән. Авыр эшләр: печән чабу, утын яру, бура күтәрү, жир сөрү кебекләрен башкарганда, әлбәттә, мөмкинлек булганда, татар сусауны басар өчен әйрән, кымыз йөрткән. Тик чәйнә даими кулланган, чәй көндәлек эчемлеккә әйләнгән. Бәйрәм табынында да, килгән кадерле кунакларга иң беренче ошбу шифалы, тереклек сәләтен күтәрүче сыеклыкны китергәннәр. Ул мәжлестә чакырылуучыларның юлда арганлыкларын таратып, кәефләрен күтәрәп жибәрер өчен дә файдалы булган! Зәйнәт бабасы сөйләвә буенча, хәтта һинд, кытай чәенә кытлык булганда да, чәйсез тормаган татар халкы. Кырдан, тау сыртларынан кырка үләнә жыеп эчкән, аны «капур чәе» дип тә йөртәләр икән... Русларда ул «иван чәй» дип атала ди. Чөнки Россия аны Европага тонналап, вагонлап сатканга, андагы жирле халык аны шулай итеп «Иван чәй» дип атып башлаган.

Никита дэдәй күршеләренә бик еш чәй эчкәнлеген, иске чәйнә түбәрләрен чүп чиләгенә түгкәннәрен күрәп, үсмер Хәнифкә: «Син ул чәй түбәрләрен юкка ташлайсың! Ул балык тотарга бик файдалы. Мин аны ипи белән изеп, йомарлап суга ыргытам да, шуның исенә балык жыела! Менә мин тәрәзә төбенә эмаль кәстрүл куям, жыя барыгыз шуңа!» – дип үтенгәч, әнисе дә, Хәниф үзе дә чәй чүбән шул савытка жыя башлады. Күрше абзасы, балыктан кайтач, күчтәнәч итеп корбан, судак, табан балыкларынан өлеш чыгаргалый. Ире күрмәгәндә Нюра түти тагын өстәп тә бирә әле: «Гая, менә ал, юкса барыбер бозылып бетәчәк, яхшылап тозлап куй син аны, киңтерегез!» – ди. Әлбәттә, Гөлчирә ханым да аның яхшылыкларын беркайчан да онытмый. Авылга кайтып, жиләк, чикләвек жыеп килсәләр дә, сөт оетып, корт кайнатсалар да, бәләш пешерсәләр дә, күчтәнәч итеп өлеш чыгара. Никита дэдәй югалып торганда ике күрше ахирәтләр кебек аралашып, дус булып яшиләр. Нюра түти аңа бөтен эч серләрен, тормышын сөйләп, күңелен бушатырга ярата иде. Гая күршесеннән гайре тагын кемгә жанын ачсын инде ул ике бүлмәләре белән кухня арасында гына йөрәп гомерен үткәргән бәхәтсез рус хатыны. Дөрөс, вакыт-вакыт киңеткә азык-төлеккә чыгып кергәли. Дары заводының үзәндә эшләмәсә дә, Нюра түтигә хезмәт хақы түлиләр иде, чөнки ул үзләренә бишенче каттагы 45нче фатирга урнашкан кунакханәнең чисталыгын да карый, шул ук вакытта

пороховой, ягъни дары житештерү заводына килгән зур кунакларга табын да, сый-нигъмәтләр дә хәстәрли торды. Эшкә ерак йөрисе дә түгел, хезмәт урыны күрше фатирда гына. Сугыш ветераны Никита дэдәй дә, жаен табып, килүчеләр янына кереп чыккалый, эчемлекләрен дә чеметкәли. Аннан соң трофей баянын күтәрәп кереп, сыздырып уйный, баритон тавышы белән жырлап та жибәргәли. Ул күбрәк хәрби-фронт жырларын еш яңгырата иде. «Только пули свистят над головой!», «Мать ждёт сына» дигәннәре дә ишетелә. Соңыннан кәефләнеп чыккан күрше абзасы: «Менә шулай яшәргә кирәк, күрдегезме, нинди зур начальник түрәләр белән утырдым!» – дип, масаебрак, мактаныбрак та жибәргәли. Аннан Хәнифнең дә гармунда уйнаганын ишетеп белгәнгә: «Әйдә, татарчук, ничек уйнарга икәнлеген өйрәтәм мин сиңа!» – дип, кәефе күтәрәнке булганда бүлмәләренә чакыра. Әйбәт уйный иде дэдәй! Үзе татарларны сөймәсә дә, жырларын башкара тагын. «Хуш, авылым»ны да, «Бик ерактан идек без» һәм башкаларын да оста итеп сыздыра! Хәнифкә ул: «Кирәк-кирәкмәгәнгә болгатма төймәләренә, чиста уйна, тиешлеләренә генә бас, юкса монда ботка килеп чыга сиңең!» – дип тә киңәшләрен биргәли.

Тора-бара, бигрәк тә бокс белән шөгыйльләнә башлагач, күрше абзасы аңа тагын да күбрәк игътибар итә. «Вот даёт татарчонок!» – дип, жилкәсенә сугып киткәли. Кайбер чакларында: «Улым Толик армиядән кайткач, күрсәтәчәк әле сиңа! Ул – көрәшчә, күтәрә дә бәрә сиңе, баһадир минем улым! Тотса, өзә инде!» – дип, яртылаш чынлап, яртылаш шаяртып әйтеп куя. Үсмер Хәниф тә төшөп калмый: «Ул кайтканчы мин үсәм, ныгыйм әле!» – дип куя. «Ну, молодец, татарчук!» – дип күз кысып елмая да, зур гәүдәсен, олы бүксәсен тырпайтып, горур гына үтеп китә. Анысы аның кәефе күтәрәнке, жене котырмаган чагында була. Ә яхшы халәте Петров паркы бакчасында шахмат уйнап жиңеп кайтса йә кунакханәгә килгән клиентлар белән жырлашып утырса гына туа. «Кыр уртасында ялгыз каен утыра, аның моңсулыгы күңелләремне тутыра!» – дип сузып жибәрә абзый. Тик Хәниф кенә пошаманда, эченә шом керде аның. Әгәр дә улы Толик та дэдәй Никита кебек дуамал, явыз булып чыкса, көн бетәчәк икән биредә. Әнисе Гөлчирә:

– Тәтя Нюра елаплар сөйли, яраткан кызы Фәридәгә өйләндермичә үзәбезнең кавемгә беректерде бит баланы! Сиңа сер итеп кенә әйтәм, Галя күршем-жанкисәгем, тик тормый, ди, бит киләнкәй! Безгә килеп тә караганы юк! Кемдер аның галәмәтләрен Толикка житкәргән инде! Тегесе кайтуга ук аерам дип хат салган. Инде Никитага да әйттем: «Сыярбыз әле, мәйтәм, бирегә оныгыбыз Оксана белән килеп торсыннар, күз-колак та булырбыз, – дип, сөйли-бушана, күз яшьләрен түгә. – Фәридәкәйгә өйләнгән булса, ничек бәхетле булачаклар иде. Өзелеп-өзелеп сөйдә бит ул аны! Татарча жырларга, сөйләшәргә дә мэхәббәтә аркасында өйрәнде. Әле ислам дине кабул итәргә дә йөрдә. Менә шундый ул балакаем! Дус-ишләре дә күбрәк сезнең кавемнән аның. Никита карт жүләр генә жанын алды балакаемның. Өйдә ызгыш чыкса, беренче иремнең туган абыйсы Әхмәтләргә кача иде. Менә, Галя жаным, бер генә рәхәтебез дә, бәхетебез дә юк инде. Сиңа сер итеп кенә житкәрәм, безнең жүләр Никита балыкка киткәч, Фәридә кызымны кунакка чакырам әле. Күрсәң аның

матурлыкларын, сылулыкларын, исең китәр! Тәрбияле, тотнаклы... – дип, күрше хатыны эрнеп кабат елый: – Улым кызганыч!

Кухняда кызы Лариса пәйда була. «Әгәр белсә, бәрәп үтерәчәк, мамань!» – дип, әнисен битәрләп куя. Нюра түти аңа житди карап: «Ахирәтләреңә чәчмәсәң, каян белсен, ди, ул аны! Шуларга мактануың була, бөтен Казанга чәчелә инде, Галя, бар яңалык! Фәридәнең киләчәген ләм-мим, кызым! Күрәсем килә, сагындым!»

Чираттагы шимбә көнне әни миңа шыпырт кына: «Бар, кухняга чыгып кер, Фәридә апаң килгән, ул матурлыгы инде, фәрештә кебек!» – димәсенме! Димәк, әлегә хәтле мин күрәп белмәгән Толик абыйның сөйгән яры килгән! Әни шунда: «Чәй кайнатырга куйган бул, югыйсә махсус чыккан кебек килеп чыга!» – дип тә кисәтә. Уңайсыз икәнлеген аңласа да, гүзәл Фәридә апасын күрәсе килүе, аларның язмышлары өчен борчылулары да аны, ирексезләп булса да, аш бүлмәсенә этәрә.

– Исәнмесез, чәй генә куеп жибәрмәкче идем, извините! – дип, чит апаны күзлән.

– Бу – Галяның өлкән малае. Бик тырыш, үзе спортсмен, үзе гармонист, – ди күрше апа, яртылаш русча, яртылаш татарча.

...Калын бөдрә, шомырт кара чәчләре дулкын кебек жылкәсенә таралып төшкән, кара кашлы матур апай, урыныннан торып: «Исәнмесез!» – ди. Нур балкытып торган күзләренә багып сихерләнә үсмер. Оялып, башын аскарак ия, ләкин сылу, зифа буена сокланудан тыела алмый. Нәрсәгә дип чыкканын да оныта. Озын буйлы, соңгы мода белән киенгән бу туташ чыннан да, сихерләде аны. «Уңайсызланма, улым, куй чәңне!» – ди Нюра түти, аптырап калганын күрәп. Ул томан арасында калган кебек аңкы-миңкә, ничек эләкте шулай, газны кабызып чәйнекне куйды да сихергә эләккән килеш, аш бүлмәсеннән чыгып китте. Күрше апа гына: «Чәйнегәң кайнагач, кычкырырмын, борчылма, Хәниф улым!» – дип, артыннан әйтеп калды. Чәй кайгысымыни хәзер монда, ул бит кунак апаның сихерле күз карашына, тылсымына элгеп ята. Үзе әле рәтләп эшләп бетермәгән аңы белән: «Әй, эзрәк 5-6 яшькә генә өлкәнрәк булсам, сүз катып карар идем шул гүзәл затка. Бала-чага гына шул әле аның янында!» дип үкенеп куя. Бүлмәләрендә Гөлчирә әнисе: «Матур бит Фәридә, шулаймы, улым?» – дип төпчәнә. Хәниф күңеленә кереп оялый башлаган кунак апасы турында ис-хисләреннән айнып китеп, «Ярый инде!» – дип кенә куйды. «Әллә кем булдың инде син дә атаң кебек!» – диде әнисе, икенче хатын белән яшәп маташкан Нәжип әтисен кабат искә алып.

Тагын дүрт айдан әнисе белән үги әтисе Фәрит әнәсе белән аңа сеңелкәш алып кайттылар. Аның исеме инде күптән билгеле иде. Фәридә атлы ул хәзер. «Менә берәз акча жыйдык та сезгә сеңелкәш алып кайттык әле», – диде үги әтисе. Әнәсе Фәрит абыйсы Хәнифтән уника яшькә кечерәк, өч кенә яшь әле аңа! Кәбестәмә, бәрәңге арасыннанмы тапканнар, торналар очып алып китергәнме – барыбер аңа. Ә Хәнифне инде юк-бар белән генә алдый алмассыз! Белә ул балаларның каян килеп чыкканлыкларын! Күрәп тормаса да, ишетеп белә!

Тышта кояш нурларын мулдан сипкән, инде карлыгачлар-тургайлар оя корып, бала чыгарган, сулы күлдәвекләрдә чыпчык-күгәрченнәр тәһәрәт

алып коенган май ае башланды. Хәнифләрнең дәүләт имтиханнарына эзерләнеп йөргән чаклары. Өстәвенә, дустаны, классташы Илгизәр Хәсәнов белән театр училищесына имтихан бирер өчен мәсәл, шигырь, берәр проза әсәреннән өзек тә ятларга, өйрәнергә кирәк. Әнисе аңа көн саен диярлек: «Ташла ул боксыңны, ике күзң генә утырып калды бит инде. Авырлык ташлыым дип, айлар буе ач йөрисең, иң мөһиме: имтиханнарыңа эзерләнеп идең кеше балалары кебек!» – дип, гадәттәгечә нотация укып ала. Хәниф: «Ярар!» – дип кенә куя да, спорт сумкасын жилкәсенә асып, чыгып сыза. Түзәргә кирәк! Ничек тә түзәргә! Рашат Хәсәновичның сүзен суга салып булмый бит инде. «Яшел Үзәндә үткәреләчәк турнирга барып кайтыйк та соңыннан ныклап имтиханнарга эзерләнәрсез», – дип үтенде. Бармыйча да булмый, иптәш малайлар алдында да уңайсыз, бер команда бит алар, Казанның данлыклы «Локомотив» командасы. Тик менә бу авырлыгы белән нишләргә? Аптыраган инде, һич кенә дә 54 килограммдагы категория-үлчәмгә төшөп булмый. Көн аралаш диярлек 1 Май тукталышындагы шәһәр мунчасына барып, ләүкәнең түренә менеп, икешәр сәгать чабына, гимнастика ясый, соңыннан башына калын сөлге урап, аякларын кайнар суга тыгып утыра. Инде авызында төкерерлек тә сыеклык калмады, Хәниф, бөтен ихтыяр көчен жыйеп, үсеп маташкан организмы белән көрәш алып бара. Барыбер алга китеш юк. Организмы бөтен булган ресурсларын чыгарып бетерде кебек. Юк, бүген үк әйтергә кирәк, Рашат Хәсәновичка, 54 килога төшә алмыйм, 57 килолы үлчәмгә күчәм дип. Сүксә сүгәр, залдан куса куар, барыбер әйтәм, бүген үк житкерергә кирәк! Шимбә көнгә күп калмады бит инде.

Орыш буласы көнне Хәниф жиңелчә генә күнегүләр ясар өчен, иртә таңнан торып, үзенең гадәттәге маршруты буйлап йөгереп керергә булды. Ул, Бишбалта бистәсеннән сузылып килгән тимер юл кырыена төшөп, Аракчинога таба ыргылды. Өске якта нарат-чыршы агачларына күмелеп утырган чәнечкеле тимерчыбыклар белән әйләндереп алынган дары заводының биләмәләре. Шулар арасыннан кызыл погонлы, Калашников автоматлары таккан солдатлар эрле-бирле йөрәнә. Котырып өргән овчаркалары явызларча сәлам биреп кала, ярты чакрым саен биек каланчалар, аларда да сакчылар, тирә-якка күз салып, астагылар белән кычкырышып, гәпләшөп торалар. Каланчаларның өсләрендә төнгә караңгылыкны айкар өчен зур электр прожекторлары тора, нык саклана хәрби завод. Хәниф гөмбәчеләр, жиләкчеләр салган сукмактан агач араларыннан чабуын белә. Бер егерме минутлап йөгөргәч кенә туктап, гимнастика ясап, тәннен язып ала. Көннән-көн яшелләнә, ямьләнә барган урман эчендә шатланышып кошлар сайрый, бөжәкләр колак төбөндә сирәк-мирәк булса да безелдәп куя. Ун-унбиш минуттан инде кайтыр уңайга кирегә чаба. Ул, үткән елгы коелган нарат-чыршы күркәләренә басмаса тырышып, сикереп-сикереп үтә. «Тиз генә юынып алырга да сәгать ундагы электричкага өлгерергә кирәк! Ярыш үзе сәгать бердә башлана. Минем авырлыкта кемнәр бар икән соң Яшел Үзән командасында? Бу орышлардан котылсам, рәхәтләнеп бер туйганчы айлар буе жыйган сусавымны басар өчен чишмә сулары эчәр идем!» – дип хыялланып куя үсмер.

Хәниф, үз заманына хас булганча, үзенә күрә блатнойларча киенеп

йөри. Ул гына түгел, аларның барлык командалары да шундый өс-баш булдырырга тырыша. Чингачгук турындагы фильмнарның аншлаптар белән барган чоры. Күн эшләпәләр, ковбойларныкына охшатып тегелгән чуклы чалбарлар, индеецларныкын кабатлаган жиләннәр һәм, иң мөһиме – синең кемлегенә башкалардан аерып торган киң бил каешлары. Бу инде синең чын егетлегенә басым ясый. Хәтта Казан каласының иң хулиган-зимагурларын да тукталып калырга мәжбүр итә. Башта ул боксёр аяк киёмнәрен, тросы-майкасын жайлап сумкасына салды, аннан «капа»сын сабын савытына куйды, капкачын япты. Кулына чорный торган метр ярымышар эластик бинтларын, сөлгесен барлады. Чыгып китәр алдыннан әнисенә: «Пока!» – дип кычкырды. Аш бүлмәсендә нәрсәдер мәтәштереп яткан Гөлчирә ханым кулларын тастымалга сөрткәли-сөрткәли килеп чыкты. «Ярый, бар әйбәт кенә, карап кына йөр. Йөрисең шунда үзеңне имгәттереп!» – дип сукранып калды.

Кыяфәте аның, чыннан да, теге Чингачгук фильмындагы индеецларныкыннан бер дә ким түгел бүген, өстендә жылы озын жиңле тельняшка, аннан күн жиләнән элдә. Чалбары да ян-якларына чуқлар асылындрышып тегелгән. Аны калын офицерлар каешы белән эләктереп куя. Бигрәк тә егетнең күн жилетына үткән-барганнар кызыгып карап кала. Чөнки ул чын индеецларныкы кебек, төймәләр урынына алкалар гына эленеп тора. Шуларны тасма каеш белән генә эләктереп бәйлисез дә вәссәлам. Алар командасында да, ишегалларындагы, тирә-юньдәге иң блатнойларында да юк мондый жилән! Шуна күрә дус-ишләре, кызлар янына очрашуга барырга булса, аның бу фирменный киemen сорап алып торалар. Хәтта дустаны Искәндәр Фәсәхов: «Өч бәясен түлим, сат миңа!» – дисә дә, «Үпкәләмә, дустаным, апа бүлгәе ул, кирәк чагында биреп торам бит!» – дип, тәкъдимен кире какты.

Алар килеп төшкәндә Яшел Үзәннең мәдәният сарае умарта оясы кебек гөж килә иде. Хәниф тә, башкаларга иярәп, исемлекне карарга тотынды. Ул үзенең фамилиясен шәйләп алгач, аңа каршы орышчак спортчыны ачыклады. Көндәше булып исемлектә Шакиров Радик тора иде.

Казан командасы, үзләренә бирелгән чишенү бүлмәсенә кереп, туарыла гына башлаган иде, кемдер тәвәккәл генә: «А кто у вас Садриев?» – дип сорады. Хәниф кем икән бу дип борылып караса, сораучының рәвеш-кыяфәтен күреп, бик әздән генә: «Ни фигу себе!» – дип ычкындырмады. Аның каршында чын индеец кыяфәтле каратут чырайлы үсмер басып тора иде. Башында чын ковбойларныкыдай киң кырлы эшләпә, жиләне чүпрәктән булса да, чуқлар асылынган. Иң гажәпләндергәнә – аягындагы биек үкчәле тупас ботинкалар, каян тапкан диген. Әйтерсез лә бу бәндә Яшел Үзәннеке түгел, көне-төне аншлаг белән барган «Чингачгук – зур елан» дигән фильмнан килеп төшкән. Бер мәлгә югалыбрак калган Хәниф тавышына үзә дә тәвәккәл тоннар бирергә тырышып: «Мин Садриев!» – диде. Теге исә масабрак: «Со мной будешь!» – дип, кара күзләре белән үтәли тишеп карады да горур гына атлап чыгып китте. Аңа иярәп йөргән биш-алты иярчене генә бер мәлгә: «Бетәчәкләрең алда әле синең!» дигәндәй караш ташлап, кызганган иттеләр дә, борылып, көтүләре белән абруйлы дуслары артыннан китеп бардылар. Авыр үлчәмдә сугышучы, озын буйлы, чандыр, ачык зәңгәр күзле Володя

Макаров: «Хәниф, покажи-ка ему, как казанцы бьют, удары у тебя мощные, не дай ему очухаться!» – дип, көч биреп куйды. Юдино «Локомотив»ы тренеры, тимер юлчылар арасында ике мәртәбә Европа чемпионы булган, 57 килограмм авырлыктагы Андрианов бүген аның секунданты иде. Ул әле булып үткән хәлне башларыннан чыгарып ташлатыр өчен: «Разогревайтесь, давай, Ханиф, ты уже в четвёртой паре! Делай небольшую гимнастику, потом немножко на лапах поддержи!» – дип, бөтен уй-хисләрен эшкә юнәлдерде. Рингка чыгарга санаулы гына минутлар калып барганда, тагын ике чит үсмер аның янына килеп: «Ә син беләсеңме соң Шакировның өч мәртәбә Яшел Үзән, Волжск, Канаш чемпионы да икәнлеген?!» – дип коткы салырга тырышып сөйләнеп киттеләр. Хәниф үзенң үткән күзе белән көндәше Шакировны эзләп тапты. Ул сары гына башлы бер кызыйны кочагына алып, аның ягына күз салып, сынап, күзәтеп тора иде. Хәниф аңа юри күз кысып, елмаеп куйды. «Менә ни өчен провокацияләр ясап маташа икән, кызы янында оятка калудан курка. Димәк, шүрлисәң миннән, Шакиров! Бик шәп, хана сиңа бүген, көт тә тор!» – дип, усал итеп уйлап куйды «Локомотив»лы.

– Ул сиңа, менә күрерсәң, шундук атакага ташланачак, уң кулың белән бөтен көчәңә турыдан иягенә сугып каршы ал! Ударың нык сиңең, иягенә ике-өч мәртәбә эләктәрә алсаң, чәчеләп тә китәчәк! – дип, соңгы киңәшләрен бирде аңа абруйлы Андрианов. Чыннан да, остазының сүзләре дәрәслеккә туры килде. Шакиров үзен күрсәтер өчен калай этәч кебек ташланды. Хәниф, тренеры кушканча, бар көчәнә уң кулын көндәшенең иягенә томырды. Тегенең буыннары йомшарып, аякларына хәтле сыгылып куйды. Ринг тирәсендәге иярченнәре генә: «Кыйна аны, Радик, яткыр рингка!» – дип куәтләп торалар иде. Каты тукмак эләккән Шакиров хәзер саграк кылана башлады. Тиздән Хәниф инициативаны үз кулына алды. Алга ике адым атлап, тулысынча якынайды да сул кулы белән көндәшенең эченә сугам дип ыргылды, шул мизгелдә бар көчәнә финт ясап, уң кулы белән әлегә дә баягы иягенә томырды. Бөтен ачуын салып бәрде ул бу юлы. Көндәше тезенә утырды. «Бер, ике, өч, дүрт, биш, алты!» – дип санады рефери. Шакиров урыннан торды, чаттан аңа пеләш башлы секунданты: «Соберись, давай, чәчелмә, аңаңны сатыйм!» – дип кычкырса, иярченнәре исә көтүләре белән: «Бей его, бей! Манчы аны, Радик!» – дип чәрелдәшәләр иде. Андрианов шәкертенең колагына: «Заканчивай, давай!» – дип әмер бирде. Көндәше хәзер артка чигенә. Ниһаять, Хәниф аны чатка терәп, турыдан дүрт удар чәпегән иде, сыгылды да төште Яшел Үзән чемпионы. Секунданты, сугышны туктатуны сорап, сөлгесен рингка ыргытты. Шунысы да кызыклы: Хәниф тиз генә душ кереп, киёмнәрен алыштырып, иптәшләренә көч бирергә дип чыккан гына иде, теге провокатор үсмерләр килеп: «Молодец!» – дип кулын кысып киттеләр. Халык көчлеләрне ярата шул.

(Ахыры киләсе санда.)

Әлфия
Ситдыйкова

ИШКӘК

СОНЕТ-ТАКЫЯ

Кичкән чакта тормыш дингезен,
Ныклы ишкәк булыр кулыңда.
Якын дуслар булса юлыңда,
Кыен түгел дөнья, ил гизү.

Ишкәкләрең генә сынмасын,
Аумасын ла жилдә жилкәнең.
Онытма син туган ил ямен,
Язмыш мең кат, әйдә, сынасын.

Ирек тәмен бәлки тоярысың,
Иркен сулап шулчак куярысың
Жиләсләнгән дингез һавасын.

Сискәнерсең тоеп тоз тәмен,
Тозга сеңгән газиз ил гамен
Һәм эзләрсен жанга дөвасын.

I

Кичкән чакта тормыш дингезен,
Дулкыннарны ярып барырысың.
Ярты юлда бәлки арырысың,
Сагынырысың туган нигезең.

Бик еракта инде булсаң да,
Төшләрәңгә кереп йөдәтер.
Тормыш көен сиңа көйләтер,
Ташламас уй, жырың тынса да.

Дөнья буйлап илләр гизәрсең.
Шатланырсың, михнәт чигәрсең.
Жан сулышын тоеп ялкынның,

Алсуланган офык тарафы
Алга дәшәр гомер корабын.
«Дулкыннарның яр, – дип, – алкынын!»

II

Ныклы ишкәк булыр кулыңда,
Сызылып калыр суда юлларың.
Ишкәк ишеп талыр кулларың.
Иштәш булыр микән юлыңда?!

Дулкын ярып алга барганда,
Төн кочаклап алып үзеңне.
Багарсың да ике күзеңне,
Таң көтәрсең, йокы сарганда,

Жиләс жилме ачар йокыңны,
Ерактагы маяк утымы,
Әллә серле Киев каз юлы?!

Яңгырармы тынлык эчендә,
Юаткандай бөтен көченә,
Күңелеңнең моңлы саз кылы?!

Әлфия СИТДЫЙКОВА (1957) – шагыйрә; С.Сөләйманова исемендәге әдәби премия лауреаты.
«Утлы җимеш», «Тансык бәхет», «Яктылык сулышы» һ.б. китаплар авторы. Чаллыда яши.

III

Якын дуслар булса янында,
Кояш көлеп карар күзең.
Сагыш ятмас якты йөзеңә,
Жаның өтмәс сагыш-ялкын да.

Учактагы утны сүндерми
Көтеп торса эгәр сөйгәнең,
Иңдә йөртү язмыш өйгәнен
Авыр түгел ятка сер бирми.

Югалтмассың, беләм, котың да.
Имин булып Идел-йортың да,
Изге булса кылган гамәлең.

Сынатмассың сынау килсә дә,
Кайчак тәкъдир үзе көлсә дә,
Кулдан төшмәс тоткан әләмен.

IV

Кыен түгел дөнья, ил гизү
Иңдәшләрәң булса янында.
Өмет балкып торса алдында,
Тыныч, азат булса жир йөзе,

Упкыннардан исән чыгарсың.
Офыкларга уең тоташыр.
Жиңсәңә жаның ышандыр,
Давыл купканда да чыдарсың.

Уй йомгагын кат-кат сүтәрсен,
Озын-озак юллар үтәрсен.
Үзәк ныклык юлда беленә.

Дулкын юар барлык зарларны.
Хыял тоташтырыр ярларны.
Кайтуыңны көтәр илең дә.

V

Ишкәкләрәң генә сынмасын,
Әлегә син диңгез эчендә.
Каршы торып дулкын көченә,
Корабыңны уңга борасың.

Котырынып каршы жил исә,
Чал дулкыннар алга йөгәрә.
Жилкәннәрне жилләр киерә,
Болытларны яшен-ут кисә.

Ялтыр-йолтыр телә күк йөзен
Һәм ялангач тәнен диңгезнең
Ут-яшеннең үткен кылычы.

Өерелеп килә дулкыннар,
Аска дәшә төпсез упкыннар.
Жанны өтә давил сулышы.

VI

Аумасын ла жилдә жилкәнең.
Сынауларның жиңгәч барсын да
Дулкын чүгәр синең каршыңда,
Сынап чыдамлыгын жилкәңнең.

Давыл тынар, жилләр басылып,
Чүккән дулкын тынын тыңларсың.
Аннан сузып бер жыр жырларсың,
Алсу таңның күзе ачылып.

Хөр ирекле илне сагынып,
Бөркет кебек канат кагынып,
Очарсың син язмыш каршына.

Иңләрсен дә дөнья киңлеген,
Таптым диеп жирнең кендеген,
Бер кунарсың кыя ташына.

VII

Онытма син туган ил ямен.
Чит якларның жиле үпсә дә,
Меңәр чакрым юллар үтсәң дә,
Ил алдында үтә ир ямин*.

Беркайчан да истән чыгарма –
Ил алдында ирләр бурычлы.
Кирәк чакта бөгәр корычны,
Сынау килсә, тиеш чыдарга.

Чын ир һәрчак ил-күз алдында.
Тәвәккәллек яши жанында.
Ил – иргә, ир илгә таяна.

Ир затында зирәк акыл, көч.
Дошманына жанда кайный үч.
Көрәшләрдә шөһрәт казана.

VIII

Язмыш мең кат, әйдә, сынасын:
Кара төндә ялгыз калдырсын,
Суга салсын, утта яндырсын,
Тик рухың гына сынмасын!

Баш өстендә болыт куерса,
Уңган чакта күзең карасы,
Сызлаганда йөрәк ярасы,

* Ямин – төрекчәдән ант.

Бирешмәссең, Раббы боерса!
Түзмер ирнең сабыр холкына
Сизгерлек тә ныклап тотына.
Син калырсың уяу һәрвакыт.

Йөз суыңны, беләм, түкмәссең,
Һәм беркайчан тез дә чүкмәссең,
Яшәр өчен килгәч яратып.

IX

Ирек тәмен, бәлки, тоярысың
Тормыш жырын жырлап барганда.
Киләчәккә юллар ярганда
Ярсу хисең берәз тыярысың.

Баш очыңа килеп кунса да
Давыл кошы канат кагынып.
Тукталмассың ташка абынып,
Юлың бүлеп, тайфун купса да.

Син үзеңә бәхет юрадың.
Алга әйдәр сине морадың.
Ирешерсең беркөн унышка,

Купкан давил кискәк басылып,
Ал офыклар киткәч ачылып,
Кабат гашыйк булып тормышка.

X

Иркен сулап шулчак куярысың:
Жуймадым дип үзем үземне.
Булган өчен һәрчак түземле
Курку-өркү хисен жуярысың.

Ишкәгеңне кулга алырысың,
Калкып чыгар таулар алдында.
Авырлыкның жиңеп барын да
Максатыңа тугры калырысың.

Курку белмәс ирнең куәте,
Йөрәгендә булган көч-дәрте
Жимерәдер хәтта кыяны.

Үз-үзеңне жинү – батырлык,
Жанда булса әгәр матурлык
Чыңга ашар ап-ак хыялың.

XI

Жиләсләнгән дингез һавасын
Иңләп очар кыю акчарлак.
Томан төшәр күңне акшарлап.
Жил кабатлар кошның авазын.

Таң алдыннан офык аллана,
Кояш чыга аннан ялтырап.
Жилкән куя жилдә калтырап.
Эчәр су да кайчак баллана.

Тормыш матур таңнар атканда.
Юл кыскара илгә кайтканда.
Канат үсә кебек иңнәргә.

Ай калыккан чак та күнелгә
Өмет нуры булып түгелә.
Яктырган күк була төннәр дә,

XII

Сискәнерсең тоеп тоз тәмен,
Чәчрәп тамчы кунгач иренгә.
Уяныр уй күнел түрендә:
«Чүксә чүксен кыя, тезләнмим».

Хәтер – сакчы яши аңыңда.
Айкый уйлар тормыш дингезен.
Чатный калса күнел көзгесе,
Бәхәс кубар ярсу жаныңда.

Дингез шавы беркөн тынса да.
Нигез тартыр, кайда булсаң да.
Кайтыр якка канат кагарсың.

Сынатмассың, давил купса да,
Корабыңны чоңгыл йотса да.
Туган жирдә тыңгы табарсың.

XIII

Тозга сеңгән газиз ил гамен
Үзеңнеке итеп кабул ит,
Илең белән бергә шатлык көт!
Тап төшмәгән, керсез иманың.

Илең белән бергә сөенсәң,
Әжер булыр илнең шатлыгы.
Кадер белән үтәр картлыгың,
Илең белән бердән көенсәң.

Менгән чакта гомер тавына
Пешкән эзләр калса жаныңда,
Гомер дигән сәфәр узганда.

Үткәннәргә рәхмәт белдер син,
Язмыш үзе сине кичерсен.
Жылы сүзең берүк кызганма.

XIV

Һәм эзләрсен жанга дэвасын.
Озын-озак гомер юлында
Ишкәк булыр һәрчак кулында,
Суларсың син дингез навасын.

Тормыш – дингез. Кичеп чыгарсың.
Агы булыр, булыр карасы,
Шатлыгы һәм йөрәк ярасы.
Тик син – Кеше, беләм, чыдарсың.

Өмет йолдызларың кабына!
Менеп биек гомер тавына,
Утырырсың тауның башында,

Үткәннәрне күздән кичереп.
Бәхет балын сиңа эчереп,
Дөнья көлеп торыр каршыңда.

Буйсындым

Хушлаштың, ышанычым ташлады,
Калдым кабат үзем белән күзгә-күз,
Сагышланма, сызма димен, берәз түз,
Суга сал күңелдәге ташларны.

Йөрәгемә булган шундый якын
Серле күзләреңнең балкыш яктысы.
Сүнмәгән, юк, жанда сөю чаткысы,
Хәзер дөрләп кабынырлык ялкын.

Мин тоямын мәңгелек төн сулышын,
Күргән чакта сиңең утлы карашың.
Кадрерләк, үз һаман буй-сының,

Газабы да татлы яңа бал төсле –
Мәхәббәтнең уты яна, һай, көчле,
Гаҗизләнеп вакытка буйсындым.

Аермасын язмыш

Үзгәрмә син, үзең булып калчы.
Яшәгәндә кал син үзең булып.
Син бит – Шагыйрь, түгел мескен ялчы,
Яшнәдең лә мең кат, тик бер туып.

Син матурлык алиһәсе булдың.
Күпләр өчен өлге, асыл үрнәк.
«Илем!» – диеп, игелекләр кылдың,
Типте синдә ару белмәс йөрәк.

Сиңең кулда – сынмас алтын каләм,
Язганнарың укый сөйгән халкың.
Сүзләреңдә ут-ялкынлы сәлам,
Хакладың син туган жирнең хакын.

Китәр вакытың житкәндә дә жирдән,
Аермасын язмыш туган илдән!

Солтан
Шәмси

БҮРЕЛӘР

ХИКӘЯ

Сугыш арты еллары иде. Халыкның телендә гел бүреләр. Алар нигәдер ишәп киттеләр. Бу ерткычларның авыл халкына салган зыяны да бермә-бер арта торды. Бүреләрнең явызлыгы гел ишетелеп тора, шул хакта сүз шундук таралып та өлгөрә иде. Бер төнне ач бүре, сарык фермасының салам түбәсен тишеп, сарай эченә үк төшкән һәм берничә сарыкны буып ташлаган, каннарын эчкән дип сөйләделәр. Бу авыл халкын сагаерга мәжбүр иткән вакыйга гына булмады, аны куркуга ук салды. Бер көнне елга башындагы чишмәгә суга барган хатыннар, ике бүре күрү, куркудан көянтә-чиләкләрен ташлап калдырып, жан-фәрман авылга йөгереп кайтканнар дигән сүз дә тиз таралып өлгерде. Бу ерткычларның элек безнең якларда болай ук ишәп китүе булмаган, «ни өчен соңгы елларда шулай күбәеп китте икән?» дигән сорауга берәү дә төпле җавап бирә алмый иде.

Бер көнне Зөфәр классташлары Хәйдәр, Ибраһим белән уйнап йөргәндә, урамның теге башында берничә этнең буыла-буыла өрүен ишетеп, нәрсә булды икән дип, шул якка карап тора башладылар. Юлдан әкрән генә атлап, кемдер аларга таба килә иде. Этләр аның әле бер, әле икенче ягына чыгып, ни өчендер шул кешегә өрәләр. Теге кеше этләргә бөтенләй игътибар итмичә, салмак кына атлавын белә, бауга тагылган чаңгылары арттан сөйрәлә, иңендә мылтыгы да бар, ә чаңгысына нәрсәдер салынган. Этләр, котырынып, шул нәрсәгә өрәләр иде бугай.

Малайларга бу хәл бик кызык тоелды һәм алар теге кешенең килеп житүен көттеләр. Берәздән аны танып та алдылар. Мылтыклы кеше умарта каравылчысы Закир абый икән. Ө чаңгылар өстенә салган нәрсәсә бүре булып чыкты. Этләр ярысып-ярысып шуңа өрәләр икән. Малайлар,

Солтан ШӘМСИ (1946) – прозаик, тәрҗемәче; Ф.Хәсни, А.Алиш исемендәге әдәби премияләр лауреаты. «Еллар эзе», «Идел Болгарстаны», «Низаглы йортта», «Күк капусы ачылса» һ.б. китاپлар авторы. Казанда яши.

кызыксынып, Закир абыйга иярделэр. Бераздан алыр кибет янына килеп життелэр. Анда өч ир басып тора иде. Алар да, гажэплэнep, Закир янына килделэр.

– Закир, эллэ бүре аттың инде? – диде берсе, чаңгы өстендэ яткан ерткычка ымлап.

Икенчесе, якын ук килеп, аягы белэн бүрегэ төртте дэ:

– Бүрең улаган икэн, Закир. Бүре хэтле бүре аткач, моны болай гына калдырырга ярамас, эйбэтлэп юарга кирэк, – диде.

Малайлар, аптырашып, бер-берсенэ карашып алдылар. Зөфэр: «Бүрене нигэ юалар икэн?» дип уйлап куйды.

Закир кыенсынып елмайгандай итте, кулы белэн мыгына каткан бозларны эретэ башлады. Батырып кигэн бүреге астыннан карап торган кысынкы күзлэре белэн суырылган йөзе аның бик нык арыганлыгы турында сөйли иде. Авылда аның турында: «Иңеннэн мылтык төшми, бер куян да атып кайтканы юк», – дип көлебрэк сөйлилэр иде. Жэй көннэрендэ ул авылдан читтэ, урман аланында урнашкан умарталыкта яши. Аның бүре атып кайтуы авыл халкы өчен көтелмэгэн хэл инде. Бигрэк тэ кайтып барышлый кибет янында кызмача ирлэргэ туры килүе, аткан бүрене күрүлэре, шулай бу хэбэрнең бөтен авылга таралачагы каравылчы Закирның мәртэбэле көнө итэчэк иде.

Өйтелгэн тэкъдимгэ Закир көттеребрэк жавап бирде:

– Егетлэр, бүген үк булмас. Бүре атканга акча алгач, сезне бер дэшермен эле, – диде.

Ирлэрнең берсе ризасызлыгын белдерде:

– Эй, алай булмый ла ул. Онытылачак. Тимерне кызган чагында сугарга кирэк, – диде.

Закир уңайсызланып калды:

– Кичерегез, эзерлегем юк. Үзем дэ ач, бүре кебек, тэгам ризык капканым юк, – дип, биялэйлэрен киде дэ бүрене тарткан килеш өнө таба атлады.

Гыйбрэтле вакыйганың шаһиты булган малайлар өйлэренэ ашыктылар. Аларның каравылчы Закир абыйның бүре атуын түкми-чэчми өйдөгелэргэ сөйлэп бирэселэре бар иде.

Бер көнне төштэн соң Зөфэрлэргэ күршелэре Газиз абый килеп керде. Өстен салып чөйгэ элгэч, этисе аны өстэл артына утыртты да:

– Ишеткәнсеңдер, каравылчы Закир бүре аткан бит, – диде.

– Ишетмәскэ, бөтен авыл шуны сөйли.

– Алайса, Закирның борыны күтэрелгэн икэн.

Бу сүзгэ икесе дэ кеткелдэп көлеп куйдылар. Газиз абый кесэсеннэн икегэ бөклэнгэн район газетасын чыгарды да:

– Менэ без баш ваткан мәсьэлэгэ монда ап-ачык жавап бар, – дип, газетаны этисе алдына куйды.

– Аңламадым, нинди мәсьэлэ?

– Бүрелэрнең ишэеп китүенэ аптырый идек бит. Монда нилектэн икэнен ап-ачык итеп аңлатып биргәннэр.

Этисе газетаны караштыра башлады. Газиз абый газетага төртеп күрсэтте дэ:

– Менә шушы мәкаләдә барысын да аңлатып биргәннәр. Ярар, соңыннан укырсың, куеп тор, – дип, ул урындык аркасына сөялебрәк утырды. – Барысы да узган сугыш аркасында килеп чыккан икән. Сугыш гөрелтесеннән, туплар атуыннан куркып, бүреләр көнбатыштан безнең якларга, Идел буена хәтле килеп житкәннәр. Монда, без уйлаганча, аларның үрчеп китүе гаепле түгел икән, ерткычлар тынычрак якларга күчеп килгәннәр, шул гына, – диде.

– Аларның отыры кыюланып китүен ничек аңларга? Салам түбәләрне тишеп, абзар эченә үк төшә башладылар бит. Узган атнада төнлә Каргаларның этен дә алып киткәннәр.

– Бүреләргә каршы көрәшне хөкүмәт органнарының үз өсләренә алуы хәлнең гаять җитди булуы турында сөйли. Бүре аткан кешегә акча түли башлау да шуны күрсәтә, – диде Газиз. Этисе:

– Ишетүемчә, кайбер җирләрдә «кукурузник» самолётына утырган аучылар бүре атып йөри икән. Безгә дә килсеннәр иде, – диде.

Олыларның сөйләшүе шулай дәвам итте, Зөфәр аларның сүзен игътибар белән сеңдереп утырды. Бу сөйләшүдән ул күп нәрсә белде, малайларга да сөйләргә кирәк әле дип уйлап куйды.

...Зөфәрнең этисе Жәүдәт иткә дип асраган үгезен суйды. Ите катканчы үгезнең бер ботын кисеп алып эзерләп тә куйды. Исәбе иртәгесен шул итне өйләнөп башка чыккан улы Мансурга илтөп кайту иде. Мансур үз йорты белән Казандагы Северный бистәсендә яши, заводта эшли иде.

Икенче көнне, Жәүдәт ат җигөп, Казанга китәргә җыена башлагач, Зөфәр:

– Эти, мин дә барыйм әле, – дип, үзенең барасы килүен әйтте.

Этисе:

– Суык бит, туңарсың, өйдә генә утыр, – диде.

– Туңмыйм мин, Мансур абыйны күрәсем килә.

Аларның сөйләшүен әнисе дә ишетөп торды:

– Барып кайтсын, каникул бит, – диде.

Этисе Зөфәргә күз салды, улы, күзләрен мөлдөртөп, аңа карап тора иде.

– Ярар, барырсың... Әйбәтлөп киен, – диде.

Чанага ат җигөп, юлга чыктылар. Көн аяз, салкынча булса да, җил бөтенләй юк. Моржалардан чыккан төтен таралмыйча, багана булып туп-туры күккә күтәрелә. Бөраздан алар авылдан чыктылар, кар каплаган кырлар кояш нурлары астында җемелдөп ята. Иркөнлек, тынлык, бары тик чана шыгырдавы белән атның җиңелчә юыртып баруы гына ишетелә. Ике чакрымлап киткәч, сул якта урман полосасы башланды. Кичә яуган кар агач ботакларына сарылган, җил әле карны кагып төшермәгән. Зөфәр акка төрөнгән агачларга карап барды, Мансур абыйсын күз алдына китерде. Узган ел ул аңа солдатлар өчөн эшлөнгән әйбәт чаңгы бүлөк итте, андый затлы чаңгы авылда башка берәүдә дә юк. Сагынды ул Мансур абыйсын, ярата ул аны, тик менә абыйсының күптән авылга кайтканы юк.

Шулай уйланып барганда, этисе кинәт дилбегәнә тартып, атны туктатты. Ат пошкырынгалап, бер урында таптанып алды, колакларын шомрайтты.

– Улым, курыкма. – Өтисе кулын малайның иңенә салды.

– Ни булды, эти?

– Бүрөләр, улым. Юлга чыгып басканнар.

Зөфәр, чанадан күтәрелеп, алга карады. Юлда, чыннан да, өч бүрө басып тора иде. Зөфәр курка калды, яклау өмет итеп, этисенә карады. Ул тыныч күренә иде.

– Улым, син курыкма... Бераздан китәрләр. Көпә-көндөз ташланмаслар. Бәлки әле берәр кеше дә килеп чыгар...

Зөфәр ни дип әйтергә дә белмәде. Өтисе чана төбенә салынган салам астыннан балтасын тартып чыгарды, якына куйды. Чанадан төштө, ат анына килеп, аның башын, муенын сыйпаштырды, ягымлы сүзләр әйткәләп, аны тынычландырырга тотынды.

Бүрөләр исә якына та килмәделәр, юлдан да төшмәделәр, ничек торган булсалар, шулай тора бирделәр. Жәүдәт ни уйларга да белмәде. Аның бөтен курыкканы улы иде. Бүрөләр һөжүм итә калсалар, малайны ничек сакларга? Нишләргә соң, нишләргә? Әллә чанадагы итне балта белән чапкалап, бүреләргә томырыргамы? Тамаклары туйса, бәлки китеп барырлар. Алай дисәң, чанада ит барын сизсәләр, отыры явызланулары да бик мөмкин шул. Ярый әле, ит суыкта каткан, капчык эчендә, исә килмидер. Нәрсә уйлап юлга аркылы бастылар соң бу ерткычлар? Аларны ничек куркытырга, ничек куып жибәрергә? Их, Закирдан мылтык сорап торасы калган. Бәлки, мылтыгын биреп торган булыр иде. Кышкы юлга коралсыз чыгу хәзер хәтәр нәрсәгә әверелде. Мылтык булса, юлга аркылы төшкән бүреләргә бер агу да житә. Хәзер аларны ничек куркытырга? Салам, әйе, чана төбөндә салам бар. Бәлки шул саламны көлтә итеп бәйләп, ут төртеп, бүреләр өстенә ыргытыргадыр. Бүрө уттан курка ул. Әмма ничек якин килергә? Якыная башлау белән өстенә ташлансалар, ул чакта нишләргә? Мин инде яшисен яшәгән, улым бар бит, Зөфәрәм бар. Баланы ничек сакларга? Ичмасам, берәрсе килеп тә чыкмый. Шулай да саламга ут төртеп, бүреләрне куркытып карарга кирәк, бәлки, бу эш барып чыгар.

Жәүдәт шундый фикергә килеп, уйлаганын эшләргә булды. Ул Зөфәрне жиргә төшерде дә чана төбенә жәелгән саламны жыештыра башлады, шактый зур көлтә килеп чыкты. Көлтәне бәйләргә кирәк иде, аны бәйләргә чыбыркы ярап куйды.

– Улым, син курыкма... Әнә, чана башына кереп утыр, – дип, өтисе Зөфәрне аркасыннан сөйдө. – Мин саламга ут төртеп карыйм, бәлки бүреләрне куркытып булыр.

Жәүдәт, көлтәне күтәрәп, ат алдына чыкты. Аның хәрәкәтен күзәтеп торган ерткычлар кузгалышып куйдылар. Алар нәрсә буласын көтәләр иде. Жәүдәт кесәсеннән шырпы чыгарды да жирдә яткан көлтәгә ут төртте. Коры салам шундук дөрләп китте. Ул кискен хәрәкәт белән, яна башлаган көлтәне күтәрәп, бүреләргә якыная төштө, бик нык кычкырып, бөтен көченә бүреләргә таба ыргытты. Утлы көлтә, бүреләргә үк барып житмәсә дә, аларны чигенергә мәжбүр итте. Алар, уттан куркып, янган салам исен яратмыйча, хәвефле жирдән чиста кар өстенә күчтеләр. Бераздан ата бүрә аларны чана артындагы юлга алып чыкты. Алдында бүреләр тормагач,

ат та тынычлана төште. Жәүдәт исә бүреләрнең чана артына күчәсен күз алдына да китермәде, шуңа күрә нишләргә дә белмәде. Бүреләр нишләргә жыена – анысын белеп булмый иде. Утлы көлтә аларны берәз куркытса да, качып китәрлек итмәде. Әнә бит, кабат юлга, чана артына чыгып бастылар, нәрсәдер көтәләр. Бәлки, атны бик нык чаптырып, алга китәргә кирәктер. Ул чагында ерткычлар арттан куарлармы, әллә юлда басып калырлармы? Шулай да тәвәккәлләп карарга кирәк. Куып житеп, чанага сикерә башласалар, кулында балта бар, шуның белән сугар. Болай көтеп торганчы тәвәккәлләргә кирәк. Этисе Зөфәргә нишләргә кирәген аңлата башлады:

– Улым, без хәзер, атны бик нык чаптырып, алга китәрбез. Син дилбегәне тотарсың. Бүреләр ияреп, безнең арттан чаба башласалар, мин балта белән эзер торырман. Син курыкма, дилбегәне нык тот, ат юлдан төшә күрмәсен. Аңладыңмы, улым?

– Аңладым, әти.

Жәүдәт атны куалый башлау белән бүреләр дә кузгалды, чана артынан чаба башладылар. Этисе дилбегәне Зөфәргә бирде дә, кулына балта алып, сакка басты. Ат арттан бүреләрнең куа килүен сизеп, алга ыргыла, тизлекне киметми чабар иде. Ул арада ата бүре чанага якынаеп ук чаба башлады. Жәүдәт балтасын тоткан килеш ерткычны көттә, сикерә-нитә калса, балта белән сугарга эзер торды.

Берәз баргач, навада мотор тавышы ишетелде. Жәүдәт борылып шул якка карады, якыная барган «кукурузник»ны күрәп алды. Очкыч аларга таба килә иде. Ул да булмады, якыная төшкәч, аннан шарт-шорт ата башладылар. Ат артынан куа килгән өч бүренең икесе юлда ятып калды, берсе урман полосасына таба чапты, чыршылар арасына кереп югалды. Жәүдәт дилбегәне үз кулына алды да атны туктатты:

– Улым, котылдык... Бәхетебез бар икән.

– Әти, бүреләргә самолёттан аттылармыни?

– Самолёттан аттылар, улым...

Алар куанышып сөйләшеп торган арада, көпчәк урынына чаңгы куелган очкыч юл катысына төште һәм туктап калды. Жәүдәт белән улы, атны калдырып, очкычка таба йөгәрделәр, бүреләрдән коткарган өчен аларның бу кешеләргә рәхмәт әйтәсе килә иде. Алар килеп житкәндә, кабинадан ике кеше төште. Берсе пилотлар кия торган жылы күн курткадан, икенчесе кыска итәкле туннан – аучыдыр, мөгаен.

– Рәхмәт сезгә, коткардыгыз, харап була идек. – Жәүдәт алар белән кул биреп күреште.

– Монда күптән торасызмы? – дип сорады пилот.

– Байтак инде... Нишләргә дә белмәдек.

– Бүреләр нык борчыймы?

– Авылга тәмам хужа булдылар. Төннәрен улылар, этләрне алып китәләр.

– Авылыгызда аучылар бармы соң?

– Узган атнада берәү бүре атып кайткан иде.

– Берәү генәмени?

– Берәү генә шул. Халыкта корал юк.

– Бүрө атарга телэгән кешегә хәзер мылтык алу кыен түгел, рөхсәт ителде. Бу эш белән хөкүмәт шөгыльләнә.

Шунда сүзгә аучы да кушылды:

– Бүреләрне алып киләсе иде. Атка салып китермәссез микән?

– Хәзер китерәбез, – дип, Жәүдәт улы белән атка таба китте, аучы да аларга иярде. Ул:

– Бүген көн уңышлы башланды. Бөрьюлы ике бүрә аттык, – диде.

– Башка көннәрдә ничегрәк була иде соң? – дип сорады Жәүдәт.

– Төрлечә була. Көне көнгә туры килми.

– Шулай да берсе качып китте.

– Узып кителде шул, атып өлгереп булмады.

Алар юлда яткан ике бүрәне чанага салдылар, очкыч янына китерделәр. Пилот очкычның арткы ишеген ачты, аучы белән Жәүдәт икәүләшеп бүреләрне эчкә томырдылар. Пилот:

– Юлыгыз уң булсын, – дип, кабинага кереп утырды, аучы да очкычның тәрәзәсе ачык ягында үз урынын алды.

Жәүдәт аларга кул изәде дә:

– Рәхмәт сезгә, бәладән коткардыгыз, – диде.

Очкычның моторы гөрелдәп эшли башлады. Бераздан ул кузгалып китте, тизлек жыя башлап, бераз барды да акрын гына жирдән аерылды, һавага күтәрелде. Әтисе белән Зөфәр очкыч күздән югалганчы шул якка карап тордылар. Әтисе:

– Улым, башка бәла-казага тарымабыз, шәт. Мансур абың сине күреп сөенер инде, – диде.

– Минем дә аны бик күрәсем килә.

Бүген ул үз күзләре белән күрдә: аның әтисе бик кыю кеше икән. Ул әтисенә батырларча бүреләр өстенә ничек итеп ут көлтәсен ыргытуын Мансур абыйсына да сөйләячәк эле.

Шагыйрь, тәрҗемәче Рәхим Рахман (Әбдерәхим Абдрахманов) 1964 елның 4 октябрендә Дагстан Республикасының Табасаран районы Гасик авылында туган. Урта мәктәпне тәмамлаганнан соң, ул Совет Армиясендә хезмәт итеп кайта һәм Дагстан дәүләт университетының филология факультетында белем ала. Табасаран телендә балалар өчен чыга торган «Лачын» (Соколёнок) журналында, башта – әдәби хезмәткәр, соңыннан баш мөхәррир була. Хәзерге вакытта Табасаран дәүләт драма театрының әдәби бүлек мөдире булып эшли. Туган телендә чыккан «Өметләнәм»,

«Ерак йолдыз», «Узган белән киләчәк арасында» дигән һәм башка китаплар авторы. Дагстан һәм Россия Язучылар берлекләре әгъзасы. Дагстан Республикасының атказанган мәдәният хезмәткәре.

Рәхим Рахман

СИНЕҢ СУЛЫШ МИНЕМ ШИГЫРЬЛӘРДӘ...

* * *

Тәрәзәндә янган лампа булып,
Күренә миңа күктән тулган ай.
Аһ, нигә без бүген бергә түгел,
Гашыйк парлар бергә булгандай.

Бәлки инде мине оныткансың.
Тик тәрәзә пәрдән артында
Күрәм синең сылу сурәтеңне –
Торасың күк көзгә каршында.

Тоела миңа – син дә япа-ялгыз
Яшисең күк ялгыз бүлмәндә.
Көтәсең күк минем шакуымны,
Тәрәзәндә утың сүнгәндә.

* * *

Коткаручым минем – чал платан...
Аһ, нигә син миңа яр түгел?!
Күктә йөзгән яңа туган ай да
Күптән инде миңа пар түгел.

Чинар ботаклары арасыннан
Ай үзенә нурдан шәл үрә.
Ай нурыннан көмеш баскыч ясап,
Күлэгәбез арттан йөгәрә.

Өрфия шәл салып иңнәренә
Калганда ай күктән озатып,
«Яшьлегенә әллә таптыңмы?» – дип
Сорамаслар, сине туктатып.

* * *

Көзгә шәһәр... Яңгыр сибәли,
Яңгыр шавы телә үзәкне.
Жанны теләп шигырь туганын
Тик ялгыз ай күктән күзәтте.

Кем шәүләсе анда тәрәздә,
Монда миңа, белмим, ни калган?
Безнең бергә йөргән сукмаклар
Хәтер төпкелендә югалган.

Таный алмыйм, телә тынлыкны
Кемнең анда көлү тавышы?
Аһ, нигә бу жанны телгәли
Үткәннәренң ачы сагышы?

Син дә мин

Синең сулыш минем шигырьләрдә.
Тыным кысса кайчак йөрәкне,
Синең кайнар сулыш өзә минем
Бугазымны кыскан элмәкне.

Шигыремдә синең адымнарың,
Өмет утын кабыза карашың.
Күзләремдә сүнәп барган утка
Ялкын алам, сиңа карасам!

Шигырьләрдә икебезнең аваз,
Икебездән туа бер шигырь.
Синсез хәзер мин яши дә алмам,
Икебезгә хәзер бер гомер.

Билгесез солдат кабере янында

Ул һаман да әле билгесез бер
Юкка чыккан солдат, исемсез...
Гади солдат... Аны инде күптән
Беркем көтми... Тик ул үлемсез.

Аны көтми инде кәләше дә,
Ул саклаган ил дә күптән юк.

Аңа аткан ядрә һаман оча,
Кемгә барып тияр, белгән юк.

Ул чактагы янғын әле дөрли,
Инде ерак калган арасы...
Медальонның язулары беткән,
Похоронкаларның – карасы.

Алар күпләр... Кемнәр?
Белмисез –
Һәммәсенә инде тик бер исем,
Фамилияләре –
Билгесез...

Еллар

Көндәлекнең тагын соңгы битен
Ертып аттык... Килде Яңа ел.
Нәрсәнәдер дәрәс эшләмичә,
Үткәндер күк артта калган ел.

Кемнәрдәдер югалттык ул елда.
Жырга салып булмый шигырьне –
Жанны теләп-теләп, майланмаган
Жир күчәре һаман шыгырды.

Өр-яңа ел – әйтерсез лә ап-ак
Кәгазь ята өстәл өстендә.
Гомер китабының ул битенә
Ни язасын белми беркем дә!

Фәрештәм

Синдә качыш уйнап үскән идек,
Исән-саумы, туган авылым!
Чәченә чал төшкән бер малаң
Искә ала сине сагынып.

Юктыр инде качыш уйнап үскән
Ул дусларның бүген күбесе.
Кичә генә кебек иде әле,
Шул уйлардан жанга күңелсез.

Бөкрәп беткән бер фәрештә
Йөридер күк жирдә адашып.
Барып житсә туган авылыма,
Ул танымый калмас адашын.

Табасаран теленнән Рафис КОРБАН тәрҗемәләре.

«ГЛАГОЛИЦА» – ИЖАТ БӘЙРӘМЕ

Әдәбият белән кызыксынган бүгенге буын балалары һәм яшьләре үзләренең нинди мөмкинлекләргә ия булуларын тулысынча аңлыймы икән? «Глаголица» Халыкара балалар әдәби бәйсез премиясенең ачылыш һәм бүләкләү тантанасында катнашканнан соң, ирексездән шундый сорау туа. Безнең республикада балалар өчен шулкадәр масштаблы рәвештә оештырылган башка бәйге юктыр, мөгаен. Бөтен дөньядан барлыгы 2688 эш кабул иткән оештыручылар быел, йөз укучыны сайлап алып, әдәби смена уздырды.

«Глаголица» бәйгесе 2014 елдан башлап үткәрелә. Дистәдән артык ел эчендә ул, шактый үзгәрешләр кичереп, оештыру буенча да, киңлек, эчтәлек буенча да яңа дәрәжәгә күтәрелергә өлгерде. Бу елгы катнашучылар географиясенә күз салу да жите: Франция, Греция, АКШ, Италия, Төркия, Молдова, Үзбәкстан, Казакъстан кебек илләрдән килгән балаларның барысын да әдәбиятка мөхәббәт берләштерә. Конкурсантларның эшләрен ике яшь категориясенә бүлеп карыйлар. Татар телендә язучы балалар «Поэзия» һәм «Проза» юнәлешендә көч сынаша. Бәйгегә килгән эсәрләренә исә быел да мәртәбәле жюри әгъзалары бәяләде. Алар рәтендә әдәбиятта үз исемнәрен булдырган язучылар, Татарстан Республикасының атказанган сәнгать эшлеклеләре Галимжан Гыйльманов һәм Рөстәм Галиуллин, шагыйрь Рифат Сәлах бар иде.

Бәйгенең катнашучылары биш көн дәвамында үзләренең остазлары белән аралашты һәм ижади күнекмәләренә камилләштерү өчен махсус биремнәр үтәде. Бәйгенең төп үзенчәлегә, мөгаен, шундадыр: жиңүчеләр, кат-кат сынау үткәннән соң, бирелгән темага 15-20 минут эчендә эсәр ижат итеп, үз сәләтен исбатлаганнан соң гына билгеләнә. Димәк, биредә төп бүләккә ия булган катнашучылар энә күзеннән үткәрәп сайлап алына. Гомумән алганда, «Глаголица» бәйгесе яшь талантларны ачудан тыш, өлкәннәргә балалар дөньясына күз салырга, аларның нәрсә белән яшәвен, нәрсә белән кызыксынуын аңларга мөмкинлек бирә. Әти-әнисе, укытучысы, дуслары да белмәгән хис-кичерешләрен балалар кайчак ап-ак кәгазь бите белән уртаклаша. Үзләрен борчыган сорауларга җавапны шигырь юлларында эзилер, сызландырып торган вакыйгаларны хикәянең нигезенә салалар. Шунысын да әйтү кирәк: балалар төрле жанрларга алынырга курыкмый, күп очракта фэнтези һәм әкиятләрен өстен күрә. Темалар даирәсә көтелмәгәнчә киң. Әсәрләрдә мәктәп проблемаларыннан, беренче мөхәббәттән алып кешелек язмышына кадәр мәсьәләләр урын ала. Әлбәттә, зурлар әдәбиятыннан үрнәк итеп алынган фикерләр яки гади сюжетлар да очрый, ләкин шушы билгеләр аша аларның күп укулары, китапка мөкиббән икәннәре күренә. Балалар никадәр сәләтле булмасын, жюри әгъзаларына араларыннан иң-иңнәрен сайлап алырга туры килә, шуңа күрә еш кына бүләкләү тантанасы күз яшьләреннән башка узмый.

2024 елның ноябрәндә «Глаголица» лауреатларын Салих Сәйдәшев исемендәге Зур концертлар залында хөрмәтләделәр. La Primavera Казан камера оркестры катнашындагы бүләкләү чарасын Россиянең атказанган артисткасы, танылган кино һәм театр актрисасы Нонна Гришаева алып барды. Биредә, әдәби сменага нәтижә ясап, барлыгы 13 жиңүче билгеләнде һәм аларның һәрберсенә бәйгенең символы булган Бәллүр ябалак, «Кечкенә китапханә» һәм планшет бүләк ителде! Икенче турга узган һәрбер катнашучы исә үзенең эсәре басылган альманахка ия булды. Шулай ук

традицион рәвештә иң яхшы өч автор Татарстан Республикасы Дәүләт Киңәшчесе Минтимер Шәрип улы Шәймиевнең махсус призы белән бүләкләнде.

Әлеге санда басылган «Әбиемне син үтердең» детектив хикәясә бәйгедә беренче урынга лаек дип табылды. Авторы – Казан шәһәрәндәге 18 нче татар гимназиясенең 9 сыйныф укучысы Камилә Мәхмүтова. Ижатка гашыйк кыз сынлы сәнгать һәм театр юнәлешләре буенча сәнгать мәктәбен дә бары тик «бишле» билгеләренә тәмамларга өлгергән.

Премияне гамәлгә куючы, «Счастливые истории» хәйрия фондына нигез салучы Ирина Хәснетдинова бәйгенең Татарстан, гомумән, Россия өчен әдәби кадрлар әзерләвен ассызыклай. Аның әйтүенчә, «Глаголица»да катнашучыларның байтагы билгеле басмаларда эшлиләр, Татарстан Язучылар берлегенә керергә әзерләнәләр. Чынлап та, әлеге премия балалар әдәбияты дөньясында иң якты, иң истәлекле вакыйгаларның берсе булып тора һәм бөтен дөнья буйлап күп кенә яшъ талантларны илһамландыра, кулга каләм алырга этәрә.

«Глаголица» гади бәйге генә түгел, ул – ижат бәйрәме. Бүләкләү тантанасында булган һәр катнашучы, тамашачы моны ачык тоемлагандыр. Илһам дәрте белән янган карашларны күреп, әдәбиятның никадәр зур берләштерү көченә ия булуын аңлайсың. Бәйгедә катнашкан ике меңнән артык бала да киләчәктә язучы булмас, финалга узган йөз ижатчы да һөнәрен әлеге өлкә белән бәйләмәс бәлки. Ләкин шунысы тәгаен билгеле: киләчәктә алар чын әдәбият сөюче, тугры укучылар булачак!

Алинә ХӘБИБУЛЛИНА.

**К а м и л ә
М ә х м ү т о в а**

ӘБИЕМНЕ СИН ҮТЕРДЕҢ

ДЕТЕКТИВ ХИКӘЯ

– Минем әбине син үтердең! Син генә һәм мин моны болай гына калдырмам! Әзерлән! Безнең киләсе очрашуыбыз судта булачак. Үтерүче син икәнән мин исбатлармын. Сиңа бу вазгыяттән котылырга бер мөмкинлек тә калдырмам! Исеңдә тот! – Данис дөрләп торган бар ачуын чыгарды да, ишекне шап итеп ябып, мине фатирда ялгыз калдырды.

Ничек шулай килеп чыкты? Ышанычым, яктылыкка, дөньяга зур өметләр – барысы да бер мизгелдә чөлпәрәмә килде? Юк! Мин аны ялгыш та үтермәдем! Бары ярдәм итәргә генә теләгән идем... Ышаныгыз, зинһар, ышаныгыз миңа. Ут кебек кайнар тоелган күз яшьләрем бер-бер артлы

салкын идэнгә тамып төштеләр. Шулай итеп, тормышымның караңгы көннәре башланды.

16 август.

– Һэй! Гөлмәрьям әбекәй, өйдәме син? Кап-кайнар тәмле кабартма алып кәргән идем, академиядән кайтканда, даруханәгә дә кагылып чыктым, – Кәримәнәң йөзөндә, укудан соң арганлыкка карамастан, шулай ук якты, сөйкемле елмаю балкый иде. Ә аның каршына, үзенчә ашыгып, 70 яшьлек карчык йөгереп чыга.

– И-и, балакаем, Аллаһның рәхмәтләре яусын инде. Ярый әле, син бар! Оныкларым, эшләрендә, укуларында югалып, бөтенләй мине онытты. Утыр, чәй кайнады, хәзер аш та салып бирәм. – Кәримә, тиз арада кухняга узып, чәй эзерли башлады. – Мин берәр көн ялгызым үлеп китсәм, син күз-колак сал инде, мине ирем янына җирләгез, тәнем өемдә череп ятмасын!

– Син нәрсә сөйләсәң! Бөтенләй акылың киттеме? Борчылма, сиңа әле яшәргә дә яшәргә, мин дә сине берүзеңне калдырмам, оныкларың да килеп китәрләр. Алар белән үзем сөйләшермен! – Әбекәй шундый тәвәккәллеккә бары тик елмаеп алды да кызының каршына аш куйды. Шулай алар, бергәләшеп гөрләшә-гөрләшә, тәмләп мәтрүшкәле чәй эчтеләр.

Гөлмәрьям әби белән мондый мөлаем аралашулар, бергәләп чәй эчүләр шактый еш кабатлана иде. Кәримә, аның хәлен белешеп, кирәк вакытта кан басымын үлчәп, укол кадап, төрле медицина ярдәме күрсәтеп чыга иде.

Зирәк Кәримәнәң канына гаделлек, кешелеклелек, тормышны файдалы итеп, бар мөмкинлекләрен кулланып яшәү кечкенәдән ана сөте белән сөңгән. Шуңа күрә сайланган һөнәре дә башкаларга булышу, ярдәмләшеп яшәүгә бәйле иде. Хәзерге көндә ул Казан дәүләт медицина академиясенә 3 курс студенткасы. Күрше әбинең еш авырып интеккәнән күрә, Кәримә: «Гел ярдәм итеп торырмын», – дип үзенә вәгъдә бирде. Әмма Гөлмәрьям әби үлем һәм яшәү турында шундый ашыгыч һәм дуамал сүзләр әйткәндә, ул иртәгә булачак вакыйгаларны күз алдына да китерә алмаган иде...

17 август киче, 20:24. Казанның Дәрвишләр бистәсендә Абдуллина Гөлмәрьям Әмирхан кызының мәете табылган. Үлем сәбәбе – агулану.

Ничек болай килеп чыкты соң әле?.. Меңләгән уй... Уйлар төрле, алар, күңел түрәдәгә иң караңгы, яшерелгән урыннарда чыгып, гүя үткен пычак белән аның йөрәген телгәләде. Кәримә шикләнә – дәрәс юлдамы ул, нишләргә? Кемнән ярдәм эзләргә? Кемнән киңәш сорарга? Эти-әнидәнме? Юк, аларны борчыйсы килми... Ничек Кәримә аларның күзләренә карар, үзенә гаепсезлеген җиткерер, ничек аңлатыр? Билгеле, эти-әни – аңа һәрчак зур терәк. Алар киләчәктә Кәримәнәң яхшы һөнәр остасы булуына өметләнә, чөнки аның уңышлары эти-әнисе өчен – зур горурлык. Һәм бу вакыйгада аларны борчымау, бар сынауларны үзәң узуга – кызының аларга карата иң зур рәхмәте.

19 август көнне полициядә Кәримәдән әби белән соңгы күрешкән кеше буларак сорау алдылар. Чын үтерү булганлыгы раслангач, эшнәң судка җибәрелүе ачыкланды.

Кәримә үзенә, бер гаебе булмаса да, кыен хәлгә калуын аңлый иде. Бу четерекле мәсьәләне ничек хәл итәргә, кемнән ярдәм сорарга? Адвокат сайларгамы? Аңа күпме акча кирәк... Студент кешенә кайдан акчасы

булсын? Эшләмәгәч, кемнән сорап торасың? Сина кем бирсен? Уйлый торгач, Кәримә элекке танышы Камилне исенә төшерде. Камил – юридик факультетның магистратурасында алдынгы студентларның берсе. Үзен чибәрлеге һәм чыгышы, бай гаиләдән булуы белән масаеп, «мин-мин» дип йөрүче кеше. Башка сөйләшер һәм киңәшләшер кешесе булмагач, Кәримә Камилгә шалтыратырга булды.

Әмма беренче, икенче шалтыратудан соң беркемнең дә трубканы алырга жыенмавы аңлашылды. Ләкин өченче мәртәбә уңышны сынаганда шундый кирәкле һәм көтелгән тавыш ишетелде:

– Син нәрсә, миңа көне-төне шалтыратып ятасың ул? Үзең арымадыңмы соң, ә?! – Тавыш хужасы, билгеле, Кәримәнең шатлыгын бүлешми иде.

– Сәлам-сәлам! Комачауласам, гафу үтенәм, мин авыр хәлгә калдым. Сина киңәш сорап мөрәжәгать итәм. Ярдәмең өметләнгән идем.

– Кызык өчен генә хәлләремне сорашасың килмиме соң башта, ә?! Ярый, сөйлә, кайларда буталып беттең инде тагын, аннан соң, бәлки, уйлап карармын – булышыргагы сина, юкмы. Шатлан, минем вакыт бик кыйммәт, игътибарым буш тормый. Син миңа теге юлы ярдәм иткәнгә генә трубканы алдым. – Кәримә бары тик шул сүзләргә генә көткән иде. Хәер, Камил үзен гаять тәкәббер тотса да, әллә ничек дорфа сөйләшсә дә, яхшылыкны онытмый, һәрчак хәтерли һәм бурычлы булып калырга яратмый иде. Ул – Кәримәнең соңгы мөмкинлеге, һәм аны югалтырга ярамый! Шуңа Кәримә, озак сузмыйча, шалтырату сәбәбен – үзе белән булган хәлләргә сөйләп киткәч, алар шул ук көнне сәгать 12дә полиция бүлегә янында күрешергә булдылар.

Трубканы куйгач, Кәримә Камил белән очрашуга тиз-тиз жыена башлады. Шул ук вакытта уйлары аны беренче очрашуга алып китте. Бу хәл медицина академиясенең яңа ел дискәтүгендә булды. Ул көнне Камил гажәеп матур киенеп килгән иде... Кәримә кызлар белән биеп, көлешеп йөргәндә, кемнәндер кычкыруы ишетелде. Бер егетнең, аллергия реакциясе башланып, сулый алмыйча тыны кысыла иде. Кәримә, ашыгып, аңа беренче медицина ярдәме күрсәтте, ә соңыннан Камил, үзен коткаруына рәхмәт белдереп, аңа телефон номерын калдырган иде. Аларның танышуы шулай булды.

– Мин «вообще-то» бу эштә үтерүче кем икәннән белү кызык булганга гына булышырга ризалаштым! Син үзеңнең ахмак башыңда әллә ниләр уйлап чыгарырга ашыкма! – Ул күзләрен кысып, шаяртып, маңгаена берничә тапкыр шакылдатып күрсәтте. Алар тиз адымнар белән моргка, әбинең мәетен саклаган урынга киттеләр.

– Тьфү сине, Камил! Мыскыл итәсең инде мине! Уйлап кара әле, минем монда болай да химиядән барлык формулалар, препарат исемнәре, латин теле... Бу кечкенә башка барысы да ничек сыеп бетсен инде? – Юри генә, үпкәләгән булып, үзен башын сыйпап куйды кыз.

Камил Кәримәдән әби белән булган соңгы очрашуны жентекләп сорапты:

– Сәер, башка вакытта булган халәтен хәтерләмәдеңме? Берәр сәерлек сизмәдеңме? – Кат-кат шундый сораулар бирде. Кәримә дә, уйлана торгач, исенә төшерде:

– Чэй эчкәндә, әби үзенә хәлсезлегенә һәм бик каты йокы килүенә зарланды. – Кәримә ул вакытта әбине бәлки арыган гына дип уйлады. Хәер, хәзер инде ул тулысынча аңлай – дөньяда бер нәрсә дә очраклы түгел, һәр вакыйганың үз тамыры, сәбәбе бар. Камил белән бу вакыйганы аңа яңадан, төрлө яктан карап, тирәнтен өйрәнергә кирәклегенә төшенде.

Ләкин морг янына килеп җиткәч кенә, Кәримәне кертмәүләре Камилнең исенә төште. Ул, үзенә эшә күп булуына карамастан, Кәримәнең бу чәтереклә эшендә тикшерүне үз өстенә алырга, аңа ярдәм итәргә сүз бирде. Кәримәне: «Нәрсә дә булса исенә төшсә, миңа шунда ук шалтырат» – дип озатып куйды да моргка кереп китте.

Кәримәгә Камил белән очрашып сөйләшү бик үтемле һәм файдалы булды. Аның киңәшләрен тыңлап, Кәримә соңгы вакытта булган вакыйгаларны кат-кат исенә төшерде. Камилнең: «Моргтагы токсикологик лабораториядә үлем сәбәбенәң анализ нәтиҗәләрен төгәл белергә иде», – дигән сүзен озак вакыт уйлап йөрде. Кызның хәтеренә беренче курста укыганда, бер бүлмәдә яшәгән Валентина килде. Хәзер Валя академиянең соңгы курсыңда укый, ул, диплом алды практикасын шушы моргта үтеп, бу лабораториядә эшкә калырга тиеш иде. Кәримә ашыга-ашыга Валентина номерын эзләде һәм, аңа шалтыратып, ике көннән күрешергә вәгъдәләште. Бу мөһим үтенечне телефон аша сөйләшергә ярамый иде.

Кәримәгә Валентина белән очрашу көнән көтү бик озак булып тоелды, билгесезлек бик авыр иде. Алдан билгеләнгән 22 август көнне Валентинаның эш сәгате бетүен Кәримә түземсезлек белән көтеп алды, һәр минут аңа сәгать кебек тоелды. Алар, вәгъдәләшкәнчә, Валя белән метро станциясә янында очраштылар:

– Нинди җилләр ташлады сине минем янга?

– Әй, язмыш, әллә кайларга илтә... – Кәримә үтенечен аңлатты. Валя бу эшнең аның өчен катлаулы һәм җаваплы икәннән һәм артык мәгълүматны таратырга хакы юклығын әйтте. – Бары тик синең өчен генә бу адымга барам, мөмкинлек булгач та, миңа сиңа үзем шалтыратырым.

Валентинадан хәбәр көтеп, тагын өч көн үтте.

25 август. Камилдән дә башка яңалык юк. Бу көннәрдә кызның кулыннан телефоны төшмәде, ул аны бер минутка да калдырмады. Ниһаять, Валя белән Кәримә кичкырын үзләренәң яраткан яр бие кафеһында очрашырга булды. Бу очрашу турында Кәримә Камилгә хәбәр итте һәм аның да килүен үтенде, анда аларга кирәкле бик мөһим мәгълүмат булуын җиткерде.

– Валя, без Камил белән кафеда. Тәрәзә янында утырабыз. – Кәримә тиз генә Телеграмда аудиоязма яздырып алды да өс-киемен сала башлады. Камил белән юк-бар сөйләшеп, Валя килгәнчә узган җиде минут бер мизгел кебек тоелды.

Җиңел адымнар белән ашыга-ашыга Валя килеп керде, Камилне күргәч, берәз каушап алды. Кәримә тиз генә эшнә Камил алып баруын аңлатты, Валентина сумкаһынан конверт чыгарып өстәлгә куйды да шулай ук тиз-тиз атлап чыгып та китте. Камил конвертны җайлап кына ачты... Җентекләп укып чыкканнан соң: «Монда ачыклык кертәсә эшләр күп икән әле», – дип, кәгазьне Кәримәгә сузды...

Камил белән Кәримәгә Валя алып килгән нәтижәләр бик күп яңа мәғлүмат, уйланыр өчен азык бирде. Һәрберсенен башында йөз төрлө сорау әйләнә, ә кирәкмәгән фикерләр һәм уйлар бу эшнә бары тик катлауландыра иде. Әмма иң куркынычы – Кәримә дә үз-үзендә шикләнә башлады. Әбинен ул халәтәндә аның гаебе булмавын каян төгәл белсен ул? Үз-үзенә дә ышанмагач, кем соң аның артыннан барып, аның намусын яклай алыр? Бәлки, әби ул алып кайткан препаратларның дозаларын бутап, ялгыш эчкәндер?

– Кәримә, Кәримә! Жир Кәримәне чакыра, приём, болытларда очып йөрергә житкән инде, Кәримә! Әлбәттә, бу хәбәрләр синең өчен бик авыр, мин аңлайм. Әмма безне алда бик күп эш көтә! – Уйларына батып, Кәримә тирә-юньне дә ишетми башлаган. Камилнең борчулы тавышы аны яңадан жиргә төшерде.

– Әйе, син дәрәс сүзләр сөйләсәң, хәзер моның өчен борчылып йөрергә ярамый...

Борчылу... Борчылу, әйе! Һәм шул ук мизгелдә әбинен сурәте аның исенә төште:

– Камил! Камил! Рәхмәт сиңа! Моның турында ничек онытканымны аңлап бетермим, ха-ха-ха... Әби соңгы күрешүдә кичтән аңа оныгы кәргәнән сөйләгән иде. – Камил кызының хис-кичерешләре шундый тиз үзгәрүенә шаккатса да, аның серле елмаюын күрәп, эчтән генә шатланды.

– Еллар буга күренмәгән Данис, бер булмаганда, кичкырын кереп, хәлләрен сорашып, әбигә тәмле чәйләр эчерткән. Мин үзем дә башта бу сүзләргә озаң ышанмый утырдым, әбинен хәлен белергә дә күптән килгәнә юк иде аның.

– Хм... Сәер, ул анда ничек килеп чыккан соң әле? Тикшерергә кирәк. Моның өчен безгә ничектер әбинен квартирасына керергә кирәк бит.

– Миндә әбинен квартира ачыкчы бар, мин аны кемгә тапшырырга да белмәдем. – Камил шуңа баш бармагын күтәрәп, «шәп бу!» дип күрсәтте.

Бу күрешүне Кәримә аеруча борчылып көтте. Алар Камил белән Гөлмәрьям әбинен квартирасында дәлил эзләделәр. Кулларда резин перчатка, ярдәмгә – кесә фонаре. Әбинен һәрчак тәртиптә яткан әйберләре үз урынында түгел, теләсә ничек аунап ята иде. Камил шулчак, кухняга кереп, чүп чиләген актара башлады, Кәримә фонарь белән аңа яктыртып торды. Берәздән Камил бер чәй чынаягын һәм фенотарбитал даруының язучы кәгазен табып: «Мин аларны иртәдән үк лабораториягә илтәм», – дип, пакетка жайлап кына салып куйды.

– Сәер, бу даруны мин әбидә күргәнәм юк иде. Фенотарбитал рецепт буенча гына сатыла. Әби, йокысызлыкка зарланып, аны эчсә, мин аны, әлбәттә, белер идем.

– Чәй чынаягы да исән һәм яңа булып күренә, болар барысы да юкка гына түгел.

– Хәер, мәсьәләне чишәр өчен дәрәс юлга чыктык, ахырын да тиздән күрербез.

28 август көнне иртән Кәримәгә судка чакыру кәгазен тапшырдылар. Судка ике атна вакыт бар.

Камил, чынлап та, иртән бар эшләрән калдырып, беренче эш итеп лабораториягә барып кайтты. Тагын бер атнадан жавап та килде.

Ниһаять, авырлык белән яхшы нәтижәне көткән көн килеп житте. Иртәнге сизгә Кәримә, повесткасын тотып, судка китте. Камил белән алар, ишек төбөндә очрашып, суд залына керделәр. Анда Гөлмәрьям әбинең оныгы Данистан башка кеше юк иде. Гаепләүчеләр һәм гаепләнүчеләр бөтенесе бер үк залда, төрлө жирдә утыра иделәр. Борчылып үткән көннәр, йокысыз төннәр, Кәримәнең суд залында утыруы ниндидер томан арасында, билгесезлектә кебек тоелды. Нәрсә сөйләгәннәрен ул гүя ишетмәде, нәрсә уйларга да белмәде, әбинең мондый үлемендә үзе гаеплеме-юкмы икәнен уйлап, аның башы әйләнгән иде инде.

Сүзне Даниска бирделәр.

– Хөрмәтле хакиммәр! Мин төп гаеп Кәримәдә дип уйлыйм. Моңы исбатларга житәрлек дәлилләр бар. – Данис үз чыгышын шундый кискен сүзләр белән башлады. – Беренчедән, әбине гел карап, килеп торырга шәхси сәбәпләрем буенча мөмкинлегем юк иде. Шулай итеп, хәйләкәр Кәримә, әбинең ялгызлыгын, ярдәмгә мохтаж булганлыгын үзенң максатларында кулланып, аның ышанычына, күнеленә үтеп, үзенң васыятенә кертергә мәжбүр итте! Һәм, чынлап та, игътибар белән карагыз! Әбиемнең васыятенә Кәримә дә кертелгән. Моңы ничек аңларга? Кәримәнең әбине үтерер өчен бик күп мөмкинлекләре бар иде: дарулар, ризык сатып алып, аны гел карап торды. Шуңа мин сезгә бу эштә дөреслекне табуыгызны үтенәм. – Кәримә, Данисның гаепләп сөйләнгән ялган сүзләреннән телсез калып, шаккатып утыра бирде. Кызның, сикереп торып, дөреслекне әйтәсе килде. Камил исә үзенң ачуын да, Кәримәне дә вакытында тыеп кала алды.

– Кызганычка каршы, Гөлмәрьям әби хроник йөрәк авыруы белән чирле иде. Мин үзем дә фармацевтика бүлегендә укып, бу чирне аеруча күп һәм төгәл өйрәндем. Врач кушуы буенча, әби йөрәк даруы дигоксин эчә иде. Дигоксин составында йөрәк гликозидлары бар. Озак кулланганда, алар организмда жыелып, агулану мөмкинлеге бирә. Ул даруханәдә дә сейфта гына саклана. Һәм безнең төп дәлилләр бу мәгълүмат белән бәйле. Сүзне үземнең шәхси адвокатым Камилгә бирәм, – диде кыз үз чыгышында.

– Минемчә, бу – нигезсез гаепләү. Сөзне тыңлап, бары тик бер сорау туа: «Ә сез кайда идегез?» Нинди сәер сәбәпләр сезгә еллар бие хәтта шалтыратып алырга булса да комачаулады? Нигә әбинең авыр йөрәк чире белән авырганын белә торып, барлык туганнары аны ялгыз калдырды? Нигә сез бу бурычларны Кәримәгә генә өйдегез? Үземнең тикшерү вакытында мин бәһасез дәлилләр таптым һәм Кәримәнең гаепсез икәнлеген исбатлый алам. Беренчедән, Кәримәнең әбине үтерергә бернинди дә сәбәбе юк. Кәримә үзенң васыяткә кертелүен беренче ишетте. Икенчедән, чүплек арасында чәй чынаягы табылды, анда көчле йокы даруы фенотарбитал калдыгы булуын лаборатор экспертиза раслады. «Ул агу түгел бит, йокы даруы гына», – дип әйтерсез. Ничек соң ул шундый көчле тәэсир иткән, үлемгә китергән? Моңың аңлатмасы бар. Бу очракта дигоксин составы фенотарбитал белән үзара реакциягә кереп, шундый агулы матдә килеп чыккан, нәтижәсе – әбинең үлеме. Без дәлилләренә сезгә тәкъдим итәбез...

– Ярый, Хәсәнов Камил. Абдуллин Данис, хәзер сезгә сорау бирәбез. Видеокамера язмалары буенча 16 август көнне, жиденче яртыда сез Абдуллина Гөлмәрьям Әмирхан кызының фатирына ярты сәгатькә кереп чыккансыз, сез моның турында нәрсә әйтә аласыз? – Бу сораудан соң, Данисның куллары дер-дер калтырый башлады, йөзенең төсө китте. Камилнең әлегә сөйләмәннән соң бу вакыйгада кем гаепле, чын үтерүче кем булуын әкрәнләп төшенә башлады. Ул бит, чынлыкта, үзе гаепле була алуын күзалламады да.

– Әйе, дәрәс, әби үзен начар хис итәм дип, миңа шалтыратып, үзенә чакырды.. – Тиз-тиз яңа сәбәпләр уйлап чыгарып, йөзәндәге дулкынлануын сиздермичә генә, ялган сөйләвен дәвам итте ул.

– Бик яхшы, ярар, алайса, шуны аңлатып китүегезне сорыйбыз: сез әби янына 18:30 сәгатьтә кереп, 19:05тә чыккансыз. Шуннан соң, Абдуллина Гөлмәрьям янына Зөфәрова Кәримә килүен күргәч, сез өскә менә торган баскыч янына качкансыз һәм анда, аның килүен көтеп, 40 минут торгансыз. Шуннан соң, бары тик ул киткәч кенә, сез әби янына яңадан 15 минутка кереп чыккансыз. Бик сәер, үзегезгә дә шулай тоелмыймы? Бәлки качып торыр өчен сезнең тагын ниндидер шәхси сәбәпләрегез булгандыр? Нинди максатка ирешергә теләдегез?

– Кереп чыксам соң?! Ни булсын? Мин бары тик онытылган орденнар артынан кереп чыктым! – Данис, үзенең ялганында батып, берни уйламый иде. Ә Кәримә, шул вакытта кулын күтәрәп, үз сүзен өстәргә теләде:

– Әбинең әтисеннән калган, бик кадерләп саклаган сугыш орденнарымы? Ул бит аларга беркайчан да тияргә дә рөхсәт бирми иде... – Хөкемдар бу сүзләргә дә игътибар итте.

– Ә нәрсәгә монда гажәпләнергә? Мин бит аның оныгы, жыештыру һәм пешерү өчен генә кирәк күрше ахмак кыз түгел бит! Ха-ха!

– Абдуллин Данис, үзегезне тотә белегез! Хәзер суд фикерләшү һәм хөкем чыгару өчен чыгып тора.

Кәримәнең гомерендә иң авыр минутлар да узды һәм хәзер тынычлап сулыш алырга була иде. Камил, аның жилкәсенә кулын куеп, йомшак кына кочаклады.

– Борчылма, без икебез дә үзебезне яхшы яктан күрсәттек. Иң куркынычы артта калды. Киттек, бәлки син кофе белән сыйларга рөхсәт итәрсен? – Кәримә моңа көлеп алды да, чыгып киткәндә ишекне шап итеп ябып, Данисны суд залында ялгыз калдырды.

Данис үзенең гамәлләре үлемгә китерә алуын алдан беләп тә, ләкин моңа житәрлек әһәмият бирмәгәнгә, барысын да шулай калдырган өчен, шулай ук мөлкәт урлаганга 3 ел мәжбүри эшләргә һәм 4 елга төрмәгә хөкем ителде.

– Зөфәрова Кәримә, сезнең монда килүегезне сорыйм. – Эш беткәннән соң хөкемдар Кәримәне үзе янына чакырды. – Монда Данис алып килгән васыятьтә шулай ук сезгә адресланган хат бар. – Ул, кызга хат тапшырып, суд залыннан чыгып китте.

– Әллә хатны ачып та карамыйсыңмы? Әйдә, минем үземә дә кызык! – дигәч, Кәримә васыятьне Камилгә тапшырды, ә үзе, ипләп кенә конверттагы

хатны алды. Бер мизгелгә аның йөрәк тибеше туктап калган кебек булды – гажәпләнүе шулкадәр зур иде...

«Исәнме, балакаем, күршекәем Кәримә.

Син минем бу хатны укыйсың... Димәк, мин инде бу дөньядан бакыйлыкка күчкәнмен.

Сиңа үземнең соңгы сүзләремне, теләкләремне житкерәсем килә. Шундый инде ул йөрәк чире, һәм мин үлеп китәргә гел эзер идем. Юк, минем үләсем килми иде, ләкин тормыш елата да, түземлеккә дә өйрәтә. Беркем дә гел янында тормас шул, тормыш шундый – кем килә дә кем китә. Ләкин иң мөһимен онытма: син берүзең түгел, кешеләр бит дөнья (эмма шул кешеләрме алар?!). Тикшермичә калма. Әгәр югалсаң, тукта һәм тирә-юнеңә янадан кара. Белгәнәңчә, минем кызым юк. Ике улым бар, оныкларым да малайлар. Һәм мин, Кәримә, сиңа карап торганда «минем кызым, балакаем, назкаем» дигән жылы уйлар күңеләмдә туа иде. Син миңа карата һәрчак мәрхәмәтле, киң күңелле, ачык йөзле булдың, ярдәмәңнән ташламадың, мине «бала урынына» карадың. Академияне уңышлы тәмамлап, чын яхшы белгеч булырсың дип өметләнәм. Синең белән аралашкан барлык кешегә бәхет елмайгандыр... Барлык теләкләрең тормышка ашсын, сиңа бары бәхет-шатлык, куанычлар гына теләп калам. Тагын сиңа васыятем итеп үземнең алтын алкаларымны һәм башка зәркән бизәнү әйберләрен калдырам.

Киләчәктә дә синең бәхет-шатлык, куанычлар белән бәрәкәтле тормышта яшәвеңне теләп, Гөлмәрьям әбиң».

– Рәхмәт, әбием, мин синең сүзләреңне йөрәк түрендә саклармын, хәтеремнән беркайчан да чыгармам. Син икенче дөньяда да бәхет таптың дип ышанып калам. Сау бул, әбекәем, мин алга атлыйм, бәхетле киләчәккә... – Һәм ул янагы буйлап тәгәрәгән күз яшьләрен сөртте дә ышанычлы адым белән бары тик алга гына барырга вәгъдә бирде.

«КАЛӘМДӘШЛӘР» КАЛӘМ ЧАРЛЫЙ

Биектау районы – татар әдәбиятына күп әдипләр биргән төбәк. Алар арасында Галимҗан Мөхәмитшин, Габдулла Шәрәфи, Альберт Хәсәнов, Ләлә Сабирова, Солтан Шәмси, Ирек Сабиров, Рафис Корбан, Зиннур Хөсния, Алмаз Гыймадиев кебек талант ияләре бар. Район Үзәк китапханәсе каршында эшләп килә торган «Каләмдәшләр» әдәби берләшмәсе өч дистәдән артык каләм иясе өчен әдәби осталыкка өйрәнү мәктәбе булып тора. Берләшмә әгъзалары биредә шигырь язучылар, серләрен өйрәнәләр, осталыкларын камилләштерү өчен төрле конкурслар үткәрәләр. Язганнарын район газетасы битләрендә бастыралар, район радиосы тапшыруларында катнашалар. 2018, 2023 елларда «Каләмдәшләр» берләшмәсендә каләм чарлаучы шагыйрьләр үзләренң иҗат җимешләрен туплаган китапларын бастырып чыгарганнар иде. Игътибарыгызга берләшмәнең берничә әгъзасы иҗатыннан үрнәкләр тәкъдим итәбез.

Рафис КОРБАН.

Саумы, кышым!

Саумы, кышым,
Табышларга, сагышларга
Бай танышым!
Ак буранда
Тууымны хәбәр иткән
Тәү тавышым.

Алсаң да син әнкәемне
Мәңгелеккә,
Яратуым сине калды
Гомерлеккә.

Кар диңгезен иңләп йөрсәм
Пар чаңгыда,

Сагыш тулы күзләремдә
Нур чагыла.

Аклыгыңа, сафлыгыңа
Тугры колың,
Ташламамын исән чакта
Чаңгы юлын.

Кыш бүләге – шигырь-тәлгәш –
Зур табышым,
Акыл белән хис кавышкан
Тукталышым...
Саумы, кышым!

Фиряя АБДУЛЛИНА.

Адашкан мәхәббәт

«Кайсыгызының мәхәббәте елый?»
Сүрия Мингатиная

«Кайсыгызының мәхәббәте елый?»
Минекедәй яшыкә буыла?
Бутаган да беркөн урам чатын,
Чыга алмый һаман юлына...

Сукмагына ятып үткәннәрнең
Йолдызлары сүнгән, караңгы.
Хисләренә юлдаш жылләрә дә
Кабатлылар: «Өз син араңны!»

Адашканга – тычкан уты – ялкын,
Түземлелек житкән чигенә.
Бар сулышың өреп тырышканда,
Кача рәшә жирнең читенә.

Күккә бакса, Ай да ялгыз, бахыр,
Пар йолдызлар күзләп күшегә.
Мәхәббәте адашканда юлны
Кем күрсәтер ялгыз кешегә?!

Зөһрә ХӘКИМУЛЛИНА.

Яннарыңа кайттым әле, әнкәй

Яннарыңа кайттым, бик сагындым,
Кайттым әле уйламаганда.
Булса булсын, әнкәй, борчылма син
Коймакларың майланмаганга.
Өйнең яме, йортның нуры булдың,
Балалар дип янып-көйгәндә.
Яшермәче, әнкәй, кулларыңны,
Кытыршы дип, назлап-сөйгәндә.

Кулларыңны бирче, әнкәй бәгърем,
Аннан йомшак куллар юк бит ул.
Синең янга кайтып килер өчен
Урау-урау юллар юк бит ул.
Жаның аша бары назлы сөю,
Күңел жылысыңнан түләдең.
Гомер бирдең безгә бүләк итеп,
Иң зур бүләк, әнкәй, бүләгең!

Мәнзүмә СИБГАТУЛЛИНА.

Тормыш куласа

Язмышыңа әгәр язган булса,
Бөтерелер дөнья-куласа.
Аерылган юллар да кисешә,
Тау янына килеп тау баса.
Баш бирмичә хисләр ташкынына,
Икебез бер юлдан йөрибез.

Сабырлыгым сары алтын диеп,
Берәү дәшсә, дәшми беребез.
Син өйрәттең мине сабырлыкка,
Салмак хистә бергә йөзәргә.
Юләр яшьлек, шашкын тиле хисләр
Калды инде көлеп сөйләргә.

Лилия ХӘМИДУЛЛИНА.

Кышкы таңда

Әкрән генә йомшак жилләр исеп,
Сызылып кына таңнар атканда,
Сабыйлар да, тәмле төшләр күреп,
Жылы түшәгендә ятканда,

Казанымның биек йортларына
Пилотсызлар һөжүм иткәндә,
Нинди хисләр кичерде соң халкым,
Казан урамыннан үткәндә?!

Әкрән генә йомшак карлар ява,
Түшәп жиргә мамык юрганын,

Кемнәр белде икән кышкы таңда
Ашырасын дошман планын?

Көн артыннан көннәр үтә тора,
Явыз дошман яңа план корган.
Күпме аналарның балалары
Дошман кулларыннан һәлак булган.

Казаныма кадәр килеп житеп,
Тынычлыгын аның бүген алган.
Куыйк, әйдә, вәхшиләрне бергә,
Ватанымда аңа ниләр калган?!

Сания СӘЛӘХОВА.

Авыл

Алсу таңнар ата сызылып-сызылып,
Зәңгәр офыкларга пар булып.

Игенчеләр эшкә кузгалалар,
Чирәмнәрдән көмеш чык ерып.

Мəһабəт зур, биек агачларга
Жан өрəдєр кояш малає.
Авылларның кадєрен белгəннєргə
Күңеллєдєр елның һəр ає.
Киң урамнар буйлап саф һавада,
Эх, рəхəт соң жирдəн атлавы!
Авылларда үтə балачакның
Иң гүзəл һəм матур чаклары.

Қичлəр житсə, зəңгəр күккə карап,
Йолдызларны санау дисеңме.
Тулган айга карап, сөйгəнєңə
Аңлатулар сөю хисеңне.
Бүгєнгесє шулай үтєп китə,
Яңа эшлəр кəтə иртəгə.
Мондый тормыш барда, авылларга
Яшəргə дə əлє яшəргə!

Рəзинə ГЫЙМАДИЕВА.

Кыш китə

Яңгыр ява ап-ак кар өстєнə,
Кышмы соң бу, əллə яз житкəн?..
Сизмичə дə калган күңеллəрнєң
Ишегенə кем шакый икəн?

Тик барыбєр күңелєм язны тєли,
Кыш барыбєр яздан калыша.

Көн болытлы, лəкин кайсыныкы?
Кыш белəн яз шулай тартыша.

Табигатьтə яз тантана итə,
Лəйсəн яңгырларын яудырып,
Ак сөлгєсєн жыєп кыш та китə,
Жирдə соңгы карын калдырып.

Фирая ИБРАҺИМОВА.

Классташларым

Классташларым, дусларым минем,
Бєргəлəп йөздєк белем диңгезен.
Һəркөн «Сез» диєп тибə йөрəгєм,
Бəхетлє булу минем телəгєм!

Укытучы апа хəрєф өйрəтə,
Һəрбєрєбєзнє чыгарып сөйлəтə.
Жан тирєн түгə, армый да талмый,
Бєр карау белəн бєзнє ул аңлый.

Хəтердə һəрчак бєрєнчє дəрєс,
Бєрєнчє китап, бєрєнчє хəрєф,
Бєрєнчє звонок, белем ачкычы,
Бєргəлəп йөргəн мəктəп баскычы.

Хəзєр индє бєз тєрлє якларда,
Мəктəп өйрəттє тигєз атларга.
Сөртєнмəскə дип тормыш юлында
Өйрəттє мəктəп кызын-улын да.

Мəктəп еллары, «Сыза» сулары.
Йөрəктə һаман яшьлєк жырлары.
Бєрєнчє сөю, татлы мизгєллəр,
Аңлату өчєн житми тик сүзлəр.

Жырымның сүзє гадє булса да,
Тормыш мəктəбє биек бусага.
Йөрəктəн алып, көйлəргə салып,
Шатлыклар телим мин сєз дусларга.

Илнур ГАЛИЕВ.

Аклык

Татар барда – хəтəр бар дип, халкым
Авыр сүзнє күпмє күтəрдє.
Ә шулай да
Туганыннан алып,
Аклык белəн көнєн үткəрдє.

Ир балага ак түбəтəй чигə,
Ак калфаклы итə кызын да.

Ак билəүгə били ана сабыєн,
Ак юл тєли барыр юлында.

Ак калфаклы кызлар мəйдан тота,
Алга атлый горур миллəтєм.
Аклыгын да, сафлыгын да һəрчак
Саклап килə миллəт зиннəтєн.

Маягыбыз – аклыгыбыз безнең,
Күңелебез акка көчле без.
Татар барда аклык бетмәс жирдә,
Татарлык һәм аклык – көчебез!

«Ишеттем мин кичә – берәү жырлый»,
Моң сузыла – чулпылар жыры.
Ак калфагы аша күчә барсын
Гасырларга аларның чыңы.

Гөлнар ИБРАҺИМОВА.

Икәү бара

Кардан көртләр өеп йөри
Кышның салкын бураннары.
Кар юрганына төренеп
Йоклый авыл урамнары.

Яңа гына явып үткән
Кар өстендә эзләр кала.
Буран кызы, көнләшепмә,
Ул эзләргә күмеп бара.

Буран аша жем-жем итеп,
Бағанада утлар яна.
Кар көртләрен ера-ера,
Житәкләшеп икәү бара.

Төнгә урам. Шаян буран
Юлга өеп карлар сала.
Кар көртләре арасыннан
Уйный-көлә икәү бара.

Алиса СӘГЫЕВА.

Балам-бағалмам

Көзгә яңгыр булып дөнья елый,
Бу кайгыдан ул да нәфрәтле.
И Хоҗае, дуска-дошманга да
Бирмә, зинһар, мондый хәсрәтне.

Сағыш белән тулган йөрәгемә
Көздән бер ямь эзлиң үземә.

Күңелеңне борчу измәгәндә,
Табигатьнең матур көзе дә.

Көзгә яфрак булып өзелеп төште
Йөрәк парәм, балам-бағалмам.
Язлар кабатланган мәлләрдә дә
Күңелемә тыңгы табалмам.

Диләрә ӘХМӘДУЛЛИНА.

Дуслар

Якын дуслар күп булмый ул,
Тик берәү генә була.
Башкаеңа хәсрәт килсә,
Ярдәмгә эзер тора.

Һәр туган да чын дус булмый,
Чағарга эзер тора.
Шуңа да авыр чакларда
Ходайдан ярдәм сора.

Зур вәгдәләр бирүчегә
Кирәкми ышанырга.
Аларның әйткән сүзләре
Тик алдау булып чыга.

Ярамый ла ышанырга
Чын күңелдән һәркемгә.
Синә хыянәт итсәләр,
Йөрәккә үтеп керә.

Әнис САФИУЛЛИН.

Туган авылым – Айбаш

Жырласам да, һич басылмый
Йөрәгем сағышлары.
Төшләремә керә һаман
Айбашым тавышлары.

Куш чишмәнең саф суларын
Туйганчы эчәм әле.
Яшел хәтфә болынында
Ятып ял итәм әле.

Болында – чалгы тавышы,
Кырларда – тургай моңы.
Комбайн гүләүләре ул –
Игенченең шат жыры.

Сабантуйлар гөрләп уза
Чыршыбый болынында.
Сөлгеләре уйнап тора
Көрәшчеләр кулында.

Мәчетенең манарасы
Ерактан балкып тора.
Эш сөючән халкың синең,
Гашыйк ул жырға-моңга.

Илгиз СУБАЕВ.

Ялгыз каен

Туган авылым, сине сагынып кайтам,
Шау чәчәкле ямьле яз саен.
Каршы ала һаман юл читендә
Моңсуланып ялгыз ак каен.

Язның аяз, матур иртәсендә
Ник моңая аның жанкае?
Еллар буге шулай сабыр гына
Көтә микән газиз паркаен?

Жил-давыллар бик еш сынаса да,
Түбән имәс горур башкаен.
Күпме еллар якты өмет белән
Яши жирдә ялгыз ак каен.

Марат ГОБӘЙДУЛЛИН.

Сагынам сине...

Көннән-көн көчлерәк яна
Сагынуларымның уты...
Сине уйламый үтә микән
Тәүлекнең бер минуты...

Сагынам сине
Яңгыр яуганда...
Ачы яшьләр булып битләремә
Яңгыр тамчылары тамганда...

Сагынам сине
Карлы буранда...
Синсез көннәремнең салкыныннан
Йөрәккәем өшеп туңганда...

Сагынам сине
Моңсу көзләрдә...
Син яраткан тәмле ризыкларны
Өстәл өсләренә тизгәндә...

Өзелеп сагынам
Таңнар атканда...
Бәгырьләремне телгәләп,
Алсуланып қояш батканда...

Люция ЛОТФУЛЛИНА.

Йөрәк сизә

Күңел сизә, бары тик син генә
Ачарсың күк йөрәк бигемне.
Кирәгеннән артык тыныч дисең,
Нигә суык дисең син мине.

Салкын диеп әйтмә йөрәгемне,
Жылы сүздән уты кабыныр.
Башкаларны кабул итми күңел,
Йөрәк һаман сине сагыныр.

Хисләр ташып агар чишмәләрдән,
Моңсу йөрәк калыр тын булып.
Жырларыма күчәр сөюләрем,
Йөрәгеңдә калыр моң булып.

Яна жырым чыкты йөрәгемнән,
Ә сүзләре аның күптәнге.
Башкаларны кабул итми күңел,
Якын итми йөрәк бүтәнне.

Ялгыз янган ике йөрәк бит без,
Салкын кышка инде керәбез.
Араларда янә кар-бураннар,
Күрешмичә ничек түзәрбез?

Рәдиф ЯРУЛЛИН.

ЗӨЛФӘТ ХӘКИМ – КЕШЕ КҮҢЕЛЕНЕҢ МЕТАФИЗИК ТӨПКЕЛЛӘРЕН АЧУЧЫ

*(«Серле тәңкә» романында романтизм һәм
метафизик реализм синтезы)*

Хәзерге татар прозасына бәя бирүче әдәбият белгечләре стиль, ижат методлары һәм юнәлешләрен билгеләгәндә, кызыклы гомумиләштерүләргә килә.

Милли әдәбиятыбызны тирәнтен тикшергән галимә Д.Ф.Заһидуллина үзенә хезмәтенең, бу дәвер татар прозасы турында сүз алып барганда, ике юнәлештәге хәрәкәтне күрсәтә (*Заһидуллина Д.Ф. Татарская литература XX – нач. XXI в. : «мягкость модернизма-авангарда-постмодернизма (к постановке проблемы)» – Казань: ИЯЛИ, 2020. – С. 256*). Беренчесе – реализм, романтизм, модернизм традицияләрен баеп, синтетизм ярдәмендә эчтәлекне киңәйтә барган магистраль юл, икенчесе – шартлы-метафорик формага өстенлек бирү, тулысынча шартлы модельләргә корылган, постмодернизмга таба хәрәкәт юлы. Галимә тарафыннан анысының аерым эзләнүләр, тәҗрибәләр, мәдәни экспериментлар дәрәжәсендә баруы исбатлана. Галимә хәзерге прозада авангард алымнар, символлаштыру, психологизм мөмкинлекләреннән үзгәртеп файдаланган, мистиканың, мифологиянең, тарихи материалның милли яңгырашка китерүен тәмин иткән реалистик юнәлешнең өстенлек итүенә басым ясый.

Зөлфәт Хәким ижатының татар әдәбиятында милли традицияләргә таянып, яңа алымнар алып килүе билгеле. Эдипнең соңгы еллардагы прозасын өйрәнү XXI гасыр башы татар әдәбиятының үсеш-үзгәртеп билгеләргә ярдәм итә.

«Серле тәңкә» романы – язучының Татарстан Республикасы Рәисе каршындагы Татар телен һәм Татарстан Республикасында яшәүче халыклар вәкилләренең туган телләрен саклау, үстерү мәсьәләләре комиссиясә ярдәм белән Татарстан Язучылар берлеге тарафыннан 2023 елда уздырылган татар телендәге әдәби эсәрләр конкурсының «Роман» номинациясендә 2 нче урынны яулаган эсәре (*Хәким З. Серле тәңкә. – Казан утлары. 2024. – № 4. – 9-82 б; №5. – 8-68 б.*). Әлеге романда нәкъ менә алда әйтелгән күренешләрдән романтизм һәм метафизик реализм синтезы күзәтелә.

Әсәр романтик мөһәббәт тарихы, борынгы тарих, метафизик катламнардан тора (Равилнең Лаурага мөһәббәте, ул хиснең гомер буге геройга йогынтысы; тарихи шәхес Гүһәршадның язмышы һәм хәзерге Казан; хикәяләүче геройның уйлары рәвешендә бирелгән фәлсәфи, лирик, психологик катлам).

Романның сюжет сызыгын «метафизик эзләнүче герой» – татар егете Равилнең чегән кызы Лаурага яшлы уянган мөһәббәте һәм алар белән ерак тарихтагы ретро вакыйгаларны бәйләп торган серле тәңкә турындагы бәян тәшкил итә. Сөйгәнә бүләк иткән данлы вакыйгаларга шаһит, тарихи шәхесләр кулында булган борынгы тәңкә Равил торышының төрле мөһим этапларында йә югала, йә пәйда була.

Дракула суктырган бу тәңкә, Кырым җирләрендә булып, Казанга килеп, аннан

тагын дөнья гизеп, Равилнең тормышында катнаша. Герой үзенең төрмәдән азат ителүендә, жиңел генә укырга керүендә, театрда дан казануында тәңкәнең роле бар дип ышана (эсәрдә башка герой исә истәлекле дисбене сакласа да, андый нәрсәләргә ышанмавын әйтә).

Лаура сөйләгән буенча Дракула акчасы булган Гозело нәселен коткарган, Миреланы саклаган бу тәңкәне кайчандыр Ибраһим хан белән Нурсолтан ханбикәнең кызы Гәүһәршад үзенеке итәргә теләгән. Эсәрдә Гәүһәршадның фетнә күтәрүдә гаепләнгәннән соң, дәүләт эшләреннән азат ителүе, ә инде руслар Казанны алгач, Кабан күленә сикерүе, сихерчелек сәләтенә ия булып, дошманнырыннан мәңгә үч алып торырга ант итүе хакында риваять барлыгы әйтелә (*Хәким З. Серле тәңкә. – Казан утлары. 2024. – №5. – Б. 68*). Эсәр ахырында язучы «Кемнән үч ала икән ул хәзер?...» дип куелган сорау төрле мәгънәдә укылышка урын калдыра.

Тормышында зур бәлагә тарый язган Равил: «Кемгә бәхет китерергә мөмкин мондый әйберләргә ышану?!» – дип, тәңкәне Кабан күленә ыргыта.

Автор эсәргә тарихта булган шәхес – Гәүһәршад образын кертә. Чынлыкта Гәүһәршад – Ибраһим хан белән Нурсолтан ханбикәнең кызы, Мөхәммәдәмин ханның сеңлесе. Гәүһәршад 1531–1545 елларда Казан ханлыгындагы ижтимагый-сәясый вакыйгаларда актив катнаша, 1531–1533 елларда, балигъ булмаган Жангали хан заманында, дәүләт белән идарә итә. Мәскәү тарафдарлары Булат Ширин, Нарыйк улы Чура бәк, Кече Али морза һ.б. белән берлектә Казан ханлыгының эчке тормышында һәм тышкы сәясәтендә Кырым ханнары йогынтысы көчәюгә каршы көрәшә, Рус дәүләте белән мөнәсәбәтләрне тыныч юл белән жайга салуны яклай. Ул – 1531 елда Сафагәрәй ханны Казан тәхетеннән кууны оештыручыларның берсе. Жангали хан балигъ булганнан соң (1533), аны нугай бәгә Йосыф кызы Сөембикәгә өйләндерүне хуплай.

Казан тәхетенә 1536 елда кабат утырган Сафагәрәй яңадан Мәскәү бөөк кенәзе хакимиятенә каршы кискен сәясәт үткәрә башлай. 1546 елда Казан аксөякләренәң кырымлылар идарәсенә каршы чыгуы нәтижәсендә Гәүһәршад житәкчелегендәгә Мәскәүгә йөз тотучы төркем кабат Сафагәрәйне тәхеттән кууга ирешә. Ләкин Сафагәрәй тиздән нугайлар ярдәмендә тәхетне үзенә кире кайтара, Гәүһәршад үз тарафдарлары белән эзәрлекләүләргә дучар ителә. Шуннан соңгы язмышы билгесез (*Гәүһәршад. Казан патшабикәсе: <https://tatarica.org/tat/razdely/istoriya/srednieveka/shheslr/grshad> Онлайн – энциклопедия Tatarica*). Ягъни реаль вакыйгаларны тулыландыру жәһәтеннән төп персонажларның исемнәре дөрөс бирелгән, вакыйгалар хронологиясә дә, фәнни әдәбиятта күрсәтелгәнчә, тарихи документлар белән расланган факт-вакыйгалардан гыйбарәт.

Гәүһәршад образына башка язучы – Ольга Иванова да мөрәжәгать иткән (*Иванова О. Повелительницы Казани. Гаухаршад. – Казань: Татар. кн. изд-во, 2019. – 382 с.*) әйтеп китәргә кирәк. Әлегә язучының герое да З.Хәким тасвирлаган образга охшаш: яшътән үк якын туганнарыннан үзсүзлә булуы һәм ирек сөючән, буйсынмаучан характеры белән аерылып тора; астыртын, хәйләкәр һәм мәкерле, интригалар остасы, шул ук вакытта зирәк акыллы, кыю һәм максатчан – морадына ирешмичә тынычланмас, катлаулы хәлләрдән жиңел чыга белә. Ике язучы да аны үз мәнфәгатьләрен генә кайгыртмыйча, дәүләт иминлеген дә күз алдында тотып эш йөртәргә тырышкан шәхес буларак гәүдәләндерә. Авторлар Гәүһәршад белән бәйлә сәхифәләр аша ханбикәләренң ханнар алып бара торган сәясәтне читтән генә күзәтеп торучы гына түгел, шул сәясәттә актив катнашучы да булуын күрсәтәләр.

«Казанда соңгы вакытта гел ниндидер көтелмәгән хәлләр килеп чыга, бер-бер артлы кискен вакыйгалар гөрләп тора, даны әллә кайларга таралган Казан-кала чын мәгънәсендә кайный. Мәскәүлеләргә яки нугайларга бәйлә багланышлар тудырган астыртын вә мәкерле эшләр, төрле нәселләренң үзара низаглары, әле моннан, әле

тегеннән янаган дошманнарның кинәт килеп чыгуы – болар барысы да илне гел киеренкелектә тотта, монда беркем дә эленке-салынкы яшәми, һәрчак киләсе көн сынауларына эзер тора иде. Бу болгавыр заманда кичәге дус кинәт дошманга әйләнә, бүгенге дошман, көтмәгәндә, иртәгә дустан булып куя. Дорес, доньяда һәркем үзенә файда китергәнне генә эшли, алдан күбрәк үзен кайгырта – бу исә Кырымда да, башка илләрдә дә шулай. Гәүһәршадның шушы кискен, тетрәндергеч вакыйгаларның эчендә кайныйсы килә. Аның абыйсы – хан, ул үзе дә Ибраһим хан кызы, үги әтисе дә – дан тотучы Кырым ханы. Ил-көн ыгы-зыгысын читтән күзәтеп торасы килми, ханның сөндесе булу гына аны канәгатьләндерми, ил-көн тормышында гөрләтеп яшисе, яшьнәп катнашасы килә аның. Кырым ханбикәсе Нурсолтанның кызы дәүләт эшләренә тәсир итәргә хаклы – Гәүһәршад шулай уйлады.

Сәер нәрсә беренче көннәрдән үк күзгә ташланды – Казанда кешеләр сөйләшкәндә, сүзләрен саклык белән генә әйтәләр, бер-берсеннән шикләнәләр, бер-берсенә бигүк ышанып житмиләр шикелле тоелды» (*Хәким З. Серле тәңкә. – Казан утлары. 2024. – №4. – Б.38*).

Әсәрдә төрле күренеш, образларга ассоциатив параллельләр бирелә. Әйтк, хәзерге заманның бер геро авызыннан автор мондый фикер уздыра: «Казанны Мәскәү дә ала алмыйча жәфа чиккән – немец инженерлары ярдәм итмәгән булса, Иван Грозный да яулый алмаган булыр иде Казанны» (*Хәким З. Серле тәңкә. – Казан утлары. 2024. – №5. – Б.24*).

Мирела Гәүһәршадка болай ди: «Казан – тынгысыз урын. Казан хәзер дә үзенә буйсынмый, жире, урыны шундый, бу урын гел кемгәдер, бигрәк тә читтәгеләргә, буйсына торган жир» (*Хәким З. Серле тәңкә. – Казан утлары. 2024. – №4. – Б.45*).

1499 елда Гәүһәршад, Казанга Миреланы алып килеп, уңышка ирешкәнме? Символлар, обереглар, табынган, мөгжизалы дип саналган әйберләр Казанга ярдәм иттеме дип, язучы риторик сорау куя (*Хәким З. Серле тәңкә. – Казан утлары. 2024. – №5. – Б.54*).

З.Хәким әсәрендә Гәүһәршад образы Казанны төрле якка (Кырым, Мәскәү) тарткалауны татарның таркаулыгын күрсәтү өчен отышлы алынган. Бүгенге көнне тасвирлаганда да шуңа охшаш күренеш бирелә – наркотик, корал сату белән шөгылләнүче жинаятчел төркемнәр территорияль яктан хакимлек итәр өчен көрәшә.

Шул рәвешле, 1481–1546 еллардагы Казан тирәсәндә барган вакыйгаларга нисбәтле тарихтагы проблемалар белән хәзерге актуаль мәсьәләләр аваздаш булып чыга.

Реалистик әсәр булса, «Серле тәңкә» романында борынгы тарих мәхәббәт тарихына фон гына булып калу куркынычы тудырыр иде, нәкъ менә метафизик катлам исәбенә бу житешсезлек аклана.

Д.Заһидуллина татар прозасының метафизик ярлары турында фикер йөрткәндә (*Загидуллина Д. Ф. Татарская поэзия и проза рубежа XX-XXI веков. Эстетические ориентиры и художественные поиски: монография. – Казань: Татар. кн. изд-во, 2018. С.135*), татар прозасында логик яктан аңлап бетереп булмый торган, акыл ирешә алмаслык нәрсәләр хакында метафизик эзләнү рус әдәбиятындагы кебек кеше белән социум арасындагы катлаулы мөнәсәбәтләр фонында түгел, ә бәлки кешенең үзенең «мин»ен эзләү, үзенең билгеләнешен аңлау нигезендә баруы турында әйтә.

Метафизик реализм – доньяда булган объектларның, мөнәсәбәтләрнең алар турындагы фикерләребезгә яки аларны кабул итүбездә бәйсез рәвештә яшәвен, чынбарлыкның күзгә күренми торган донья, күңелбездән яшерен өлеше, аның тирәнлектәре белән бәйләнешен күрсәтә (*Кленцос Д. Вызовы метафизическому реализму. Стэнфордская философская энциклопедия. 2021. Эдвард Н. Залта (ред.): [142](https://translated.turbopages.org/proxy_u/en-ru.ru.0b8062a0-6be6a2a4-6be315d6-</i></p>
</div>
<div data-bbox=)*

74722d776562/https/plato.stanford.edu/archivES/FALL2017/entries/realism-sem-challenge/).

«Серле тәңкә» романында да аң төпкелендәге психологик һәм фәлсәфи башлангычларның үзара органик бәйләнеше өстенлек итә.

«Кайчан да булса төзәтеп, тәүбә итеп булып, гафу итәрләр, кичерерләр дип ышанып, гөнаһлар кылабыз, аннары тәүбә итәбез, урлыйбыз, үтерәбез, аннары ярлыкау сорыйбыз. Без һәрвакыт жимерәбез, аннары яңадан төзеп, торгызып куябыз. Без могжизалар көтәбез, ә үзебез шул ук вакытта могжизалар өмет иткән жаныбызны жәрәхәтлибез. Без әллә нәрсәләргә табынабыз, экстрасенсларга, төрле билгеләргә ышанабыз... Кеше үз-үзенә ышанычын югалтты, ахрысы» (*Хәким З. Серле тәңкә. – Казан утлары. 2024. – №5. – Б.67*); «...бүгенге көн, хәзерге чынбарлык, кешеләрнең үзара мөнәсәбәтләре, багланышлары – һич кенә дә сокланырлык түгел, киресенчә, гади, примитив булып күренә. Үзенә хыянәт итмәгән, дөрес яшәгән кешегә нәрсәгәдер, кемгәдер табыну кирәк микән?.. Мәхәббәткә кеше табынмый кала алмыйдыр шул» (*Хәким З. Серле тәңкә. – Казан утлары. 2024. – №5. – Б.47*).

З.Хәким ижатына хас булган фәлсәфи агымда эсәрнең лейтмотивы бирелә: «Алданырга омтылып, кеше нәрсә өмет итә... Бүген яшә, бүгенге әйбернең кадерен бел» (*Хәким З. Серле тәңкә. – Казан утлары. 2024. – №5. – Б.48*); «...Әгәр гасырлар узганнан соң пычракта казынып яшәргә, караклар белән сөйләшеп утырырга, түбәнсенергә туры килә икән, тарихи әйберләргә сокланып караудан ни мәгънә?! Алданырга омтылып, нәрсә өмет итә кеше, нәрсә эсти? (*Хәким З. Серле тәңкә. – Казан утлары. 2024. – №5. – Б.48*); «Чынбарлыктан канәгать түгелме? Бүгенге көн элеккеләренә караганда начаррак, киләчәк көннәр бүгенгедән яктырак булырга тиеш дип саныймы? Син хәзер менә монда, бүген яшисең, менә син! Үткән заманнар синнән башка булган, ә киләчәк нәрсә алып килер – белмисең. Яшә бүген, яшә хәзер! Бүгенге әйбернең кадерен бел!» (*Хәким З. Серле тәңкә. – Казан утлары. 2024. – №5. – Б.48*).

«Бүгенге көннең нәрсәсә кадерле? Илдә кан коеп, житмеш елдан соң дөрес юлдан бармаганбыз дип, мәчетләргә, чиркәүләргә жимергәннән соң, аларны яңадан төзеп, тарихны ничек телисең, шулай язып, тираннарга һәйкәл куеп, аннары аларны аударып... Кемнең, нәрсәнең кадерен белергә тиеш мин?» (*Хәким З. Серле тәңкә. – Казан утлары. 2024. – №5. – Б.48*) – ди Равил, ә романтик яшълеген искә алганда хәзерге тормыш моделенә узган гасырдагы кешеләрнең чисталыгы, ихласлыгы каршы куела.

Шул рәвешле, геройның аң төпкелендәге бүгенгедән канәгатьсезлеге уйлар рәвешендә кабатланып килә. Нигездә реализм, романтизм синтезы кысаларында калып, эсәрдә цивилизация, аерым бер ил тарихында яки шәхес язмышында очраклылыкның роле хакында фикер йөртелә.

Д.Заһидуллина, татар әдәбиятында романтик проза белән янәшә үскән метафизик әдәбиятны аерып чыгарып, метафизик прозага хас билгеләр төсәндә синтетик характерлы булу, аң агышы, саташу-галлюцинацияләргә мөрәжәгать итүне, эчтәлектә ижтимагый проблематикадан милли проблематикага күчә бару, һәр очракта да милли мәсьәләләргә калкуландыру бүгенге прозаның да үзенчәлекле сыйфаты булып торуын билгели (*Загидуллина Д.Ф. Татарская поэзия и проза рубежа XX-XXI веков. Эстетические ориентиры и художественные поиски: монография. – Казань: Татар. кн. изд – во, 2018. – 287 с.*)

Фәлсәфи, романтик, психологизм көчле билгеләнә торган эсәрләре белән шушы юнәлешкә нигез салган язучы З.Хәкимнең каралган романында милли сыйфатлар калку күренеп тормый. Алар «жемелдәүче» герой, әйтик, милли рухның, милли яшәешнең өстенлеген раслый торган ак яулыклы, кулында дисбеле олы жанлы Галимә әби кебек образларда чагыла. Язучыга Равил образы аша да маңкортлык

нәтижеләре хакында фикерне үстерергә мөмкинлек бар иде, ләкин бу герой динсез узган гасырда формалашкан шәхес буларак ышандыра. Тормышның театр булуына инанган, үзе дә артист Равил читләр уенында кысылып кала яза. Яшерен эчтәлектә «уяу булмасак, Казанны Гәүһәршад заманындагы язмыш көтә» дигән фикер укыла ала.

Наркокурьер Хартман, «разборкаларга», хәбәр илтергә, килешү төзергә йөртелгән Лаура, поездда очраган Владимир язмышлары аша әсәрдә хыянәт, курку, мәрхәмәтсезлек, кичерә белмәү, акчага табыну күренешләре яктыртыла.

Равил белән Секач кушаматлы карак арасында барган сөйләшүдә, Равилнең уйларында язмыш, күрәчәк, генетика, тормыш кануннары, кешенең жирдә яшәү мәгънәсе, үлем, үлемсезлек, жан, мәхәббәт, явызлык, рух турында фәлсәфә, кешене танып белү хакындагы фикерләр кузгатыла: «...кешегә яхшысы да, начары да кан белән күчә, язмыш дигән нәрсә бар, күрәчәк дигән нәрсә бар» (*Хәким З. Серле тәңкә. – Казан утлары. 2024. – №5. – Б.45*).

Тарихчы галим Гариф атлы герой болай ди: «Бер үк нәрсәләргә табындык. Ил революция, сугышлар аша үттә, күпме символларга табынды халык, кешене үзе булудан тыйды. <...> Әмма демократия булу белән, төрле кеше төрлечә уйлаганны белдек»; «...тарихтан дәрес алып, киләчәгенне югалтмаслык итеп яшәү. Үзең якты булсаң, киләчәгәң дә якты булчак» (*Хәким З. Серле тәңкә. – Казан утлары. 2024. – №4. – Б. 58*) – әлегә сүзләрдә әсәрнең идеясе ачыла.

Әсәрнең герое уйларында экзистенциаль, эмоциональ төсләр, лиризм белән баetylган ритмик кабатлаулар, билгесезнең метафизик сурәтләре, «мин»ен эзләү аша үзенә ышанып яшәүгә, гаилә, мәхәббәт кыйммәтләренә килә.

Шул рәвешле, татар романтик прозасындагы аң агышы, традиция буларак килгән сентиментализм алымнарына мөрәжәгать итеп, З.Хәким реалистик жанрда психологизм аша кеше күңеленең метафизик төпкелләрен ача.

Венера МАКАРОВА,
филология фәннәре докторы.

КҮҢЕЛДӘ ТУГАН УЙЛАР

Үзең, бала-оныкларың зыялы булсын өчен кимендә әби-бабаң, эти-эниң зыялы тормыш алып барырга тиеш. Маңкортлашып, мең елларча үз калыбында яшәгән нәселеңне югалтыр өчен бер буын ялгышы да житә...

Киләчәген кайгыртмаучыларның үткәннәре үкенечле була.

Халыкның тарихи хәтере кыска икән, гомере дә озын булмый.

Үткәннәрне белмәүчеләрне киләчәктә онытачаклар...

Күңелендә кешеләргә ярдәм итү, булышырга теләү хисе булмаганнар – адәм баласының иң бәхетсезләредер.

Читлектә тууычылар фәлсәфәсе: читлектән чыгу – гөнаһ!

Ил-нигезеңне төзекләндерергә омтылмасаң, үз йорт-нигезеңне торгызып кына, нәселеңне саклап калып булмый.

Үзен үзгәртә алмаучылар дөньяны үзгәртәргә алына. Менә шулар кешеләрне кешечә яшәтми дә инде.

Әгәр берәр милләт, үзен саклау чарасын күрмәсә, хокуклары өчен көрәшмәсә, аны башта талыйлар, соңгы тамчысына чаклы «савалар», аның белән төрле тәҗрибәләр уздыралар һәм юк ителәр.

Балаларың булмаса яисә туган туфрактан еракка күчеп китсәң, нәсел жебен дәвамлы була алмый. Әмма алары булып та, туган жирендә ата-бабалардан килгән дәвамчылыкка битараф булсаң, болары тормышта тагын да аянычрак хәлләргә юлыктыра. Иң зур бәла, авырлык, гөнаһларның башлангычы шулардан туа!

Мәгариф җитәкчеләре үзләренең чыгышында адым сасен: «Мәктәпнең иң беренче максаты – белем», – диләр. Баланың акылы вә тәрбиясе булмаса, аның белеме бер тиен дә тормый! Шуны беләмә икән алар? Әллә аны белер өчен аларга да акыл кирәкме икән?!

Бер очрашуда игътибар иттем. Эстониядән килгән кешеләр эстонча белә, сөйләшә. Аларны акча белән дә кызыксындырмаганнар, канун белән куркытып та мәжбүр итмәгәннәр. Сера шунда: эстоннар кая барса да, үзара үз телләрендә генә сөйләшә. Татарга яхшы үрнәк!

Имансызлык булган нигъмәткә шөкерана кылмаудан, риза була белмәүдән башлана һәм аның нәтижәсе аяныч тәмамлана.

Элеккедән иң зур кайгы, жан әрнүе читләр балаңны кулыңнан тартып алып, үзләренчә тәрбияләү булган. Бүгенге көндә кешеләр, чит тәрбия алу өчен акча түләп, үз балаларын үзләре илтәп бирәләр...

Элегрәк туган телен белмәүче, сөйләшмәүче татар баласын күргән сасен күңелемнең бер өлеше кителә иде. Бүгенге көндә андыйларга карата күңел тутыкты инде. Бу бит минем нәселем проблемасы түгел, бүгенгесе белән генә яшәп, алдагысын уйламаучы, киләчәк нәселен кайгыртмаучыларныкы. Һәркем үз чәчкәнән үзе жыя... Акылы булганнар күрәп тора, күп теллелек дөнья гизеп, аек фикер белән бәхетле, уңай яшәгәндә, бер теллеләр һәрчак зарлануда, сугышып йөри, көтү көтә... Сайлагыз!

Татар халкының башкалардан бер аермасы: банкта гомеренә җитәрлек акчасы булса, тынычлыгын югалта; ә менә бәрәңгесе уңып, бер кышлыкка җитәрлек итеп, шуны базына салса, кайгысы бетә.

Бер телле халык, үзенең тар карашына бәйле күп теллелекнең тәмен белми, файдасын күрми. Шуңа сәбәпле, алар дөньялыкта артта сөйрәлә һәм башкаларны да шуңа халәттә тотарга омтыла.

Ата-ананың баласына карата булган суқыр мәхәббәте баланың дөньяга булган карашын тоныкландыра.

Туган тел күз карасыдай сакланырга тиешле. Телсез халыклар тарих арбасыннан төшеп кала һәм тузандай таралып бетә...

Тел бетми ул. Телсезләрдән генә арына.

Акыллы житәкче дөньяны яуларга түгел, аның гыйлемен үзләштерергә омтыла.

Яшәп түеп булмый, ахры, ул. Әмма дөньясында без белгән якыннарыбыз китеп, яңалары, без аңламаганны күбәйгән саен күңел кителә, хисләр тутыга, тормыштан гамь кайта башлый икән...

Кеше күңеле яртылаш нәфестән тора. Аз гына ялтыравык, күңеленә ошаган әйбер күрдеме, яшенә дә карамастан бусе житмәслеккә сикерә.

Телсез, динсез, тамырсыз һәм халкы өчен бармакка-бармак сукмаган татар баласын күрсәгез – сүкмәгез. Бәхетсезләрне, аңсыз калып кимсетелгәннәрне, мескеннәрне жәлләргә кирәк.

Бер ата-баба балалары булсалар да, тел, дин, милләт өчен тырышучылар белән татар арбасыннан егылып төшеп, башкалар арбасына ябышып, исән калучылар – бертуганнар түгел...

Адәм баласын өмет белән нәфес яшәтә. Аның беренчесе – оҗмахка, икенчесе тәмугка илтә...

Кешеләр күңелендә матур, өмет уятучы хисләр калдыру – иң зур бүләк!

Кайда гына яшәсәң дә, ахыргача кеше булып каласың килсә, нинди илдә, кемнәр арасында яшәгәнлегенә беркайчан да онытма.

Күпме яшәп, укып, кызыксынып та татарның барлык иң талантлы шәхесләрен дә белеп бетерә алмыйм... Минем милләтем шуның белән дә көчле!

Колларның илләре, жирләре булмый. Колларның хужалары гына була.

Жиңүчеләр кеше жырын жырламый, читләр арбасына утырмый.

Безнең татар бер кечкенә генә проблема уйлап таба да шуны кабарта-кабарта шартлатып юкка чыгара. Һәм безазга онытып тора. Аннан бу проблеманы кабат күпертә, тик бу юлы «шарны күпертергә» аның көче азрак кала инде...

Тел ул су тегермәне кебек, аңа су ташысаң, татарча сөйләшсәң, язсаң гына эшли. Су ташымасаң, тегермән тәгәрмәче коргаксый, кибә һәм әйләнми башлый. Тел дә шулай. Татар теле тегермәнә су ташымасаң, ул үлә, юкка чыга. Телебез яшәсән өчен без барыбыз да җаваплы. Туган телебезне юкка чыгару – ул акланмаслык жинаять!

Кешенең кешелеклеге кайда эшләвенә, нинди кәнәфидә утыруына, алган дәрәжәсенә карамый, әмма кемнең кемлеген күрсәткече була ала.

Уңмый, еллар узышында бетми торган бер матурлык бар – күңел матурлыгы.

Кул – кулны, ике кул битне юа ди халык мәкале. Әмма әйтеп бетерми: бу очракта намус пычрана.

Кешене куркытып, кол итеп була, кешелекле итеп булмый.

Акылга таяну – акыллылык, көчкә таяну – көчсезлек билгесе.

Көрәшеп яшәүче милләتلәр генә нык була һәм үсеш кичерә. Телебез, динебез, гореф-гадәтләребезне саклау, ныгыту өчен бердәм рәвештә тырышыгыз.

Юкны (кулыннан эш килмәгәнне) югары күтәрмәгез!

Бик мәгънәле, күп ялгышлардан, дошманлашу, аерылышулардан саклый торган мәгънәле фикер бу! Акылы булганнарда, әлбәттә.

Кимсетелгән халык башкаларның да үзе кебек кимсенүен, кимсетелүен тели. Коллыкның бер сыйфаты бу, һәм ул бар халыкларда да хастыр.

Эшен күрсәтә алмаганнар үзләрен күрсәтә.

Үз халкын күтәрү хисабына читләрне кыерсыткан һәм үз халкының хокукларын кимсетү хисабына читләрне күтәргән ике төр дәүләт житәкчесенә дә урыны тарих чүплегендә.

Үткәннәрдәге жиңүләре белән мактанып яшәгән халыклар бүген берни дә тудырмый. Шул сәбәпле киләчәктә алар жиңеләчәк...

Бүгенге чор дәүләт мәктәбе белем бирсә дә, гыйлемлекне юкка чыгара. Бала-оныкларгызны наданлыктан саклагыз. Бу мескенлеккә илтүче юл.

Күрше авылдагы фермага кердем. Мондагы һәр эре терлекнең колагында биркасы бар. Аларның һәрберсенә аерым игътибар. Нәсел тарихлары турында документлары да бар икән... Уйлап куйдым. Һәр татарга да бирка тагар вакыт житмәдеме икән әле? Татарның язмышы күпкә аянычрак бит...

Күзне йомып – чынбарлыктан котылып; колакны томалап – гайбәттән качып; авызын йомып – дәүләткә ярап; телевизор карап – тамак туйдырып; куркып кына исән калып булмый.

Татарлар өчен ислам дине – иман гына түгел, горейф-гадәтләренә, телне саклау, дәүләтне кайтаруда да иң ышанычлы юл ул! Татар зыялылары, дин эһелләре моны аңлап бетерми, дошманнар белә...

Бабасының каберен белмәгән тормышның кадерен белмәс.

Кешенең бар бәласе – үзеннән, халыкның бәласе – үзенә бала тудыручылары күп булудан.

Туган телнең төмен белмичә, күпме гыйлем алсаң да, наданлыктан ары кителмәс...

Берәүләрдән – халык күчеленә керерлек жыр, икенчеләреннән күп еллар узганнан соң да халыкны абындырып егарлык бер өем жир кала.

Гаиләсендә хужа була алмаган кеше илендә хужа булмас.

Байларның бирәне туймаганда, ярлыларның күчелә тула...

Үз өемдә – үз көем ди татар халкы, шуңа да карамастан, күчләренң үз өйләрендә читләр көендә биеп ятулары.

Безгә әби-бабаларыбыз, әти-әниләрәбездән мираска өч төп әманәт кала: тел, дин, горейф-гадәтләр. Аларны сакламаучылар, бала-оныкларына тапшырмаучыларның тәмугы бу дөньяда ук башлана...

Үз кадеренң белмәсән, үзенә хөрмәт итмәсән, читләрдән дә үз халкыңа карата кадер-хөрмәтне көтү кирәкми.

Бүгенге чорда фикеренң белдермичә дәшми калу – акыллылык күренеше түгел, куркаклык билгесе.

Тел, дин, милли яшәеш, кешелеклелек таләпләре үтәлмәгәнә дәшмибез, риза без. Эш акчага терәлсә, соңгы чиккә дә барырга әзербез.

Дин – денсезлектән, тел илсезлектән саклый. Тел бетсә – татар бетә. Татар бетсә дә, дин бетми. Телебезне саклау иң мөһим чара, милли яшәешнең иң үтемле коралы.

Бүгенге чорда татарлык – беренчел, миллилеккә бәйлә гамәл, акыл, фикер йөртү белән үлчәнә. Тел, дин, горейф-гадәтләр – икенчел, үзеннән-үзе булырга тиешле. Алар белән мактану килешми, белмәүчеләргә, телне бозучыларга кимсенү һәм дә яхшы якка үзгәрергә тырышу гына тиешле.

Машинада йөргәндә алдагы машинага артык якынайган саен куркыныч хәл туа. Араларны ерагайтсаң, бу бушлыкка башкалар кереп тыгыла башлый. Тормыш-яшәештә туганнар, дуслар арасындагы мөнәсәбәтләр дә шулай көйләнә...

Киләчәк үткәннәргә бәйлә, ә акыл алмаучылар өчен үткәннәр кире кайтмый, бары кабатлана гына.

Күп бәлаләренң башы: булмаганны күрүдән һәм булганны күрмәүдән башлана. Сак булыгыз.

«Минминлекләр» һәм «минкемлекләр» күп очракта тәкәбберлегенә абынып егыла. Сак булыгыз.

Хәзерге чорда халыкларның жирләреннән бигрәк, аң, акылларын яулап, тарихи хәтерен сөртәләр. Сак булыгыз.

Тарихтан күренгәнчә, кешеләр вагайган, түрәләр азынган, ялган күбәйгән, жәмгыять тотнаксызланган чорда, вакыт һәм вакыйгалар агышы тизләнә... Бүгенге көндә без шул булачак зур үзгәрешләр алдында торабыз.

ГЫЙБРӘТЛЕ ХИКӘЯТЛӘР

Кемнең авызына сугасы?

Казанга юл алдым. Яңавыл чатында машина көтеп, чайкала-чайкала, өч ир-ат басып тора. Салмыш халыкны женем сөймәсә дә, юлда кеше калдырмаска тырышам. Машинага кереп утырганчы ук болар ни турындадыр кызып-кызып бәхәсләшә иде. Утыруга:

– Безгә Котлы Бүкәш борылышына чаклы, – диделәр дә бәхәсләрен дәвам иттеләр. Шабашкадан кайтып барулары, ахры, кемнедер сүгәләр, нидер бүлешәләр. Шул сәбәпле авызларыннан сүгенү сүзләре дә ычкынгалый.

– Егетләр, матур гына сөйләшегез әле, – дип кисәтеп тә карыйм, юк, бер минут та узмый кабат, элекке эзләренә төшәләр. Бер-ике кабатлаудан соң өлкәнрәге:

– Энекәш, безне үзгәртә алмыйсың инде син, әле монда мине түгел, оныкны да тыеп булмый, – дип, үз зарын сөйләп китте. – Өч яшьлек онык русча сүгенү сүзен отып кайткан. Гел шуны такылдап йөри. Күрше-күләннәр, туганнар янында оятка калып беттек...

Танышлары да, бу яңалыкны беренче ишетеп, әңгәмәгә кушыла:

– Соң, ни дә булса кыласыздыр бит инде?

– Әнисе әйткән саен авызына суга. Әбисе дә кимен куймый. Ишеткәндә үзем дә ипи шүрлегенә менеп төшкәлим. Юк, тынмый гына бит, сугыш чорындагы партизан диярсен, суккан саен үжәтләнеп, елый-елый шул сүзен кабатлый.

– Кемнән ишеткән, каян өйрәнгән соң ул аны?

– Белмим инде, балалар бакчасында дияр иден, анда йөрми әле. Дөрес, әнисе сирәк кенә ычкындыргалый.

– Соң, шулай булгач, нигә дип баланың авызын өчәүләп төясез? Киленнең авызына сугарга кирәк, баланың ни гаебе бар?

– Әйе, сугарсың, килен – кеше баласы бит ул. Аннан киленне дә аңларга була. Малай салгалап яисә эштән әллә кайларда йөреп соңарып кайтканда, аптырагач әйтәдер инде.

– Алай булгач, атасының авызына сугарга кирәк!

– Кирәктер анысы, бәлкем иртәрәк сугарга кирәк булгандыр. Яшьләр безнең белән тора бит. Малайны карап бетермәүдә карчык белән безнең дә гаеп бар.

– Болай булгач, аңлашылды, имәндә икән чикләвек! Әбисе белән бабасының авызына сугарга кирәк!

Иптәшләре кычкырып көлдә. Агай исә аклануын дәвам итә:

– Сөзгә ансат ул киңәш бирүе. Болай, ничарадан, яшьли үк шабашкаларда йөреп, үз оныкларыгыз кем булып бетәр әле, исән булсак, карарбыз. Бу илдә эчмәсәң, ат урынына эшли алмыйсың, сүгенмәсәң, бер елда нервларың какшап бетә. Әллә бездә генәме бу чир?

Чыелдатып, тормозга басам. Юлчыларның әңгәмәсенә колак салып, кирәк жирне узып киткәнмен. Юлчылар исә, рәхмәтләрен дә әйтергә онытып, бәхәсләшә-бәхәсләшә төшөп калды. Кызганыч, аларның нинди фикергә килгәннәрен, гаепнең кемдә икәнлеген белә алмадым.

Бу әңгәмәдән соң юл буе үземдә уйланып бардым...

Күз алдыма мәдәният институты, Казан дәүләт университеты һәм башка шундый биналар тирәсендә тәмәке тартып, сыра чөмереп,

авызларыннан шакшы сүзләр таратучы кыз-кыркын, егетләр килеп басты. Хәзер дә, шулар турында хатирәләр янарған яисә шундыйларны очраткан саен, баш миен һаман бер сорау ярсыта...

Болары өчен кемнең авызына сугасы?!

Черкигә бәйлә киңәш

Жәйнең бөтен ямен чебен-черки ала. Шәһәр йорты булуга карамастан, өй тулы черки. Каян кереп тулалардыр. Шулар белән жәфаланған көннәрнең берсендә, олы кызым биш айлык баласы белән кунакка килде. Кич эштән кайтсам, өйдә ник бер черки булсын. Баласын тешләтмәс өчен бөтенесен дә кулы белән тотып юк иткән. Бу хәлгә хәйран калдым. Хатын-кызларыбыз, балаларын яклап, арысландай ташланырга мөмкин. Бу эштә алар, без – ирләр белән санлашмаска да, шул черкиләргә кебек безне дә юк итәргә эзәр...

Хәер, без, ирләр, моңа шат кына. Беләбез, яшәү мәгънәсә бездән соң калачак нәсел-тамырларбыз – оныкларда бит. Шул сәбәпле, бер киңәш тә бирәсе килә. Алар безнең балаларыбызның физик иминлеген генә түгел, тел, дин, горейф-гадәтләребез яшәешендә, арысландай яклап, халкыбызның киләчәген сакласыннар иде!

Нәселеңә корт керсә...

Якташым Нәжибулла абый төбәгебезнең алтын куллы кешесе иде. Гомер буге кешеләргә йорт салышты, тәрзә рамнары, ишекләргә ясашты. Ул чорда балта тотучылар күп булса да, аның кебек, төгәлрәк эш коралы тотучылар сирәк иде.

Нәжип абый үз йортын гомеренең икенче яртысына чыккач кына яңартырга алынды. Бар күңелен биреп, үз гомеренә генә түгел, ул-оныкларыныкына да житәрлек итеп төзәргә тырышты. Әмма яңа йортка күчеп, күпме генә гомер узгандыр, йорт бүрәнәсеннән агач оны коела башлады. Йорт салганда, бер бүрәнәгә агач корты оя салган булган. Ике-өч ел эчендә шул агач корты башка бүрәнәләргә күчеп, бар йортка таралды. Йорт хужалары исә йортны коткарып калу өчен ни генә эшләмәделәр: агулап та, буяп та, майлап та карадылар, тик файдасы булмады.

Нәжип абый, гомер көзенең соңгы өлешенә кергәндә, йортны сүтеп, кабат төзәргә мәжбүр булды. Тырышты, тырмашты һәм өр-яңадан йорт житкерде. Дөрес, бу мәшәкәтләр хужаның үзен фани дөньядан вакытсызрак алып китте. Шуңа да карамастан, бу йортта бүген аның ул-оныклары, матур гомер кичереп, нәселен дәвам итә.

Ә менә алар каршындагы гасырлар кичәрлек таш йорт күпме гомер инде буш тора. Аның хужасының улы, киләнне чит кавемнән алып, үзе дә шул якка авышты.

Йорт-жирне кабат торгызып, байлык-малны да табып, жыеп була ул. Ә менә нәселеңә корт керсә, аны яңадан төзеп тә, үзгәртеп тә булмый икән... Тормышта шунысыннан куркырга һәм сакланырга кирәк!..

Төштән соң киләчәк акыл

Күршеләрдә чираттагы бәйрәм. Рухи күтәренкелек иртәдән үк сизелә. Күршем минем жир жимертеп эшләп йөрүемә гажәпләнә. Шул сәбәпле, уенын-чынын бергә кушып, ризасызлык та күрсәтә.

– Кара әле, нигә сез безне хөрмәт итмисез? Без сезнең бар бәйрәмнәрегездә дә ашап-эчеп, күңел ачып, ял итми калмыйбыз. Ә сез безнекен бар дип тә белмисез. Нигә сез шундый?!

– Син миңа үпкәли алмыйсың, күрше, – дим, башымны күтәрмичә генә. – Үзең беләсең бит, сезнең бәйрәмдә генә түгел, үземнекендә дә эчмим мин. Гомумән, арагы эчү сезнең өчен дә, безнең өчен дә – зур гәнаһ ул!

Хатыны сөйләшүбезне тыңлап тора икән. Ул да сүзгә кушылып, минем тарафка баса.

– Хәзерге акылым элек булса, мин дә эчми торган татарга кияүгә чыгар идем, – ди.

Ире кызганнан-кыза:

– Әнә, кызыңны бир, алар шундый яхшы булса. Яулык ябып, өендә иренә генә карап ятар, – ди.

– Нигә начармыни, урамда ыштансыз йөргәнче, яулык ябып йөрер, ни ояты бар аның?! – дип, хатыны иренә сүзен элөп алды. Шуннан китте, китте татарча яшәүнең бар яхшы якларын санап... Татар яшәешенең үзем белмәгән күп кенә уңайлыклары турында ишетеп, халкым өчен тагын да горурланып куйдым.

Янәшәдә басып торган кызлары, актан-карадан берни дөшмичә, акрын гына өйләренә кереп китте.

Мин дә, күршеләрнең гаугалы сүзләреннән качып, читкөрәк тайпылдым. Әмма күпме генә эш белән онытылырга теләсәм дә, башта туган уйлардан качып булмый. Кызык бу тормыш. Яшьләр күршеләребезнең күңел ачуга корылган тормышына кызыкса, шул тормышта яшәп, гомер уртасына җиткән хатын аек, тыныч яшәшкә омтыла.

Күрмәгәннең күрәсе, күргәннең качасы килү шулдыр инде...

Юллар чатында

Кремль урамы буйлап прокуратура бинасын узып барам. Шулчак бер әби култыклап алды да:

– Улым, син татар баласымы? – ди.

– Әйе, – мин әйтәм.

– И-и-и, балам, зинһар, юл аша гына чыгарып куй әле. Ярты сәгать басып торам инде, ник бер машина туктасын.

Каршыда урам аша жәяүлеләр чыгар өчен эшлөнгән махсус тамга. Берни комачауламый, чыгасы да китәсе генә.

– Әби, гомер буге басып торсаң да, туктамаячак алар. Ә менә бу тамгага аяк басуга туктарга тиеш. Бу урында синең хокукларың беренчел, – дип, тиз генә әбигә юл кагыйдәсен аңлатам да юлга аяк басам. Машиналар агымы шул мизгелдә үк әкрәнә. Әби дә гажәпләнүеннән берара сүзсез кала. Аннан:

– Нинди хокук белү, улым, гомер буге башыбызны түбән иеп йөрдөк шул без, – дип, миңа үткәннәрен сөйли башлай. Әмма минем аны тыңларга вакытым юк. Юлны чыгам да, әбине ялгыз калдырып, китеп барам. Артымнан әбинең миңа хәер-дога укуы ишетелеп кала. Әби яныннан кәефем күтәрелеп китсә дә, күңел сызлавы үзенекен итә...

Безнең бабаларыбыз, дүрт гасыр буге үз хокукларын даулап, утка да, суга да кергән. Икенче бөтендөнъя сугышыннан соң, бар халыкларга да бертөрле хокуклар бирелә. Ә безнең, шул хокукларыбызны белмичә, ярты гасыр инде дөнъя чатында икеләнәп торуыбыз. Башка халыклар исә, һәрдаим үз дәүләт-яшәешләрен кайгыртып, олы юлда тыз-быз чабыша. Башкаларның безгә юл бирүен көтеп, юл чатында басып торы әле...

Болар әтиләрсез яши алмаячак

Дәрвишләр бистәсе. Поезд тукталышы. Алма төшәрдәй урын да юк. Әле яңа гына төзелгән тукталыш урыны белән янәшә төзелеш калдыклары өеме. Шунда, олы яшьтәге бер абзый ташландык бетон багананы тимер арбасына салырга маташа. Бар кеше шуны күзәтә. Багананың бер башын арбага куйганда, икенче башы шуып төшә. Карап торучыларның ник берсе булышсын.

Абыйның азаплануы артыкка китте. Янымда үзем мәктәптә укытып чыгарган биш-алты егет басып тора.

– Егетләр, әйдәгез, булышабыз, – дим. – Дүрт яктан күтәрәп салуы берни түгел аны.

Егетләр миннән күз карашын яшерә. Бер-икесе читкәрәк тә тайпылды.

– Әнә, якын-тирәдә ничаклы кеше басып тора, берсе дә булышмый бит! Нигә без булышырга тиеш? – ди берсе.

Ут йотып күзәтәм. Егетләр дә әкрәкләп минем яннан кача тора. Бер татар егете генә калды. Аңа борылып: «Энекәш, бәлкәм, син барырсың. Икәү дә күтәрәп салабыз аны, әйдә», – дим.

– Юк, бармыйм, – дип, егетем гафу үтенә. Аннан: – Ачуланмагыз инде, абый, – дип уңайсызланып кызара.

Күрше йортта яшәүче таза гына рус егетен дә чакырып карыйм:

– Әйдә, син таза егет. Биш секундта күтәрәп салабыз, – дим. Юк, ул да ризалашмый.

– Ул якка карамагыз, абый. Борчылугыз да бетәр, – дип, әле кинәшен дә бирә. Житмәсә, янәшә басып торучы бер әби миннән көлеп: – Барыбер бер булышучы да булмаячак, – дип, күңелне төшәрәп тора. Үзем генә барып идем, күтәрә алмам дип куркам.

Абзый тагын бер биш минут чамасы азапланды. Юк, булмый гына бит, арбасына сала алмый. Түзмәдем, перроннан төшәп, янына бардым. Абзый үзе, әйткәнәмчә, олы яшьтә. Шул сәбәпле, багананың бер башыннан тотыгыз дип әйтү дә уңайсыз. Кулымдагы кәгазьләремне бер урынга куйдым да, «бисмилла»мны әйтеп, баганага ябыштым. Ходай рәхмәте, бетон багананың эче куыш икән ләбаса! Минә күзәтүче перрондагы бар халыкны аһ иттереп, багананы бик жиңел генә күтәрәп, арбага салдым. Аннан кулымны кар белән юып, кесәмдәге кулъяулык белән корыттым. Татар бабае икән.

– Рәхмәт, улым, кемдер килеп булышырын күңелем сизгән иде, – дип, мине үсендерә. Үзе өчен дә тырышуы түгел. Урамда жыелып яткан суны жибәрү өчен шул урынга торба салуы икән.

Бабайга сокланып тордым да:

– И, бабай, урамдагы һәйкәлләрне мин сезнең кебек кешеләргә куяр идем. Дөнъяны сезнең кебекләр тартып бара да инде, – дидем.

– Улым, тартмый кая барасың? Әтидән биш яшьтә ятим калдым бит мин, – ди. Әмма аның белән озак сөйләшеп торып булмады. Үзенең килүен белгертп, тукталышка якынлашкан поезд кычкыртты.

Мактанып сөйләвем түгел. Өлешчә үзем дә мәктәптә тәрбия биргән егетләрнең битарафлыгына борчылуым әле. Алар әтиләреннән жиде яшьтә түгел, житмеш яшьтә калсалар да, дөнъяда бер юньле эш тә майтара алмаячак. Тагын да күбрәк куркытканы – ул заманда аларга тирә-якта ярдәм итүчеләре дә табылачак түгел.

Бәхетсезлеккә илтүче юл

Кечкенәдән жыр-моңга гашыйк, бай күңелле танышым белән очраклы рәвештә күрешергә насыйп булды. Очрашуга шат булып, бер киңәш тә сорады ул. Мәктәпне тәмамлаучы кызы татар теле һәм әдәбияты укытучысы һөнәрен сайлаган. Шул сәбәпле, борчылуы сизелеп тора. Чөнки бар тирә-ягындагы таныш-белешләр: «Тапкан икән кызың күңелен салырлык нәрсә, тиздән андый белгечләр эшсез кала. Татар теле белән кая барыр икән?» кебек сорау-киңәшләр белән күңеленә тигәннәр. Танышым бу мәсьәләгә карата минем мөнәсәбәтемне белешә. Өле генә тормышы белән мактанган танышымны жәлләп: «Бигрәк бәхетсез икәнсең шул», – дип әйтеп ташладым. «Ник алай?» – диде ул, үпкәләп. «Соң, үз мохитенә шундый гамьсез, үз телен хөрмәт итмәүче таныш-белешләр белән әйләндереп алгач, нәрсә диим соң инде? Өле монысы ярап. Ә менә кызыңның теләгенә каршы килеп, туган теленә карата булган мэхәббәтен сүндерсәң, аны да бәхетсез итәчәксең», – дидем.

Танышым аптырап калды. Кызык, татарлыгы жиңәрме аның, әллә баласына яхшылык итү теләгеме? Монысын үземнең дә би-ик беләсем килә.

Татар баласының мантийгы

Санкт-Петербургтан авылдашым Фәрит белем бәйрәме белән котлап шалтыратты. Үзенең оныгы Марат та беренче сыйныфка бара икән. Мәктәпкә алганда тест уздырганнар. Акыллыларын – 1 «А»га, уртачаларын – 1 «Б»га, наданнарын 1 «В»га, шыр наданнарын... билгелиләр икән. Тестны, сүзе булмасын дип, әниләре янында уздырганнар. Моннан: «Макаронны нәрсә белән ашыйсың?» – дип сораганнар. «Кашык белән», – дигән. «Ник чәнечке белән ашамыйсың?» – дигәч, «Кашыкка макарон күбрәк сыя», – дигән. Татар мантийгы шундый: ничек уңайлы, ничек файдалы, ничек күбрәк сыя... Һәркемнеке дә татарныкына туры килми. Татарның үз дөнъясы. Чит ил мәгарифе безнең балаларның башларын шулай катыра. Баланы 1 нче сыйныфның кайсына билгеләгәннәр дип уйлыйсыз инде?

Авылдашым Фәритнең әлегә оныгы икенче сыйныфка бара, «А»да укый. Быел тагын бер оныгы Ленарны да 1 «А»га билгеләгәннәр. Талантлы ул татар баласы!

Нурулла ГАРИФ.

КАЮМ НАСЫЙРИНЫҢ УКУЧЫ ЯШЬЛӘР ҺӘМ ЧИТ ТӨБӘКЛӘРДӘ ЯШӘҮЧЕ МӨСЕЛМАННАР БЕЛӘН ЭЛЕМТӘЛӘР

Чит төбәкләрдә яшәүче мөселманнар белән элементләр

Рус телен, рус мәдәнияте казанышларын туган халкының үсеше файдасына куллану һәм мәктәп программаларына дөньяви предметлар кергү мәсьәләләрендә, шулай ук халыкка файдалы практик белемнәрне тарату буенча Насыйриның хезмәттәшлек кыры киң була. Әмма ул даими рәвештә яисә төрле елларда аралашкан шәхесләр арасында рухына иң якыннарының саны чикле. Бу төркемдә 1862 елда «Таң йолдызы» дигән атналык газета чыгарырга бергәләп гариза биргән литография хужасы Мөхәммәдвәли Яхинны, Казан университетында, аннары Казан ирләр гимназиясендә укыткан, русларга татар телен өйрәтү буенча дәрәсләкләр авторы Мөхәммәдгали Мәхмүдовны (1824–1891), хезмәт юлын рус теле укытучысы булып башлаган, 1881–1900 елларда Казан татар укытучылар мәктәбе инспекторы Шаһбазгәрәй Әхмәровны (1853–1900), 1878 елдан шул ук уку йортында укыткан Ибраһим Терегуловны (1852–1921) һәм башка кайбер рус теле укытучыларын атап була.

Бу төркем арасында масштаблы үткер фикер иясә буларак танылган һәм Россиядәге мөселман халыкларын европалашуга өндәүче кырым татары Исмәгыйль Гаспринский (Гаспралы) аерылып тора. Ул 1883 елда Бакчасарай шәһәрində «Тәржеман» исемле татар һәм рус телләрендә газета нәшер итәргә рөхсәт алуға ирешә. «Тәржеман» мөхәррире мөселманнарның басма сүзендәге һәр яңалыкка бик игътибарлы була. Газетаны дин кардәшләренен дөньяви эчтәлекле хезмәтләрен популярлаштыру майданы сыйфатында куллану максаты белән Гаспралы 20 августта (елы күрсәтелмәгән) Насыйрига ачык хат юллый, аңа үзененг басмасында яңа китаплары турында игъланнар бастырырга тәкъдим итә (*ТӘҺТИНЕҢ Язма мирас үзәге, 11 ф. 2 тасв. Д. 4. 3 б.*). Насыйри Гаспралының бу тәкъдимен кабул иткәндерме-юкмы – без бу турыда төгәл әйтә алмыйбыз.

Мәгърифәтчене яхшы белгән кешеләр белән аралашкан Г.Рәхим мәгълүматларына караганда, К.Насыйри Гаспралыны яратып бетерми, аны рус хакимиятенә яраклашуда гаепли, «Тәржеман»да, янәсе, Гаспралының Россиягә Истанбулны яулап алырга тәкъдим иткән мәкалә бастыруын мисал итеп китерә (*Рәхим Г. Каюм Насыйриның тәрҗемәи хәле // Рухи мирас: эзләнүләр һәм табышлар = Духовное наследие: поиски и открытия / редкол.: И.Г.Гомәров (проект җит. һәм җавап. мөх.), З.З.Рәмиев, А.М.Ахунов; төзүчеләр: Л.Ш.Гарипова, Г.М.Ханнанова. Казан, 2020. Б.63–64*).

«Тәржеман»да К.Насыйри хезмәтләре турында без ачыклаган беренче мәгълүмат 1885 елга карый (*Тәрҗеман. 1885. №12. 23 октябрь*). Газета мөхәррире К.Насыйри төзөгән татар телендәге «Фәвакиһ әл-жөләса фи-л әдәбият» китабы турында кыскача мәгълүмат урнаштыра: «Китап 40 бүлеккә бүленгән, 600 биттән тора. Бик пөхтә итеп басылган; басманың төп эчтәлегә – зур булмаган хикәяләр, күзәтүләр, көлкеле хәлләр, әйтемнәр һәм мөселман галимнәрененг тормыш, ураза тоту, фән, наданлык, байлык, хәерчелек, никах, мәхәббәт, картлык һ.б. турында әйткән хикмәтләр

сүзләре». Насыйриның хезмәт соючәнлегенә һәм тырышлыгына тирән ихтирамын белдереп, И.Гаспралы газета укучыларына бу китапны Казанда нинди баягә сатып алу мөмкинлегенә турында да хәбәр итә (*Модернизационные процессы в татарско-мусульманском сообществе в 1880-е–1905 гг.: документы и материалы / Сост. И.К.Загидуллин, Н.С.Хамитбаева, Л.Ф.Байбулатова, Х.З.Багаутдинова; под ред. И.К.Загидуллина. Казань, 2014. С.22*).

И.Гаспралы 1888 елда «Тәрҗеман»дагы (№9. 5 сентябрь) Россия мөселманнарының яңа басмаларына багышланган аналитик мәкаләсендә фикер уяну һәм халык әдәбияты тууы һәм туган телне яхшырту, эшкәртү теләге һәм омтылышы; фикер уяту һәм жанландыру, торгынлыктагы тормышка этәргеч биреп җибәрүне күрсәтә торган билгеләр буларак, мөхтәрәм К.Насыйриның тәрҗемәләрен һәм җыентыкларын, Санкт-Петербург ахуны Г.Баязитовның «Тормыш вә мәгыйшәт» китабын, Муса Акъеетнең «Хисаметдин менла» (1886) һәм Заһир Бигиевнең «Өлүф, яки гүзәл кыз Хәдичә» (1887) романнарын һ.б. китерә (*Модернизационные процессы... С.40-41*).

1891 елда Насыйриның яңа хезмәте турында И.Гаспралы түбәндәге мәгълүматны урнаштыра (Тәрҗеман. 1891. №26. 8 август): «Рус теленә ихтияжны мөселманнар үзләре дә тоя башлады. Безгә Казанда яңа гына чыккан «Нәмунә яки әһмүзәҗ. Рус теленәң уку кагыйдәләре вә дәхи сарыф вә нәхү кагыйдәләрен мөштәмил бер рисаләдер» (*Казан, 1891*) китабы килеп иреште. Китап, күрәсен, Каюм Насыйри тарафыннан муллалар өчен төзелгән. Әлеге китап гарәп грамматикасы белән таныш кешеләргә рус грамматикасын өйрәнү өчен хезмәт итә ала (*Модернизационные процессы... С.62*).

1885 елда К.Насыйриның Казан университеты каршындагы Археология, тарих һәм этнография җәмгыяте утырышында тәкъдим ителгән татар җырлары, табышмаклары һәм мәкаләләре тупланган җыентыгы турындагы мәгълүматны И.Гаспринский шулай ук «Тәрҗеман» (1895. №10. 12 март) газетасында урнаштыра, ул аны Россия мөселманнарының казанышы дип бәяли. Аның фикеренчә, әлеге басма – моңа кадәр билгеле булган җыентыкларның иң тулысы. Гәрчә анда кайбер бушлыклар калса да, алар да, ихтимал, җыючының тырышлыгы белән тулыландырылыр дигән ышаныч белдерә (*Модернизационные процессы... С.80-81*).

И.Гаспралы 1900 елда, Россия мөселманнарының басма сүзендә күзгә ташлана торган яңа күренешләргә бәйләп, түбәндәгеләргә баян итә: «Дөньяви эчтәлекле китап, татар һәм төрки телле китап – әле яңа күренеш, аңа әле 25-30 еллап кына. Шулай да бу китап үсештә, мин аның киләчәге бар дип уйларга җөрҗәт итәм. Татар телле китапларның эчтәлегенә һәм әдәби сыйфаты шактый йомшак, саны әле бик чикле, йөзгә кадәр яки аннан аз гына артыграктыр, шулай булса да, бу басмаларга ихтияж, аларның укучысы барлыкны кайбер китапларның меңнәрчә данә тираж белән берничә тапкыр басылып чыгуы раслап тора. Төрки-татар китабының даими наширләре, китап сатучылары, таратучылары һәм язучылары бар». «Тәрҗеман»ның редакторы язучылар исемлегендә беренче итеп янә Каюм Насыйрины, аннан соң мулла Таһировны, Әхмәтһади Максудины, Галимжан Барудины, Ризәтдин Фәхрәтдинне, Нариман Наримановны, Ганиевны атый (*Модернизационные процессы... С.122-123*).

1880 нче еллар ахырында мөселманнар арасында Насыйриның дөньяви эчтәлекле китапларын югары бәяләгән һәм бу басмаларны нәшер итү тукталып торуга борчылучы катлау барлыкка килә. Аерым алганда, шундый актив укучыларның берсе Насыйрига болай дип яза: «1889 елда календарьның чыкмаячагын белгәч, без бик борчылдык. Сезнең һәр китабыгыз 100 сумга торырлык» (*Гайнуллин М. Видный татарский учёный и писатель // Выдающийся просветитель демократ Каюм Насыри. Казань, 1976. С.31*).

Кайбер хәрби уку йортлары курсантлары һәм мәдрәсә шәкертләре, Насыйрины фикердәш күреп, китаплар җибәрүен үтенеп мөрәҗәгать итә торган булган: алар үзләре өчен генә түгел, дусларына да сорап хатлар язганнар (*Шунда ук. Б. 31*).

1898 елда Насыйри, үзе белән танышырга килгән Нуретдин Ишаевның рәхмәт сүзләренә җавап итеп, казанлыларның хезмәтенә карата битараф булуын, ә чит шөһәрләрдән килүчеләрнең хөрмәт күрсәтүен әйтә (*Нуретдин Ишаев. Габделкаюм Насыйри хақында // Каюм Насыйри: Әдәби-тарихи һәм документаль-биографик җыентык / төз. Р.Ф.Исламов. Казан, 2017. Б. 459*).

1890 нчы елларда китап укучылар арасында К.Насыйриниң популярлыгын күрсәтә торган бер билге булып илнең төрле почмакларыннан мөселманнарның аңа төрледән-төрле үтенеч белән мөрәҗҗәгать итүләре тора. Мәгърифәтченең шәхси архивындагы андый хатларның кайберләре игътибарга лаек. Аерым алганда, Оренбург мөфти М.Солтановның 1893 елның 23 февралендә һәм Мәхкәмәи шәрғия казые Р.Фәхретдиннең 1898 елның 29 гыйнварында автордан кайбер басмаларын почта аша жиберүләрен сорап язган хатлар сакланган.

Мондый үтенеч-хатлар арасында мөселман мәктәпләре өчен тәрҗемәләр белән бәйлеләре дә бар. Мәселән, 1891 елда Оренбургның агалы-энеле беренче гильдия сәүдәгәрләре Хөсәеновларның берсе – Әхмәт – Насыйридан исәп-хисап ясау турындагы уку әсбабын татарчага тәрҗемә итүен сорый. Үзенә үтенечен ул Оренбургта туганнары белән бергәләп оештырган жәдиди ысуллы «Хөсәения» мәдрәсәсендә бухгалтерлык эшенә өйрәтә торган дәресләр кертергә планлаштыруы белән аңлата (*Гайнуллин М.Х. Каюм Насыров в документах // Каюм Насыри, 1825-1945: (Материалы научных сессий, посвящённых 120-летию со дня рождения. Казань., 1945. С.120)*). Пенза губернасыннан Госман Мостафилов дигән кеше Насыйрига акын дустаны кебек мөрәҗҗәгать итә (*Рәхим Г. Каюм Насыйриниң тәрҗемәи хәле. Б.70.*).

Китаплар авторы җавап хатларын, артык фәлсәфә куертып тормыйча, кыска гына яза. Күрсәң, Насыйри аларның күпчелеге белән шәхсән таныш булмаган, җавапларның күбесе кирәкле китаплар жиберү үтенеченә карата язылган. Бу жәһәттән, аның Нәжиб Түнтәригә язган озын һәм мәгълүматлы хаты искәrmә булып тора, ләкин, кызганычка каршы, хат безнең көннәргә килеп җитмәгән (*Рәхим Г. Каюм Насыйриниң тәрҗемәи хәле. Б.70*).

Чит төбәктә яшәүче мөселманнарның мәгърифәтче белән шәхси аралашуы да күп нәрсә турында сөйли. Әйтик, яшь авыл мулласы Ризәәддин Фәхретдин, әле 1891 елда Мәхкәмәи шәрғия казые итеп билгеләнгәнчегә кадәр үк, Казанга килгәч, Насыйри торган фатирга бара, ләкин аны өендә очратмый (*Фәхретдин Р. Габделкаюм Насыйри // Каюм Насыри: Әдәби-тарихи һәм документаль-биографик җыентык. Б. 311*).

Насыйриниң китапларын укып илһамланган кайбер яшьләр Казанга бөек мәгърифәтче белән очрашырга махсус килә торган булганнар. Алар остаз-фикердәшләре белән тирән мәгънәле һәм гыйбрәтле әңгәмәгә өметләнсәләр дә, таныш түгел кешеләргә беренче очрашуда ук ачылып китеп сөйләшәргә ияләнмәгән Насыйри шактый салкын мөгамәлә белән каршы алган, гүя хужа кеше чакырылмаган кунакның тизрәк китүен көткән кебек тойгы калган. Бу жәһәттән шуны да искәртеп үтәргә кирәк: яшьләрнең алдан хәбәрләшмичә генә килүләрен йорт хужасы иҗат белән шөгыльләнәргә комачау итү, эштән бүлдерү дип кабул иткән, шуңа да еш кына аларга ачык йөз, шәрыкча кунакчыллык күрсәтмәгән (*Миргазиз Укмаси. Каюм абый Насыров // Каюм Насыйри: Әдәби-тарихи һәм документаль-биографик җыентык. Б.512*). Әйтик, 1897 елда Истанбулда укып кайткан Фатих Кәrimi мөгаллим Хәсән Булатов белән Казанга махсус, бөек мәгърифәтче белән танышырга дип килә. Исәнләшеп, үзләренең мәгърифәтчегә ихтирамын белдергәч, яшьләр Насыйрига хезмәтләре өчен рәхмәтләрен әйтәләр. Җавап итеп Насыйри болай ди: «Язганыңны укысалар ярар иде, укымыйлар шул». Ф.Кәrimi истәлекләрендә Насыйридан коэф һәм рухны күтәрердәй бер сүз дә ишетмәвен әйтә. Шул ук вакытта фәкыйрь язучының «заманасына һәм

мохитенә күрә шулкадәр зур әдәби вә гыйльми хезмәт итә алуы мөмкинлекләрен күрү безнең күннәрдә куәт вә истигъбаль (киләчәк) өчен өмид арттырды» дип яза (Әхмәдһади Максуди. [Истәлек] // *Каюм Насыйри: Әдәби-тарихи һәм документаль-биографик җыентык*. Б. 456-457).

Насыйри янына авыллардан килүчеләр саны ботаника буенча «Һәвасы нәбатат» (1885) китабы басылып чыккач, бермә-бер арта. Китапта үсемлекләрнең дөвалау үзенчәлекләре һәм кайсы үсемлекнең нинди авырудан файдасы тасвирланган була. Бу китапның тулыландырылган варианты 1894 елда «Гөлзар вә чәмәнзар» исеме белән дөнья күрә. Китап татарлар арасында популярлык казана һәм автор янына төрле яклардан медицина киңәше сорап килә башлыйлар (*Каюм Насыйри турында истәлекләр // Каюм Насыйри. 1825-1945. Тууына 120 ел тулуга багышланган гыйльми сессия материаллары. Казан, 1948. Б. 140*).

Чит төбәктән килгән кайбер егетләр мәгърифәтчегә асырым фәннәрне укытуны сорап та мөрәҗҗәгать иткәннәр һәм аның фатирында укыганнар да (*Шунда ук. Б. 140*).

Башка шәһәрләрдән яки авыллардан килгән мөһәммәдияләр белән аралашуның вакыты һәм эчтәлегендә аларның Насыйри белән танышлыгы яисә электән белгән фикердәшлегә мөһим роль уйнаган. Бер төркем кунаклар еш кына Насыйрида иркенләнеп утырып, моһазирә кыла торган булалар. Вятка губернасының Түнтәр мәдрәсәсе мөдәррисе Нәҗип Түнтәри шундыйлардан булып, алар күрешеп, хат алышып тора (*Мөхәммәтнәҗип Түнтәри. Габделкаюм Насыйри хақында хатирәтем // Каюм Насыйри: Әдәби-тарихи һәм документаль җыентык. Б. 476-477*).

Нәкъ шундый ук гамьле әңгәмәләр беренче тапкыр килгән галим-голәмә белән дә булган. Г.Исхакий язганча, «...гыйлем дөньясында, мөстәшрикь (*шәрыкны өйрәнүчеләр – И.З.*) арасында аның кыйммәте көннән-көн арткан. Казанга килгән һәрбер мөстәшрикь аны күрүне, аның белән сөйләшүне үзләренә бер шәрәф санаганнар. Күрешкәннәр, сөйләшкәннәр, китапларын алганнар» (*Исхаков М.Г. Габделкаюм Насыйри // Исхаков М.Г. Әсәрләр: 15 т. 12 т.: публицистика [томны төз., текст. иск. һәм аңлат. әзерл. Зөфәр Мөхәммәтшин]. Казан, 2012. Б.164*).

Насыйри янына килүчеләр арасында күренекле шәхесләр дә булмаган түгел. Йорт хужасы 1895 елның маенда Россиягә император Николай IIнең тәхеткә утыру тантанасына Госманлы дөләте матбугасы вәкиле буларак килгән «Икьдам» газетасы редакторы Әхмәт Оранни яланаяк каршы алган (*Рәхим Г. Каюм Насыйриниң тәрҗемәи хәле. Б.70*).

1893 елның җәендә Каюм Насыйри туганы Бәдыйгъ мөезин белән Оренбургта була. 1894 елның календаренда ул «Сәфәр» дигән язмасын урнаштыра, анда сәяхәттән алган тәэссуратлары белән уртаклаша. Оренбургта ун көн торып, андагы мөселман җәмәгәтчелегенә бер вәкиле белән дә танышмавына, күрешмәвенә ачына. Ел саен календарь чыгарган, бик күп китаплар язган шәхес белән Оренбург байлары һәм муллаларыннан берәү дә кызыксынмый, югыйсә биредә 1891 елдан бирле беренче гильдия сәүдәгәрләре Әхмәт һәм Мәхмүт Хөсәеновларның «Хөсәения» мәдрәсәсе эшләп килә. Мөселман элитасының битарафлыгына хәтерә калып, Насыйри моны татар җәмгыятендәге сословие-мөлкәт мөнәсәбәтләре белән аңлатырга тырыша: «...кырык мең акчам булса, байлар белән аралашыр идем. Башымда чалма да юк иде, булса, дин әһелләре белән танышып кайтыр идем» (*Гайнуллин М.Х. Каюм Насыри. Очерк жизни и творчества. К 150-летию со дня рождения. Казань, 1975. С.14*).

Бу бүлекне йомгаклап, шуны әйтәсе килә. Чит төбәкләрдә яшәгән һәм мәгърифәтченең фикерләренә теләктәшлек белдергән мөселманнарның К.Насыйри белән аралашуының төп формасы хат язышу булган. Хатларда сүз, нигездә, китапларны яки календарьларны почта аша жиберү яки авторга хезмәтләре өчен рәхмәт белдерү белән чикләнгән. Бу яктан караганда, И.Гаспралының «Тәрҗеман»

газетасында мәғрифәтченең яңа хезмәтләре хақында мәғлүмат биреп баруы, укучылар аудиториясен арттыруга хезмәт иткән. Рәхмәт һәм олылау сүзләре язылган хатлар алу, һичшиксез, татар бистәсендә изоляциядә диярлек яшәгән мәғрифәтче өчен олы рухи ярдәм булгандыр. Галим-голәмә яки элекке танышлары килгәндә аралашу гамьле әңгәмә рәвешен алган.

Казан шәһәренең укучы яшьләре белән аралашу

Насыйриның мәдрәсә шәкертләре белән мөнәсәбәтләрендә берничә этапны аерып билгеләргә була. Мәғлүм булганча, 1905 елга кадәр мәдрәсә шәкертләре ябык тормыш рәвешен алып бара, алар, бер-берсе белән арашмыйча диярлек, күбрәк остаз-мөдәррисләре тирәсендә оешып яши.

Казан мөдәррисләре 1860 нчы елларда мәдрәсә шәкертләрендә мәғрифәтчегә карата ислам диненә хыянәт итүче шәхес дигән тискәре мөнәсәбәт формалаштыра. Остазлары йогынтысындагы укучы яшьләр Насыйри китаплары белән кызыксынмый (*Насретдин әл-Хужаши. Мөхтәрәм Габделкаюм Насыйри белән мосахәбә (Хатирә дәфтәреннән) // Каюм Насыйри: Әдәби-тарихи һәм документаль җыентык. Б. 467*). Күпчелек дин әһелләренең Насыйрига мондый тискәре мөнәсәбәте ул 1871–1877 елларда рус-татар училищесында рус теле һәм математика укытучысы булган чорда да саклана.

1875 елларда, инспектор В.В.Радлов рус классларын махсус биналарда урнаштырганчы, Насыйри «Күл бие» (Касимия) мәдрәсәсендәге рус классында атнага берничә сәгать рус телен укыта. Бу елларда кайбер шәкертләр аның фатирына килеп тә дәресләр ала. Соңгылар өчен Насыйри русча сөйләшәргә һәм язарга өйрәткән Остаз була.

Кайбер шәкертләр мәғрифәтче белән әтиләренә ияреп килеп таныша. Мәсәлән, Гарифулла Чокрый мәғрифәтче белән әтисе, шагыйрь Гали Чокрый аша танышкан һәм 5 ел дәвамында жәйге каникул вакытында туган ягында аның китапларын сату белән шөгыльләнгән. Инде мәдрәсәне тәмамлагач та, Казанга килгәндә, мәғрифәтче янына чәйгә кереп чыгуны гадәт иткән (*Гарифулла ибне Гали Чокрый. Габделкаюм ән-Насыйри // Каюм Насыйри: Әдәби-тарихи һәм документаль җыентык. Б. 478-482*).

Кайсыбер Казан мәдрәсәләрендә укучы аерым шәкертләренең Насыйрига мөнәсәбәте 1890 нчы елларда үзгәреш кичерә.

1880 нче еллар ахырында «Күл бие» мәдрәсәсенең берничә хәлфәсе «Тәржемә» газетасын яздыра, Насыйри чыгарган календарьларны һәм аның китапларын укый, шулай ук госманлы әдәбияты белән кызыксына башлый.

Татарлардан беренче булып Насыйри феномены турында мәкаләне язучы шушы мәдрәсә хәлфәсе Әхмәтһади Максуди була. Аның язмасы 1891 елны Истанбулның «Тәржемани хақыкәт» газетасында дөнья күрә (*Латиф Г. Каюм Насыйриның искә төшерү турында зур җыелыш // Каюм Насыйриның моңарчы басылмаган әсәрләре. Мәҗмуга. Казан, 1926. Б. 131*). Фатих Кәрим 1892–1896 елларда Төркиядә укыганда, Әхмәд Мидхәд белән шәех Жамалетдин Әфгани авызыннан күп тапкырлар Каюм Насыйри исемен ишетә. Күрәсеп, бу мәғлүматның жеп очы Максуди язмасына барып тоташадыр (*Әхмәдһади Максуди. [Истәлек]. Б. 454-455*).

Ә 1890 нчы еллар башында бу кызыксыну мәдрәсәдә укучы бер төркем шәкертләргә дә күчә. 1893 елда әлегә дини уку йортына укырга килгән Гаяз Исхакый, укуту эчтәлегеннән канәгать булмыйча, XIV гасыр Бохара галиме Сагдетдин әл-Тафтазаниның «Тәһзиб әл-мантыйк вә әл-каләм» дигән мантыйк һәм догматика дәреслеген, шулай ук тагын берничә дәреслекне мичкә якканнан соң, шәкертләр госманлы матур әдәбияты белән активрак кызыксына, шулай ук К.Насыйриның да татар телендәге китапларын укый башлыйлар. Моңа кадәр «Күл бие» мәдрәсәсендә

Насыйрига Казан муллалары тудырган жәмәгать фикере йогынтысында мескен һәм сәер кеше буларак карасалар, акрынлап аның эшчәнлегенә уңай мөнәсәбәт формалаша башлый (Насретдин әл-Хужаши. *Мөхтәрәм Габделкаюм Насыйри белән мосахәбә (Хатирә дәфтәреннән) // Каюм Насыйри: Әдәби-тарихи һәм документаль җыентык. Б. 468*). Шулай да шәкертләр авторның үзе белән очрашуга барырга кыймый.

Мәдрәсәдә уку-укуту мәсьәләләре буенча бәхәсләр киеренкелеге иң югары ноктасына җиткәч кенә, бер төркем шәкертләр 1890 нчы еллар уртасында Насыйри белән танышырга жөрҗәт итә (Исхаков М.Г. *Габделкаюм Насыйри. Б. 162*).

1895-1896 елларда «Күлбүе» мәдрәсәсе шәкерте Гаяз Исхакый да Насыйри белән берничә тапкыр очраша. Беренче тапкыр аның фатирына танышырга дип дуслары белән килә. Икенче тапкырында Гаяз үзе генә була. Хужа аның озаклап сөйләвен бүлдермичә тыңлый, үзе исә русча укуның файдасы турында сөйли (1899 елда Г.Исхакый Казан татар укутучылар мәктәбенә укырга керә. – *И.3.*), китәр алдыннан кунагын яңа гына пешеп чыккан аш белән сыйлап җибәрә. Өченче тапкырында Гаяз мәгърифәтченең өенә янә дуслары белән «Татарча-русча лөгәт» китабын сатып алырга дип килә. Бу очрашуда Насыйри Казанның голәмәсе байларыннан күргән хезмәт кадерен белми дип тәнкыйтьли, шәкертләр ихтирам итә торган бер олуг хәзрәтне «надан», «жүләр» дип атап, яшьләренә аптырашта калдыра.

Күзәтүчән Исхакый үзенәң истәлекләрендә Насыйриниң үз-үзен тотышында, сөйләгән сүзләрендә тормыштан арыганлыгы, яшәү мохитеннән канәгать булмавы һәм әйләнә-тирәсенә үпкәсе барлыгы күренә иде дип искәрә. «Тирә-юнеңнең хаксызлыгы, язмышның үзенә каршы залымлеге Габделкаюм әл-Насыйриниң табигатенә бик каты тәэсир иткән. Ул үзе дә кешеләрдән качкан, тирә-юндәге мохитенә тәэсир итәрлек һичбер төрле эш эшләмәү берлә генә калмаенча, вакыты, форсаты булганда, даимән мохитне, тирә-юндәге «олуг» диелгән кешеләренә чәметеп, чиертеп килгән, китапларында, әсәрләрендә каты сүзләр кулландан бер дә курыкмаган, кайвакытларда моны урынлы-урынсыз да эшләгән» (Исхаков М.Г. *Габделкаюм Насыйри. Б. 163*).

Г.Исхакый: «Үзем дә әдәби иҗат белән шөгыйльләнә башлап, «Кәләпүшче кыз» повестен язгач (1900 елда нәшер ителә. – *И.3.*), кулъязмасын мәгърифәтчегә тәкъдим итәргә базмадым, «аның минем язучы хакында фикерен өйрәнергә теләмәдем», – дип искә ала (Шунда ук. Б. 162).

Г.Исхакый хаклы рәвештә билгеләгәнчә, җәдитчелек хәрәкәте аның хезмәтләре нәтижәсендә формалашса да, Насыйри үзенәң характер үзгәрткәнләре аркасында бу хәрәкәтнең остасы төсен алып китә алмаган. «Үзен хөрмәт иткән, үзен олуг күрүче бу мохиткә дә ят-чит калды» дип асызыклы Исхакый (Шунда ук. Б. 164).

Г.Исхакыйның тагын бер мөһим күзәтүен дә аерым билгеләп үтәргә кирәк: Насыйриниң бу яңа агымның жылысында үзенә рухи жылы таба алмавы ул (Шунда ук. Б. 164). Бу жәһәттән Әхмәтһади Максуди тасвирлап калдырган бер очрак игътибарга лаек: Бакчасарай мәдрәсәсенә рус теле укутучысы Исмәгыйль Лиманов Россиянең күренекле мөселманнары турында, аларның кыскача тәржемәи хәлләрен һәм фотосурәтләрен урнаштырып, җыентык төземәкче була. Ул мәгърифәтченең биографиясен һәм фотосурәтен сорап, Әхмәтһади Максудига мөрәҗғәгать итә. 1896 елда көтелмәгән кунак (Максуди) Насыйри фатирына хужа кеше башына камчат бүрек, өстенә яшел тукумадан тегелгән казаки, аягына оек кигән хәлдә ике балага дәрес биргән вакытта барып керә. Насыйри үзе турында нинди дә булса мәгълүмат бирүдән катгый рәвештә баш тарта. «Бу милләт минем ач вакытымда хәлемне дә белмәде, күзен дә салмады, бу көн тамагым туйдырганыннан соң әхвалемә сорамак уламыдыр? Имди кичкә калды!» (Әхмәдһади Максуди. [Истәлек]. Б.453-454) – дип җавап бирә.

1890 нчы еллар ахырында шәкертләренң, бигрәк тә «Мөхәммәдия» мәдрәсәсендә укучыларның аның янына килеп йөрүен бөек татар мәгърифәтчесенә карата кызыксыну

арту дип хаклы рәвештә бәяләргә була (*Миргазиз Укмәси. Каюм абый Насыров. Б.510; Насретдин әл-Хужәши. Б. 468*).

Галиәсгар Камал, 1893–1900 елларда «Мөхәммәдия»дә шәкерт булган вакытын хәтерләп, шәһәр театрында «Садко» спектаклен караганның соң, сәхнәдә барган вакыйгаларны аңлар өчен Каюм Насыйриниң татарча-русча сүзлеген сатып алып, шуның белән пьеса текстын туган теленә тәржемә иткәнен искә ала (*Камал Г. Яза башлавымның тарихы // Камал Г. Сайланма әсәрләр. 3 томда. Т.3. Казан, 1981. Б.305*).

Бу елларда «Мөхәммәдия»нең күпчелек шәкертләре Насыйри хезмәтләренә карата элеккечә тискәре мөнәсәбәт саклаган. Күренекле татар язучысы Фатих Әмирхан хәтирәләрендә язып калдырганча, ул XIX гасыр ахырында кала базарында мәгърифәтченең «Ләһжәи татари» дигән аңлатмалы сүзлеген сатып ала. Аны «Мөхәммәдия» мәдрәсәсенә тулай торагында укырга утыргач, өлкән шәкертләрнең берсе килә дә кулыннан тартып ала. Шуннан теге шәкерт китапның берничә битен актарып укып карый һәм, ачуланып, олы йодрыгын Фатихның күзләренә үк терәп, «Башка бу китапка якын да килмә, – дип кисәтә. – Юкса хәлфәгә әйтеп, жәза бирдәртәм», – дип куркыта (*Әмирхан Ф. Әдәбиятка гәүд // Әмирхан Ф. Сайланма әсәрләр. 4 томда. 4 том. Казан: Татар. кит. нәшр., 1986. Б. 72*).

Ә.Г.Кәримуллин мәгълүматларына караганда, К.Насыйри булчак наһиш, тәржемәче һәм язучы Әхмәтгәрәй Хәсәнигә турыдан-туры йогынты ясаган. Насыйри 1899–1902 елларда Бәдыйгъ мәзһәб йортында яши, ә Хәсәни мәзһәбнең күршесе генә булган. Яшь Әхмәтгәрәй К.Насыйрига кунакка кереп йөргән, һәм бу очрашулар аның өчен эзсез генә үтмәгән (*Кәримуллин А.Г. Издательства «Гасыр» и «Яңа китап» // Әхмәтгәрәй Хәсәни: Фәнни-популяр җыентык / Төзүчеләре: Д.Ф.Заһидуллина, А.Б.Батталова, Л.Н.Йөзмөхәммәтова. Казан, 2011. С.173*).

Насыйри янына килеп йөргән Казан татар укытучылар мәктәбенең укучыларны да аерып билгеләргә була. Мәгърифәтче 1891–1895 елларда биредә белем алган Мөхәтдин Корбангалиевка халык ижаты үрнәкләрен җыярга киңәш итә, картлар белән турыдан-туры аралашканда, туган авылындагы элеккеге крепостной крестьянналар торышын чагылдыра торган материалларга аерым игътибар бирергә куша. Өченче курста укыганда, Мөхәтдин К.Насыйри янына дустанә, Әстерхан мулласының улы Хәбибулла Насыйбуллин белән килеп йөри. Алар өчәүләп татар телен гәмәлгә кую турында фикер алыша башлыйлар. К.Насыйри яшьләргә татар теле, бигрәк тә аның фонетикасы һәм морфологиясе турында күп мәгълүмат бирә. Мәктәпкә кайткач, укучылар мәгърифәтче белән әңгәмәләренә нәтижеләрен татар телен тикшерүче инспектор Ш.Әхмәровка җиткереп торалар. Ул исә шушы сөйләшүләр нәтижәсендә рус телендә татар теленең морфологиясе буенча дәрәслек яза, кызганычка каршы, дәрәслек аның вафатыннан соң югала. Корбангалиев һәм Насыйбуллин шулай ук яшерен генә инспектор Ш.Әхмәров фатирына жылышып, «Бәдәвам», «Бүз егет», «Ярты Алма» әсәрләрен әдәби яктан тикшерәләр. Әхмәровның тәкъдире белән Корбангалиев университет профессоры В.А.Богородицкийның Рус теле кабинетына кабул ителә һәм анда телнең фонетикасын өйрәнә. Шулай да, Мөхәтдинов бу турыда Насыйрига сөйләгәч, мәгърифәтче аның бу гәмәлен яратмавын аңлата. «Әхмировлар алар татар бернәрсә дә белми, урыс кына белә дип игътикар итүчеләр (ышанучылар), үзгә татар булгач, татар телендәге авазларны белү өчен рус университетының кирәге юк», – дип белдерә. Шулай ук вакытта кызыксынуын да яшерми: «сузык авазларны уннан да күбрәк итеп яки азрак итеп булмадымы?» (*Корбангалиев Мөхәтдин. Каюм Насыйри турында истәлекләр // Каюм Насыйри: Әдәби-тарихи һәм документаль-биографик җыентык. Б. 498-500*).

Мәгърифәтче янына КТУМнан килеп йөрүчеләр арасында 1902 елның гыйнварында Насыйри янында кунакта булган, XX гасыр башында жәмәгать эшлеклесе булып

танылачак Мәхмүтфуад Туктаровны да атап үтәргә мөмкин (*Насретдин әл-Хужаши. Мөхтәрәм Габделкаюм Насыйри белән мөсахәбә (Хатирә дәфтәрәннән). Б.468-469*).

Г.Исхакый мәгърифәтченең вафаты турында Уфадан Казанга кайткан вакытта ишетә. Үзе язганча, Насыйриның тормыш юлы турында мәгълүматны мәрхүмнең рәсми варисы – агасының улы янына барып сорапшырып туплый (еллар үткәч, берәз буталып, аның исемең Габделхәй дип яза. Чынлыкта Габделхәй – Каюмның бертуган олы абыйсы, ә әтисенең энесе Мөхәммәтгалинең, ягъни агасының улы – Бәдыйгъ мөзин. – *И.3*).

Бу вакытта Исхакый Татар укытучылар мәктәбен тәмамлаган, күп нәрсәләргә К.Насыйрича карарга өйрәнгән шәхес була. Шуңа күрә дә ул татарлардан беренче булып мәрхүмнең Сәгыйд мәдрәсәсен тәмамлаганнан соң 15 ел Казан православие рухани семинариясендә эшләү вакытын уңай яктан – яңа белемнәр туплау, русчаны камил үзләштерү һәм фикерләрен ыктырткан дәвер буларак бәяли (*Исхаков М.Г. Габделкаюм әфәнденең вафаты // Исхаков М.Г. Әсәрләр: 15 т. 6 т.: Публицистика һәм әдәби тәнкыйть мәкаләләре [төз. З.Рәмиев, Ф.Ибраһимова; текстны әзерләүче Ф.Ибраһимова; иск. һәм аңлат. язучы З.Рәмиев]. Казан, 2012. Б.7*). Мәрхүмнең аннан соңгы тормыш юлын ике – шәркыять белгече, Казан уку-укыту округының татар, башкорт һәм казакь мәктәпләре инспекторы В.В.Радлов житәкчелегендә татарлар өчен ачылган рус-татар мәктәбендә рус теле мөгаллиме булып эшләү һәм, бу эштән киткәч, тормышын китаплар язуга багышлау дип – этапка бүлә. 77 яшьлек гомеренең 50 елын иҗат эшенә багышлап, 38 китап язып нәшер итүен, хезмәтләре белән Россия һәм Госманлы дөүләтендә мөгътәбәр бер зат булып танылуын ассызыклай. Басмалары арасында, телебезнең һәм әдәбиятыбызның зур казанышы буларак, 15 мең сүз тупланган татар теленең аңлатмалы сүзлегә «Ләһжәи татари»ны атый. Телебез бик жимерек вакытта гади халыкка хас телне ярата башлап, телебезнең гүзәл бер тел булачагына ышанычны майданга куйган шәхес дип, бик югары бәяли. Шуның өчен генә дә исеме кыямәткә кадәр истә булчак дип белдерә. Сүзен йомгаллап, Насыйрины башлап татарча еллык календарыны 25 ел дәвамында нәшер иткән шәхес дип олылай (*Шунда ук. Б.6-7*).

«Тәржеман» газетасы редакторы И.Гаспралы, татарча һәм русча бастырыла торган газетасының күләме кечкенә булу сәбәпле, килгән хатларны бик нык редакцияләп бастыра торган була. Шул исәптән, яшь язучы Г.Исхакый «Тәржеман»га юллаган озын мәкаләләрдән еш кына берничә жөмлә генә ала. Ә Каюм Насыйри турындагы некрологның текстын, Исхакыйны аптырашта калдырып, кыскартмыйча диярлек бастыра (Тәржеман. 1902. №35. 15 сентябрь). И.Гаспралы шушы гамәл белән бөек татар мәгърифәтчесенә олы хөрмәт күрсәтә.

Соңрак Г.Исхакый: «Истанбулда чыккан «Икьдам» газетасы бу некрологны «Тәржеман»нан күчәрәп бастырды; аның аша төрек матбугатында мәрхүмнең үлүе хакында бәхәс ителде», – дип искә ала (*Исхаков М.Г. Габделкаюм Насыйри. Б.162*).

Г.Исхакыйның бу гамәл башлап язучыга Насыйри хезмәтләренә зур йогынты ясауы белән аңлату дәрәс булып. Моның шулай икәннән 1904 елда нәшер ителгән «Ике йөз елдан соң инкыйраз» повесте раслый. Язучының әлеге фантастик повестендә эсәрнең баш каһарманы Жәгъфәрнең хәтерендә туган халкының Яңа чор тарихыннан берничә шәхеснең исеме яңартыла: болар – халыкның «беренче мөхәррире» Каюм Насыйри (ике тапкыр), «Тәржеман»ның редакторы Исмәгыйль Гаспралы (ике тапкыр), дин галиме һәм тарихчы Шиһабетдин Мәржани һәм халык музыкасын ноталарга салган Гариф Минкин (берәр тапкыр).

Үзенә истәлекләрендә автор повестендагы К.Насыйри образын болай шәрехли: «Анда мин аны милләтне сакларга тырышучы, милләтнең үзлеген мөхәфәзә итүдә (*саклауга, яклауга*) үзен корбан итүче бер галим кеби язды, берәз хыялый сыйфатлар да кушаладым. Безнең үз кешеләребез, үз милли хезмәтчеләребезне күтәрүне, аларны

зурайтуны рус хөкүмәте яратмаганга, Петербург цензоры Габделкаюм Насыйри хақында язганнарымның өчтән икесен кызыл каләм белән берлә бозып жибәрде» (Шунда ук. Б.162).

1995 елда тарихчы М.Госманов архивтан элгә эсәрнең цензор тарафыннан кыскартылган текстларының бер өлешен табып, кабаттан бастырып чыгара (Госманов М.Г. Гаяз Исхакый: «Ике йөз елдан соң инкыйраз» һәм патша цензурасы: (Иҗатының яңа сәхифәләре ачылу) // Казан утлары. 1995. № 10. Б.157–167). Әмма кыскарткан өлештә сүз башлыча повестьның төп каһарманы Жәгфәр турында булып чыга. Әдәбият галиме Зөфәр Мөхәммәтшин исә Г.Исхакыйның «Ике йөз елдан соң инкыйраз» повестендагы төп каһарманның прототибы Каюм Насыйри үзе дип фаразлый (Искәрмәләр һәм аңлатмалар // Исхаков М.Г. Әсәрләр: 15 т. 12 т.: публицистика [томны төз., текст. иск. һәм аңлат. әзерл. Зөфәр Мөхәммәтшин]. Казан, 2012. Б.396). Кызганычка каршы, эсәр басылып чыкканда, Насыйри бакыйлыкка күчкән була һәм татар ижади интеллигенциясенең яшъ буыны вәкиле биргән югары бәһанә күрми кала.

Нәтижә ясап, шуны әйтергә мөмкин: XIX гасырның икенче яртысында дөньяви белемнәр тарату өчен китап бастыру станогын кулланган Насыйри һәм башка мәгърифәтчеләрнең эшчәнлегә Идел-Урал төбәгендә татар мәгърифәтчелеген европалаштыруның (жәдидчелекнең) башлангыч этабы белән тәңгәл килә.

Мәгърифәтченең 1890 нчы елларда чит төбәк мөселманнары һәм Казан шәкертләре белән элемтәләре киңәю дөньяви белемнәрне тарату юнәлешендә максатчан һәм актив эшләү нәтижәсе була. Күп очракларда яшьләрнең, мәгърифәтчене үзләре өчен Остаз итеп күрәп, аннан хикмәтләр сүзләп, яңа фикерләр иштергә теләп килүләре аларның өметләрен аklamый. Чынлыкта бу миссияне татар мәгърифәтчесенең күпсанлы китаплары, дәрәсләкләре һәм календарьлары уңышлы үти.

Гомумән алганда, мәгърифәтчегә карата хәерхәл булган мөселманнар һәм Каюм Насыйри арасындагы шәхси мөнәсәбәтләрне өч төрлә яссылыкта карарга мөмкин. Беренче яссылык – хезмәттәшлек, аның мисалы итеп И.Гаспралы тарафыннан «Тәрҗеман»да Насыйриниң яңа китаплары хақында мәгълүмат биреп барылуны күрсәтергә була. Икенче яссылык – мәгърифәтче белән танышу һәм аннан киңәшләр, белем һәм китапларын алуга ихтыяждан килеп чыккан аралашу. Өченче яссылык – Насыйриниң элекке танышлары, дуслары һәм беренче тапкыр килгән галим-голәмә белән фатирында гамьлә әңгәмә коруы.

Илдус ЗАБИДУЛЛИН,
тарих фәннәре докторы.

Ләлә
Сабирова

МӘДИНӘ НИГӘ ЕЛЫЙ?*

ХИКӘЯ

– Кайттыңмы, кызым? Ә тортың кайда? Шуңа дип чыгып киткән идең түгелме соң?

Мәдинә кара коелган кебек иде, әнисенә күтәрелеп тә карамады.

– Торт юк, кирәкми дә! – дип, хәйран тупас итеп җавап кайтарды. Итекларен селтәп кенә атты, пәлтәсе дә элгечкә кадәр барып җитмәде.

Соңгы араларда гел шулай – теленә әче сүзләр генә килеп тора. Белә югыйсә: әнисе эсселәтми-суытмый артыннан җилфердәп кереп җитәчәк, ярсый-ярсый тирги башлаячак, ярсуы елауга әйләнәчәк. Соңыннан һаман бер сүзләр кабатланачак:

– Үземнең юньле тормыш күргәнем булдымы? Гел син дип кенә яшәдем бит! Рәхмәтең шушымы?

Мәдинә ни өчен аңа туктаусыз рәхмәт әйтеп торырга тиешлеген аңламый. Шуңа күрә бу юлы «сөйләшү» ул урынга барып җиткәнче дип, өс-башын да алыштырмыйча, башыннан ук жәймәгә төрөндә дә караватына бөгәрләнеп ятты. Әнисе, билгеле, аның үкчәләренә үк басып диярлек килеп керде.

– Әйт! Тагын нәрсә булды?

Мәдинә дәшмәде. Колакларын учлары белән томалады, күзләрен чытырдатып йомды. Әнисе аңа карап тора димени – кызының өстеннән жәймәне сыпырып кына төшерде.

– Әйт дим мин сиңа!

Керфекләре арасыннан күз яшьләре сытылып чыкты Мәдинәнең.

– Кырык әйттем бит инде... Күчер мине икенче мәктәпкә!

* Татарстан Республикасы Мәдәният министрлыгы һәм Татарстан Республикасы Язучылар берлегенә Роберт Миңнуллин исемендәге иң яхшы балалар әдәбияты бәйгесенә «Балалар яки үсмерләр өчен иң яхшы проза әсәрләре» (хикәя) номинациясендә I урын алган әсәр.

– Нәрсә ошамый соң сиңа монысында? Аңлатып сөйләш! Бик әйбәт йөри идең бит әле моңарчы...

Моңарчы шулай иде. Быел – алтынчыга килгәч башланды. Аңлатып сөйләшсәң... Мәдинә үзе аңласын иде аны башта.

Әнисе кызык бит аның: туксанынчы еллар мәхшәрән күрмәдең, «нәрсә киим, нәрсә ашыйм?» дигән борчуларның ни икәннән белмисең дип кабатларга ярата. Шуларны гына авырлык дип уйлый ул. Башка борчулар да бар бит дөньяда, шуны ничек аңламыйдыр?!

– Әтиң кайтканчы рәткә китергән бул үзеңне! Күз яшенне күрсәтәсе булма!

Мәдинә шунда ук сикереп торып утырды. Күз алдында яшен уйнагандай булды. Тагын шул сүз! Нинди «әти»?! Каян килеп керде соң ул аларның тормышына?

...Бик бәләкәй чагында «әти» дигән сүзнең ни икәннән дә белмәде Мәдинә. Әнисе бар – шул житкән! Анысы да артыграк булмады микән әле? Күзләре гел яшьле, йөзә ачулы булды әни кешенең. Алдына куйган боткасы тәлинкәсенә сыланып калса да, уенчыклары тегендә-монда таралып ятса да, Мәдинәнең арт йомшагына чәпелдәтеп ала иде. Шунуң артыннан ук кызын кочып, битләреннән-чәчләреннән үбә-үбә елый башлый. Шуңа күрә Мәдинәнең тегене-моны алырга сорап аптыратканы булмады – әнисенең кәефе кайсы якка борыласын һич тә алдан белә алмый иде.

Беренче сыйныфтан ук Камилә исемле кыз белән бер партага туры килде Мәдинә. Ул нәкъ аның киресе – урынында һич басылып утыра белми. Телә дә тик тормый – укытучы апалары кисәтү ясый-ясый арып бетә. Ә тәнәфестә-ә-ә! Аннан да күп йөгерүче, шаяручы берәү дә юк! Партадашын да үз артыннан ияртмәкче була да, әнисе әйтмешли, «авыр сөякле» Мәдинә аңа жите аламы соң инде!

Берәрсә килеп сүз катса, бетте! Камилә аңа җавап бирү белән генә чикләнми – ките сөйләп, тыңлап бетермичә кузгалмасын дип, теге «берәү»нең жиңненнән тотып тора хәтта.

Алай да яңа дустаны тиз ияләште Мәдинә. Кояш кебек гел балкып торучы Камилә белән бик рәхәт иде кызыйга. Аны күргәч, үзенең дә көләсе генә килеп тора. Озакламый аларның өенә дә барып йөри башлады. Әнисе дә кызы кебек икән, уйнап-шаярып кына сөйләшә. Аларның уеннарына да кушылып ала әле. Бер нәрсәгә генә аптырый Мәдинә: кайчан кайтып керсәләр дә, әни кеше гел өйдә була. Ник, эшкә йөрисе юк микәнни аның? Үзенең әнисенең, әнә, эшеннән-тормышыннан зарланмаган көнә юк...

Бу хакта Камиләгә әйткәч, тегенең күзләре шарланды:

– Нинди эшкә?! Әниләр эшкә йөргә тиеш түгел инде! – диде. – Әтиләр нәрсәгә кирәк соң, алайса?

Мәдинә аны аңлый алмады. Алар биреп жибәргән күчтәнәчләрдән баш тартмады тагын үзе. Тик монысы әнисенә ошамады:

– Без шуңа калганмы?! Нәрсә, тамагыңны туйдыра алмыйммы әллә мин синең? – дип ачуланды. – Кеше алдында мескенләнәсе булма! – дип тә кисәтте.

Тырыша инде кызый... Бер көнне мәктәптән кайтышлы Камилә тәм-том сатыла торган киоск янында тукталды. Зур гына шаурма сатып алды.

– Син дә ал! – дип, дустан да үтетләде.

– Юк, яратмыйм мин аны, – дигән булды Мәдинә. Үзенә авызыннан сулар килде. Картасындагы акчасы кимегәнне сизсә, әнисе нәрсә дияр бит әле!

Юлда барганда Камилә вакытын эрәм итми, бер үк вакытта берничә төрлө эш башкара – ашый да, телефоннан да сөйләшә, Мәдинә сүзләренә дә җавап бирә, үткән-сүткән малайларның аркаларына шапылдатып сугып та китә. Каян казып чыгарадыр, үзе кызык-мызык сораулар да биреп куя:

– Карале, башлангычта укыганда мин шигырьләренә тизрәк ятлый идем, хәзер – юк, баш мие картаю бара микән әллә?

– Мәктәпкә йөрү ошый миңа үзе. Тик менә җавап бирергә кушмасылар иде. Һәм өй эше бирмәсәләр. Ник кирәк икән соң болар?

– Әтидән айфон алып бирүен сораган идем, иртә әле сиңа, берәз үскәч, ди. Ә үзе: «Бар, чүпне чыгарып кер, син зур инде», – ди. Кайсы дәрәҗә соң: зурмы мин, кечкенәме?

Мәдинә иңнәрен генә сикертә: мондый «акыллы» сорауларга җавап бирә алмый шул ул! Бер көнне шул сорауларга «керең китеп», дөньясын да онытып жибәрде – исенә килеп, кесәсен капшап караса, телефоны юк! Искә телефон ул, әнисеннән калган, шуңа күрә аны бүтәннәр кебек ялтыратып, гел кулында тотып йөрми. Бер эсселәде кызыл, бер суынды. Камилә аны юата, табылып, табылмаса, икенчеге алып бирерләр әле ди. Аңлаймыни ул аны! Мәдинә тыела алмады, үксеп-үксеп елый башлады. Килгән юлларыннан кире барып та эзләп карадылар, юк!

– Елама, әйдә, озата барам, әниңә үзем әйтермен, – дип, Камилә дә аңа иярде.

Әйтергә кирәк булмады, әнисе, Мәдинәнең кесә телефонын тотып, каршыларына үзе чыкты:

– Ничек ачык авыз димисең инде моны! Мин шалтыратам, ә телефоны өйдә кычкырып ята! Уф!

Ул сүзләргә Камилә алдында әйтмәсә дә булып иде, тик аннары Мәдинә әнисе була димени ул?! Чәй эчәргә дәшсен иде, ичмасам!

– Класстагыларга әйтмә боларны, яме, – дип, төшенке генә озатып калды дустан Мәдинә.

– Нишләп сөйләп йөрм, ди, инде! – дип, шаяра-көлә сабуллашты тегесе.

Ни әйтсәң дә, жиңел аңа Камилә белән. Әнисенә ял көне булса, өйгә кайту юлын бигрәк тә озынайтырга тырыша ул.

Быел менә тагын бер сәбәп өстәлдә – йортта «әти» дигән кеше пәйда булды... Дәрәҗә анысы, әнисе кебек сәбәпле-сәбәпсез тиргәп тормый ул аны, кайчак бөтенләй дә күрми бугай. Шулай да йортка «әти кеше» килеп кергәч, бүлмәләр тарап киткәндәй булды. Иңнәргә нәрсәдер басып тора кебек, сулыш алырга жайсызланды хәтта. Шуңа күрә Мәдинә өнә кайтырга атлыгып тормый, бик рәхәтләнеп Камиләләргә кереп утыра. Тик соңгы араларда дустаның элек елмаеп-көлеп йөргән әнисе гел кәефсез күренә, кайчак алар янына бөтенләй чыкмый.

Бер шимбәнә Мәдинәне әнисе кичтән үк кисәтеп куйды:

– Дәресләрең беткәч, әллә кая чыгып чапма! Авылга кайтып киләбез, абиләреңә. Әтиң үзе килеп алыр сине.

Кызый «ә» дә, «жә» дә димәде, күтәрелеп тә карамады. Шул «әтиң» сүзен әйтмичә генә булмый микәнни?!

Икенче көнне мәктәп капкасыннан Камилә белән бергә чыктылар. «Әтисе»нең биек түбәле кап-кара машинасы килеп туктаган иде инде.

– Мин киттем, – диде Мәдинә күңелсез генә. – Авылга кайтып киләсе икән бүген безгә...

Дусты машинага кереп утырганчы урыныннан кузгалмады Камилә. Мәдинә аңа тәрәзә аша гына кул болгады. Тегесе әллә күрде аны, әллә юк. Кадакланган шикелле тик басып тора бирде...

Биш минут үттеме, юкмы, Мәдинәнең телефоны «телгә» килде. Камилә! Әйтәсе сүзе калды микәнни?

– Әү?

– Син кем машинасына утырып киттең әле генә?

– Әй... – Мәдинә авыр хәсрәте бар кеше шикелле уфылдап алды. – Кайткач сөйләшербез әле!

Камилә телефонын сабуллашмый гына өзде.

Юк, тынычланмаган икән, авылдан әйләнеп кайтканын да көтә алмады дустаның, өзми-куймый тагын шалтыратырға тотынды:

– Әйт инде, кем машинасы иде ул?

Мәдинә сарай артына чыгып сөйләште:

– Соң... Әйтмәдеммени сиңа... Бер абзыйны кертте бит әни өйгә яшәргә. «Әти» дип әйтергә куша житмәсә. Әйтәм ди...

– Исеме? Исеме ничек ул абзыйның?!

– Ник кирәк ул сиңа?... – Мәдинә тәмам аптырады Камиләнең тыпырчынуына. – Ну, Әхмәт исемле...

Мәктәпкә килгәч, «исәнме» юк, «саумы» юк, дустаны уратып узып, башка партага күчеп утырды Камилә. Үзенә бөтенләй төсә качкан иде.

Мәдинәнең исе китте. Дус шундый була димени! Моңа кадәр гел «әти» дә «әти» дип мактанып яшәгән Камилә бит бу! Ник, башкаларга әтиле булырга ярамый микәнни? Куанып та әйтмәде әле ул сүзне Мәдинә...

Аннары башланды инде... Мәдинә дустаны танымады – «алыштырганнар аны» дисәләр, ышаныр иде, мөгаен. Үз янына якын да жибәрмәде – матур яшыкелт күзләрен акайтып, ике куллап этеп кенә жибәрде. һәр нәрсәне башлап йөри торган булгач, бүтән кызлар элек тә гел аның тирәсендә чуала иде. Хәзер Камилә ни эшләсә, шуны бик «тәмләп» кабатлый башладылар. Алар янында Мәдинә үзен эт өере каршында койрыгын кысып торган көчек хәлендә итеп хис итте. Араларында бер Сафия генә Мәдинәгә ничектер жәлләп караган кебек. Ул электән үк шундый инде – бер нәрсәгә катнашмый, алдына карап укуын гына белә. Әллә ни аралашмаса да, Мәдинә анда ниндидер таяныч сизә сыман.

Тормышның бөтенләй яме китте. Өйдә дә рәхәт түгел, мәктәпкә дә барасы килми Мәдинәнең. Дәрәс әзерләвенәң дә рәте юк. Укытучы сораса, белгәнән дә оештырып әйтә алмый азаплана. Ник дисәң, Камилә аның һәр әйткәннән тиешле-тиешсезгә әллә ничек ямьсез кырхылдап көлә

башлый, сәбәбен аңламасалар да, аны бүтәннәр күтәрәп ала. Мәдинәгә укытучы да аптырый:

– Нишләдең соң син, бер алга киткән жирең юк, – дип кисәтә.

Бер озын тәнәфестә Камилә кызларны түгәрәккә жыйган да, көлә-көлә, нидер сөйли иде, Мәдинә дә шыпырт кына шунда килеп төртелде.

– Телефонын тапмагач, үкереп-үкереп елаганын күрсәгез сез аның! Үрле-кырлы сикерә, малай! Жәл, фотога төшерәсе калган, көлә-көлә үләр идегез! Әнисе дә ни ди әле, «ачык авыз, жебегән бит ул» ди...

Мәдинәне күргәч, Камилә барабан каккан кебек ике учы белән парта өстен дөбердәтә башлады. Башкалар аңа кушылды. Бөтен бүлмә тавыш һәм тузан белән тулды. Мәдинә, яшенә тыгылып, коридорга атылды. Аның артыннан ук Сафия дә чыкты. Юата алмады инде, билгеле, янында басып торды – шунысына рәхмәт.

Көн дә ниндидер үзгәрешкә өметләнеп килде Мәдинә мәктәпкә. Өметләре генә акланмады. Камиләнең дә укуда гаме калмады бугай, тагын нинди «этлек» эшлим икән дип кенә уйлап йөри шикелле. Дәресләр беткәч, юри башкалардан соңгарак калып жыена Мәдинә. Бер көнне бу да ярдәм итмәде. Камилә аны капканың теге ягында сагалап торган икән – килеп чыгуга, кулындагы тал чыбыгы белән аның кызыл жептән бәйләнгән башлыгын салдырып алды. Шаркылдап көлә-көлә, шуны баш очында биетеп торганда башкалар да алар тирәсенә жыелды. Мәдинәнең гарьләнүе бугазына килде. Сулышы кысылды. Аяклары кая басканын сизмәде, бар көченә чабып килде дә Камиләне бәрәп екты. Тегесе дә югалып калмады, Мәдинәне өстеннән алып ташлады да типкәләргә үк тотынды. Моны күреп, узып баручы малайлар авыз ерды:

– Кара, бездән шәбрәк бәргәләшә болар!

Төне буга күз яше кипмәде Мәдинәнең. Иртән урынында озак аунады – якшәмбе көн иде. Әнисе кереп житмәсә, күпме ятар иде әле шулай.

– Туган көнең белән, кызым!

Ә-ә-ә... Туган көн... Элек булса, Камилә белән Сафияне кунакка дөшәр иде. Аннары янәшәдәге паркка таган атынырга чыгып китәрләр иде...

– Йә, бүген генә булса да елмаеп кара инде дөньяга! – Әнисенең һәр сүзе шелтә булып ишетелә Мәдинәгә. – Бәләш куйдым, иптәшләреңне дөшсәң дә була. Әтиңнең дә бүлгә бар сиңа...

Мәдинә тәрәзгә таба борылып яткан иде, әнисе аның жирәнгән сыман борын жыеруын күрми калды.

– Тортка үзең чыгып керерсең инде. Ошаганын сайлап алырсың.

Торуын да торды, киенүен дә киенде Мәдинә. Тик соңыннан урамга ник чыкканына үкенде. Тортсыз да яраган булыр иде әле! Капчык кебек салынып торган кап-кара курткалар, жиргә өстерәлеп барган киң балаклы чалбарлар кигән сыйныфташ кызларының нәкъ каршыларына килеп чыгуын күр! Алдан сөйләшсәләр дә, болай ук булмас иде! Сафиянең генә киём-салымы боларныкыннан үзгә. Үзе дә әллә ничек, аска карабрак атлый.

– Туган көнең котлы булсын, кызы! Бу – сиңа бәйрәм бүлгә!

Мәдинә аңышмый да калды – иң алга Камилә чәчрәп килеп чыкты да кулындагы бәләкәй түгәрәк тортны аның битенә каплады. Мәдинә өнсез калып, битләрен, күзләрен сыпыргалаган арада, пәлтәсе өстенә берничә

йомырка чәчрәп төшөп ватылды. Көлешкән, чинашкан тавышлардан Мәдинәнең башы әйләнде...

Бүтәннәр куанычтан шаркылдаша-шаркылдаша китеп барды, Сафия генә тоткарланып калды:

– Мин энә теге йортта гына яшим. Әйдә, әниң янына болай кермә, юынып чыгабыз, – диде. Үзе: – Исең китмәсен, шундый мода уйлап чыгарганнар бит, – дип, Мәдинәне юатмакчы булды. – Туган көнөндә Камиләнең үзен дә шулай торт белән «коендырганнар»...

Юк, бусы инде иң соңгы чик булды Мәдинә өчен. Әнисе теләсә нишләтсән, аяк атлаячак түгел ул бу мәктәпкә бүтән. Бик кыса башласа, өйдән чыгып качарга да күп сорамас. Кая китәчәген генә уйлап бетерәсе бар...

...Әйе. Шул «әти» дигән кеше ничек килеп керде соң аның тормышына? Бөтен нәрсә шуннан соң башланды бит. Бердәнбер якын дустаны ни өчендер ошамады аның этиле булуы. Камиләнең мыскыллы кыйшайган йөзе тагын күз алдына килеп басты. Ул шулкадәр дә ямьсез кыяфәттә иде: Мәдинәнең аны өзгәләп ташлыйсы килде. Ул арада бугазын нәрсәдер кыса башлаган кебек тоелды, «нәрсәдер» тамагына килеп тыгылды. Кызый тагын ишелеп еларга тотынды. Бу юлы әнисе сүз катмады, аптыраулы карашы белән аның тынычланып беткәнән көттә.

– Минем... Минем үз әтием кайда соң, әни?!

Кызының ыңгырашып кына чыккан соравыннан әнисе сискәнеп куйды. Бу хакта гомердә дә сөйләшкәннәре булмады аларның, кирәк тә саналмады кебек. Бүген генә каян казып чыгарды соң ул моны?!

– Юк бит ул... Безнең өчен юк. Нәрсәгә кирәк ул сиңа?!

– Ул булса, жәлләр иде мине, яклар иде...

Мәдинәнең аның белән беренче тапкыр шулай батыраеп сөйләшүе. Ни булса, шул! Беренче генә ярсуы түгел бит инде.

– Нәрсәдән, кемнән якларга кирәк соң сине, кызым? Мин ярамыйммыни? – Мәдинә көткәнчә булмады, бу юлы әнисенә тавышы әллә ничек шөбһәле ишетелде.

Мәдинә үксүеннән туктады. Ярамыйсың, билгеле! Булды инде андый хәлләр дә. Башлангычта чакта укытучы апасы белән сүзгә килешкән иде әнисе. Ни өчен икәнә дә хәтердә юк инде. Жилфердәп килеп тә керде сыйныф бүлмәсенә, кулларын болгый-болгый, укытучыга нәрсәдер аңлата да башлады. Шунда ук яшьләренә дә тыгылды үзе. Укытучы апасы аны бүлмәдән култыклап алып чыгып китте. Әй, читен булган иде Мәдинәгә шунда. Иптәшләре бармак төртеп күрсәтә-күрсәтә көлдә. Ярый, Камилә яклап калды...

– Ю-у-ук, син ярамыйсың...

Алгы якта ишек ачып ябылган тавыш ишетелде. «Әтисе» кайтты, күрәсәң. Кызый жинел сулап куйды. Әнисе белән «сөйләшү» шушы урында өзелде...

Икенче көнне Мәдинә үзен сәеррәк тотты. «Әти кеше»гә дә «хәерле иртә» теләде хәтта.

– Дәрестән соң жыелыш була диде апа, соңрак кайтырмын, яме, әни, – дип, матур итеп чыгып китте. Әнисе, аның бу үзгәрешенә аптырабрак

караса да, сүз озайтмады. Кичәге «буран»ны искә төшерде булса кирәк. Башка вакыт булса:

– Рюкзагыңны дәрәс тутырдыңмы, ашарыңа тыктыңмы, – дип тикшерми калмас иде. Бу юлы анда китап-дәфтәрләр урынын киём-салым алуын да сизми калды...

Элегрәк авылга гел автобус белән кайтып йөрдә алар. Мәдинә автовокзалның кайдалыгын белә, әллә кайчан ятлап бетерде инде. Трамвайда өч кенә тукталыш барасы.

Кассага чират зур иде, сорашып вакыт уздырмадылар. Автобус ишеге төбөндә билет тикшереп торучы апа гына аркылы басты:

– Кем чыгарып жибәрде сине үзеңне генә?

Мәдинәнең эче «жу» итте. Юк, артка чигенергә ярамый инде хәзер! Күзен дә йоммыйча:

– Үзем генә түгел мин! Өнә ич, әбием иң артта басып тора! – диде дә, тикшерүченә этә-төртә кереп, халык арасына чумды. Тегесе аңа таба каерылган иде, кешеләр шаулаша башлагач, кулын селтәде.

Автобус кузгалып киткәнче гел киеренкелек эчендә утырды Мәдинә. Гәүдәсен гипс белән катырып куйганнар диярсең. Һәммә кеше аңа сәерсенеп караган сыман. Менә-менә кемдер килеп сүз катар, кая баруын, нишләп йөрүен сораштырып кебек...

Автобус әбиләре яшәгән авылга кадәр бармый, өч чакрымлап жәяү тәпилисе. Һи, ул гына нәрсә Мәдинә өчен! Камиләнең кырхылдап көлгән ямьсез тавышы белән чагыштырганда...

Шулай дип уйлаган иде дә... Ялан кырдан ялгызың атлавы рәхәт түгел икән. Шүрләтә. Өле артына, әле як-ягына карангалап, кызу-кызу барырга тырышты Мәдинә. Асфальт юл түгел шул бу, көзгә пычрак ботинкаларының өстенә кадәр менде. Өнә жәйдән калган печән кибәне, артында берәрсе качып утырмагас... Алда ниндидер карачкылар пәйда булды тагын, юл тутырып, өерләре белән киләләр. Кызыйның бөтен гәүдәсе оеп киткәндәй булды, бөтенләй каушап төште. Юлын үзгәртте, кыеклатып әкрән-әкрән теге кибәнгә таба борылды. «Карачкылар» якынайды, шаулашкан-көлешкән тавышлары аерымачык ишетелде.

– Өй, кызый, кая киттең? Анда юл юк бит!

– Адашканыңмы әллә, тәти кыз? Бире кил, озатып куябыз!

– Курыкма инде, тимибез бит!

Мәдинәнең йөрәге дөп-дөп тибә, йөгерү ярышларында да болай булганы юк иде. Әнисе гел кисәтеп тора бит аны, белмәгән кешегә сүз катма, үзе дәшсә дә, ишетмә дип. Тикмәгә әйтмидер. Аяклары камырга әйләнгән иде инде, колагына кызлар тавышы да килеп керде:

– Житте инде, бәйләнмәгез, сезгә тими бит ул!

– Телегезгә салынмагыз, автобуска соңга калдырасыз!

Мәктәп укучылары бугай болар. Мәдинәгә жан кәргәндәй булды. Тегеләр күздән югалганны көтеп торды да бар көченә авылга таба чапты.

Әбисе аны бот чабып каршы алды:

– Ничек?! Үзең генә кайттыңмы? Булмаганны! Кирәген бирәм әле эниңнең сине ялгызың чыгарып жибәргәнә өчен! Шул да булдымы эш!

Ул шулай аптыраулы сүзләрен тезә дә тезә, Мәдинәгә сүз әйтергә дә ирек бирми.

– Әбием, дим, әбием! Кирәкми, бирмә әнинең кирәген! Ул түгел, мин үзем! Үзем чыгып киттем мин! Син кирәк булдың, шуңа килдем!

Әбисе сөйләнүдән туктады, оныгын кочагына алып, «шап-шап» итеп сөйде.

– Йә, ярар, исән-сау кайтып житкәнсең. Тундыңмы? Әйдә, сөт салып, кайнар чәй ясап бирәм мин сиңа.

Сөтлө чәй... әйбәт инде ул. Мәдинә табын янында дәү әнисенә сыенып диярлек утырды. Аны бу кадәр дә якын, йомшак итеп тойганы булмагандыр, мөгаен. Күптән кайтып китәсе булган да... уку качмас иде әле.

– Әбием... Минем әти бу авылныкымы ул?

Әбисе кискәктән генә читкә тайпылып утырды.

– Бәрә-ә-ч... Ник сорыйсың, кызым?

– Миңа бик кирәк иде ул...

– Ник кирәк соң ул сиңа? Юньле кеше булып чыкмады бит сиңең әтиең. Эзләмә син аны лутшы.

Дөрестән дә, ник кирәк соң ул аңа? Юньле кеше булмагач, ярдәм өмет итүдән мәгънә юк бит инде. Күңеленең ера-а-ак почмагында яшерен уй йөртә иде бит ул: әтисе янына күчеп китәргә дә икенче мәктәпкә барып укырга. Хәзер менә ул өмет тә өзелде...

– Әбием, ә мин синдә яшәсәм? Авылда да мәктәп бар бит ул, иеме? Сиңа булышыр идем, идәннәр юышыр, бәрәңгеләр әрчешер идем...

Әбисе берни дип тә җавап кайтармады. Байтак кына уйланып утырды. Үзе оныгының йөзенә тутырып-тутырып карады. Әллә жәлләде шунда, әллә ачуланды – Мәдинә бу хакта кычкырып сораудан тыелып калды.

Көн кичкә авышкан иде инде. Йокага оеган кызый утырган җиреннән генә диванга авып төште. Әбисе, песи шикелле генә килеп, оныгының өстенә жәймә ябып китте.

Ишегалдында шаулашкан (әллә елашкан дамы?) тавышка сискәнеп уянып китте Мәдинә. Жәймә астыннан чыгарга куркып, бер тын тыңланып ятты. Әбисенең «тс-с-с» дигән ымына әнисенең әллә көлгән, әллә елаган тавышы ялганып китә. «Әти кеше» дә шунда икән, аның да сүзгә кушылуы ишетелә.

– Ничек шалтыраттың әле, әни бәгърем, акылдан ычкына идем, – дип, әнисе пышылдауга күчә. Ул пышылдау Мәдинәнең колагын ярып керә. Ник, әнисе борчылган микәнни аның өчен?

Кызый, жәймәсен бөркәнеп, ишегалдына чыкты. Өйалды стенасына сөялде дә куркынулы карашын әле берсенә, әле икенчесенә күчерде. Әнисе, аны күрүгә, шунда ук каршына атылып килде дә кочаклап алды:

– Әй, бала, бала... Аңлатып сөйләш дидем бит мин сиңа!

«Аңлатырсың сиңа, бар!» – Мәдинә моны кычкырып әйтмәде, бу уй аның башыннан гына сызылып узды. Үзе әнисенең кочагыннан чыгарга талпынмады, икәүләшеп өйалды баскычына шуып төштеләр.

– Әхмәт абыең (бу юлы «әтиен» димәде!) сыйныф җитәкчең белән дә сөйләшкән, иптәшләрәңнән дә сорашкан. Беркемгә әйтми чыгып киткәнсең бит! Уф, йөрәккәем! Ничекләр чыдадым үзеңне күргәнче! – Әнисе шул

урында сулкылдап алды, кызын катырак кысып кочаклады. – Камилә дигәне һаман бер сорауны биреп аптыраткан: «Сез, чыннан да, Әхмәт исемләме? Мәдинәнең икенче әтисеме?» – ди икән...

Сүзгә «әти кеше» үзе дә кушылып китте:

– Соңыннан шыпырт кына укытучылары аңлатты, Камиләнең дә әтисе Әхмәт исемле икән, гаиләсен ташлап киткән. Кызый мине үз әтисе белән бутаган булса кирәк...

...Шәһәргә кайтканның икенче иртәсендә әнисе Мәдинәне нәни бала кебек иркәләп уятты:

– Әйдә, мәктәпкә әзерлән. Беркем алдында да жебеп торма түлке. Синен яклаучыларың да, саклаучыларың да бар!

Әнисе шулай дисә дә, барыбер шомландыра. Камиләнең мыскыллы ыржаюына түзеп торып була димени?!

Мәдинә килеп кергәч, гөж килеп торган сыйныф бүлмәсе тынып калды. Кызый беркемгә дә сәлам бирмәде, туп-туры ялгызы моңаеп утырган партасына таба китте. Шунда ук рюкзагын кочаклап, аның янына Камилә үзе килеп басты. Кыю гына итеп:

– Мин үз урыныма күчеп утырам, – диде. Мәдинә сөенер дип уйлагандыр инде. Тик тегесе китап-дәфтәрләрен бөтен парта өстенә чәчеп салды да:

– Монда синен үз урының юк! – диде. Камилә югалып кала торганнардан түгел, шулай да Мәдинәдән моны көтмәгән иде.

– Син нәрсә! Дуслар белән үчләшергә ярамый инде!

Мәдинә җавап кайтармады. Кайда күргәнем бар соң әле моны дигән сыман, аңа озаклап карап торды.

Юк ла, үчләшә белми ул. Аның өчен дә, могаен, осталык кирәктер. Камилә дигән дустан юк аның бүтән, шул гына.

Тагын... Шул мизгелдә башына килгән уйдан Мәдинә кинәт сискәнеп куйды. Камиләнең әтисе, чыннан да, башка гаиләгә барып керсә? Ул гаиләдә дә балалар булса? Әгәр Камилә аларны эзләп тапса?

Мәдинәнең өстенә кайнар су коелган кебек булды...

РАВИЛ ФӘЙЗУЛЛИНГА КИЛГӘН ХАТЛАР

Идрис Туктар¹ хаты

Яшел Үзән.
8 октябрь, 1972 ел.

Хөрмәтле Равил!

Сезнең «Үр артында яңа үрләр бар» дигән мәкаләгезне шатлана-уйлана укып чыктым. Мәкалә тырышып, тәфсилләп язылу аркасында бөтен шагыйрьләр өчен генә түгел, бәлки безнең ише «үтә яшь» язучылар өчен дә юл күрсәткеч нурлы маякларның берсе булып тора. Шагыйрьнең шагыйрьләр турында болай, гади тирәнлек белән язылган мәкаләләрне минем хәзергәчә очратканым, ләззәтләнеп укыганым юк иде әле. Шигыйрьләрегез белән генә түгел, мондый мәкаләләрегез белән дә безне, укучыларны, шатландыруыгыз өчен Сезгә, кадрлар Равил, кат-кат рәхмәтләр укыйм. Бу мәкаләгезгә каршы чыгучылар да, аны яклаучылар да, аңа карата төрлө-төрлө ризасызлыкларын белдерүчеләр дә булып, әлбәттә. Булсын! Мәсьәләнең кызыгы да шунда ич аның. Мин исә Сезгә бу мәкаләгез уңае белән туган кайбер сорауларымны, кыска-кыска гына рәвештә булса да, биргәләп үтим әле дидем.

«Бер шагыйрь болай дигән: кешеләрнең үзләренә караганда аларның жырлары яхшырак, матуррак. Бу, мөгаен, дөрестер» дисез Сез. Русча әйткәндә, едва ли!.. Киресенчә, кешеләр үзләре жырларыннан болай яхшырак, матуррак, югыйсә алар (кешеләр) матурдан матур жырлар ижат итә килмәсләр (камилләшкәннән камилләшә алмаслар) иде. Шулай түгелме?

«...тәнкыйть, беренче чиратта, акылдан килә, шигыйрь, иң әүвәл, хистән, дулкынланудан килә» дисез.

Акыллы, ләкин хиссез, дулкынланмыйча гына язган, ижат иткән тәнкыйтьче белән акылсыз, ләкин хис-дулкыннары ярдәмендә генә ижат итәргә маташкан шагыйрьне күз алдына китереп булырмы икән? Тукай, Такташ, Жәлиллар, Белинский, Добролюбов, Достоевскийлар, Герцен, Чехов, Толстой, Маяковскийлар... кебек бөек ижат ияләрен искә алсак, ничегрәк килеп чыгар икән? Акыл белән хис бер-берсенә бертуктаусыз һәм көчле йогынты ясылар түгелме?..

Сез кагылып кына үткән иң мөһим, иң катлаулы мәсьәлә – яшь буынны художество чаралары белән коммунистик рухта тәрбия итү турында өстән генә тукталгансыз түгелме? Чур, тәрбиядә художество чараларын инкар итү... исереклек белән бер булып иде! Әйтәсе сүземнең төп мәгънәсе шунда: ни өчендер, кешеләр кешеләрне тәрбияләү турында бик күп язалар, бик күп сөйлиләр, ә менә гел диарлек үзләрен-үзләре тәрбия итү мәсьәләсен читләтеп үтә бирәләр... Безнең барыбызга да үзебезне үзбездә тәрбияләү мәсьәләсен ижат эшләре белән тыгыз бәйләп, сөйләп-сөйләнеп үтү генә житәме? Үзеңне үзең тәрбияләүдән тыш тәрбия юк ич. Ижатка килгәндә инде, бу мәсьәләне тагы да ачыграк куя барырга кирәк түгелме? Югарыда күрсәтеп үтелгән даһилар белән бергә даһи революционерлар да үзләрен-үзләре өзелкесез тәрбияләү нәтижәсендә генә (икенче төрлө әйткәндә, актив тәрбияләү нәтижәсендә генә) бөек эшләрен үтәделәр һәм үти киләләр ич. Яшь буынны тәрбияләү давам итә. Ә менә аның үзен-үзе тәрбияләү эше үз агымына бирелгән әле һаман. Үз-үзләрен тәрбияләмәүчеләр арасында «тәрбиячеләр» аз түгел әле, бу – аксиома...

¹Идрис Туктар (1896-1982) – язучы, тәржемәче.

Хатым белән сорауларым минем, Равил туганкай, сумбурныйрак килеп чыкты, гафу үтенәм Сездән. Кыскасы, минем әйтергә теләгәнем шул иде: ижат эшчеләре арасында тәрбияне көчәйтү мәсьәләсе тудымы, аны (ул мәсьәләне) һәрдаим бик нык яктырта барырга кирәк.

Сезгә шатлык-уңышлар теләп, Идрис Туктар.

Жәүдәт Фәйзи² хаты

Казан.

6 октябрь, 1972 ел.

Равил туган!

Чыннан да, син ваемсыз икән. Жырлар бирдең, мин көйгә салам дидем, ә үзең экзаменнарыңны биргәнсең дә Әлмәт ягына сызгансың. Озын сүзең кыскасы:

1. «Элегия» язылды. Флэра (Флэра Сөләйманова – *ред.*) матур гына жырлый. Әмма исеме ул була алмый. Элегия музыкада жыр формасы түгел. Аның исеме, бәлки, «Таң жиле»дер? Үзең уйлап тап, тик кыска булсын. «Хаин» сүзе батмый. Бәлки аны «ачы» яки «ямьсез» сүзе белән алыштырыргадыр?

2. «Бу дөньяда» бөтенләй башка эчтәлек сорый. Шундый зур мәгънәле сүзгә кечкенә генә мәхәббәт тойгысы (шәхси тойгы) бәйләү аның фәлсәфи яңгырашын юкка чыгара. Мин ул жырны патриотик хисләр белән туган зур пафослы жыр итеп ишетәм. Ачуланма, менә болайрак:

*Бу дөньяда төрле хәлләр
булганың да истә тот.
Дошманның да дуслары бар,
серләреңне эчтә тот.*

*Бу дөньяда бер ояга
сыялмаган кош азмы?
Барыбер тартып алалмаслар
бездәге мәңге азы.*

*Бу дөньяда әле алда
күп бәхетләр бардыр күк.
Күкне тутырып без килербез
тоташ ләйсән яңгыр күк.*

Мин үземчә бу жырда ике идеология, ике капма-каршы лагерь булуын, безнең ышаныч жиңүен аңлатырга теләр идем.

Минемчә, мин хаклы. Уйлап кара әле, Равил. Ә бу килеш «Бу дөньяда» һич кенә дә мине жылытмый. Минем «вариант» – ул теләк кенә. Үзең аңлайсың – сиңа мисал өчен генә шулай язылды. Аны поэтик һәм конкрет итү – сиңең эш.

Мин бу ике әсәрне безнең композиторлар съездында күрсәтәсем килә. Вакыт бик аз калды, ә минем сәгать-минутлар аннан да аз. (Бу хат язылганнан соң берничә айдан соң вафат булды. – *Р.Ф. искәртмәсе.*) Зинһар өчен, бик ашыгыч булса да, уйлан, эшлә һәм жибәр. Югыйсә мин аларны программага кертә алмыйм.

Үзең теләп сорадың, шулай булгач минем соравыма да «ваемсыз» булма.

Салам белән, Жәүдәт Фәйзи.

P.S. Ике-өч мәртәбә Әлмәткә шалтыраттым. Җавап булмады.

Аспирантурага алынгансыңдыр дип уйлыйм. Тәбрик итәргә дә мөмкиндер? Ашыгыч, бик ашыгыч арада хат көтәм яки телефоннан шалтырат: 2-88-18.

Хуш.

² Жәүдәт Фәйзи (1910-1973) – композитор. Татарстанның һәм Россиянең атказанган сәнгать эшлеклесе.

Бикә Рәхимова³ хатлары

11 февраль, 1967 ел.

Казан.

Исәнме, Равилем!

Самарага баруым ярады дип сөенеп йөрим әле. Хезмәт иткән частендагы казармаларны күрмәсәм дә, синең хәлләреңне, кәефләреңне яхшырак күреп, белеп кайттым шикелле. Молодец якларың бар инде: хезмәтең ничек кенә авыр булмасын, ижатыңны ташламыйсың, тырмашып язасың икән. Кышкы суык көннәрдә каравылда, постта торугларыңны күз алдына китерәм... Түз инде, күп калмады бит... Курсларда укуың ни хәлдә? Бу арада тагын берәр экзамен биргәнсеңдер дип уйлыйм. Ашау ягы, хәләл ризык булмагач, кыен инде сиңа. Кибеттән юньлерәк берәр нәрсә алырга тырыш, акча жәлләмә! Гел 4кә-5кә укырга димәгән, офицер званиесен бирерләр әле, урта билгеләр алсаң да. Бетеренмә, ялыкма!

Хатларыңны алдым. Рәхмәт. Үзем бер көе әйбәт кенә йөрим әле. Сәламәтлек ярыйсы. Өйдәге хәлләргә килгәндә, бар да тәртиптә. Дәү әни генә авырып тора, уразага керү ярамады, ахрысы. Бик карт шул, көчкә генә йөри үзе... Фатир мәсьәләсе турында бик нык уйланам, борчылам. Бирсәләр, шәһәр читендә булса да, ярап иде әле. Кыр-урман ягы булса, бергәләшеп чаңгы шуар идек! (Үз-үзеңне шулай настроить итә башларга кирәктер ул). Хәер, литфондның мөмкинлекләрен син яхшырак беләсең. Ярый, бу – минем башка килгән фикерләрем генә, эшкә файдасы да булмас билгеле, шулай да язасы килде.

Равилем, мин әллә ни яза алмадым инде, коры гына, соры гына бер хат кисәге килеп чыкты. Алдагы көннәрдә бик күп, бик күп сөйләшербез, гөрләшербез әле, Алла боерса!

Ярый, Равилем, бик сагынып, Миляң.

6 октябрь, 1979 ел.

Казан.

Равил, исәнме!

Шөкер, тагын бер хатың килде, озаң килсә дә, килеп житте. Хатны көтү авыр, алу җиңел, күңелле.

Нәшрияттан китабың чыгу турында хәбәр иттеләр. Берничә сигнальный экзemplярыңны үзең дә җибәргәннәр икән. Синең өчен бик шатмын. Бигрәк тә үзең шатланганга шатланам.

Бүген җыелган кайбер газеталарны, корреспонденцияләрне почта аша җибәрдем. Дөрәсрәге, Алмаз белән икәү җибәрдек. Бүтән җибәрелмәс тә инде. Почта бик озаң баргач, сиңа килеп тә җитмәскә мөмкин. Без синең кайтуыңны көтәбез.

Без Алмаз белән бер көе яшәп яткан булабыз. Әле дә ярый, ул бар. Синсез өй буш. Тышта – яңгыр. Беркая чыгасы килми. Бу арада укытучылар бәйрәмнәре, әллә нинди юбилейлар булды, берсенә дә барасы килмәде. Әле ярый, вакыт юк, өлгереп булмый. Өстәвенә, авырып торам. Баш авырта, күз сызлый. Юньләп эшли дә, укый да алмыйм...

Үзем эчтән генә атна-ун көнгә синең янга Пицундага бармам микән дип йөри идем, хәзер юл тәмам киселде бугай. Үткән атнада шул авырган килеш телевидениегә – мәктәп балаларын «Ялкын» журналы тапшыруына алып бардым. Подписка уңаеннан. Жылы гына тапшыру булды. Мин телевидениең рәтен-чиратын белми идем. Минем өчен рәхәт булып китте. Төшерә торган залларыңда кояш кебек әллә ничә прожектор җылытып тора икән, жылынып утырдым. Жылы җитми шул миңа бу дөньяда!

Тагын кайбер аңалыклар: Шамил (композитор Шамил Шәрифүллин – ред.)

³ Бикә Рәхимова (Фәйзуллина Миңлебикә Рәхмәтулла кызы, 1939-2011) – шагыйрә, педагог, мөхәррир. Р.Фәйзуллинның хатыны. Дәүләт эшлеклесе Алмаз Фәйзуллинның әнисе.

Мәскәүдән кайткан. Хатыны белән безгә килеп киттеләр. Ул аспирантурага кергән. Хәзер чакыру кәгазе көтеп торалар. Сиңа бу арада хат-кәгазьләр байтак килде. Мәскәү өлкәсеннән Анатолий Брагин үзенң китабын жибәргән. «Литературная газета»дан Виктор Широков дигән кеше шигырьләреңнең тиздән чыгасы турында язган. Маша Аввакумова подстрочниклар сорый. «Правда»дан шигырьләрең өчен 47 сум гонорар килде! Гел шунда гына басыласы икән дип елмаеп куйдым. Тагын башка кәгазьләр дә бар әле, СССР әдәбияты көннәренә чакырулар да. Аларны кайткач укырсың инде. Равил, бәлки берәр көн булса да алданрак кайтырсың? Бу юлы, зинһар, Мәскәүгә кереп торма инде.

Тагын мондагы хәлләргә килсәк, Люция (Р.Ф.ның сеңлесе – *ред.*) белән күрешеп торабыз. Башка туганнарны бу арада күргән юк. Алмазның тәртибе уртача. Өтигә хат язам дип сөйләнеп йөри. Бассейнга атнасына 3 тапкыр йөри. Укуы начар түгел. Ялкаулыгы да житәрлек. Инде ничек тә, урам иркәнә бирмичә, үзбездән биздермәскә иде. Бусы – иң мөһиме (күрше малае Ренат төнгә 12 ләрдә генә кайта хәзер).

Телефоннан сөйләшкәндә, син кырым татары Фикрәтнең адресын сораган идең. Крым, Советский р-н. совхоз «Шалфейный». Халилов Фикрәт Бекирович.

Бик сагынып, Миля, Алмаз.

Геннадий Иванов⁴ хаты

Москва.

Здравствуй, Равиль!

Спешу тебя обрадовать: тебе утвердили тираж 20 тысяч. Это уже окончательно.

Я напряжённо работаю с твоими стихами. Должен тебе сказать, что работы очень много, особенно с первыми переводами Кутуя и других. Я в гостинице особенно тебе не возражал, потому что толком и не вчитался. Поспешили, а сейчас вижу, что много таких неточностей и красотей. И порой даже бессмыслицы, что трудно восстановить истинный смысл стихотворения. А хочется, чтобы книга эта у тебя получилась без провалов, со значительным содержанием. А то ведь тебе потом будет неловко, после выхода книги. Да и наша главная редакция в последнее время сильно подняла требования к переводам. То, что происходит в Казани, здесь, в Москве, не всё проходит.

Я отобрал и отредактировал из рукописи 2154 строки. Осталось 1400 строк отобрать из книги «Короткие стихи».

Честно говоря, мне лень сейчас переписывать содержание того, что я отобрал, потому что ты приедешь и сам все увидишь. Думаю, что я отобрал лучшее.

Разделы будут приблизительно: I – 3500 строк, II – 1500 строк.

На днях отдам рукопись в главную редакцию для предварительного просмотра, а окончательная сдача в производство с 20 по 25 октября. Будь здоров.

Обнимаю, Гена.

P.S. Ещё раз тебе советую, подумай: ты во многом проигрываешь из-за косноязычия и небрежности переводов. Особенно грешат Кутуй и Аввакумова. Порой даже невозможно отредактировать.

Насколько умнее, содержательнее и поэтичнее на русском языке твои стихи в переводах Вадима Кузнецова, Владимира Солоухина. Надо тебе будет как-нибудь отдать все твои подстрочники, переведённые твоими «татарскими друзьями», в руки хорошего русского поэта и сдать книгу, очищенную от приблизительного русского языка, который сейчас в рукописи в изобилии. (Это письмо я пишу тебе сейчас,

⁴ Иванов Геннадий Викторович (1950) – Россия Язучылар Союзы Идарәсенә беренче секретаре. Үткән гасырның 80 нче елларында «Современник» нәшриятында әдәби редактор булып эшләде. Р. Фәйзуллинның 1983 елда чыккан «Полнолуние» китабының редакторы.

после разговора с двумя московскими поэтами, которые были у меня в гостях. Над некоторыми местами они просто смеялись.

Равиль, это тебе мой совет на будущее. Решить на отрыв от местнических переводов. Войди в контакт с хорошим близким тебе русским поэтом. Тут надо подумать.

Если захочешь, то при встрече можем с тобой на примерах поговорить о недостатках.

Кстати, их немало и в уже опубликованных стихах. Даже есть безграмотность. Подумай, Равиль, подумай о себе.

Мостай Кәрим⁵ хаты

1972 ел.

Уфа.

Кадерле Равил!

Китапларыңны алгач та, хат язарга өлгерми калдым, китеп бардым.

Китапларыңны укыдым, Равил, шатландым. Фикерләвең дә, фикереңне әйтеп бирүең дә үзеңчә. Очрашканда, бер утырып сөйләшербез әле.

Әлмәттәге бөтен дусларга күп итеп минем сәламнәремне тапшыр.

Кулларыңны кысып, Мостай Кәрим.

Татарча имләмдә хаталар бардыр, кичер.

Мәхмүт Хәсәнов⁶ хаты

18 май, 1978 ел.

Азнакай.

Равил туган, саумы!

Соң булса да, уң булсын дигәндәй, олуг бүләк алуың белән чын күңелдән котлыйм үзеңне. Молодец! Аның шулай буласы көн кебек ачык иде.

Равил, менә нәрсә. «Современник» нәшрияты минем «Саумы, Кояш» дигән романымны бик яратты. Бик шәп рецензия жибәрде. Чыгарабыз дип вәгъдә итте. Төзәтеп жибәргән кулъязма хәзер аларда.

Ни өчен Сиңа мөрәжәгать иткәнемне төшенәсеңдер. Хәзер бит ул эш белән, ягъни рус телендә чыгару мәсьәләләре белән син шөгыльләнәсең диделәр. Югыйсә миңа шундыйрак сүз ишеттерделәр: имештер, Сезнең, ягъни Язучылар союзының фатихасын алмыйча торып, китапны чыгармаячаклар. Син минем кулъязманың язмышын белешсәң иде. Тәржемәгә кемгә бирергә уйлылар икән? Бәлки инде биргәннәрдер дә.

Менә, үтенечем шул иде, Равил туган.

Сәлам белән, М.Хәсәнов.

С. Палей хаты

11 июль, 1979 ел.

*Государственная публичная библиотека
имени М.С.Салтыкова-Щедрина, Ленинград.*

Уважаемый Равиль Абдрахманович!

Вышлите нам, пожалуйста, 2 экз. Вашей книги стихов на татарском языке: «Короткие стихи». Казань, 1978.

На это издание поступили 2 заявки по системе международного книгообмена из США.

⁵ Мостай Кәрим (1919–2005) – Совет әдәбияты классигы. Социалистик Хезмәт Герое. Ленин премиясе лауреаты. Р.Ф.ның 1978 елда «Советская Россия» нәшриятында чыккан «Мой звездный час» дигән китабына кереш сүз язды.

⁶ Мәхмүт Хәсәнов (1927–1990) – язучы, Татарстанның Г.Тукай исемендәге Дәүләт премиясе лауреаты.

Одновременно обращаемся к Вам с просьбой передать прилагаемую открытку писателю М. Х. Валиеву, адрес которого нам не известен.

Заранее благодарим Вас.

С уважением, ст. редактор С.Палей.

Журнал «Нева»

24 май, 1982 ел.

Ленинград.

Уважаемый Равиль Абдрахманович!

Подборку стихотворений поэтов Татарстана мы планируем опубликовать в десятом номере «Невы». Жаль, что пришлось отказаться от отменного стихотворения «Окно». Теперь Ваша подборка выглядит следующим образом: «Август в яблоневом саду», «Безнадёжной мысли – слово надежды» (переводы М.Аввакумовой), «Серп» (без последней строфы) и «Белый конь подо мной...» (перевод Р.Кутуя).

Роберт Миннуллин будет представлен двумя стихотворениями в переводе Сергея Давыдова: «Илишевский Сабантуй» и «В каждое возвращение».

У Зиннура Мансурова мы отобрали три стихотворения в переводе М. Аввакумовой: «Освещаются звёздами звёзды», «Неизвестный художник», «Мамины письма читаю». Прошу сообщить им о нашем решении.

И еще. Прошу Вас срочно написать нам о себе для раздела «Коротко об авторах»: год и место рождения, образование, когда впервые напечатали стихи, когда и где вышла первая книжка, её название, названия других книг. Кроме того, пришлите заявление в бухгалтерию для перечисления гонорара и справку из жилконторы или с места работы о количестве детей. Всё это касается и Миннуллина с Мансуровым.

Желаю Вам всего самого доброго.

*Член редколлегии,
зав. отделом поэзии
Б. Друян.*

Гәрәй Рәхим⁷ хатлары

9 гыйнвар, 1975 ел.

Исәнме, Равил!

Телеграмманы да, хатыңны да алдым. Рәхмәт. Ләкин почталар бик начар йөри, хатыңны менә бүген, 9 гыйнварда гына алдым.

Яңа еллар үтте. Үзең беләсең инде, минем вакыт туган-тумачаларны, кияү-кодаларны көйләп үтә. Бу жөмләне укыгач, мин синең иреннәрендә елмаю күрәм, әлбәттә, ләкин нишлим, дустым, бу йортта, бу туганнар арасында оя башы булып мин калдым, миннән күбрәк сорала. Ояны таркатмау минем өстә, үземә дә бер дә кызык түгел. Анысы ярый, моны мин үзем дә «все течёт, все меняется» дип кенә карыйм.

Синең хатны алу соңгы көннәрдә иң зур куанычым булды. Моннан бер атналар элек Ренат шулай куандырган иде.

Равил, мин бу көннәрдә бик каты итеп доклад белән утырдым. Бу эшкә бик җаваплы карыйм, чөнки минем сүз ул күпмедер дәрәжә безнең буын сүзе дә булырга тиеш. Вакланасы килми. Узган елдагы поэзия әсәрләре турындагы сүз белән бергә, гомумән, шигърият турындагы фикерләрне дә уртаклашасы килә. Күләме күпмерәк булып, кулдан язып, утыз бит булды, докладның өчтән ике өлеше язылды дип уйлыйм. Синең телеграмманды 15 гыйнварга килеп җитсен Союзга диелгән, ләкин мин моны берәз аванс белән әйтелгән датадыр дип уйлыйм. (Безнең язучылар белән шулай эшләмичә

⁷ Гәрәй Рәхим (Родионов Григорий Васильевич. 1941–2021) – Татарстанның халык язучысы.

мөмкин түгел бит). Унбишлэрэндэ жибэрсэм дэ, 20лэрсез сезнең кулга барып житмэс. Докладны кулъязма итеп кенэ жибэрмичэ булмый, үзем басып өлгөрэ алмыйм, анда бастырып алырсыз, шэт.

Авыру аяктан екты. Бер ай чамасы һаман терелэ алмадым, ютэл, одышка, йокысызлык интектерэ. Хэзер яхшыга табан инде. 300 юл чамасы шигырь яздым. Шигырь язу – иң рэхәте. Вакыт булгач, әйбәтләп эшләп була.

Рөстәм, собакага әйт, ике-өч сүз булса да, хат язсын.

Мәскәүгә барсаң белеш әле, Вадим редакциясенә кулъязма жибәргән идем, рецензияләтмә икән? Шулай ук Шабайда да балалар өчен шигырльәр бар, ул аларны нишләтә икән?

Хэзергә менә шулар. Егетлэргә күп сәламнәр белән:

Гәрәй.

* * *

*16 гыйнвар, 1975 ел.
Федотовка.*

Исәнме, Равил!

Менә сине бик куркыткан, көтә-көтә арыткан доклад. Кулдан 66 бит булды, машинкада 40 лап булыр. Правление каршы килмәсә, кыскартасы түгел иде. Әле болай да кайбер кызыклы фикерләр сыймады.

Равил, сүз бирү тәртибен төзисендер? Миңа беренче яки икенче булып сөйлэргә иде. Беренчедән бигрәк икенче булу кызыктыра. Докладны Сафия бассын, ул минем почеркка өйрәнгән. Үзең кара. Мөмкин булса, дүртне суксын. Сугып бетерү белән, иң соңгысын булса да, миңа жибәрсәгез, шәп булыр иде, машинка хаталарын төзәтә торыр идем. Докладлар тикшерелә торган правлениегә мине чыгарсаң иде. Үзем дә катнашсам иде.

Докладым начар дип уйламыйм, һәрхәлдә йөзгә кызыллык китермәс кебек.

Нигә шалтыратмыйсың? Моннан аларга караганда сездән жиңел бит, алдагы көнгә заказ биреп куй да. Машинкадан соң Зөлфәт, һәр данәне укып, хаталарны төзәтсен. Правление членнарына шул көе бирмәгез тагын, машинкадан соң укылмаган көе дим.

Ярый. Аллага (ягъни сиңа) тапшырдым инде, ахыры юньле булып бетсен бу докладның.

*Хуш, егетлэргә бер олау сәлам:
Гәрәй.*

* * *

*29 ноябрь, 1980 ел.
Мәскәү.*

Равил!

Хәбәрәңне алдым. Мин сине ачуландыра да һәм шул ук хәбәр белән шатландыра да алам: китабың кибетлэргә чыккан, өч көн эчендә сатылып беткән, хэзер Мәскәүдә китабың юк. Мин прозевал, кибетчеләр әйтә-чыгу белән алып бетерделәр ди. Берәр жирдә очраса, алырмын.

Равил, минем синдә ике китап бар бугай. Алар миңа бик кирәк, берсе «Белемлек» дигән керәшен китабы, берсе «Народы мира» дигән иске китап. Мин тел һәм халыклар турында бер әйбер язмакчы идем, менә ул китаплар да кирәк булды. Зинһар, шуларны жибәр әле. Аннан соң, син «Соц. Тат.»ны аласыңдыр, анда минем монголчадан бер тәржемәм чыккан иде, шул гәзитне дә жибәрә алмассыңмы?

Минем хәлләр бер көе, кыштыр-мыштыр эшлэгән булам.

Үзәңдә ниләр бар?

Гаиләңә сәлам.

Гәрәй Рәхим.

22 декабрь, 1980 ел.
Мәскәү.

Равил туган!

Менә Кави дус Мәскәүдә иде, бергә киңәшкәннән соң сиңа мөрәжәгать итәргә булдым. Мин үзем дә, байтак башка язучылар да Кавиның хәзергә кадәр Язучылар Союзы члены булмавын дәрәс түгел дип табалар. Бу мәсьәләдә балалар әдәбияты секциясә белән сөйләшүләр булды, алар Кавины Союзга тәкъдим итү жыелышы үткәрергә ризалар. Мин үзем төп доклад сөйләргә уйлаган идем. Инде менә бу эштә калгач, минем мартларга кадәр вакытым булаячак. Бу докладны сиңа эшләү бик кулай булыр иде дип уйлыйм мин. Син Кавиның олылар өчен булган ижатын да, балалар өчен булган ижатын да беләсең. Мин үзем аның «Бәләкәй Чапай» повестен зур хезмәт дип саныйм. Син аны, аның сүз башын һәм сүз азагын әйбәтләп укы.

Жыелышта Рөстәм Мингалим, Рабит Батулла һ.б. иптәшләр чыгыш ясарга эзер дип уйлыйм.

Сиңа зур сәламнәр белән,
Гәрәй Рәхим.

Әдхәт Синугыл⁸ хатлары

28 октябрь, 1970 ел.
Казан.

Сәлам Равил замандашка!

Синәң Мәскәүдә ирешкән уңышларыңны уртаклашып, шатлыкларыңны һәм кайгыларыңны бүлешеп, студент чактагы искереп беткән иске дустаның хат аша сөйләшә. Сәлам шулай ук гаилә әгъзаларына.

Минем сиңа, Равил, ялгышмасам, беренче хат язуйм. Димәк, кулга каләм алуга ни дә булса сәбәп булган... Иң элек, Равил, төчеләнмичә генә, шуны әйтәсем килә: синәң сүз, чыннан да, «ирләрчә» булып чыкты. Гарифың әйтәм, ык-мык итсә дә, каршы торырга батырлыгы житмәде, барыбер Ташкентка жиберергә ризалашты. Хәзер инде Зөлфиянең (Зөлфия – Үзбәкстанның халык шагыйрәсе – *ред.*) өйдә булуын гына көтеп торам, ул Һиндстанга – Азия, Африка илләре язучыларының форумына киткән диделәр. Бу – беренче.

Икенчедән, синәң ризалык булса, мин сиңа үз язмышымны тәкъдим итәргә уйлыйм. Язмышым әлегә үземнең кулда, шулай да язмыштан узмыш юк диләр бит... Мин дә язмышымны союз каршындагы поэзия секциясенә тапшырырга жыенам, күп алжытып йөртте. Кирәген бирсеннәр, әйдә. Икенче төрле әйткәндә, музаның поэзия туйларында шартларлык фарысы бар микән? Бу үз-үзенә шөбһәләнүдән түгел, ә киләчәктә тагын да ышанычны арттырырга теләүдән... Тәвәккәллек, гомумән, яхшы сыйфат диләр кешеләр, кача-поса биш-алты китап чыгарганчы, сират күпереннән үтеп булса әгәр дә (сүз беренче шигырь жыентыгымны 1972 елга китапка тәкъдим итү турында бара), күңелгә – жыр, йөзгә нур булыр иде.

Казандагы яшьләр – Рәхим Гәрәй, Зөлфәт, Ринат, Рәдифләр «язмышым» белән танышлар инде, жылы гына тәсирдәләр. Язмышым хәзер Юзи, Шәүкәт һәм Арсланнар кулында йөри, алардан соң Туфан белән Сибгат агалар кулына күчәчәк.

Бәндә кулыннан бәндә кулына күчеп йөрүче язмышым синәң кулыңа да насыйп булса иде дигән теләк белән янып яшим бу көннәрдә. Язмышның бер нөсхәсен бандероль белән сиңа салыр идем? Авырсынмасаң, укып, танышып чыккач һәм фикер туплагач, үлчәп карагач, әгәр дә килергә торырлык дип тапсаң, үзең дә хөкем итешер идең... Яшерен-батырын сөйләшә торган тема түгел, эшнең характеры йөзгә бәрәп сөйләнүне таләп итә икән, соңыннан үпкә-фәләннәргә урын калмаячагына гарантия бирәм.

⁸ Әдхәт Синугыл (1935-2004) – шагыйрь, Татарстанның атказанган сәнгать эшлеклесе.

Ярый, эгәр шул шартларыма разый кылсаң, бер-ике сүзле (Хатип Госман әйтмешли) кечтеки генә бер мәктүп көтеп калырмын...

Сәлам белән, «күмәч пешерү»дә иҗат уңышлары теләп, Ә. Синегул.

P.S. секция утырышы ноябрьнең икенче җартиларында булып иде. Марс, гавәмнен ничек хәрәкәт итүенә бәйле булып диде.

* * *

5 апрель, 1978 ел.

Ташкент.

Равил замандаш!

Читкә киткәч, күңел бик күпләрне юксына, үткәндәге көннәр телеграм баганалары сыман, хәтер сагында сакчылардай басып үтәләр күз алдыннан. Синегул белән укып йөргән университет еллары күңелнең бер жылы почмагында сакланып калган. Ул – минем хыял дөньясында иң якты сәхифә. Дөнья булгач, төрле хәлләргә керә кеше, төрле карашлар белән яшәп кала. Тау менә барган саен үткән юлың төтен баганасы сыман ярылмый ята, ләкин инде ул төтеннең үзе кебек эреп юкка чыккан була. Менә шул төтен пәрделәре яши, төтен призма аша реаль дөньяны чагылдыру идеалы белән адаша-адаша яшәп, инде гомердә көнбатышка табан курс алдык. Чәчләргә эремәс көмеш карлар куна башлады, күңел тагын да нечкәрә төште. Беребезгә-беребез охшашмасаң та, уртаклыклар да юк түгел иде безнең... Мин синә эңә шуның өчен, еш хәтергә алып, истән чыгармыйм һәм, әйтәргә кирәк, бәйлим.

Романтик чигенү ясаудан кире кайтмый, синә әйтәсе килгән бер мәсьәләгә тукталам.

«Социалистик Татарстан» газетасында синегул зур чыгышың һәм чыккан китаплар хакында кайгырту белән язган мәкаләң белән танышып чыккач, бездә әле бик күп хәл ителми яткан – хәл ителәсе мәсьәләләр борчуга калдырды мине. Мәсәлән, Нәкый Исәнбәт кебек бөек әдипләребез була торып, алтмыш ел эчендә татар халкы кебек зур халык язучылары арасынан бер генә кешегә дә «академик» дигән почётлы дәрәжә бирелмәгән. Ни өчен икәнә мәгълүм – Союз республика булмаганыбыз өчен. Ә бу коры формальность. Мәсәлән, Үзбәкстан язучылары арасында 6 язучыга академик дәрәжәсе бирелгән. Бездә бу исемгә лаек кешеләр була торып, союзный булмаганыбыз өчен генә мөхрүм калыргамы? Бу мәсьәләне язучылар җыелышларында күтәреп чыгарга күптән вакыттыр инде? Куркып яшәү елларын арткы планга куеп, шушы мәсьәләне дә кузгатканда, бик файдалы булып иде. Белеп булмый бит, бөек кешеләребез елдан-ел ерагая барыплар – көннәр безнең арадан мәңгелеккә алып китә торалар.

Ярый, Равил. Шуның белән нокта куям. Хөрмәт йөзеннән Гомәр Хәйям китабын җибәрәм.

С/белән, Ә. Синегулов.

* * *

15 сентябрь, 1981 ел.

Ташкент.

Равил шәриктәш!

Үзең һәм өй эчендә бездән қояшлы сәлам.

Инде синә кат-кат борчымыйм дип уйлаган идем. Үзеңнән хат килеп төшкәч, язмыйча булдыра алмыйм. Эшнә минем файдага майтарып ук чыгалмасаң да, синә рәхмәтем зур. Ни өчен дигәндә, хәзергә вакытта минем иҗат хакында нашірләр арасында уңай фикер әйтүң ул үзе инде боз ватыла башлауга тиң. Шулай да күңелдә бер ышаныч яши кебек әле: Гариф ага, Мәскәүдә съезд көннәрендә минем мәсьәләне уңай хәл итәргә дип, бик нык ышандырган ич, син, күрәсән, аның

белән минем китап мәсьәләсен ничек хәл итәчәген сорашып тормаганыңдыр инде. Анысы, әлбәттә, синең эш. Рәис кешене андый вак мәсьәләләр белән кереп борчып йөрү үзе әле әдәп кануннарына сыймый торган эштер. Ләкин аның сиңа мөнәсәбәте бик яхшы. Ул синең әйткәнне кире кага торган кеше түгеллегенә минем дә иманым камил.

Бу хат белән мин синнән икенче бер нәрсәне үтенеп сорар идем. Син миңа бик акыллы киңәш язгансың: «җыентыкның тагын да яңа шигырьләр бәрабәренә тулыландырып, яңадан нәшрият планына тәкъдим итү – чыннан да, иң реаль вариантлардан берсе. Әгәр алар монысын да кире каксалар, авторга карата үзләренң тенденциоз принципларында калуларын тагын да бер тапкыр раслаячаклар. Моннан соң инде, чынлап та, ныклап сөйләшәргә җирлек туа. Мин шулай уйлыйм, һәм син дә нәкъ эңә шуларны күз алдында тоткансыңдыр. Минем алда бу яңа җыентыкны нәшриятка тәкъдим итүдән элек бер сорау килеп туа: минем җыентыкны нәшрият әлегә Саттаров кебек дилетантка биреп куйса?! Үзең дә беләсәңдер, аларның бит «штатта» батыра торган (кушып яздыра торган!) үз рецензентлары бар!

Менә хәзер үтенемчә килеп терәлдәк инде: әгәр, Равил, син минем ул җыентыкка рецензия язарга иренмәсәң, бу синең тарафтан зур бер ярдәм булып иде. Минемчә, куркырлык, өркерлек нәрсә юк, үзең дә таныштың шигырьләренң Н.Арсланов рецензияләп һәм редакцияләп чыккан варианты белән. Ө өстәячәк шигырьләргә элеккеләреннән кимен кертмәмен, бу турыда хәзер инде үзең дә ышана торгансыңдыр. Иманым камил, синең рецензияне нәшрият кире бора алмаячак, чөнки син бүген Равил-шагыйрь, иртәгә – рәисе шагыйрь-әдипләренң! Г.Ахунов ага да дүрт күзен сиңа төбәп тора, моны «Казан утлары»ның июль санында (1981) басылып чыккан аның «Яңарыш» дип аталган рецензиясе үк күрсәтеп тора. Һәм ул мәкаләнең дәрәжәсе зур, дошманнарны аяктан егып салырлык! Равил Фәйзуллиннар буыны буш буын түгеллеге, килчәк байрагын югары күтәрәп барырлык, барлык дөнья халыклары танырлык иҗат орлыклары чәчеп калдырырлык шагыйрьләр плеядасы килүен синең иҗатың мисалында бик аек фикер белән язылган тарихи документ бу! Котлыйм, афәрин! Үзең әйтмешли, тормыш ваклыкларына, жөмлә тузаннарына көчәнне, вакытыңны сарыф итмичә, тырыш йөк аты кебек гел эшләргә дә эшләргә, әдәбиятны космик күкләренә үрләргә язсын сиңа! Татарның да Рәсүлләре, Кайсыннарны инде күптән калкып, дөнья майданыннан әйтсә сүзне дөнья халыкларына әйтергә вакыттыр дип беләм. Моңың өчен ышанычлы таянычлар, терәкләр дә кирәк, әлбәттә. Без – татарны тарлык кына түгел, тар күңеллелек тә бетерә... Узган тарихыбыз – моңың якты көзгесә. Исән булып, поэзиядә позициям бер ныгытылса, гомер буена мин синең тугры шәкертең булырга эзәр. «Бөек» ялагайларга, көнчел вак жаннарга караганда, туры сүзле, ләкин сыналган иске дусның кыйммәте ышанычлырактыр дип уйлыйм. Ләкин мин бик күнел төшенкелегендә хәзер. Әйтерсәң мине алыштырдылар. Нык булырга кушасың кушуын да, йөрәкне тыңлатып булмый. Ни дисәң дә, өч ел эчендә Ташкентта өч йөздән артык жир тетрәвен баштан уздырырга туры килде. Бу бер көтелмәгән реакция ясады жанда. Моңы син хәтта үзең дә сиздең... Сиңа Шәрык сәфәрләреннән уңышлы сәяхәт итеп кайтырга язсын! Татар халкының байрагын ерак Көнчыгыш меридианнарында да күрсеннәр, әйдә. Ләкин читкә чыкканда, киенебрәк йөр, Равил. Мескен булып күренмик! Исемгә жисем дә туры килсен! Якын күрәп әйтәм, гаепкә алма.

С/б, Әдхәт.

P.S. Шәрык шигърият күгенең бер йолдызын – Фуркатны җибәрәм. Танышырсың.

P.S. «Йолдыз» журналының шигырьләрегез чыккан номерын Союздан алмадыңмы әллә?

P.S. Жавап хатыңны көтеп калам.

Салисә Гәрәева⁹ хатлары

Чиләбе.

18 октябрь, 1980 ел.

Равил дус!

Кайнар сәлам Сиңа Уралдан!

Казаннан кайту белән мин баштанаяк эшкә чумдым. Яңа кеше итеп, радиокомитет өскә берсеннән-берсе катлаулы эшләр өя. Миңа икмәкне шулай тир түтеп табарга язган инде, өстәл артына утырып, шигырь язар өчен ял һәм бәйрәм көннәрен көтеп алырга туры килә. Иртәнге зиһеннең прозрачный чакларын әдәби ижатка бирсәң иде ул бәхетле кешеләргә эләккән шикелле! Удовлетворение бирми торган көндәлек журналист мәшәкәтләре бөтен вакытны һәм жегәрне ала.

Равил! Хат язучының сәбәбе, беренчедән – дуслык һәм ихтирам тойгысы булса, икенчедән, Казандагы сөйләшүне искә төшерү иде. Миңа Илдар Юзеев рекомендация язып жибәрде инде, сүзендә торды. Ял итәргә киткән жиреннән, Яңавылдан язган, рәхмәт төшкере!

Сиңа да үтенечем шул иде, дус кеше. Кирәк булса дип хәбәр итәм: минем шигырьләр менә шундый колл. сборникларда басылган: «Яз күрке» («Краса весны») 1961, «Жиңелмәс Вьетнам» (1966), «Беренче карлыгачлар (1968), «Солнце на ладони» (Ю.Уралск. кн. изд., 1970), «Урал синекрылый» (1971), «Шигырь бәйрәме» (1968), газета-журналлар.

Беренче шиг. 1959 елны «Тат. яшыл.» һәм шул ук елны «Азат хатын»да басылган иде. (Район газеталары 1956-57 еллар). 20 ел шигырьләрем басылып килә. Русча тәржемәләрдә бар. «Уралым» – 1979.

Яңа китабым әзер. Шигырьләренең сыйфатын, төп идеясен үзгәртә беләсең. Русча язсаң иде. 3 экз. бастырып жибәрергә кирәк булыр. Монда руслар арасында укырлар аны, мине монда Чиләбедән кабул итәселәр. (Дус-дошман да бар...)

Равил дус! Озакка сузмасаң иде – ноябрьдә документларны тапшырасы, дек. башында караласы.

Сиңа ижат уңышлары, сәламәтлек, гаилә иминлегә телим.

Дуслык сәламе белән, Салисә.

* * *

6 июль, 1982 ел.

Чиләбе.

Равил дус!

Отпускыда йөрөп, хат язарга берәз соңладым, бигайбә. Менә Свердловскилардан йөрөп кайткач, яңадан эшкә тотынган кына язам. Безнең монда дөнья элеккечә. Июнь салкыннарыннан соң 30° эсселек килде дә тора, яңгыр да яумый, шунысы борчый.

Сине, әлбәттә, безнең телевизордан чыгуыбыз кызыксындырадыр. 10/VII-дә үтте ул, бик тә шәп булды, хатлар да килгән.

Миңа да очраган кешеләр яратып карауларын әйттеләр. Сабантуй ясадык 13/VII дә, анда да күп кеше килеп, яратып карадык, рәхмәт диделәр.

Телевидениедә безнең оператор Леня Пивер белән Ира Канищева Сиңа күп сәлам язарга куштылар. «Китап жибәрергә вәгъдә иткән иде Равил, тавышы юк әле», – диләр. Ни вәгъдә иткән идең, әллә болай гына әйтәләрме?

Телегр. килде. 48 р. гонорар да килде әле Казаннан, ул ни хикмәт булгандыр. Рәхмәт оперативно эшләвең өчен. Безнең бик яратып калганнар Сезне, хат язсам, сәлам язарга кушалар, бер ханым жыентыгыңны да сорап алып китте дә әле дә булса укый әле.

⁹ Салисә Гәрәева (1938–2025) – шагыйрә, жәмәгать эшлеклесе. Татарстанның атказанган мәдәният хезмәткәре.

Үткән ял жылышып, Тургаяк буена бардык бер 12 кеше. Шунда күл буенда (теге барельеф тирәсе), учак ягып ит пешереп, чэй-мэй эчеп утырдык. Э... дә кереп алдык, ул да иярде безгә.

Карточкалар заповедниктагылар бер генә кадр, калганы чыкмаган. Гостини-цадагыларны кичә китерде Зәки, форматлары зур. Әле әз генә салам, калганын командировкадан кайткач. Иртгә Чибәркүлгә китәм рейд бриг. белән. Шуннан кайткач, салырмын.

Әдәби битне «Чел. рабочий» суза әле. Чыккач, газетасын да салырмын.

Өлегә шул. Башка яналык-үзгәреш юк. Жәй, отпуск, каникуллар.

Миңа Союз чл. билеты килмәде әле – озак көттерәләр.

Үзәңдә ни хәлләр? Язасыңмы? Казанда ни яңалыклар? Язучыларыбыз исән-саумы? Сәлам әйт барысына да. Көзгә бәлки кайтып та килермен әле, бер жай чыкса.

Сау бул.

Сәлам һәм ихт. б-н, Салисә.

* * *

2 сентябрь, 1983 ел.

Чиләбе.

Равил дус! Исәнме!

28 сентябрьдә Рөстәм Кутуйдан переводлар алдым. Ошадылар. Ул «Вечерняя Казань»да чыгарыр өчен Сиңа мөрәжәгать итәргә киңәш бирә. Минем дә шул ук үтенеч сиңа. Фото салам. Кирәкле мәгълүматларны да. Булдыра алсаң, бу яңа тәржемәләрне газетага тәкъдим итеп кара әле, яме?

Мин Чиләбедә кичке газетага тәкъдим итем, нишләтерләр. «Сов. Россия»гә шигырьләр жибергән идем инде, өстәп боларын да жиберәм әле.

Бездә иминлек. Эльвира каникулга кайткан иде, Казанга китте. Минем отпуск. Соңгы көннәре. Яңадан командировка башлана. Жыентыкны Рәдиф (Рәдиф Гаташ – *ред.*) рецензиясеннән соң карап, «тарап», яңадан Шәүкәткә (Шәүкәт Галиев – *ред.*) жибердем. 84 резерв булырмы, 85-кә китәрме – үзе юкның күзе юк. Хәзер кызны киендерергә кирәк иде – отпускта кайтып булмады. Анда минем жыентык турында сүз чыкса, поддержки. Хәзер Союз члены булгач, 1 китап белән утыру шәп түгел. Минем әрсезлек юк инде, артыннан йөрергә җае да юк, кесә ягы да хөрт.

Сиңең Мәскәүдә яңа жыентыгың чыгу белән котлыйм. Яңалары да бер-бер артлы дөнья күрсен. Газеталардагы подборкаларыңны да укыдым, «К/ут»дагыларын да.

Әдәби берләшмәне сентябрь ахырларында җыям. Хәзер уборка, басулардан кайтылмас.

Язучыларга сәлам. Илдарга, Сибгат абыйга, Ахуновка һәм башкаларга.

Сиңа иҗат уңышлары һәм сәламәтлек теләп,

Салисә.

Муса ЖӘЛИЛ

(1906 – 1944)

Татар халкының каһарман улы, герой-шагыйрь Муса Жәлил (Муса Мостафа улы Жәлилов) 1906 елның 15 февралендә элеккеге Оренбург губернасы (хәзерге Оренбург өлкәсе Шарлык районы) Мостафа авылында урта хәлле игенче гаиләсендә дөньяга килә. 1944 елның февраль аенда Жәлилгә һәм аның көрәштәшләренә (барысы да татарлар) Дрезден шәһәрендә хөкем оештырыла. Хәрби мәхкәмә аларны, «дәүләткә каршы җимерү эше алып бару»да гаепләп, үлем җәзасына хөкем итә. Шул елның 25 августында Плетцензее төрмәсендә аларның гомерләре өзәлә.

ӘЙДӘ, ЖЫРЫМ

Жырым, синдә минем гәүдәләнде
Илне сөйгән йөрәк тибешем.
Жырым иде антым:
«Яшәсәм дә,
Үлсәм дә, тик туган ил өчен!»
Ал кояшлы бәхет бакчасында
Чәчәк аткан нәфис гөл төсле,
Сугарылып халкым назы белән,
Жимешләнеп жырым житеште.
Чагылдырды жырым шат илемдә
Данлы, иркен, рәхәт яшәүне.
Чишмә төсле жырым тамчысыннан
Яшь күнелләр үсте, яшәрде...
Килде фашист...
Дуңгыз борны белән
Керде җимереп илем капкасын.
Эшкә жикте
бөтен Европаны
Ваткан, кискән канлы балтасын.
Вақыт житте...
хәзер ярты юлда
Куеп торып тыныч эшемне,
Багышларга Ватан сугышына
Үземне һәм каләм көчемне.
Аргамагым, әйдә, канатлан да

Жил булып оч сугыш кырына.
Жырым утын корыч сөңге итеп
Мин күтәрдем хәзер кулыма.
Каләмемне салдым юл сумкама,
Автоматым тактым аркама.
Фашистларга каршы пуля һәм җыр
Бил каешымда бергә саклана.
Жыр таратса эфир дулкынына
Илнең данлы хезмәт тавышын,
Фашистларның хәзер баш очында
Бомба булып жырым ярылсын!..
Яңгыра, җыр, хаклык байрагының
Утлы сүзе булып навада.
Канатландыр жинү дәрте белән
Йөрәкләрне кырда, калада.
Әйдә, жырым, безгә вакыт җитте
Сугыш кырын айкап үтәргә.
Кара жанын тетеп фашизмның,
Үләксәсен ташлыйк этләргә.
Әйдә, жырым,
батыр жинү дәртен
Алып керик ялкын эченә.
Мин калмасам жирдә,
син калырсың
Һәйкәл булып үлмәс эшемә.

Мөхәммәт ӘХМӘТГАЛИЕВ (1920 – 1943)

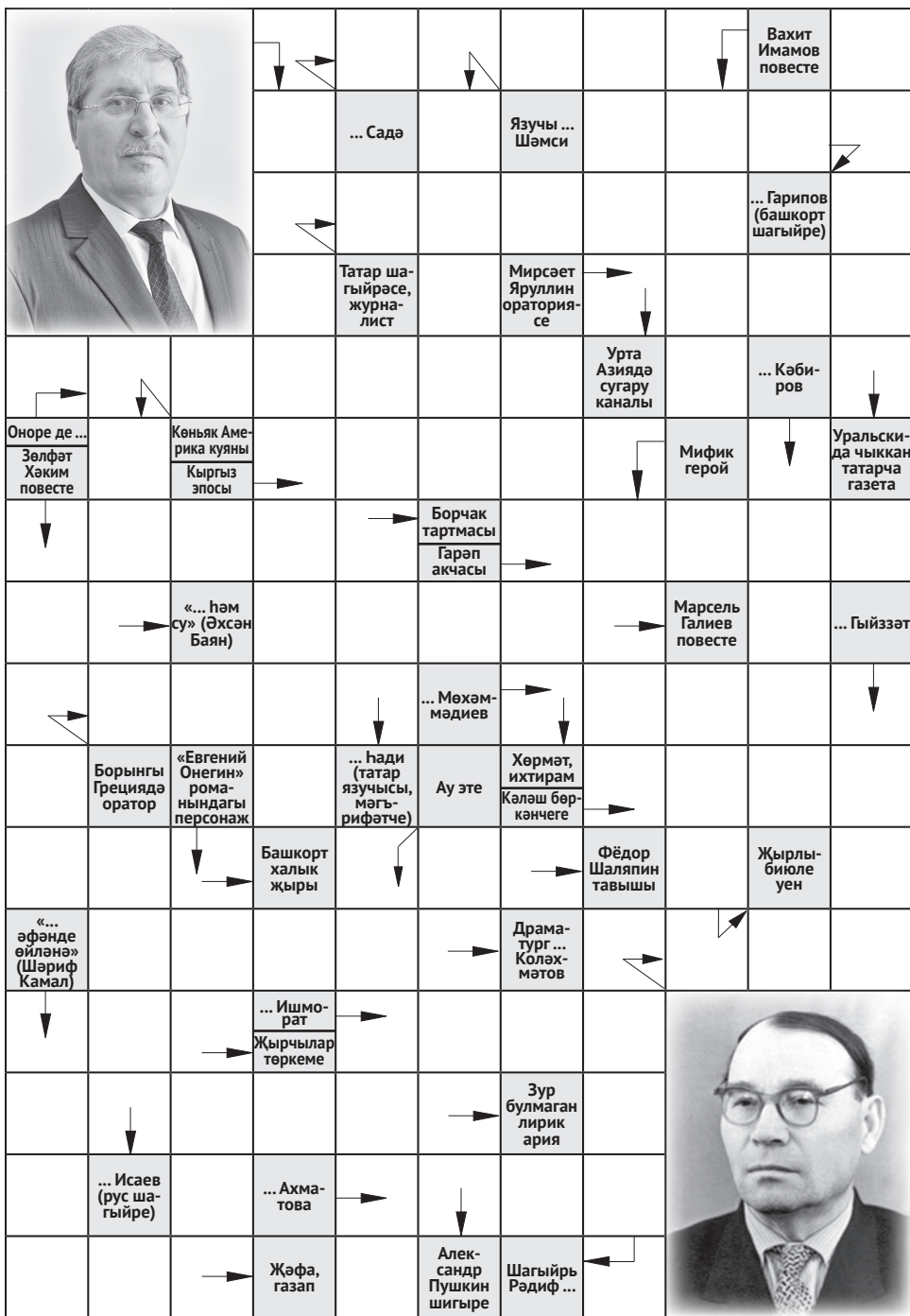
Шагыйрь Мөхәммәт Ибраһим улы Әхмәтгалиев 1920 елның 21 февралендә Казан шәһәрендә эшче гаиләсендә туа. 1943 елның 21 августында Смоленск шәһәре тирәсендә барган каты сугышларда дошман пулясыннан һәлак була.

МИҢА УНСИГЕЗ ЯШЬ

Бүген миңа унсигез яшь тулды.
Унсигез кыш туган көнемә.
Алсу яшьлегемә карап көләм,
Бәхетемне уйлап сөенәм.
Йөрәктәге тиңсез шатлыгымны
Сөйлим сезгә, якын туганнар.
Мин китәрмен Кызыл Армиягә,
Егерме яшь тулгач туганга.
Мин шатланып киләм урам буйлап,
Мамык карлар ява юлыма.
Миңа бар да шатлык белән карап
Елмаешкан кебек тоела.
Ә урамда бүген февраль жырлай,
Горуurlанып, февраль елмая:
Кызыл Армияне котлап бүген,
Чәчәкләнеп, мамык кар ява.
Корыч адым белән атлап килгән
Кызыл сакчыларның авазы
Жиргә генә сыймый, күтәрелә,
Яңгырата зәңгәр һаваны.
Ат өстендә килә яшь егетләр,
Шлемнарда йолдыз яндырып,
Алар үтә яшьлек жырын жырлап,
Яңгыратып якты дан жырын.
Биешәләр елгыр аргамаклар,
Тузгыталар мамык карларны.
Иртән искән йомшак кына жилдә
Дулкынлана ефәк яллары...
Их... Нинди гүзәл йомшак кышкы көн,
Чәчәкләнеп, мамык кар ява.
Февраль котлый данлы армияне –
Горуurlанып, февраль елмая.
Миңа бүген унсигез яшь тулды.
Ике елдан ярсу атларда
Мин китәрмен сөйгән Ватанымның
Якты тынычлыгын сакларга!

1940

ӘДӘБИ СКАНВОРД

Рәис ГАБДУЛЛА *төзедә.*

Уткэн санда чыккан сканворд жаваплары. Сулдан уңга: Салих, Гази, ре, Халил, илче, «Язмыш», Укчы, саф, кое, Капри, тур, Ата, абруй, кочак, Суворов, Маннур, Карч, Адамов, рапира, литр, Лос, Усы. Өстән аска: Грин, төк, аел, «Уку», ода, корыч, «Сихерче», Наилэ, Максуд, Лилия, Урарту, Закиров, Марс, Халим, окоп, ыспай, Равил, шарт, Мор, рок, «Фиат», Витас.

«КАЗАН УТЛАРЫ» – АРЧАДА

«Казан утлары» журналы редакциясе республикабыз районнарында яшиүче иҗат көчләрен барлау, аларның активлыгын арттыру максатында, «Әдәби берләшмәләрдә» проектын башлап җибәрде. Беренче чара Арча үзәк китапханәсендә үткәрелде. Монда «Казан утлары» журналының баш мөхәррир урынбасары Вакыйф Нуриев, проза бүлеге мөхәррире Рафис Корбан, ситт-белгеч Алинә Хәбибуллина Арча Үзәк китапханәсе каршында эшләп килүче «Каурый каләм» әдәби-иҗат берләшмәсе әгъзалары, районның татар теле һәм әдәбияты укытучылары, китап сөючеләр белән очраштылар. Чараны «Арча үзәкләштерелгән китапханәләр системасы» муниципаль

бюджет учреждениесе директоры Лилия Дәүләтбаева ачып җибәрде, берләшмә җитәкчесе Дилә Абдуллина алып барды. Чарада «Каурый каләм» әгъзалары үз иҗатлары белән таныштырдылар, шигырьләрен укыдылар. Аларның иҗат үрнәкләре «Казан утлары» журналының үткән санында тәкъдим ителде.

*Әдәби берләшмә әгъзасы
Марсель Шәрәпов
тамашачыларга
жыр-моңнарын да
ирештерде.*

*Зал чыгыш ясаучыларны
мәмнүн булып тыңлады.*

*Әдәби берләшмә белән ун елдан
артык житәкчелек иткән Халидә
Фәйзрахманова.*

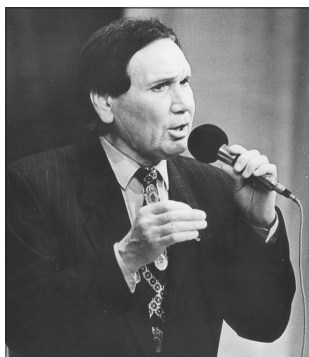
*Кәче мәктәбеннән укытучы Хәйдәр Зәйнүллин, шул
ук мәктәпнең 4 сыйныф укучысы Илгизә Шиһабиева
үзләренең шигырь китапларын күрсәтә.*

*«Казан утлары» журналы редакциясе вәкилләре һәм
«Каурый каләм» әдәби-иҗат берләшмәсе әгъзалары
Арча үзәк китапханәсендә очрашудан соң.*

Тимур КРУГОВОЙ фотолары.

АНЫҢ КЫЙБЛАСЫ БАР...

Бөек жырчыбыз Илһам Шакировның Татарстан радиосы фондында сакланган музыкаль мирасын өйрәнеп, тулы бер фәнни хезмэт язып булыр иде. Тарих 1963 елдан башланып китә. Ул көнне жырчы баянчылар Рокыя Ибраһимова һәм Мөхтәр Әхмәдиевка кушылып, халкыбызның «Казан сөлгесе» жырын магнитофонга яздыра. Һәм шул мизгелдән башлап, радио фондында аның жырлары артканнан-арта бара. Хәзерге вакытта Илһам Шакировка кагылышлы язмаларның саны 300гә якын. Зур күпчелеге, әлбәттә, жырлар. Шулар янында ул үзе эзерләгән берничә тапшыру да бар. Болары 1960-70 нче елларга карый. Әйе, ул жыр сэнгатенә, милли музыка тарихына багланышлы программалар эшлэгән,

сценарийларын үзе язган, тапшыруларны үзе алып барган.

Язмаларның өченче төркемдә Илһам Шакиров биргән интервьюлар һәм кунак булып катнашкан тапшырулар урын алган. Журналистлар Сиринә Латыпова һәм Мидхәт Миншин белән әңгәмэләрндә, әйтик, ул безнең алдыбызга жырчы гына түгел, милләтпәрвәр шәхес, зур фикер иясе булып килеп баса.

Дүртенче бүлектә Илһам Шакиров исемдәге халыкара конкурсларның концертларыннан репортажлар тупланган. Ижат сукмакларының иң башында ясалган бу язмалар – хәзер инде кыйммәтле тарихи документ.

Архивыбызда Илһам Шакировның ижатына багышланган тапшырулар аерым бер урын алып тора. Без журнал укучылар игътибарына нәкъ энә шундый язмаларның берсен тәкъдим итәбез. Ул 1995 елда абруйлы сэнгатъ белгече Йолдыз Исәнбәт тарафыннан жырчының 60 яшьлек юбилее уңаеннан эзерлэнгән. Билгеле булганча, Йолдыз ханым – жырчы ижатының юл башында ук аның бөеклеген таныган, исбат иткән шәхес. Тапшыруны ул болай дип башлап жибәрә:

«Моннан утыз еллап элек Мәскәү телевидениесе өчен мин жырчы Илһам Шакиров турында кыска гына тапшыру эзерләдем. Мин язып китергән тексттагы «Шакиров – непревзойдённый исполнитель татарских народных песен» дигән жөмлә кайберәүләрдә борчу уятты. Берничә утырыш жыеп, фикер алышып, «Ничек инде «непревзойдённый»? Бездә андый жырчылар күп», – дип, ул жөмләне төшереп калдырырга куштылар. Ләкин тормыш раслады: сэнгатъ үлчәме белән килгәндә, Илһам Шакиров ул вакытта да «непревзойдённый» иде, хәзер дә шулай. Дөрөс, халык арасындагы популярлык ягыннан аны вакыт-вакыт узып китүчеләр дә булды. Ләкин мин бит сүзне сэнгатъ турында алып барам. Артистны мода да бик популяр итәргә мөмкин. Ә халык мэхәббәтен казану һәм дистәләрчә еллар югалтмау – ул инде бөтенләй икенче нәрсә.

Илһам Шакировның безнең сэнгатътә тоткан урыны аның зур шәхес булуыннан килә. Ул – халык арасында да, музыка дөнъясында да ихтирам казанган чиксез талантлы музыкант, укымышлы, белемле фикер йөртүче, киң күңелле, матур табигатьле кеше. Аның кыйбласы бар...»

Инде, әйдәгез, QR-код ярдәмендә сайтыбызга кереп, шушы тапшыруны тыңлыйк.

Хәниф Хөснуллинның тууына – 90 ел

ҮЗЕ – ТЫЙНАК, ИЖАТЫ – БАТЫР

Язучы, лирик шагыйрь Хәниф Хөснуллин (1935–1994), Татар энциклопедиясендә һәм башка кайбер чыганаclarда урын алган мәгълүматларга караганда, Түбән Кама районы Шәңгәлче авылында дөньяга килә. Мәктәптә укуында ук кулына каләм ала, Алабуга китапханә техникумында, аннары Казан дәүләт педагогика институтында укуында ижатын дәвам иттерә.

1963 елда хәзерге Тукай районы Биклән авылы урта мәктәбенә тарих укытучысы итеп жиберелә. Бер үк вакытта аңа район күләмдә әдәби түгәрәк эшен жанландыру бурычы да куела. Шулай итеп, атаклы «Ләйсән» әдәби-ижат берләшмәсе барлыкка килә.

КамАЗ төзелеше елларында Чаллы шәһәрә күчеп килеп, геодезист, төзүче һөнәрләрен үзләштерә, «КамАЗ төзелеше ударнигы» исеменә лаек була.

1976 елда аны Тукай районының «Якты юл» газетасына әдәби хезмәткәр итеп чакыралар, берничә елдан ул биредә авыл хужалыгы бүлегә мөдире итеп билгеләнә.

Әйткәнбезчә, Хәниф Хөснуллин исеме шигърият майданында 1960 елларда пәйда була. 1967 елда – «Исәнмесез» дигән беренче шигърь жыентыгы, 1981 елда – «Алтын тояк», 1985 елда «Дөньяның матур жире» исемле китаплары дөнья күрә. Ул шулай ук балалар өчен язылган биш китап авторы. Бер бәйләм шигърьләре «Жиде юл үзәнә» (1975), «Мәхәббәт тажы» (1992), «Ләйсән» – моңлы бишегебез» (2009) исемле күмәк жыентыкларда басылып чыга.

Кызганычка каршы, «Татарстан» радиосы фондында Хәниф Хөснуллинга кагылышлы язмалар аз, тагын да төгәлрәк итеп әйтсәк, юк дәрәжәсендә. Бу аның гомер буге Чаллыда яшәп, шул төбәкнең туфрагына, аның көндәлек тормышына, проблемаларына, борчу-мәшәкатьләренә кендеге белән бергеп көн итүеннән киләдер. Хәер, башка сәбәбе дә бар. Моңысы – төп сәбәп. Кирәгеннән артык тыйнаклык дип атала ул. Хәниф абый бит ул, милләт мәнфәгатьләре, каләмдәшләре, дуслары өчен кирәк булса, аларның хакын хаклап, әллә кемнәрнең ишеген шакый, ә менә үзәнә дигәнә, бик тә сабыр, тыныч бер кеше иде. Радиога килеп язылырга, үзен дөньяга күрсәтергә, популярлык яуларга атлыгып тормавы да шуңа бәйледер.

Шулай да безнең фондта шагыйрьнең эзе бөтенләй сакланмаган дип тә булмый. Аның шигърьләренә язылган ике жыр бар. Аз, ләкин берәгәйле! Халык күңеленә онытылмаслык булып кергән жырлар. Шуңа күрә дә алар эфирда тынып тормый. Без әлегә жырларны журналның сайтына урнаштырдык. «Сине яратканга күрә» (Фәрит Хатыйпов көе) – Рәсим Низамов, «Авылым урамнары» (Илгиз Закиров көе) Хәмдүнә Тимергалиева башкаруында тәкъдим ителә. Әйдәгез, шагыйрьнең акты рухын искә алып тыңтыйк.

Сәхифәне «Татарстан» радиосының шеф-мөхәррире **Нәсим АКМАЛ** алып бара.

КАМАЛ ТЕАТРЫНЫҢ ЯҢА БИНАСЫ АЧЫЛДЫ

Республикабызның мәдәни тормышында зур вакыйга булды. Татарстан Республикасы Мәдәният министрлыгының еллык коллегиясе кысаларында Казанда Галиәсгар Камал театрының яңа бинасы ачылды. Биредә символик афиша имзаланды. Театрны ачу тантанасында Татарстан Республикасы Рәисе Рөстәм Миңнеханов, ТР Рәисе Администрациясе Җитәкчесе Әсгать Сәфәров, ТР мәдәният министры Ирада Әюпова, Казан шәһәре мэры Илсур Метшин һ.б. катнашты. Бәйрәмгә РФ мәдәният министры Ольга Любимова, РФ төзелеш һәм торак-коммуналь хужалыгы министры Ирек Фәйзуллин да килгән иде.

Театрда дүрт зал бар. Ул мең ярым тамашачыны сыйдыра. Унбер метр биеклектәге диварларда – милли бизәкләр. Түгәрәк панельләр талир тәңкәләренә хәтерләнә. Ультразаманча төзелгән бинада спектакльләр куелу белән бергә ижади лабораторияләр, театраль остаханәләр эшләнчәк, төрле чаралар оештырылачак. «Башкалабыз бриллианты булган яңа театр бинасын республиканың үзәге генә түгел, ил үзәге итү мөмкинлеген файдаланырга кирәк», – диде Рөстәм Миңнеханов.

Бәйрәмнең тагын бер кунагы, Россия Театр эшлеклеләре берлеге рәисе, Россиянең халык артисты Владимир Машков «Алтын битлек» милли театр премиясен тапшыру тантанасын Казанда шушы театрда уздырырга тәкъдим итте.

Бинаны ачу тантанасында яшь жырчы Сәет Галиуллин башкаруында «Туган тел» жыры яңгырады. Аны бөтен зал басып тыңлады. Экранда – гомерен татар театрына багышлаган шәхесләр. Жыр ахырында бөтен труппа сәхнәгә чыкты. Театрның иң өлкән артисты Равил Шәрәфиев иң яшь актёрга символик ачык тапшырды. Бу театр сәнгатендә буыннар бәйләнешенә тантаналы балкышы иде.

УТЫРЫШЛАР

Татарстан Язучылар берлеге идарәсе утырышы булды. Анда ике утырыш арасында башкарылган эшләргә хисап бирелде. Киләчәктә

эшләнәсе эшләр, шул исәптән берлекнен XX съездын үткәру турында сөйләшү булды. Утырышта Гүзәлия Галләмова, Айрат Шәйхетдинов, Нәсүр Юрушбаев, Ленар Әхмәтжанов Татарстан Язучылар берлегенә кабул ителде.

* * *

Татарстан Язучылар берлеге идарәсенең чираттагы утырышында берлек рәисе урынбасарлары Илсәяр Иксанова, Факил Сафин (Чаллы), Равил Сабырның (Өлмәт) хисабыннан соң Г.Тукай исемендәге Дәүләт һәм әдәби премияләргә тәкъдим итәсе намзәтләренә билгеләделәр. Бер көн элек Татарстан Язучылар берлегендә проза, шигърият, тәнкыйть, балалар һәм яшүсмерләр әдәбияты остаханәләренә берләштерелгән утырышы булып, анда идарә карамагына Г.Тукай премиясенә жиде язучы чыгарылган иде. Болар – Марат Әмирханов, Рәниф Шәрипов, Рафис Корбан, Зиннур Хөсний, Рәдиф Сәгъди, Рәфкәт Кәрами, Алмаз Хәмзин. Өч турда үткән яшерен тавыш бирү нәтижәсендә 2025 елда Г.Тукай исемендәге Дәүләт премиясенә Татарстан Язучылар берлеге идарәсеннән Рәниф Шәрипов белән Рафис Корбан тәкъдим ителде. Аннары әдәби премияләргә намзәтләр каралды. Данис Хәйруллин – Гаяз Исхакый, Шәмсия Жиһангирова – Нади Такташ, Рәмзия Габделхакова – Фатих Хөсни, Ләлә Сабирова – Абдулла Алиш, Равил Рахмани – Жамал Вәлиди, Ольга Журавлёва – Максим Горький, Альберт Гадел Туфан Миңнуллин исемендәге әдәби премияләргә тәкъдим ителде.

Утырышта идарә әгъзалары Татарстан Язучылар берлегенә XX съездын 2025 елның 21 мартында уздырырга тәгаенләделәр.

Утырышларны Татарстан Язучылар берлеге рәисе Рәкил Зәйдулла алып барды.

ЮБИЛЕЙЛАР

Г.Камал исемендәге Татар дәүләт академия театрында XX йөз татар әдәбияты классигы, Татарстанның халык язучысы, күренекле драматург, шагыйрь, тәржемәче, тел-әдәбият галиме, фольклорчы, энциклопедист, Россиянең һәм Татарстанның атказанган

сәнгать эшлеклесе, Татарстан Республикасының Г.Тукай исемендәге Дәүләт премиясе лауреаты Нәкый Исәнбәтнең тууына 125 ел тулуга багышланган «Син сазыңны уйнадың» дип аталган әдәби-музыкаль кичә (сценарий авторы Хәбир Ибраһим, режиссёры Лилия Әхмәтова) булып узды. Анда әдипнең әсәрләреннән өзекләр, шигырьләре, жырлары, мәкальләре яңгырады. Алар аның катлаулы тормыш юлын ачып салган драматик күренешләр белән үрелеп барды. Кичәдә Г.Камал театры артистлары, республикабызның жыр сәнгате вәкилләре катнашты.

* * *

Мамадыш районында татар әдәбияты классигы Шәйхи Маннурның тууына 120 ел тулуга һәм аның исемендәге премияләр тапшыруга багышланган Кышкы шигърият бәйрәме булып узды. Анда Татарстан Язучылар берлеге рәисе урынбасары Илсәяр Иксанова, Мамадыш районында туып үскән әдипләр Ринат Мөхәммәдиев, Зиннур Мансуров, Татарстан Язучылар берлегенең Чаллы бүлгәсә житәкчесә Факил Сафин, шагыйрьләр Мансур Сафин, Айрат Шәйхетдинов, Рәкит Әбделманов, язучы-тәрҗемәче Фатих Кутлу (кызы Айшә белән), шушы районда яшәп иҗат итүчеләр Рафаил Газизов, Вәрис Гали, китапханәчеләр, укытучылар, әдәбият сөючеләр катнашты.

Кышкы шигърият бәйрәме Ш.Маннурның һәйкәленә чәчәкләр салудан башланып китте. Аннары кунаклар әдипнең Тулбай зиратындагы каберен зиярәт кылды, Ш.Маннурның үзә салдырган музей-китапханәсендә булды. Төп чара Мамадыш балалар сәнгать мәктәбенең концертлар залында узды. Анда Шәйхи Маннур исемендәге әдәби премияләр тапшырылды. Быел бу бүләккә төрек телендә дөнья күргән «Бүтәнгә заман татар хикәяләре» (2022) китабы өчен язучы-тәрҗемәче Фатих Кутлу; «До встречи заре» (2022), «Мне по вкусу этот мир» (2023), «Я мчался домой...» (2024) китаплары өчен Россия Герое Олег Сорокин (һәлак булганнан соң) лаек булдылар. Премияләргә Мамадыш муниципаль районы башлыгы Вадим Никитин белән Татарстан Язучылар берлеге рәисе урынбасары Илсәяр Иксанова тапшырдылар. Олег Сорокинның лауреат дипломын һәм премиясен әнисә Светлана Владимировна кабул итеп алды.

ФӘННИ-ГАМӘЛИ КОНФЕРЕНЦИЯ

Кукмара районы Манзарас авылы мәдәният йортында прозаик, шагыйрә, публицист, галимә Рифә Рахманның «Татар кызы» романына багышланган республикакүләм фәнни-гамәли конференция булып узды. Анда Татарстанның халык шагыйрә Газинур Морат, язучылар Рәжәп Бәдретдинов, Рифат Сәлах, автор үзе, укытучылар, укучылар, китапханәчеләр, әдәбият сөючеләр катнашты.

КОНКУРС

Казан технология һәм дизайн көллиятендә республика һөнәри урта белем бирүче дәүләт автономияле мәгариф учреждениеләре студентлары арасында «Көмеш каләм» конкурсы узды. 2016 елдан бирле оештырылып килә торган бәйгедә катнашучыларның эшләренә язучылар Шәмсия Жигангирова белән Рафис Корбан, журналистлар Сөембикә Кашапова һәм Фирая Моратова бәя бирде. Иң яхшы репортаж, интервью, шигърь, медиатекстлар ачылды. Аларның авторларына көллият директоры Ирек Даутов һәм Рафис Корбан дипломнар тапшырды.

КОТЛЫЙБЫЗ!

7 февраль – язучы, журналист, Татарстан Республикасының атказанган сәнгать эшлеклесе **Мәгъсүм Гәрәевкә** 90 яшь.

2025 елның 6 гыйнварында 87 нче яшендә Татарстан Язучылар берлеге әгъзасы, шагыйрә һәм журналист, Татарстанның атказанган мәдәният хезмәткәре, һ.Такташ исемендәге әдәби премия лауреаты **Салисә Гәрәй кызы Гәрәева** вафат булды.

Мәрхүмәнең жәсәде Минзәлә мөселман-татар зиратында җирләнде.

2025 елның 11 гыйнварында 76 нчы яшендә Татарстан Язучылар берлеге әгъзасы, шагыйрә һәм журналист **Нәҗибә Әхмәтнур кызы Сафина** вафат булды.

Мәрхүмәнең жәсәде Башкортстанның Яңавыл районы Кисәк-Касен авылы зиратында җирләнде.

В ЭТОМ НОМЕРЕ:

«Проза и поэзия»: повесть Х.ИСМАГИЛОВА «Назифа», роман Р.САГДИ «Замухрышка», рассказ С.ШАМСИ «Волки»; стихи А.СУФИЯНОВА, Д.НАГИМ, А.СИТДИКОВОЙ.

«Литература родственных народов»: стихи Р.РАХМАНА в переводе с табасаранского языка Р.КУРБАНА.

«Новые имена»: статья А.ХАБИБУЛЛИНОЙ; рассказ К.МАХМУТОВОЙ «Ты убил мою бабушку».

«Литературные объединения»: подборка стихов любителей поэзии Высокогорского района с предисловием Р.КУРБАНА.

«Литературная критика»: статья В.МАКАРОВОЙ.

«Мой народ»: короткие заметки, рассказы Н.ГАРИФА.

«Грот Аbugалисины»: статья И.ЗАГИДУЛЛИНА, посвящённая 200-летию К.Насыри.

«Детская библиотека»: рассказ Л.САБИРОВОЙ «Почему плачет Мадина?»

«Памятные письма»: письма из архива Р.ФАЙЗУЛЛИНА.

«Приравнивая перо штыку»: стихи М.ДЖАЛИЛЯ, М.АХМАТГАЛИЕВА.

Литературный сканворд. Составил Р.АБДУЛЛА.

Фотоархив: литературные мгновения. Журнал «Казан утлары» в Арске.

«Бесценные голоса»: статья к 90-летию И.Шакирова и статья к 90-летию

Х.Хуснуллина. Рубрику ведёт Н.АКМАЛ.

Дневник общественно-культурной жизни.

На нашей обложке: парк «Елмай» со стороны Фуксовского сада Казани.

Фото И.АБРАМОВОЙ.

IN THIS ISSUE:

«Prose and poetry»: story by KH.ISMAGILOV «Nazifa», novel by R.SAGDI «Breakless», story by S.SHAMSI «Wolves»; poems by A.SUFIYANOV, D.NAGIM, A.SITDIKOVA.

«Literature of kindred peoples»: poems by R.RAKHMAN translated from Tabasaran language by R.KURBAN.

«New names»: article by A.KHABIBULLINA; story by K.MAKHMUTOVA «You killed my grandmother».

«Literary associations»: selection of poems by poetry lovers of the Vysokogorsky region with the preface by R.KURBAN.

«Literary critics»: article by V.MAKAROVA.

«My people»: short notes, stories by N.GARIF.

«Abugalisina Grotto»: article by I.ZAGIDULLIN, dedicated to the 200th anniversary of K.Nasyri.

«Children's Library»: story by L.SABIROVA «Why is Madina crying?»

«Memorable letters»: letters from the archive of R.FAYZULLIN.

«Equating a pen to a bayonet»: poems by M.JALIL, M.AKHMATGALIEV.

Literary crossword puzzle. Compiled by R.ABDULLAH.

Photo archive: literary moments. Magazine «Kazan Utlary» in Arsk.

«Priceless voices»: article for the 90th anniversary of I.Shakirov and article for the 90th anniversary of Kh.Khusnullin. The column is led by N.AKMAL.

Diary of social and cultural life.

On our cover: Elmai Park from the side of Kazan Fuchs Garden.

Photo by I.ABRAMOVA.

Тышылыкның беренче битендә: Казандагы «Елмай» паркы (Фукс бакчасы ягыннан). И.АБРАМОВА фотосы.